Mehmet Başaran
Aysun Sarıbey Haykıran
Ali Özçelik

Atçalı Kel Mehmed Efe

Batı Anadolu'da Eşkıyalık ve Zeybeklik

KitapYAYINEVİ

ATÇALI KEL MEHMED EFE

KİTAP YAYINEVİ – 345
İNSAN VE TOPLUM DİZİSİ – 87

ATÇALI KEL MEHMED EFE: BATI ANADOLU'DA EŞKIYALIK VE ZEYBEKLİK / MEHMET BAŞARAN,
AYSUN SARIBEY HAYKIRAN, ALİ ÖZÇELİK

YAYINA HAZIRLAYAN
BULEND TUNA

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK SAN. VE TİC. A.Ş.
KÂĞITHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂĞITHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 12055
T: (0212) 294 10 00 F: (0212) 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
HAZİRAN 2018, İSTANBUL

978-605-105-182-6

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂĞIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KÂĞITHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 1107-34-009175
T: (0212) 294 65 55 F: (0212) 294 65 56
e: kitap@kitapyayinevi.com
w: www.kitapyayinevi.com

Atçalı Kel Mehmed Efe

Batı Anadolu'da Eşkıyalık ve Zeybeklik

Mehmet Başaran
Aysun Sarıbey Haykıran
Ali Özçelik

Kitap Yayınevi

M. ÇAĞATAY ULUÇAY
ANISINA

İçindekiler

Sunuş

Başlangıçta küçük makalelerle temelini attığımız bu çalışmamız, daha sonra Atçalı Kel Mehmed Efe İsyanıyla ilgili olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulduğumuz belgeler sayesinde daha da genişleme olanağına kavuşmuştur. Konu hakkında, Çağatay Uluçay'ın 1968'de yayınladığı "*Atçalı Kel Mehmed*" adlı eseri de bizim için büyük bir rol gösterici olmuştur. Biz de, resmi yazışmalarda "Aydın İhtilali" olarak adlandırılan Atçalı Kel Mehmed İsyanı konusuna yeni belgelerle bir katkı sağladık. Vakanüvis tarihleri ile desteklenen bu çalışmamıza, günümüz Türk ve yabancı bilim insanlarının katkılarını da ekleyerek konuyu geniş şekilde Celali ayaklanmalarından itibaren ele alıp Atçalı'ya kadar taşımaya çalıştık. Kitabımızda; devletin resmi kaynaklarında "eşkıya" olarak belirtilen unsurlardan kimilerinin, halkın gözünde "kahraman" olarak görülmesinin altında yatan sosyo-psikolojik etmenleri, dilimiz ve kalemimiz döndüğünce aktarmaya çalıştık.

Bu çalışmanın uzun yıllar sonra yeniden ortaya çıkışını Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyeleri olarak bizler, yani Mehmet Başaran ve Aysun Sarıbey Haykıran üstlenmeye çalıştık. Çağatay Uluçay'ın değerli çalışmasını temel alarak, öncesinde bildiri, makale ve TRT belgeseli ile eşkıyalık, zeybeklik ve Atçalı Kel Mehmed konularına değinmemizin ardından Ali Özçelik'in bu kadroya katılması ile yazım aşaması tamamlanmış ve üç senelik bir çalışma, kitap haline dönüşmüştür.

Şüphesiz ki her nitelikli çalışma sancılı ve yoğun emek isteyen bir süreçten geçer. Öncelikle Atçalı Kel Mehmed Efe'ye ilişkin arşiv vesikaları konusunda bize katkıda bulunan, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde görevli Sayın Muzaffer Çetin'e teşekkürü bir borç biliriz. Bu çalışmayı yaparken çevremizde ihmal ettiğimiz yakınlarımızdan da özür dileriz. Çalışmamızda mutlaka bazı eksiklikler ve gözden kaçırdığımız şeyler olmuştur. Unuttuklarımız ya da göremediğimiz tüm kişi ve çalışmalar bizi affetsin. Son olarak bu çalışmamız ile tarih dünyasına bir katkı sağlayabildiysek, yazarlar olarak sevinç, mutluluk ve onur duyduğumuzu da belirtmek isteriz.

Aydın / 2017

Giriş

"Şekavette bulunan, fena hareketleri olan, günahkâr ve haydut," anlamlarında hukuki bir isimlendirme olarak kullanılan "eşkıyalık" kavramı, tarihsel süreç boyunca mevcudiyetini korumuş ve iktidar sahiplerine ya da sosyal kalıplara başkaldıran asi ruhlu kişiler, her coğrafyada ve daima var olmuştur. Tam da bu nedenle; insanoğlunun yerleşik düzene geçtiği arkaik dönemlerden modern çağlara ve Güney Amerika'dan Çin'e dek, farklı dönemlerde ve farklı coğrafyalarda türeyen pek çok ünlü eşkıya, adını tarih metinlerine yazdırmayı başarabilecek eylemler gerçekleştirmişlerdir.

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünyadaki pek çok örneğinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da önceleri levend, suhte kargaşası ve İrani menşeli isyanlar, sonrasında da Celali İsyanları ile kökleşmeye başlayan ve sosyal bir gelenek haline gelen başkaldırı kültürü ortaya çıkmıştı. Yaklaşık yüz yıllık bir yıkım döneminin ardından, 18. yüzyılda ise bölükbaşı adı verilen komutanlar, emrindeki terhisli askerlerle birlikte pek çok kanlı vukuatın müsebbibi olmuşlar, mevcudiyetleriyle devleti olabildiğine uğraştırmışlardı. Ancak imparatorluğun farklı pek çok noktasında olduğu gibi Batı Anadolu'da da, "eşkıyalık" adı verilen şiddete dayalı toplumsal eylem; siyasi, askeri ve iktisadi şartların da etkisiyle yüzyıl sonlarında biçim değiştirmiştir.

Yaptıkları işin doğası gereği, izlerini sürenlerin zorlanacağı dağlarda ve ormanlarda gizlenen ve kimi zaman yüzlerce kişiden oluşan eşkıya çeteleri, 19. yüzyılda, daha modern bir devlet yapılanması ve gelişmiş bir bürokrasiyle tanışmışlardı. Daha düzgün ve hızlı ulaşıma imkân tanıyan yolların yapılması ya da etkili iletişim ağının gelişimi nedeniyle de artık sayıca daha küçük gruplara ayrılmaya başlamışlardı.

Eşkıyalığı besleyen en etkili sebep Anadolu Selçukluları döneminde yerleştirilen dirlik sisteminin daraltılmaya çalışılmasıdır. Dirliği bozulan halk için dağlara çekilmekten başka yol kalmamıştır. Fatih döneminde başlayan bu uygulama, Kanuni döneminde çiftbozan ve büyük kaçgun diye adlandırılan olaylara sebebiyet vermişti. Bilhassa 1718 Belgrad Anlaşması'yla Osmanlı Devleti asker sayısını azaltma taahhüdünde bulunmuştur.

Bunun sonucunda sadece Menteşe sancağındaki dirliklerde bulunan asker sayısı on binden dokuz yüze düşürülmüştür. Asker yetiştirme karşılığı kullandıkları dirliklerin boşaltılması istenmiş ve bu araziler saray mensupları ve Osmanlı bürokrasisine ikta olarak verilmiştir. Tarihimize Lale Devri diye geçen debdebeli dönemin para kaynağı budur. En verimli dirlik arazileri bu dönemde alınmıştır. 1826'daki Vak'a-yı Hayriye ile diğer geri kalan dirlikler de alınmıştır. Dirliklerdeki asker ve müsellemlere reaya muamelesi yapılmaya başlanmasıyla dağlardaki eşkıyalara yenileri eklenmiştir.

Boşaltılan arazileri sahiplenen ikta sahipleri buralara kâhyalar atayarak işlerini takip ettirmişlerdir. Arazileri işleyen halk dağlara çekildiği için, Ege adaları ve Mora'dan Yunanlılar; doğudan Ermeni ve Kürtler bu topraklara işçi olarak getirilerek araziyi işletmişlerdir. Zamanla bu arazileri işleyen kâhyalar zenginleşip semirdikçe nüfuzlu aileler oldular. Bu durum ayan sınıfını oluşturmuştu.

Gelişen endüstrileşme ve kapitalistleşme oranına bağlı olarak yaygınlaşan eşkıyalık, özellikle tarımın ticarileşmesi sonrasında "ayan" adı verilen feodal güçler ile birlikte yaşamaya başlamıştı. Bu gücün hegemonyasında var olmaya çalışan cengâver köylü gençleri "zeybek" adı verilen savaşçı figürü ile gün yüzüne çıkmıştı. Usta silahşorların, düzde veya dağda, tüfekleriyle eylemlerini sürdürdüğü erken dönem zeybeklik kurumu, kırsaldaki hevesli ve yetenekli köylü gençlerden beslenmekteydi. Zira eşkıyalık da esasında köylülerin hayat standardındaki bozulmalar neticesinde ortaya çıkan kırsal kökenli evrensel bir olgudan başka bir şey değildi; kökeninde iktisadi krizler ve halkın yoksullaşması birincil öneme sahipti. Ancak Tanzimat Fermanı ile merkezileşmeye çalışan Osmanlı Devleti ayanların etkinliğini kırmaya başlamış, bu durum da arazileri işlemek için getirilen bu işçilere işledikleri arazilere sahip olma fırsatı vermişti.

Tam olarak bu noktada önemli bir yol ayrımı karşımıza çıkmaktadır. Batı Anadolu eşkıyalık tarihini irdeleyecek olursak; mağduriyetler neticesinde temin edebildiği silahını kapıp dağ yolunu tutan ilkeli eşkıyaların varlığı su götürmez bir gerçektir. Bunlar halkın kahramanıdır. Ama bir de asayişsizliği ve otorite eksikliğini kendi lehine kullanıp, zayıf kitleleri soyarak gelir elde etme yoluna giden çapulcu / harami figürüne sıklıkla rastladı-

ğımızı da göz ardı edemeyiz. Bu bağlamda çalışmamızın odak noktası olan Atçalı Kel Mehmed Efe, özel bir yere sahiptir.

Fakir bir köylü çocuğu olarak dünyaya gelen, sosyal adaletsizliği her zerresinde hisseden ve evlilik çağı geldiğinde aşağılanıp hakarete uğrayan genç Mehmed, sekiz senelik bir eşkıyalık tecrübesinin ardından, 1829 yılında kitlesel bir isyanın karizmatik liderine dönüşmüştür. Atçalı Kel Mehmed Efe olarak tanınan bu ünlü eşkıya, Yeniçeri Ocağı gibi korkutucu bir iktidar unsurunu dahi lağvetmeyi başarmış Sultan II. Mahmud'u, aylarca uğraştırmıştı. Askeri becerisinden öte, onu günümüze taşıyan özelliği, zapt ettiği sancaklarda gösterdiği üstün idari başarı olmuştur.

Her ne kadar resmi belgelerde, kendisi için "şerir," "habis," "menhus," "sarhoş" ve "dinsiz" gibi aşağılayıcı ifadeler kullanılsa da, ilerleyen sayfalarda detaylarını göreceğiniz üzere, gerek isyan günleri bölgeyi gezen yabancı seyyahların notlarında, gerekse kendisini yok etmek üzere görevlendirilen mütesellimlerin / müfettişlerin raporlarında halk kahramanlığı da açıklıkla belirtilmiştir.

Bu halk kahramanları voyvodalara, mültezimlere direnirler, Atçalı ve Atçalı gibiler aynı zamanda sevdikleri için de savaşırlar. Gönül koyduklarını, gönül verdiklerini almak için. Kır bekçiliğinden, kahvehane işletiminden alınırlar, ellerinde silahları kalır bir tek, dağa çıkarlar. Savaşlar yapar Osmanlı ve her savaş vergi demektir. Savaş bitse de savaş vergisi, toprak vergisine dönüşür. Karnını bile doyuramaz halk...

Böyle bir ortamda zulme, haksızlığa karşı Kuyucak'ta isyan başlatır, Atçalı Kel Mehmed Efe. Gönlünden geçen Fatma'yı da alamayınca dağa çıkar, okuma yazması bile olmadan. Kuyucak'ta, Köşk'te, Arpaz'da evi, barkı, tarlası, ocağı ağalar, beyler tarafından yakılıp, yıkılan köylü, Atçalı Kel Mehmed Efe'ye destek olur.

Mehmed Efe'nin isyanı Aydın'da son bulur, hükümet binasını ele geçirir ve valinin koltuğuna oturur. Bir de mühür kazıttığı söylenir. Kimisi hayır böyle bir şey yok, kimisi var ama bu kadar uzun bir unvan değildi der, kimisi de devletin resmi kaynaklarında geçmediğini belirtir. Ama halk yakıştırır ona yöneticiliği, "Vali-i Vilayet, Hademe-i Devlet, Atçalı Kel Mehmed" olur.

Atçalı, eziyet gördüğü halde şikâyet mecrası bulamayan köylülerin savunucusu olarak ortaya çıkan bir "soylu lider" figürüne dönüşür. Resmi belgelerde "Aydın İhtilali" olarak adlandırılan bu isyan önceki yüzyıllardaki nedenlerin aksine, halkın çıkarları için örgütlenir. 1830 yılında arkasında onurlu bir miras bırakarak ölümsüzlüğe doğru uğurlanır ve ardından, uğruna can verdiği köylülerin hikâyelerinde "Keloğlan" olarak anılmaya devam eder.

Bu bağlamda "zarar gören" ve "hakkı korunan" perspektiflerinden baktığımız takdirde farklı açılardan yorumlayabileceğimiz eşkıyalık meselesinde, "mutlak doğru" gibi bir kavram elbette mümkün değildir. Asi ve eşkıyaların çeşitli sebeplerle giriştikleri hadiselerin, devletin sosyo-ekonomik yapısına farklı cephelerden zarar verdiği ortadadır. Bu olayların yol açtığı tahribatın etkisiyle, eşkıyalara karşı oldukça sert bir tutumun ve anlatımın olması da, devlet zihniyetinde anlaşılır bir özelliktir.

"Eşkıyalar, halkları için Napolyon ya da Bismarch'tan daha önemlidir"[1] cümlesinin, inceleme alanımızın önemine olan vurgusunun yanı sıra, Ödemişli halkbilimci Halil Dural'ın "... zeybek, bıçağının ekmeğini yiyen adamdır. O hırsız, sail vesaire değildir..." tespiti de tarihsel bir gerçekliği ortaya koymaktadır.[2] Ancak elbette arkalarından türküler yakılmış olması da, eşkıyaların değerlendirilmesi konusunda tek kıstasımız olamaz. Bu bağlamda ve siyasal tanım doğrultusunda eşkıyalar; sınırları içerisinde bulunduğu idari yapının belirlediği tabuların dışına çıkmış kişilerdir. Dolayısıyla idareciler arası yazışmalarda, eylemlerin tek taraflı ve eşkıyalar aleyhinde anlatımı söz konusudur. Bu doğrultuda gerek resmi yazışmalara yansıyan niteleme ve suçlamaların gerekse halk dilinden günümüze aktarılan hikâyelerin iyi bir tahlil süzgecinden geçmesi, meselenin anlaşılabilmesi adına hayati önem taşımaktadır.

Özellikle Cumhuriyet sonrası zeybeklerin, millileşme politikaları doğrultusunda pek çok roman ve hikâyede, adlarına dillendirilen türkülerde veyahut hayatlarından esinlenen tiyatro gösterimlerinde ya da sinema filmlerinde "köylülerin kahramanı" olarak lanse edilen unsurlar olması

1 Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkıyalar*, İstanbul 2003, s. 10-11.
2 Halil Dural, (Yay. Haz. Sabri Yetkin), *Bize Derler Çakırca, 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler*, İstanbul, 2005, s. 13.

gerçeklik ile efsaneyi birbirine karıştırmıştır. Tüm bu hassasiyetten ötürü, çalışmamız sırasında, "resmi tarihçilik" ile "eşkıyaperestlik" arasındaki ince çizgiyi aşmamaya gayret gösterdiğimizi ve bilimsellikten uzaklaşmamaya çalıştığımızı gönül rahatlığıyla söyleyebiliriz.

Elinizdeki kitap; 16. yüzyıl başlarından 19. yüzyıl sonlarına dek "azap," "levend," "korsan," "sekban" ve nihayetinde "zeybek" olarak adlandırılan Batı Anadolu gençlerinin, silahşorluk ve eşkıyalık bağlamında tarihsel serüvenini konu almaktadır. Belirtilen zaman aralığında; Umur Gazi geleneğinin mirasçısı gözü kara reislerden Saruhanoğulları'nın namlı süvarilerine, Ege korsanlarından Celali bölüklerine, Batı Anadolu'nun amansız silahşorlarından Atçalı Kel Mehmed Efe'ye dek pek çok olayı, kişiyi ve olguyu değerlendirdiğimiz çalışmamız bir olay örgüsü dâhilinde ve kronolojik olarak kaleme alınmıştır. Sancaklar basan, meydan savaşları yapan, yakalandıklarında satırlarla doğranıp yağlı iplerde sallandırılan, hülasa can alıp can veren Batı Anadolu eşkıyalarının / zeybeklerinin yüzlerce yıllık serüveni, oldukça geniş bir perspektiften siz değerli okurların takdirine sunulmuştur.

Birinci Bölüm

DÜZEN BOZULDU, FESAT ORTAYA ÇIKTI: ERKEN DÖNEMLERDE BATI ANADOLU'DA EŞKIYALIK (16. - 18. YÜZYILLAR ARASI)

> Ben Tanrı'nın kulu, bu dünyanın sultanıyım. Tanrı'nın inayetiyle ümmet-i Muhammed'in başındayım. Adına Mekke ve Medine'de hutbe okunan Süleyman'ım ben. Ben Bağdat'ta şah, Bizans diyarlarında kayser, Mısır'da sultanım, donanmalarını Akdeniz, Mağrip ve Hind'e yollayan sultanım. Macar taht ve tacını alan ve onları bir kuluna bağışlayan sultan benim. Voyvoda Petru başkaldırdı, ancak atımın ayakları onu toz eyledi; Boğdan'ı da fethettim.[1]

Kanuni Sultan Süleyman, 1538 yılında Bender kalesine nakşettirdiği bir yazıtta, üç kıtaya yayılan gücünü bu sözlerle dile getirmişti. Adı batı diyarlarında "magnificent" unvanıyla zikredilen bu büyük hükümdar, tahta çıkar çıkmaz düzenlediği seferlerle, hukuki sistemi güçlendirmek için yaptığı ıslahatla ve istikrarlı bir iç politikayla devletine en güçlü zamanlarını yaşatmıştı.[2] Ancak, 1538'de gücünün zirvesindeyken kırılma noktası da gerçekleşti. Ve hâkimiyetinin son dönemlerinde idari, askeri, iktisadi ve sosyal bozulma neticesinde ortaya çıkan sorunlar ve eş zamanlı olarak değişen uluslararası koşullar, sonsuza dek yaşayacağına inanılan devletin bu göz kamaştıran günlerinin çok gerilerde kalmasına neden olmuştu.

Celali İsyanlarını Hazırlayan Saikler

Siyasi Gerileyiş

Sultan Süleyman, saltanatının son çeyreğine geldiğinde şehzadeleri arası taht savaşlarına şahit olmuş, ordularının ise sınır boylarına uygun zamanda ulaşma yeteneği azalmıştı. Artık ordular sınırlara varana kadar,

1 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul, 2011, s. 55.

2 Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet - Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (Çev. Zeynep Altıok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 47.

sefer mevsiminin sonuna geliniyor, olumsuz iklim koşullarından dolayı da büyük kayıplar veriliyordu. Bunun en açık göstergesi de 1529 tarihli Birinci Viyana bozgunuydu. Bu tarihten sonra, batı sınırındaki yeni bölgelerin devletle bütünleştirilmesi süreci ve fetihler yavaşlamaya başlamıştı. Nitekim sultanın ölümünün ardından oğlu II. Selim'in 1570-1571 yıllarında Akdeniz'in en iyi tahkim edilmiş adası olan Kıbrıs adasını alması, Osmanlı Devletinin son büyük askeri başarısı olmuştu. Söz konusu fetih büyük bir stratejik fayda sağlamış, ancak İspanya, Venedik ve Papalık gibi güçlü Hıristiyan devletlerinin de tehlikeli bir surette Osmanlı'ya karşı ittifak kurmasına neden olmuştu. Avrupa ittifakının Osmanlı ilerleyişine karşı birleşmeleriyle, uzun yıllar boyunca Habsburglarla yapılacak olan bitmek bilmez savaşların da kapısı aralanmıştı. Kara savaşlarının yanı sıra mücadele 1571 yılındaki İnebahtı Savaşına dek denizlerde de devam etmişti. İnebahtı Savaşı, Akdeniz'deki büyük donanmaların karşılaştığı son deniz meydan savaşı görünümündeydi. Bu tarihten itibaren Osmanlı donanmasının Akdeniz sularında kazandığı görkemli zaferler gerilerde kalmaya başlamıştı. Sonrasında da Müslüman Türk dünyasıyla Hıristiyan dünyası arasında resmiyet kazanmamış bir barışa varılmıştı.[3] Ortaya çıkan boşluğun merkeze oldukça uzak olan Kuzey Afrika'ya yansıması ise "Garp Ocağı"[4] adı verilen eyaletlerin askeri ve iktisadi alandaki zayıflama nedeniyle İstanbul'un sözünü eskisi kadar dinlememesi ve yasaklarını peyderpey çiğnemesi şeklinde gün yüzüne çıkmıştı.[5]

16. yüzyılın sonlarında batıda mevcut Haçlı ittifakı, Osmanlı ordularına karşı gün be gün güç kazanırken doğuda ise kadim düşman Safeviler ile yıpratıcı mücadeleler aralıksız olarak devam etmişti. Öyle ki söz konusu zaman diliminde tahta çıkan her padişah, batıda ilerlemeye çalışırken doğuya da birkaç sefer düzenlemek zorunda kalmıştı.[6] Osmanlı Devleti bu yüzyılda toprak bütünlüğünü sağlamak ve hâkimiyetini kalıcı kılmak adına

3 İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 112.

4 Atillâ Çetin, "Garp Ocakları," *DİA*, C. XIII.; Seydi Vakkas Toprak, "Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika. Garp Ocakları," *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, C. 22, Bahar 2012, s. 233.; Mehmed Maksudoğlu, "Tunus'ta Dayıların Ortaya Çıkışı," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIV, Ankara,1966, ss. 192-193.

5 Serhat Kuzucu, "XVIII. Yüzyılda Uluslararası Bir Sorun Olarak Garp Ocakları'nın Akdeniz'deki Korsanlık Faaliyetleri," *Akademik Bakış*, 165, C. 9, S. 17, Kış 2015, s. 168.

6 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 48.

her zaman fetihle sonuçlanmayan, dolayısıyla da ganimet, toprak ve vergilendirilecek tebaa sağlamayan pek çok savaşa girmişti. Bu seferler de devletin, halkın ve toprağın değerli kaynaklarını tüketmişti. Özellikle İran savaşlarında civardaki Halep, Diyarbakır ve Erzurum gibi normalde merkezi hazineye önemli katkılarda bulunan vilayetlerin gelirlerini harcamak zorunda kalmıştı.[7] Neticede savaş masraf, masraf ise hazinede açık anlamına geliyordu. Özellikle barut, gülle, top ve çakmaklı tüfeğin tedarik ve imalatı oldukça külliyetli masraflar çıkarmaktaydı. Sefer giderlerinin karşılanması için 1578 İran ve 1593 Avusturya seferinde vergiler arttırılmış, ancak bu zoraki ve reaya üzerine yük olan geçici çözümler çok daha ciddi toplumsal sorunlara neden olmuştu. Osmanlı Devletinin her ne kadar hâlâ korkutucu bir askeri gücü olsa da, aynı anda farklı iklimlerde açılan cepheler, vergi meblağının düşüşü ve savaş masrafları iktisadi gerileyişi de beraberinde getirmişti.

İktisadi Zayıflama

16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu doğu sınırında ve Orta Avrupa'da ardı ardına açılan cephelerde mücadele verirken, kuzeyde pek önemsemedikleri Kazaklar da iyice palazlanmış ve ciddi bir tehdit unsuru haline gelmişlerdi. Öyle ki Karadeniz'de ciddi bir siyasi teşekküle dönüşmeye başlayan Kazaklar, yaptıkları baskınlar ve kıyılarda beliren deniz güçleriyle Osmanlı'nın bölgedeki mutlak hâkimiyetini sarsmaya başlamışlardı. Üstelik bu saldırılar oldukça ciddi sonuçlar yaratmaktaydı. Kazaklar özellikle 17. yüzyılın ilk yarısında Karadeniz kıyılarına ve hatta kimi zaman İstanbul'a yaptıkları saldırılar nedeniyle halkın yaşadıkları bölgeleri terk etmelerine, daha da kötüsü kıtlığın ortaya çıkmasına neden olmuşlardı. Korsan saldırılarının çok daha ötesinde olan akınları sırasında, 500 civarı gemiyle, tüm Karadeniz kıyılarını tehdit etmekteydiler. Ancak merkezi donanmanın karşı koyabileceği büyüklükte olan bu silahlı gruplar, 1614 yılında Trabzon ve Sinop'a saldırı düzenleyip, yerleşimleri ve limanı yağmalamışlardı. Fransız ve İtalyan diplomatların raporlarına göre bu saldırılar sırasında ve sonrasında Karadeniz kıyı şeridinde panik ortaya çıkmış, özellikle İstanbul'da ekmek darlığı baş göstermişti. Zahire gemilerine

7 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 90.

yapılan baskınlar nedeniyle zaman zaman da kıtlık ortaya çıkmaktaydı.[8] İaşe sorununun yanı sıra Karadeniz'in güvenliği, Osmanlı Devletinin maliyesi için hayati önem taşımakta ve ekonominin yaşam damarı olan bölgede güvenliğin azalması, ticaretin ve limanların da çökmeye başlaması anlamına gelmekteydi.[9] Nitekim sonraki yüzyılda öyle de olacaktı.

Karadeniz'deki bu zayıflığın Akdeniz'e yayılması da çok uzun zaman almamıştı. Akdeniz konusunda devletin ekonomisine vurulan en büyük darbe kuşkusuz Yeni Dünya'nın İspanya himayesindeki denizciler tarafından keşfiydi. Avrupalıların Güney Afrika üzerinden Yemen limanlarına yönelmesiyle Hint baharat ticareti ve İran'dan gelen ipek ticareti hâkimiyeti kaybedilmişti. Devletlerarası ticaret rotalarının değişmesi, Osmanlı hazine gelirlerini büyük oranda sarsmış, ticaret için Ümit Burnu yolunun kullanılması devletin gelirlerinin önemli bir kısmını sağlayan Suriye ve Mısır eyaletlerinin maliyesine zarar vermişti. Bunun yanı sıra söz konusu durum Anadolu'yu da fazlasıyla etkilemişti. Zira Osmanlı idarecileri ipek alım-satımının yapıldığı Bursa'dan, baharat ticaretinin sürdüğü Mısır'a dek birçok yerde büyük miktarda gümrük vergisi topluyorlardı ve ticaret güzergâhının değişimiyle artık bu gelirlerin akışı da durma seviyesine gelmişti.[10]

16. yüzyılın ortalarında dış kaynaklı bir başka sorun da Avrupa pazarına giren Amerika gümüşünün Osmanlı pazarını adeta istila etmesiydi. Esasında bu, Osmanlı Devletinin jeopolitik konumu, yani dünya ticaretinin kavşağı konumunda olması nedeniyle kaçınılmaz bir durumdu. Dolayısıyla Osmanlı pazarına yoğun miktarda Amerika gümüşünün girmesi, paranın

8 Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı-Osmanlı Toplumunda Kıtlıklar (1560-1660)*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 107.

9 Karadeniz ticareti konusunda, Cenevizlilerin hemen ardından İngilizlerle de büyük bir rekabet başlamıştı. Cezar bu iktisadi çekişme hakkında şu bilgileri vermektedir: "Kanuni Süleyman zamanında Rusya'da Moskova kumpanyası'nı kuran İngilizler, buradaki ticari faaliyetlerini, Moskova kumpanyası vasıtasiyle İran'a da İngiliz çuhaları yollamak suretiyle daha ilerilere teşmile başlamışlardı. İran'a giden İngiliz tüccarları burada Türk tüccarları ile karşılaşmalarına rağmen kendi ticaretlerini İran'da geliştirme gayretlerinden geri durmamışlardı. 1569'da İran'da Kazvin şehrinden bir mektup yazan bir İngiliz tüccarı şöyle diyordu: 'Buralarda yerleşmiş birçok Türk tacirleri var. Bunlar zahiren bizim gelmemizden memnun görünüyorlar, ama gizlice bizim amansız düşmanlarımızdır. Ellerinde olan her vasıta ile satışlarımıza mâni olmaya çalışıyorlar. Çünkü böylelikle bizim buradaki ticaretimizden vazgeçeceğimizi sanıyorlar. Ama ben bu ticaretin daha ziyade inkişaf edeceğini sanıyorum." Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, s. 68.

10 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 49.

değersizleşmesine ve "fiyat devrimi" adı verilen dış dalganın yayılmasına neden olmuştu. Fiyat devrimiyle enflasyon ve devalüasyon yükselmiş, başta buğday olmak üzere pek çok hayati gıdanın fiyatı kısa zamanda iki katına çıkmıştı. Somutlaştıracak olursak 1609 yılındaki kumaş ve yağ gibi ürünlerin fiyatları 1520 yılına nazaran en az beş kat, buğday ile koyun fiyatları ise yirmi kat daha artmıştı.[11] Bu doğrultuda alınan ilk önlem "memnu meta" listelemesi olmuş ve başta kıymetli madenler olmak üzere ihracatta bir kısım mallara yasaklamalar getirilmişti. Özellikle 1568 yılından itibaren Çanakkale'den girip çıkan gemilerin memnu maddeler taşıması yasaklanmıştır. Sonrasında da 1574, 1580 ve 1584 tarihli hükümlerde balmumu, deri, hububat, susam, barut, silah, at, sığır, pamuk, pamuk ipliği, kurşun, sahtiyan, don yağı, koyun derisi ve zift gibi askeri kullanımı olanların yanı sıra sanayi hammaddeleri, gıda maddeleri ve lüzumlu ihtiyaç malzemelerinin de ihracı yasaklanmıştı.[12]

İktisadi gerileme karşısında ihracatın yasaklanması dışında bulunan bir diğer çözümde "züyuf akça" uygulamasıydı. Buna göre sultanın talimatları doğrultusunda maliyeden sorumlu idareciler, zaman zaman hazine masraflarını akçeyi tağşiş edip değerden düşürerek, yani içinden gümüş eksilterek karşılamaya çalışmışlardı.[13] Fatih Sultan Mehmed zamanından beri uygulana gelen gramaj oynaması, 1590'lı yıllardan sonra kabul gören bir âdet haline gelmişti. Ancak bu tarihlerde devletin geliri giderinden daha az bir hale düştüğü için kalp ve ayarı bozuk paralar piyasaya yayılmaya başlamış, böylelikle de mali gerileyiş kaçınılmaz olmuştu. Barkan'a göre; "Büyük bir uluslararası enflasyon akımına kapılan Osmanlı İmparatorluğu, zorlukları devalüasyonla aşmak için boşuna uğraşmıştı. Devalüasyon fiyatları daha da altüst etmiş ve imparatorluk bu güçlü akıntıya dayanamayarak bir mali krizden ötekine sürüklenmişti."[14]

11 Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celalî İsyanları,"* Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 463.

12 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 71.; 1567 yılında Saray, Batı Anadolu'daki dokumacılara 150.000 yelken bezi sipariş etmişti. Ancak ipliklerin çoğunlukla Avrupalı tüccarlara satılması nedeniyle, bölge esnafı bu kadar bezi veremeyeceklerini bildirmiş, bunun üzerine de kaçınılmaz olarak yasaklama gelmişti. Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 35.

13 Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye - Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - II Tagayyür ve Fesad (1603-1656)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. bs., İstanbul, 2014, ss. 48-54.

14 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 50. Osmanlı İmparatorluğu'nda para politikaları hakkında ayrıntılı bilgi için; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. bs., İstanbul, 2003.

Bu şartlarda Osmanlı akışkan bir iktisadi politika izleyememiş, sıkı ve donmuş kaidelerle işleyen bir sanayi ve ticaret organizasyonu olan esnaf lonca teşkilatı Avrupa'nın sanayileşmesine ayak uyduramamış, neticede işsiz gençler istihdam edilememişti. Nitekim Avrupa'nın merkantilizmi karşısında ısrarla sürdürülen vergi (fiscalism) ve iaşecilik (provizyonizm) politikaları da Osmanlıların yaşadığı ekonomik sorunların ana müsebbibi olmuştu.[15]

İktisadi gerileyişi uluslararası olduğu kadar iç parametrelerle de değerlendirmek gerekir elbette. Fiyat devrimi sonucunda tüccarlar dışında çoğu grup, fiyat artışlarından büyük zarar görmüş; açığın kapatılması adına "iltizam" gibi yeni vergi uygulamalarının hayata geçirilmesi de reayayı olumsuz etkilemişti. Bunun Osmanlı iktisadi düzenine yansıması ise 16. ve 17. yüzyıllarda vergilerin tam anlamıyla toplanamaması şeklinde olmuştu. Öyle ki 1527-1528 bütçesinde 71.354.114 akçelik bir fazlalık varken, 1581-1582 yılı bütçesinde bu miktar 2.072.967 akçeye düşmüştü. Yine bir başka veriye bakacak olursak 1565-1566 yılında devletin geliri 183.088.000 akçe iken gideri 189.657.000 akçeye çıkmıştı.[16] 17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise bütçede 45.000 akçeyi bulan vahim açıklar görülmeye başlanmıştı.[17] Bu bağlamda şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki devlet söz edilen yüzyılda maddi olanaklarını yitirmiş ve iktidar erklerinden birisi olan hazinenin boşalması da pek çok idari sorunu beraberinde getirmişti.

Merkez İdaresindeki Sarsılma

Osmanlı Devleti, 17. yüzyılda siyasi ve iktisadi bağlamda bir gerileyişe, hemen akabinde de Avrupa'daki rakiplerinin eskisine göre çok daha güçlü bir düşman haline gelişine tanık olmuştu. Hem mevcut düzenlemelerin sürdürülmeye hem de uluslararası düzeydeki değişimlere uyum sağlanmaya çalışıldığı bu dönemde durumun telafisi adına pek çok ıslahat yapılmış ve

15 Osmanlı Devleti, iaşecilik sistemi uyarınca sadece ihracata müdahale ediyor, genelde ithalata karışmıyordu. Devlet ithalata müdahale ettiğinde ise genelde hacmini genişletmeyi hedefliyor, mali çıkarlarına göre hareket ediyordu. Ayrıntılı bilgi için; Mehmed Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde - Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, 5. bs., Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013.

16 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 66.

17 Bütçelerle ilgili ayrıntılı çözümlemeler için; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, (1955-56), ss. 193-224.

kaynaklara ulaşmak, ordular kurmak ve toplumu denetleyecek mekanizmalar yaratmak gibi bir devletin asli faaliyet alanları üzerine düzenlemelere girişmişlerdi.[18] Ancak tüm bu sistemi sağlayacak olan mekanizmada da aksamalar görülmeye başlaması, işleri çok daha karmaşık hale getirmişti.

Kanuni Sultan Süleyman sonrası padişahların, devlet işlerine giderek daha az ilgi göstermeye başlamasıyla saray entrikaları artmış ve meydan kadın sultanlara, harem ağalarına ve nüfuzlu devlet adamlarına kalmıştı. İktidardaki zafiyet de, çıkarları nedeniyle söz konusu güruhtan birinin tarafında yer alan ve birer şehir zorbasına dönüşen kapıkullarının şiddet patlamalarını beraberinde getirmişti. Özellikle 1617- 1656 arasındaki dönemde yüksek rütbeli yeniçeri ağalarının, saray ağaları ve valide / hanım sultanlarla kurdukları cuntalar pek çok devlet adamının, hatta bizzat padişahın öldürülmesiyle sonuçlanmıştı.[19] Çocuk yaşta ya da akli dengesi yerinde olmayan padişahların denetiminden azade bir şekilde iyice azgınlaşan kapıkulları, sayılarının her geçen yıl artmasıyla önü alınamaz bir tehdit unsuru haline gelmişlerdi. İsyanların genel olarak çıkış bahanesi ise ulufe ve cülus ödemeleri öncesinde uygulanan tağşiş olmuş, verilen maaşların alım gücünün azalmasının akabinde defalarca kazan kaldırmışlardı. İstanbul'da, 1 Mayıs 1588 günü kapıkulu sipahilerinin çıkardığı bir isyanı örnek verecek olursak; "Üç yüz yıldan beri Selâtin-i Âlî Osman asakir-i mansureye böyle ulufe verdi mi?" diyerek başkenti birbirine katan isyancılar, bahşiş ve makam vermek suretiyle hadiseyi bastırmaya çalışanlara karşı da; "...bize hiç bahşiş ve terakki gerekmez ve almayız, biminnet bahşiş ve terakkilerimizi alageldiğimiz üzere alabiliriz. Müdebbir-i devlet vezirini elimize versin ve illâ iyi olmaz bilmiş olsun, elbette beylerbeyi (Mehmed Paşa) başı elimize girmedikçe divandan taşra çıkmazuz. Mâhasal [sonuç] yaramaz olur, yerine padişah buluruz." karşılığını vermişlerdi.[20] Nitekim söylediklerini de yapmışlar ve neticede ölüm listesine koydukları devlet adamlarının kesik kafalarını mızraklarına takmışlardı. Bu tarihten sonra da git gide başıbozuk bir güruh haline gelen kapıkullarının isyanları ve zoraki yönetici atama talepleri de liyakatin bir kenara atılmasına neden olmuştu.

18 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 25.
19 Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye - Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - IV Âyanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. bs., İstanbul, 2016, s. 27.
20 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 72.

Taşra İdaresindeki Yozlaşma

İsyanlar ve saray mensuplarının entrikalarıyla 16. yüzyılın ortaları gibi erken tarihlerden itibaren sultanın otoritesi zayıflamış ve usulsüz ve gelişigüzel dağıtılan temlikler, havâss-ı hümayunlar ve iltizama verilen mukataalar, rüşvet ve suiistimallerin had safhaya çıkmasına neden olmuştu. Ünlü şair Fuzuli'nin "*Şikâyetname*" adlı eserindeki "selâm verdim, rüşvet değil deyü almadılar, hüküm gösterdim, faidesiz deyu mültefit olmadılar" dizeleriyle dile getirdiği rüşvet sorunu, para ihtiyacını normal geliriyle karşılayamayan devlet erkânı sayesinde oldukça yaygınlaşmıştı. Üstelik rüşvet devletin en üst kademesinde, bizzat sadrazam konağında dahi kendine yer edinmişti. Sultan Süleyman'ın ünlü sadrazamı Rüstem Paşa zamanında, memuriyetler için alınacak rüşvet için tarife uygulaması dahi başlamıştı.

Elbette bu şartlarda idari bozulmanın en tepeden en aşağılara kadar yayılması da çok zaman almamıştı. Memurların yanı sıra özellikle sancaklardaki vezir ve valilerin lüzumundan çok fazla kapı halkı beslemesi ve ihtişamlı yaşam arzuları da daha fazla gelir elde etme ihtiyacına, dolayısıyla gelirlerini arttırma adına da yolsuzluk yapmalarına neden olmuştu. Öyle ki beylerbeyi, sancakbeyi, voyvoda, subaşı, kadı, müderris, müteferrika, çavuş, altı bölük halkı, yeniçeri, kapıcı ve çavuş konumundaki idarecilerin adları sık sık şikâyet metinlerinde geçmeye başlamıştı. Hatta belgelerden anladığımız üzere bazı sancakbeyleri, halk arasında vuku bulan ölüm hadiselerinde bile "kan cürmü" ve "cinayet resmi" adı altında köylülerden haksız para toplamaya başlamıştı. Beylerbeylerinin maiyetindeki voyvodalar da usulsüz bir şekilde vergileri arttırmışlar, baskılardan bunalıp toprağını terk eden köylülerin tımar topraklarına çiftlikler ve ahırlar yaparak el koymuşlardı. Toprakların asıl sahipleri can korkusundan geri dönmeye cesaret edememiş ve şikâyet edecek mecra bulamamışlardı.[21]

Adli Sistemin Çöküşü

Adalet ve otorite Osmanlı merkezileşmesinin ve mutlak patrimonyal hâkimiyetin bel kemiği iki unsuruydu. Osmanlı İmparatorluğu'nun dayandığı temel hukuki ilkeye "adalet çemberi" ismi verilirdi. Buna göre;

21 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 133.

adalet dünyanın kurtuluşunu sağlar; dünya, duvarı devlet olan bir bağdır; devleti düzenleyen şeriattır; hükümdar olmadan şeriat korunamaz; askersiz hükümdar duruma hâkim olamaz; mal olmadan hükümdar asker toplayamaz; malı toplayacak olan halktır; halkı padişaha kul eden ise adalettir.[22] Kuruluşundan itibaren gerek hanedan içinde gerekse taşradaki en ücra kasabalarda, sultanın iradesine karşı en küçük bir direnç sertlikle cevaplanır, böylelikle düzen korunmaya çalışılırdı.[23] Bunun sağlanması adına da Osmanlı eyalet sistemi, denetim erklerinin bağımsızlığı ve bu surette zulmün önüne geçilmesi ilkesine göre düzenlenmişti. Bu bağlamda İnalcık'ın, "statüsü ve iç hiyerarşisi İslami ilimlerdeki tescilli bilgi düzeyine dayanan imtiyazlı bir grup"[24] olarak tanımladığı ve taşranın yönetiminde / denetiminde söz sahibi olan ilmiye mensubu kadılar, başka kimseye verilmeyen bir hukuki otorite ile donatılmışlardı.[25] Padişahın gözetimi altında yarı-özerk bir bürokratik aygıt olarak işleyen kadılar, özellikle Selçuklular zamanından beri adalet mekanizmasının dişlileri sayılmış ve bağımsızlıkları, taşranın memnuniyeti, dolayısıyla devletin bekası için oldukça önemli görülmüştü.[26] Kadıların ayrıca köylü ile tımar sahibi arasındaki ilişkilerde aracılık etmek, bölgesel sürtüşmeleri gidermek ve yerel istikrarı korumak gibi önemli bir vasıfları da bulunurdu. Ancak yüzyıl sonlarında, diğer alanlarda olduğu gibi adalet mekanizması da, özellikle iktisadi krizlere paralel olarak içten içe çürümeye başlamıştı.

Kadılar, görev bölgelerinde güçlenmelerine engel olmak, böylelikle merkeziyetçi yapıyı korumak amacıyla, diğer pek çok üst düzey taşra görevlisi gibi uzun süre aynı yerde tutulmazlardı. Ancak görev sürelerinin, taşradaki kargaşa nispetinde git gide kısalması, bu cenahta memnuniyetsizliğe neden olmuştu. 16. yüzyılda önce üç yıldan iki yıla, ardından yirmi aya, 17. yüzyıla gelindiğinde ise on sekiz aya kadar düşen kadılık süresi, ilmiye mensuplarını zor durumda bırakmıştı. Zira bu kısa süreler içerisinde görev

22 Mehmed Öz, "Osmanlılar," *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 33, s. 353.
23 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 66.
24 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 45.
25 Barkey, *Eşkıyalar...*, ss. 39-42
26 "İmparatorluğun dört bir yanındaki kasabalara kadar görevlendirilen bu yerel ilmiye mensuplarının ulema hiyerarşisine olan ideolojik bağları, Osmanlı toplumunun yalnız Sünni kimliğini değil, merkeziyetçi ve meşruiyetçi niteliğinin korunmasının da garantisiydi." Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 39.

yapan kadılar, görev sürelerinin bitiminin ardından, yeniden görevlendirilene dek maaş alamıyorlardı. Devlet her ne kadar kadıların bu işsizlikle geçen süreyi, boşta kaldıkları süre zarfında mürşitleriyle çalışıp, daha iyi bir mevki elde etmelerini sağlayacak bilgi seviyesine ulaşacakları bir dönem olarak görse de, kadılar ve medrese mensupları açısından durum pek de bu açıdan ele alınmıyordu.[27] Neticede bu dönüşümlü görevlendirme sistemi liyakatle bağlantılı görülse de bir süre sonra işsiz kalacağını bilen kadıların pek çoğu, görev süreleri sırasında servet biriktirme yoluna gitmişlerdi. Bunu da mahkeme ücretlerinden aldıkları paylar yetmediği zaman mali açıdan ayakta kalabilmek amacıyla rüşvete, sömürüye ve kırsal nüfusu manipüle etmeye yönelerek sağlamışlardı.[28] Konuyu örneklendirecek olursak, III. Mehmed'in adaletnamesinden anladığımız üzere bir kimsenin diğer bir şahsı yaralaması şeklindeki cürümlerde Sultan Süleyman zamanında kadılar yüz elli ile iki yüz akçe vergi alırlarken, bu dönemde bin ile bin beş yüz akçe vergi almaya başlamışlardı. Bunun dışında pek çoğu, kanunun belirlediği üst sınırın geri kalanını kendilerine ayırıyorlardı. "Resm-i çift," "resm-i bennak," "cinayet resmi," "ağnam resmi" ile "hukuk-u şer'iye" ve diğer örfi vergilerde de aynı uygulamaya gidiyorlardı.[29] Bir diğer ciddi sorun da yolsuzluğun önüne geçilmesinin önündeki en büyük engelin, bizzat kadıların da rüşvet ve yolsuzluğa bulaşmış olmasıydı. Vergi usulsüzlükleriyle kalmayan kimi kadılar, vezir ve beylerbeylerinin adamları ile diğer nüfuzlu görevlilerin yaptıkları kanunsuzluklara göz yummuşlardı.

Görüldüğü üzere 16. yüzyılda devletin yapısındaki genel bozulma temel kanunların uygulanmasını imkânsız hale getirmiş ve reayanın hiyerarşik sisteme duyduğu sadakatin azalmasına neden olmuştu. Özellikle merkezdeki bozulmanın, adalet ve yolsuzluk bağlamında taşraya yansı-

27 Barkey'in bu konudaki fikirleri şöyledir: "Ulemanın dönüşümlü olarak göreve getirilmesi usulünün nedeni olarak kadıların sayısındaki büyük artış öne sürülüyorsa da, uygulamanın oldukça erken dönemlerden itibaren görülmesi bunun aynı zamanda bir denetim sistemi olduğunu düşündürüyor. Atamalarla ilgili kayıtlarda yer alan veriler, kadıların ancak belli bir süre boyunca görevde kalabildiğini gösteriyor. 1597 tarihli bir fermanda bu açıkça görülüyor. 'Bir mülazım üç yıllık (bekleme) süresini doldurmadan yeni bir göreve atanmayacaktır. Küçük kasabaların kadıları iki yıl boyunca görevde kalacaktır.' " Barkey, *Eşkıyalar...*, ss. 41-42.
28 Barkey, *Eşkıyalar...*, ss. 39-42.
29 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, ss. 131-132.

maları korkunç olmuştu. Taşra yöneticilerinden ve haklarını koruyacak olan kadılardan haksızlık gördüğünü düşünen köylülerin huzursuzluğu, hükümdarın ücra köylerdeki mutlak iktidarını azaltmış, köylü gücü yettiği nispette sultanın sözünü dinlememeye başlamıştı. Ünlü devlet adamı Koçi Bey, risalesinde, bu başına buyrukluğu ve bir nevi alışılmış bir olgu haline gelen itaatsizliği şu cümlelerle ifade etmektedir:

> Evvelce bir memlekette padişah tarafından bir mübarek emir gelse, o memleketin köylerine ve kasabalarına velvele, küçük ve büyüğüne korku ve dehşet düşüp, padişah fermanı gelmiş diye herkes kulak tutardı. Şimdi her iş için birçok emirler ve beratlar verilüp, birbirinden aykırı, yılda bin berat ve karar mektubu yazılır...[30]

Koçi Bey'in bahsettiği itaatsizliğin elbette pek çok nedeni bulunmaktadır. Ancak bunlardan en kalburüstü olanı, devletin askeri ve iktisadi en temel dayanaklarından olan tımar sisteminin bozulmasıydı.[31]

Tımar Sistemindeki Bozulma ve Çiftbozan Sorunu

Osmanlı, askeri fetihler üzerine kurulu, gaza ekonomisine dayalı bir devlet idi. Taşranın feodal yapısı askeri bir ödüllendirme yapısı olan tımar sistemi üzerine kurulmuştu. Tımar sistemine göre, mutlak mülkiyetin sultan şahsında devlete ait olduğu toprakların kullanım hakkı orduda etkin görev alan, süvari sınıfına mensup sipahilerin elindeydi. Muntazam bir yöntemle elde edecekleri gelirlere göre sınıflandırılan has, zeamet ve tımar sahipleri bu kullanım hakkı karşılığında savaş zamanı orduya "cebelü" adı verilen atlı asker ve tımardan, yani kullanım hakkına sahip oldukları toprak parçasından elde ettikleri gelirle orantılı iaşe sağlamakla yükümlüydüler. Buralardan toplanan vergiler de, devlet hazinesine, belli görevler karşılığında, devletin belirli memurlarına veya kimi vakıflara tahsis edilirdi.

30 Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, (Haz. Zuhuri Danışman), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 59.

31 "...her şeyden evvel tımar sistemi büyük bir darbe yedi. Onun darbe yemesiyle de, bir taraftan her yıl biraz daha sefalet artarken, tımar sistemine yakından veya uzaktan bağlı bulunan kuruluş ve teşkilâtlar da bozulup mevcut buhranın fasit dairesi içine yuvarlandı." Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, ss. 84-86.

Tımardan sorumlu taşra görevlilerine, savaşa katılmanın yanı sıra kırsal bölgelerin idaresi, güvenlik ve inzibat görevleri de verilmişti.[32] Ancak, diğer mecralar gibi tımar sistemi de bozulmaya başlamıştı.

16. yüzyılda, Kanuni Sultan Süleyman devrinde başlayan, beylerbeyi ve sancakbeylerinin kendilerine üç ayda bir verilecek maaşlar karşılığında el konulan has ve zeametleri de dâhil olmak üzere tımarların bir bedel karşılığı kiralanması veya devredilmesi anlamına gelen mukataalaşma olgusu, iktisadi sistemdeki değişimin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Tımarların gelirlerinin sipahilerin sefer masraflarının altında kalması ve onlara ek gelir olarak tahsisi gereken kaynakların İstanbul'da siyasi nüfuzu olan kişilere maaş ya da arpalık olarak dağıtılması Kanuni devrinde bir istisna olsa bile yüz yıllık süreç içerisinde bir geleneğe dönüşmüştü.[33] Bu süreçte birçok tımar, saraylıların eline geçmişti. Bunun sonucunda toplam tımar sayısı azalmış, tımarların azalmasıyla birlikte iltizam usulü sayesinde yeniçeri ağaları ve mültezimler de kalan topraklara el koymuşlardı. İmparatorluğu bu değişime iten etkenler ise büyük oranda ekolojik ve sosyolojik temelli olmuştu.

Tımar sisteminin bozulmasında demografik ve iklimsel faktörler ön planda yer almaktadır. 16. yüzyıl başlarında Braudel'in ifadesiyle bir "nüfus enflasyonu" yaşanmış ve Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da taşra nüfusu neredeyse ikiye katlanmıştı.[34] Elbette bu duruma hızlı nüfus artışına paralel olarak sınır boylarında yapılan iskânların eskisi gibi aktif olmaması da etkide bulunmuştu. Nitekim fetihlerin yavaşlaması ve geniş çapta toprak ele geçirmenin sona ermesi sonrası Rumeli'ye sevk edilen aşiretler, mevcut yerlerinde tutulmaya başlamış ve kitleler Anadolu'da barınmaya devam etmişti.[35] Böylelikle yüzyılın ortalarında devletin nüfusu köylerde % 40, kentlerde ise % 80 oranında artmıştı. Nüfus artmıştı, ancak şöyle bir sorun vardı ki 17. yüzyılda nüfus artışı ekilebilir alanlardaki genişlemeden daha hızlıydı.[36] Dolayısıyla ekile-

32 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 38.

33 Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok / Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 150.

34 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 50.

35 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 83.

36 "Gerek faizcilik, gerekse 'selem tarikiyle' yani 'köylünün elde edeceği mahsulün parasını evvelden vermek suretiyle' öte yandan da 'çift bozan reayanın' topraklarının 'çiftlik' haline gelmesi hadisesi vuku

bilir tarım alanları, ya da başka bir ifadeyle tımar arazileri de artık yetmez olmuştu. Ayrıca bu yüzyılda tüm Akdeniz coğrafyasını saran bir kuraklık baş göstermiş ve tarım ürünlerindeki verim düşmüş, ardından da şiddetli bir soğuma sonucu hasatlar telef olmuştu. Seller ve çekirge istilaları sonucunda ürün alınamaması da cabasıydı.[37] Artan hane nüfusuna karşı geliri gitgide düşen köylüler ise, bu durumda borçlanma yoluna gitmiş ve kendilerine "murabahacı" denilen tefecilerin eline düşmüşlerdi. Sultan I. Ahmed'in adaletnamesinden anladığımız üzere, bu tefecilerin arasında kadılar, zaimler, müderrisler, müteferrikalar, çavuşlar, yeniçeriler ve kapıcılar da bulunmaktaydı. Tefeciler, standart oran olan % 10-15'ten çok daha yüksek oranlarla köylülere borç veriyor, vakti geçince de ödeme yapamayan köylülerin ellerinden, ipotek olarak gösterdikleri tarla ve bahçelerini alıyorlardı. Böylelikle çiftçilikle ilgisi olmayan yeni bir zengin sınıf türerken, köylü ya o topraklarda ırgatlaşıyor veyahut da topraksız kaldığı için göç ediyordu.[38]

Osmanlı tarih yazımında mülksüz bir şekilde orakçı, sığırcı, çoban, ırgat olmak istemediği için yurdundan ayrılanlar, yani "çiftbozan" olan güruh "gurbet taifesi" ya da daha çok bilinen ismiyle "levend" olarak adlandırılmıştı. Levendler değişen şartlarına göre yüzyıllar içerisinden farklı değerlendirmelere tabi tutulmuşlardır. Askeri anlamda kullanışlı oldukları zamanlarda "asker," "yiğit," "boylu poslu / güçlü kuvvetli," "gözünü budaktan sakınmayan adam," "korsan" ve "tüfekçi" gibi bir görevi veya övgüyü temsil eder şekilde nitelendirilirken asayişsizliğin ayyuka çıktığı tarihlerde ise "çiftbozan," "işsiz-güçsüz," "serseri" ve "eşkıya"[39] sıfatlarına layık ve eşdeğer görülmüşlerdi. Esasında isimlendirme konusundaki söz konusu değişkenliğin nedeni, seferlerde Osmanlı ordusuna dâhil olurken, boşta kaldıklarında Osmanlı taşra topraklarındaki asayişsizliğin baş müsebbibi olmalarındandı. Nitekim yaşanan buhran günlerinde, binlerce işsiz Anadolu köylüsünün bir kısmı üç beş kişilik gruplar halinde şehirlere

bulmuş oluyordu." Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, ss. 63-50.

37 Celali isyanlarının iklimsel sebepleri hakkında ayrıntılı bilgi için; Sam White, *Osmanlıda İsyan İklimi (Erken Modern Dönemde Celali İsyanları)*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), Alfa Yayınları, İstanbul, 2013; Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla...*, ss. 44-64.

38 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 83.

39 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 14.

akın ederken, büyük bir bölümü de yol kesip küçük çaplı soygun yapmaya başlamışlardı.[40]

Asayişin dışında çift ve çubuğunu terk eden, yani tımarını bozan levendlerin İstanbul'a akın etmesi sonucu, üretimin devamlılığı konusunda da sorunlar baş göstermişti. 1534 -1535 yıllarındaki İran seferi sırasında, çiftle uğraşan köylüler de savaşa katılmış ve karşılığında tımarlarla ödüllendirilmişlerdi. Ancak kısa bir süre sonra bu karar geri alınmış ve köylülerin tımar sistemine dâhil olması yasaklamıştı. Bu buyruğun nedeni, çok fazla sayıda köylünün tımar sahibi olmak ve statülerini yükseltmek amacıyla topraklarını terk etmiş olmasıydı. Köylüler için çok cazip olan bu dikey hareketlilik fırsatı üretimin düşüşüne sebebiyet vermişti.[41] İran siyaset kitapları, asırların getirdiği bir birikimle, devlet ve toplum selametinin her şeyden önce farklı sosyal sınıfların mutlak ayrımını ve bu sınıfların kendi yerlerinde tutulmasına bağlı olmasını öngörmekteydi. Ancak Osmanlı toplumundaki çiftçiliğin çözülmesi ve levendleşme süreci tam bu noktada bahsi geçen yıkımın kapısını açmıştı.[42] İlerleyen tarihlerde durumun vahametini korumasıyla çözüm olarak ekinleri sürecek genç ve dinamik rençperlerin, topraksızlaşması neticesinde ortaya çıkan mali açık, yine bizzat durumun sorumlularına fatura edilmişti. Çift bozan reayadan alınan "çift bozan resmi," 1603 senesine kadar yetmiş beş akçe iken bu tarihten sonra durumun ciddiyetinin artması sonucu ceza daha da arttırılmış ve tam çiftten üç yüz, yarım çiftten yüz elli, yarım çiftten daha az olan yerden ise yetmiş beş akçe cezai vergi alınmaya başlanmıştı.[43] Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus bulunmaktadır. Çift bozan resmi ile ilgili kanunname, hüküm ve fermanlar

40 İngiltere Krallığı'nda dilencilik ve serserilik yasaklanmış, Fransa'da ise işsiz-güçsüz takımı deniz ötesi sömürgelere sürgün edilmişlerdi. Buna karşı tıpkı Osmanlı İmparatorluğu gibi çoğu Avrupa ülkesi de başıboş gençlerin suç işlemesinin önüne geçememişti. Nitekim 1649 yılında Londra'da basılan bir eser, o günlerde çok yaygın olan eşkıyalığın şiddetini şu cümlelerle dile getirmekteydi: "Senin çantalar dolusu paran var ve şimdi elimde bir kılıçla bir hırsız gibi evine girdiğimde, dikkatlice bak bana. İşte ben de bir hırsız gibi sana, cüzdanını ver, ver cüzdanını efendi, yoksa boğazını keseceğim diyeceğim." Peter Linebaugh, *Londra İdamları - 18. yy.da Suç ve Sivil Toplum*, (Çev: Çiğdem Demir), Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 227. Erken dönemlerde Avrupa'daki suç faaliyetleri için; Julius R. Ruff, *Erken Modern Avrupa'da Şiddet (1500-1800)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2011.

41 Barkey, *Eşkıyalar...*, ss. 49-50.

42 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 24.

43 İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011. s. 52.; Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 43.

incelendiğinde, devletin böyle bir resmi tahsilde esas gayesinin, reayayı her ne şekilde olursa olsun toprağa bağlamak değil, ziraat sahasında çalışanlardan çıkacak cebelü miktarının veya cebelü yetiştirecek olan dirlik sahibi tımarlı sipahinin, "hâsılının" azalmamasını gözetme noktasında toplandığı görülmektedir. Ancak bu temel ilke ve hassasiyet de yüzyıl sonlarına doğru değişmeye başlayacaktı. Nitekim tımar sisteminin aynı zamanda askeri bir kaynak yarattığını ve toprakların boş kalmasından ötürü beslenen cebelü sayısının azaldığını da düşünürsek, uluslararası şartları göz ardı etmeden meselenin bir de askeri boyutunu değerlendirmek faydalı olacaktır.

Askeri Sistemdeki Değişim ve Tüfengli Levendat Eşkıyalığı

Avusturya ile 1593-1606 tarihleri arasındaki uzun savaş dönemi oldukça ağır koşullar içerisinde sürmüştü. Çelik zırhı delen, uzun menzilli tüfek kullanan Avusturya ve Alman süvarileri karşısında, sayıları da azalmaya yüz tutmuş Osmanlı tımarlı sipahisi geri kalmış bir ortaçağ askeri konumundaydı ve işe yaramaz duruma düşmüştü. Bu savaşlar sırasında Osmanlı kumandanları, cepheden gönderdikleri raporlarda; yay, ok, mızrak, kılıç ve kalkandan oluşan konvansiyonel silahlarla donanmış sipahi birliklerinin Avusturya'nın tüfekli askerlerine karşı etkisiz kaldıklarını bildirmekte ve bir an önce ateşli silah donanımlı askerlerin cepheye gönderilmeleri konusunda ısrar etmekteydiler. Bir raporda, Macar cephesindeki durumla ilgili olarak, "Mart ayına dek Budin ile Peşte kal'alarında 5-10 bin tüfengçi gelüb dâhil olmaya el-'iyazu billâh-i te'ala hal müşkil olur..."[44] denilirken bir başkasında da; "Melunların askerleri ekser piyade ve tüfeng-endaz olmağla asakir-i İslamın ekseri atlu olub piyadesi az olduğundan gayri tüfenge mu'tad üstadları nadir olmağla hin-i mukabelede ve kal'a muhasarasında azim ızdırab çekilür." cümleleriyle durumun vahameti ortaya konuyordu.[45] Ancak ortaya çıkan bu acil ihtiyaca rağmen şöyle bir sorun vardı ki, Osmanlı sipahileri, Avrupa'nın değişen askeri teknolojisine ayak uyduramıyordu.

"Testiye nişan atar, keçeye kılıç çalarız" ilkesiyle eğitim alan ve ok-yay, mızrak, pala, kılıç, kalkan gibi geleneksel silahlarla donanan sipahiler,

44 Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler: Telhîsler* (1597-1607), Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1970, ss. 51-52.
45 Orhonlu, *Osmanlı Tarihine...*, ss. 71-98.

kendilerini soylu savaşçılar olarak sayıyorlar, ateşli silahlara ilgi göstermiyorlar ve ateşli silah kullanmayı mertlik anlayışlarına yakıştıramıyorlardı.[46] Neticede tımarlı sipahiler ateşli silahlar kullanmak için eğitilmemişlerdi. Ayrıca küçük dirlik sahiplerinin gelirleri, kendilerini ve adamlarını bu yeni tarz savaşın gereklerine göre donatmaya da yeterli değildi. Dolayısıyla ateşli silah kullanan sınıfların ortaya çıkışına pek fazla tepki göstermemişler ve bu yeni teknolojiyi yeniçerilerle özdeşleştirmişlerdi.[47] Düşmanla göğüs göğüse savaşmayı tercih eden sipahilerin bu "Don Kişotvari" tutumları ise kumandanları tarafından aleyhlerine yazılan raporlar ve alınan kayıplar nedeniyle git gide önemlerinin azalmasına neden olmaktaydı. Veriler üzerinden değerlendirecek olursak Sultan Süleyman döneminde sipahilerin sayısı 87.000 iken 1609 yılında bu sayı 45.000'e kadar inmişti. Koçi Bey ise 1630 yılında sadece 8.000 dolayında sipahi kaldığını yazmaktaydı.[48] Elde kalanlar da zamanla modern ateşli silahlarla donanmış Avrupalı askerler karşısında işe yaramaz hale gelmişti.

Esasında Osmanlı ordusu tüfek kullanımına pek de yabancı değildi. 1421 yılında Düzmece Mustafa hadisesinde, 1430'da Selanik fethinde, 1442'de Sivrihisar kuşatmasında ve 1444 yılındaki Varna savaşında az da olsa tüfek kullanıldığı kayıtlarda yazılmaktadır. Yine II. Murad devrinde, Macar seferlerinde de tüfekli birliklerin ön planda olmasının yanı sıra Fatih Sultan Mehmed devrinde de orduda tüfekçi bir birlik bulunduğu ve harplerde, kale müdafaasında veya taarruzda olduğu gibi meydan muharebelerinde de bu silahın kullanıldığı bilinmektedir. Nitekim bilindiği üzere İstanbul'un fethi sonrası top ve tüfek gibi ateşli silahlarda bir atılım devri olmuş, yüzyılın ikinci yarısında yapılan sahra savaşlarında ve kale kuşatmalarında bu silahlar daima kullanılır hale gelmişti.[49] Ancak söz konusu askeri birlikler, bahsi geçtiği üzere artık yeterli gelmemekteydi. Değişen askeri şartlar doğrultusunda öncelikli çözüm olarak sipahi ordusuna ateşli silah kullanabilen birkaç alay daha eklenmiş, ancak bunun yeterli gelmemesi üzerine Osmanlı idarecileri,

46 İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 53.
47 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 72.
48 İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 53.
49 Mücteba İlgürel, "Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silahların Yayılışı," *Tarih Dergisi*, S. 32, 1979, s. 301.

ordularında ve savaşma tarzlarında yenilik yoluna gitmişlerdi. Yüzyıl sonlarında sipahiler artık gözden düşmüşlerdi, Venedik-Lehistan ve Rusya seferleri nedeniyle tüfek kullanan askerlere ihtiyaç olduğu bir gerçekti.[50]

16. yüzyıl ortalarında ateşli silah kullanabilen asker ihtiyacı ilk etapta yeniçeriler üzerinden karşılanmaya çalışılmıştı. Bu dönemde merkez kuvvetleri hâlâ çok önemliydi ve artık cephelerde ateşli silah kullanabilen yeniçeriler daha da değer kazanmıştı. Nitekim Sultan Süleyman, kendisinden önce tüfek kullanan yeniçeri sayısı 12.000 iken, pek çok cephede baş gösteren ihtiyaç üzerine bu sayıyı 50.000'e kadar çıkarmıştı.[51] Ancak bunun sonucunda ulufe sorunuyla karşı karşıya kalınmıştı. Yüzeysel bir anlatımla değerlendirecek olursak 1527 yılı verilerine göre yeniçeri, sipahi, cebeci, topçu, top arabacıları, donanma personeli, kale garnizonları gibi grupların maaşları hesaplandığında, yıllık 277.000.000 akçelik merkezi bütçenin 100.000.000'u askeri giderlere harcanıyordu. Kaldı ki bu verilerin alındığı tarihte mevcut merkez ordusu 24.875 kişiden oluşurken, 1609 yılında söz konusu sayı 70.000'i bulmuş, dolayısıyla harcamalar da misliyle artmıştı.[52] Harcamalar altın olarak yapıldığı için, ödeme sorunu yaşandığında bahsi geçtiği üzere tağşişin yapılmasıyla sayıları artmış olan kapıkulları kazan kaldırıyor ve İstanbul'un altını üstüne getiriyorlardı. Dolayısıyla tüfekli bir askeri güç elde edilmiş olsa da merkez idaresi alt üst oluyordu. Ancak bir süre sonra yeniçeriler de yeterli gelmemeye başlamıştı, asıl sorun bundan sonra reayadan tüfekli asker yazılmaya başlanmasıyla ortaya çıkmıştı. Osmanlı'da ateşli silah üretimi devlet tekelinde olmasına karşın özel sektörde ateşli silah üreten zanaatkârların sayısı 16. yüzyıl sonlarına doğru hızla artmıştı. Üretimdeki bu ani artışın nedeni köylülerin ateşli silahlara artan talepleriydi. Gerek taşrada bozulan asayiş sonrası kendi güvenliklerini sağlamak, gerekse yol kesip kazanç elde etmek için tüfek elde etmek isteyen köylülerin gösterdiği rağbet doğal olarak ateşli silah üretimini de arttırmıştı. "Levend taifesi" olarak adlandırılan tüfekli gruplar, henüz Yavuz Sultan

50 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - II...*, s. 5.
51 İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 53.
52 Barkan'ın tespitine göre, 1611 yılında bir altın sikke 120 akçeye eşit olduğu için o dönemdeki askerlerin maaşları olarak ödenen toplam meblağ altın olarak iki kattan fazla artmıştı. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Ait Notlar," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 17, No: 1-4. İstanbul, Ekim 1955-Temmuz 1956.

Selim zamanı gibi erken bir dönemde dahi taşranın pek çok kesimine yayılmıştı.[53] Toplumun en alt tabakası olan kırsal bölgelerdeki başıboş köylülerce benimsenen ateşli silahlar, elindeki tüfekle işsiz kalmış olan bu güruhun neden olduğu asayişsizlik nedeniyle bir süre sonra tehlikeli görülmüş ve doğal olarak yasaklanmıştı. Devlet bu yasağın ardından belli aralıklarla da ateşli silahların genel kontrolü ve toplanması konusunda emirler vermiş, ayrıca fermanlarla defalarca eşkıyalara barut tedarik eden üreticilerin şiddetle cezalandırılacağı ilan edilmişti.[54] Kimi zaman, demir madenlerinin işletilmesinin gayrimeşru bir şekilde tüfek imalatını hızlandıracağı düşünülerek taşradaki kimi noktalarda bazı madenlerin faaliyetleri dahi durdurulmuştu. Kadılara sık sık yollanan hükümlerde tüfek imalatının ancak mîrî kârhâne'de üretilebileceği buyrulmuştu.[55] Öyle ki bu tarihlerde, köprü ve yolları beklemekle görevli derbentçilere dahi tüfek verilmemiş, kendileri her ne kadar tüfek kuşanmış eşkıyaya karşı kendilerinin de tüfek kullanmaları gerektiğini defaatle belirtmişlerse de bu konu çözümlenmemişti. Ancak idarecilerin, reayanın ateşli silah kullanımını yasaklayan sert emirleri, tüfek kullananların ve taşıyanların kürek cezasına çarptırılacağının duyurulması ve tüfeklere el konulmasıyla sonuçlanan baskınlara rağmen silahlanmanın önüne geçilememişti.[56] Hatta kimi zamanda söz konusu yasağı delen ve özel imalat tüfek alan yeniçerilerin bu faaliyetlerine, alınan tüfeklerin devlet yapımı olanlardan çok daha kaliteli olması nedeniyle göz yumulmuştu.[57] Üstelik illegal yollardan tüfek üretimindeki artış beraberinde fiyat düşüşünü de getirmiş ve alımı daha da kolaylaşmıştı. Öyle ki vasat bir tüfek üç ile beş altın dukaya satın alınabilecek kadar ucuzlamıştı. Bu bir atın değerinin yarısı hatta üçte biri fiyatına tekabül ediyordu. 16. yüzyıl sonlarında talep doğrultusunda silah kaçakçılığı da bir hayli artmıştı. Batı Avrupa'dan, Raguza'dan ve Cezayir'den silah getirilip, kıyılardan iç bölgelere taşınıyordu.[58] Böylesi

53 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 190.
54 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 12
55 İlgürel, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 303.
56 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 29.
57 İlgürel, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 303.
58 1600 tarihli bir belgede, ele geçirilen 75 tüfek arasından şu modellere rastlamaktayız: Cezayiri, Frengi (Batı Avrupa'dan), Rumi (Osmanlı), İstanbuli, Macarî, Alaman. Macarî Zenberekli ve Kar-i Moton. İlgürel, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 305.

rahat imkânlarda silahlanan ve elde ettikleri silah sayesinde atıcılıkta ustalaşan köylü gençlerin söz konusu yetenekleri ise, zamanla yeni bir istihdam kapısının doğuşuna imkân tanımıştı.

Engelleme konusunda başarısız olan idareciler, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, tüfekli gençlerden faydalanma yoluna gitmişler ve bu amaç doğrultusunda, ihtiyaçlara binaen zaman zaman vergi veren sıradan reayanın ateşli silah kullanma yasağını kaldırmışlardı. Kanuni Sultan Süleyman'ın oğulları arasındaki taht savaşları sırasında babasından destek gören Şehzade Selim'in, tıpkı asi kardeşi Şehzade Bayezid gibi ordusuna reayadan tüfekli asker alması, ateşli silahlarla ilgili kanunun değişimi konusunda bir milat olmuştu.[59] Her ne kadar isyanın bastırılması sonrası, ellerinde tüfek olan reayanın taşkınlıkları nedeniyle ateşli silahlara tekrar katı bir yasak getirilmek zorunda kalınsa da artık önüne geçilememişti. İdareciler kısmen bahsi geçen askeri ihtiyaçlara cevaben, kısmen de başıboş gençlerin, eşkıyaların ya da soyguncuların köyleri tehdit etmemesi için orduda istihdam edilmesi adına ateşli silahların üretimi, alımı ve kullanımı üzerindeki sınırlamaları gevşetmişti.[60] Bu yeni karar neticesinde her tarafta tüfek yapan işyerleri faaliyete başlamış, kısa süre sonra reaya arasında ateşli silahların kullanımı ve yapımı daha da yaygınlaşmıştı. Artan sayıyla birlikte orduda yeniçerileri takviye amacıyla, sayıları azalan cebelülerin yerine reaya arasında daimi piyade birlikleri oluşturulmuştu. "Miri levend" adı verilen ve başlarda "yevmli" olarak ücretlendirilen bu tüfekli piyade ve süvari grupların, ilerleyen zamanlarda sipahi akışının durmasıyla birlikte daha profesyonel olarak örgütlenmiş hali ise organizasyon ve görüntü olarak yeniçeri birliklerine benzeyen "sekbanlar" ile basit levendlerden "sarıcalar" olmuştu.[61]

Söz konusu gereklilik, Osmanlı ordusunun yapısında, dolayısıyla toplumda derin değişikliklerin de başlangıcı olmuştu. Nitekim "gönüllü," "azap," "sekban," "sarıca," "tüfekçi" ve "levend" adları altında tüfekli asker alımı bu tarihten sonra sürekli hale gelmiş ve böylelikle artan enflasyon

59 İlgürel, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 304.
60 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 72.
61 Yevm'lü; "yevmiyeli," "ulüfeli" ve "ücretli" kelimelerinden türemiştir. "Günlük ücret alan geçici asker" anlamına gelir. Yevmlü uygulamasında veya tımarlı sipahi sisteminde reaya sefer sonrası her zamanki gibi hayatına devam ederken ve evine dönerken, sekbanlarla birlikte artık profesyonel asker haline gelmeye başlamışlardı. Bu bağlamda yevmlüler için, sekbanların öncülleri demek doğru olur.

sonrası küçük tımar sahiplerinin yoksulluğun pençesine düşmesinin akabinde ordu sisteminin dışına çıkmaları, toprağından vazgeçen reayanın önünü açmıştı. Anadolu'daki tüfekli leventlerden oluşturulan sekban bölükleri, pek çok köylüye çekici bir iş kapısı olarak gelmişti. Öyle ki bu dönemde, Vasıtî'nin ifadelerine göre Anadolu'da pek çok insan öküzünü satıp at almaya, saban demirlerini de tüfek ve mızrak ile takas etmeye başlamıştı.[62]

16. yüzyıl ortalarında, her ne kadar sipahiler eski ihtişamından uzak bir şekilde varlıklarını devam ettirseler de, miri levendlerin sayısında büyük bir artış olmuştu. 1550'lerde 13.000 neferden oluşan bu birlikler yaklaşık elli yıl sonra 38.000 kişiye kadar çıkmıştı. Öyle ki 17. yüzyıla gelindiğinde sekbanlar yeniçerilerin yanında devletin başlıca kuvveti olmuşlardı. Sekbanlığa bu denli rağbet gösterilmesinin nedeni öncelikle sosyo-ekonomik nedenlerdi. Piyasadaki para azlığı, kur ayarlaması, tarımsal üretimde düşüş ve artan fiyatlarla birlikte kötüleşen ekonomik koşullar Anadolu köylüsünün levendleşmesine ve sekbanlaşmasına neden olmuştu.[63] Zira ücretli askerlerden oluşan orduların temel insan kaynağını köylüler veya aşiret mensubu gençler oluşturmaktaydı. Tarım topraklarının küçük çifthane ve tımarlardan daha büyük çiftlikler ve mukataalara kaymasıyla, köylünün üzerindeki iş ve vergi yükü artmıştı. Üstelik Osmanlı toplumsal yapısında; köylüler, sosyo-ekonomik piramidin en altında bulunmaktaydılar. Çoğu tefecilik yapan toprak ağalarına borçlanmış durumdaydı. Ve ne kendilerine ait bir mülkiyetleri ne de haklarını arayacak herhangi bir kudretleri bulunmaktaydı. Dolayısıyla daimi statüde ocaklardan birine yazılıp askeri sınıfa dâhil olmak onlar için ömür boyu maddi destek ve "üreticiler" safından "tüketiciler" safına geçiş anlamına gelmekteydi.

Osmanlı maliye terminolojisindeki karşılığıyla toprağın ve toprak kaynaklı gelirlerin mukataalaşması / mâlikaneleşmesi olarak da tas-

62 Anadolu halkının ahvali Vasıtî'nin kaleminde şöyle dile gelmekteydi: "Memleketler harab ve reaya ve beraya dağlar başında ızdırabda olduğundan gayri niceleri çiftin ve çubuğun dağıdup, öküzün satup, at edinüp, saban demirin tüfenge değişüp, öğendere kullanırken gönder kullanmağa başlayup, bilcümle gani ve fakîr ve civan ve piri kimi atlu ve kimi sekban olup ata binüp kılıç kuşanup, semt semt kal'alar ve palangalar ihdas edüp...," İlgürel, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 309.
63 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 513.

vir edilen bu özelleşme dinamiğinin güvenlik sektöründeki karşılığı tımarlı sipahilikden sekbanlık / leventliğe geçiş olmuştu.[64]

Bedensel hizmetiyle tarımsal üretimin işleyişini sağlayan veya sipahi emrinde savaş organizasyonuna emeğiyle katılan münferit aktörler açısından bunun manası, hukuken olmasa bile fiilen toprağa ya da hizmete bağlı olmaktan çıkarak istihdam kapıları arasında dolaşabilen ücretli emek gücü haline gelmekti.[65] Ortaya çıkarılan bu yeni emek gücü, Osmanlı siyaset nazariyesinin temel dayanaklarından olan asker / reaya farkının fiilen de geçersizleşmesi anlamına geliyordu. Böylelikle "raiyyet oğlu riayettir" anlayışı kırılmış ve pek çok çiftçi, saban kullanıp tabiat şartlarıyla mücadele etmek yerine tüfek kullanıp hemcinsleriyle mücadele etmeyi tercih etmişti. Neticede bu kişiler, Cezar'ın ifadesiyle ya; "işlemekte olduğu toprağı terk etmek zorunda kalacak ve nihayet başka geçim sahası da bulamayacak" ya da "birisine kapılanacak veyahut da silâhını omuzlayıp, zor yoluyla karnını doyurmaya bakacaktı."[66]

Bu bağlamda 16. yüzyıldan itibaren iş bulamayan medrese talebeleri, sefere katılmayıp firar etmiş tımarlı sipahiler (ehli örf) ya da yeniçeriler, işsiz dolaşan serseriler ve herhangi bir suç ithamıyla cezalandırılmaktan kaçmış kişilerde resmi sosyal gerçekliğin dışına bu topluluklara katılarak çıkmışlardı.[67]

Gerekli eğitimleri almalarının ardından sekban bölüklerinin her biri maaşa bağlanarak Avusturya cephesine gönderilmişler ve cephelerde başarı da göstermişlerdi. Esasında nüfus baskısı ve iktisadi bozulma teorilerinin haklılık payı bir tarafa bu dönemde köylüleri tarımdan uzaklaştıran asıl etken ve unsur devletin bu gibi paralı askerlere giderek artan ihtiyacı olmuştu.[68] Artık kılıcı sabana yeğ tutup ucuza tüfek alan levendler görünürde asker ihtiyacının karşılanmasını sağlamıştı ancak sistemin yapısında büyük bir problem vardı. Sözleşmeli askerliğe dayalı orduların bu ücretli savaşçıları hükümdara karşı bir bağlılık hissetmiyorlardı. Zira

64 Yıldız, *Neferin Adı...*, ss. 149-152.
65 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 150.
66 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 130.
67 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 150.
68 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 26.

sadakatleri alacakları akçeyle doğru orantılıydı. Dolayısıyla ordunun yeni gözdeleri olan keskin nişancı sekban bölüklerinin maaşları savaşa gitmediklerinde kesiliyor, bu silahlı başıbozuklar da işsiz ve parasız kaldıklarında çiftçilik yapmak yerine eşkıyalığa yönelerek devletin meşruiyetini tehdit eden yağma ve tahriplere girişiyorlardı.[69] 16. yüzyıl ortalarından itibaren yoğunlaşan bu "yevmli levend tedhişi"nden, özellikle kırsal kesimdeki tarım ekonomisi çok olumsuz etkilenmişti. Zira çiftbozanlığa sapmayıp köyünde kalmayı tercih eden köylülerin pek çoğu söz konusu eşkıyaların saldırılarına hedef olmuştu. Terhislerinden sonra sayıları 30-40 kişilik grupları bulan sekban grupları, merkezden uzak gittikleri yerlerde halktan zorla azık ve para toplamaya, direnenleri ise öldürmeye başlamışlardı.[70] Ayrıca asker kaçakları sorunu da vardı. Birçoğu tehlikeli Avusturya savaş cephesine gitmek yerine eşkıyalığa sapmayı, köyleri basıp haraca kesmeyi daha güvenli ve kazançlı buluyordu. Eşkıyalığa sapan askerlerin ve firarilerin yanı sıra küçük rütbeli komutanlar da halkı soyuyordu. Köylülerden bir kısmı da, aynı sıralarda yaşanan Habsburg ve Safevi savaşları nedeniyle çıkarılan ek vergileri ödeyemedikleri için bu gruplara katılıyordu. Öyle ki 16. yüzyıl sonlarına doğru söz konusu gruplar içerisindeki binlerce silahlı genç, herhangi bir merkezi bunalım anında bir başbuğ veya asi paşa etrafında toplanıp merkeze karşı ayaklanmaya ve çeteler halinde Anadolu'yu talan etmeye başlamışlardı.[71] Levendlerin sekbanlaşması sürecinde ortaya çıkan asayişsizlik karşısında Koçi Bey şu tespiti yapmaktadır:

> Reaya ki ata binüp kılıç kuşanmağa mutâd ola, ol lezzet dimağında cây-gîr olup (yerleşip), tekrar raiyyet olamaz. Ve askeri dahi olmağa yaramaz. Bilahara gürûh-ı eşkıyaya mülhak olup, nice fitne ve fesa-

69 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 312. Cezar söz konusu süreci şöyle tarif etmektedir: "...önce, tımar arazisinde çalışan bazı kimseler toprağını terk edip çift bozan reaya durumuna düşmüş, sonra bunların gittikçe sayısı artmış, çift bozan reâyadan birçokları şehir ve kasabalarda iş aramış, çoğu bulamamış ve öte taraftan toprağı terk hareketleri devam ettiğinden, bu işin sonu eşkıyalık hareketlerinin doğuşuna kadar varmıştı...," Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 190.

70 "XVI. yüzyılın son çeyreğinden XVIII. yüzyılın sonlarına dek, Osmanlı İmparatorluğunun Anadolu'daki tımar sahalarında ortaya çıkan idari, askeri, iktisadi ve sosyal olayların pek çoğu doğrudan veya dolaylı yoldan mutlaka levend sorunu ile bağlantılıdır.," Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 1.

71 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 6.

da bais olur Vilayet-i Anadolu'da mukaddema zuhur eden Celali eşkıyasının ekseri cündi ve leşkeri bu makuleler idi. O cihetten vüzera-yı selef bu makulelerden külli ihtiraz edüb abd-i müştereki istihdam ederlerdi...[72]

Bu cümlelerin taşıdığı haklılık payı, ilerleyen tarihlerde, detaylıca değineceğimiz pek çok vakada kendini gösterecekti. Hülasa pek çok risaleye göre de, reayanın silahlanması ve sekban bölüklerine dâhil olması ya da taşrada dolanıp kasaba ve köyleri yağmalayan silahlı çetelere katılmak için köylerini terk etmeleri Anadolu tarihinin en önemli olaylarından birisiydi.[73] Neticede 16. yüzyıl ortalarından itibaren farklı cenahlardaki bozulma, bir domino etkisiyle devletin tüm kılcal damarlarına sirayet etmiş ve tüm bu karmaşık sorunlar toplumsal huzursuzluğu fazlasıyla tetiklemişti.[74] 16. yüzyılda Osmanlı en ihtişamlı günlerini yaşamaktaydı ancak aynı zaman diliminde taşrayı kana, gözyaşına ve kargaşaya bulayacak olan "Celali Fetreti" de başlamıştı.

Kul Taifesi'nin Başkaldırısı: Celali İsyanları

Osmanlı toplumunda kuruluş yıllarından beri ayaklanmaya hazır topluluklar daima var olmuştu. Bunlar arasında Türkmenler, vergi ödeyemeyen köylüler, tımarını veya zeametini kaybetmiş sipahiler, bir şeyh etrafında toplanmış isyana hazır dervişler, atanamayan medrese öğrencileri (suhteler), topraksız delikanlılar (levendler) ve yevmiyesi kesilmiş sekban - sarıca bölükleri gösterilebilir.[75] Yapısal nitelikleri ve eylem tarzları birbirinden çok farklı olsa da 16. ve 17. yüzyılda ayaklanan bu asi gruplar Osmanlı

72 M. Çağatay Uluçay, *18. ve 19. yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Berksoy Basımevi, İstanbul, 1955, s. 63.

73 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 31.

74 Cezar ortaya çıkan kargaşayı şu cümlelerle ifade etmektedir: "Köylüyü başıboş levendliğe sevkeden kapılar Kanuni Süleyman zamanında aralıklanmış, büyük celâli karışıklıkları sırasında ise bu kapılar son haddine kadar açılmıştı. Havuza arka arkayı atılan taşların meydana getirdiği halkaların birbiri içine girip nihayet muntazam daire şeklini dahi kaybetmeleri gibi, celâli karışıklıkları devrinde de hadiseye meselelerin birbirine bağlılık ve tesir şekilleri böyle karışık bir hâle gelmiştir. İdaredeki aksaklıklar ile ahlâki bozulma vakıaları, yekdiğerine hem tesir hem intaç yönünden bağlılık arzetmiş, sebep ve netice bakımından biribirine sıkı şekilde bağlılık arzeden hadise ve meseleler bir arap saçı yumağı haline dönmüştür." Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 131.

75 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - II...*, s. 6.

tarih yazımında tek bir çatı altında birleştirilmiş ve kendilerine Yavuz Sultan Selim zamanında isyan eden Bozoklu Celal'in adına istinaden "Celali" adı verilmiştir. 1519 yılında Tokat tarafında mehdilik iddiasıyla ortaya çıkıp yirmi bin kişiyle köyleri ve kasabaları yağmaladıktan sonra Dulkadiroğlu Şehsuvar Bey tarafından yakalanarak idam edilen Bozoklu Celal, klasik dönemdeki tüm taşra isyanlarına isim babalığı yapmıştır. Barkey'in ifadeleriyle; "bu yafta, tüm eşkıyaları Şeyh Celal'in mirasıyla, isyanıyla ve Osmanlı toplumundaki, İran'ın Şii nüfusuyla yeraltı bağlarının kurulmasını sağlayan ve devletin denetim gücünü tehdit eden esaslı ideolojik değişimle özdeşleştirmişti."[76]

Şüphesiz devlet nezdinde olumsuz bir çağrışım yapan "Celali" tabirinin kullanımı, erken dönemlerde küçük çetelerin basit haramilik faaliyetlerinin yanı sıra esasında şehzadeler arasındaki savaş sırasında yaygınlaşmıştı.

Kanuni Sultan Süleyman'ın iki şehzadesi Selim ile Bayezid arasında 1558 yılında silahlı çatışmaya varan taht kavgası ekonomik ve toplumsal durumu, hatta hükümet düzenini karmakarışık hale getirmiş ve Osmanlı topraklarını büyük bir iç bunalıma sürüklemişti.[77] Mücadele sırasında birçok tımarlı sipahi ve çift bozan, "yevmli ordusu" adı altında maaşlı asker olarak örgütlenip isyancı şehzade Bayezid'in saflarına katılmıştı.[78] Kendisine bir rençper ordusu kuran Bayezid, pek çok işsiz genç için de umut kapısı olmuştu. Babasından aldığı destekle ve reayadan topladığı tüfekçilerle kardeşi üzerine yürüyen Şehzade Selim, Ankara'ya vardığı zaman edindiği istihbarat doğrultusunda sultan babasına bir mektup yazmış ve kardeşinin levend ordusu hakkında detaylı bilgi vermişti. Şehzadenin anlatımına göre

76 Barkey, Şeyh Celal'in isyanını, ortaya atılan mezhepsel argümanlar doğrultusunda şöyle değerlendirmektedir: "Şeyh Celal, kırsal bölgelerde dilediği gibi dolaşmaya alışmış, ancak devlet tarafından zorla iskân edilmeye çalışılan göçebe Türkmenlerin hoşnutsuzluğundan faydalandı. Bu göçebeler heterodoks dinsel inançlara sahiptiler ve Safevi devletinin propagandasına meylediyorlardı. Merkezileşen devletten duyulan hoşnutsuzluğu kendi menfaatine kullanan ve Mehdi imgesinden yararlanan Şeyh Celal, etrafında bazı tarihçilerin 20.000 kişi olarak tahmin ettiği bir güç topladı." Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 28.

77 Şerafettin Turan, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, Bilgi Yayınevi, 2. bs., Ankara, 1997.

78 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 36. Bu durum ateşli silahların yaygınlaşmasından önce, Yavuz zamanında dahi görülmüştür. Yavuz Sultan Selim tahta geçtikten sonra, kardeşi Şehzade Korkud kendisine bir ihbar mektubu göndermiş ve Şehzade Ahmed'in köylerden ulufeci yazdığını, yani ücretli asker topladığını bildirmişti. M. Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?" *Tarih Dergisi*, C. 7. S. 10, 1954, ss. 117-142.

o diyarın ne kadar hırsız ve haramisi varsa ellişer, altmışar ve yüzer kişilik gruplarla akın akın Şehzade Bayezid'in etrafında toplanmıştı. Bu grup, ahalinin bin akçelik atını zorla üç yüz akçeye almış, diğer ihtiyaçlarını da bu yöntemle çok ucuza ya da ücretsiz yolla tedarik etmişti.[79] Sadrazam Rüstem Paşa'nın da Sultan Süleyman'a verdiği bilgiye göre Şehzade Bayezid, Anadolu'nun her tarafına adamlar göndererek arzu edenlerin ordusuna katılabileceğini duyurmuştu. İsyanını desteklemeleri karşılığında, katılan her bir nefere ulufe verilecek ve zafer kazanıldıktan sonra da Yeniçeri Ocağı'na kayıtları yapılacaktı. Bayezid ayrıca mevcut askerlerine de ulufe bağlamış ve ödeme yapmıştı.[80] İsyancı şehzadenin bu vaatleri, etrafında sayıları on bini bulan büyük bir kalabalık toplanmasını sağlamıştı. Duyuruların ardından kısa zamanda Kütahya, Afyon, Konya, Eskişehir, Ankara, Bozok, Çorum, Kastamonu gibi farklı bölgelerden pek çok levend, çift bozan köylü, aşiret mensubu ve boşta gezen sipahi Bayezid'in ordugâhına katılmıştı. Ancak söz konusu güruhun desteği savaşın kazanılmasına yetmemiş, üstelik şehzadeler arası çatışmalar sırasında Anadolu adeta yağmalanmıştı. Bayezid'in 1559 yılında Konya'da yenilgiye uğraması ise durumu çok daha karmaşık bir hale getirmişti. Zira şehzade, can havliyle İran'a kaçarken, yanına sadece seçkin maiyetini alabilmiş, ordusundan geri kalanları peşinden sürüklememişti. Dolayısıyla cezalandırılma korkusuyla etrafa dağılan pek çok levend de, artık yurtlarına geri dönemeyecekleri için dağ yolunu tutmuşlardı. Esasında levendlerin korkularında haklılık payı bulunmaktaydı. Zira Bayezid ve taraftarları için alınan "katli caizdir" fermanı tüm sancaklara gönderildikten sonra, isyancı ordusunda yer aldığı tespit edilenler yakalandıkları yerde katledilmeye başlanmıştı. Üstelik öldürülenlerin malları da müsadere ediliyordu. Yevmli ordusuna karşı izlenen bu şiddet ve tenkil hareketi sonucunda öyle bir infaz süreci başlamıştı ki pek çok insan, düşmanları tarafından "Bayezid taraftarıdır" iftirasıyla mağdur edilmiş, canlarından ve mallarından olmuştu. Dolayısıyla sağ kurtulmayı başarabilenler, merhamet ummak yerine ellerindeki silahları hiç bırakmadan eşkıyalığı tercih etmişlerdi. Öncesinde zaten levend asayişsizliği mevcutken, Bayezid'in binlerce

79 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 32.
80 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 35.

tüfekli yevmlisinin de haramiliğe başlaması eşkıyalığın yaygın bir hal almasına neden olmuştu.

Şehzade Bayezid isyanından itibaren suhtelerden, sefere katılmayıp firar etmiş tımarlı sipahilerden, işsiz dolaşan serserilerden ve herhangi bir suç ithamıyla cezalandırılmaktan kaçmış kişilerden oluşan pek çok grup; ellerinde tüfek, gruplar halinde dolaşmaya ve soyguna başlamışlardı. Taşranın pek çok yerinde, söz konusu gruplardan birinin veya bir kaçının katılımıyla, bir kadı veya sancakbeyine bağlı tımarlılardan birinin öldürülmesi sonucu kırk elli kişiyle başlayan olaylar kısa zamanda çığ gibi büyüyor ve yayılıyordu. 16. yüzyıl ortalarından itibaren başlayan bu süreçte düzensiz levend çeteleri, bir araya gelip örgütlü bir güç meydana getirmeleri neticesinde hızla Celali bölüklerine dönüşüyor, ardından da cinayet, gasp, yağma, soygun, tecavüz ve dağa kaldırma eylemleri gerçekleştiriyorlardı.

Bu bağlamda eşkıyalık ve isyan olguları arasında girift bir ilişki kurulabilen Celali İsyanlarının ana figürlerini tanıtmadan önce, eşkıyalarla ilgili yapısal bir analiz yapmak faydalı olacaktır.

Zarar gören ve zarar veren açılarından bakıldığında göreceli bir kavram olan eşkıyalık konusunda olumlu ve olumsuz olmak üzere iki temel bakış açısı söz konusudur. Bunlardan ilki, eşkıyalığı bir tür direniş hareketi olarak görüp yücelten, toplum ve halk için çalışan haklı bir hareket gibi kabul eden romantik görüştür. İkincisi ise eşkıyalığı, devletten ziyade halka zarar veren kişi ve grupların yasadışı hareketi olarak kabul eden realist savdır.[81] İlk tezin kuramcılarından olan Hobsbawm'a göre, sosyal eşkıya boyun eğmeye yanaşmaz, iktidar alanı dışında durup fiili gücü uygulayan konumunda olduğu için potansiyel asi durumundadır.[82] Bunlara adaletin savunucuları, halk kahramanları yani kendilerine her halükârda hayranlık duyularak yardım edilen ve desteklenen kişiler olarak bakılır. Asil soyguncu, kanun dışı hayatına bir suç işleyerek değil, adaletsizliğe kurban gittiği

81 Türkan Gözütok, "Eşkiyalık ve Çakırcalı Mehmed Efe'nin Türk Edebiyatına İzdüşümü," *Türkbilig / Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, 2011, s. 2.

82 *Eşkıyalar* adlı eserinde, eşkıya olgusunu sosyal tarih araştırmaları çerçevesinde, geniş çapta ve dünya ölçeğinde ele alan Hobsbawm kendisini söz konusu romantik görüşün temsilciliğine taşıyacak olan "toplumsal eşkıyalık" kavramını ortaya atmıştır. Eric J. Hobsbawm, *Eşkıyalar*, (Çev. Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2011. Eric J. Hobsbawm, *İlkel Asiler - 19. ve 20. Yüzyıllarda Toplumsal Hareketin Arkaik Biçimleri Üzerine İncelemeler*, (Çev: Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, 2. vs., İstanbul, 2014.

ya da onlar tarafından suç sayılan -ama halkın bu gözle bakmadığı- bir fiilden dolayı kovuşturmaya uğradığı için başlamıştır. "Haksızları düzeltmek" ve "ezilenlerin intikamını almak" gibi ulvi bir amacı vardır. Zenginlerden alıp yoksullara verir. Nefsi müdafaa ya da açıktan intikam alma durumları haricinde hiçbir zaman bir kimseyi öldürmez. Eğer hayatta kalmayı başarırsa onurlu bir yurttaş ve topluluk üyesi olarak halkının arasına geri döner. Zaten yaşadığı toplumdan tam anlamıyla ayrılmış da değildir. Halkı tarafından hayranlık duyulan, yardım edilen ve kollanan birisidir. İçinden çıktığı topluluğun mensupları yetkili makamlar karşısında onu ele vermeyecekleri için ya eceliyle ya da bir ihanet sonucu ölür.[83] Bu bağlamda genel hatlarıyla dile getirdiğimiz Hobsbawm'ın romantik söylemleri, Osmanlı topraklarındaki eşkıyalık faaliyetleri konusunda kalem oynatan kimi tarihçilerin ve yazarların eserlerine de sirayet etmiştir. Pek çoğu Celali İsyanları'nı, "zulüm gören halkın başkaldırısı" olarak nitelemiş, ancak bu argümanlarla yanlış çıkarımlara ulaşmışlardır. Zira Celali İsyanları, köylü ve köy kökenli eşkıya kavramlarının keskin çizgilerle ayrıldığı bir süreçtir. Eşkıyalar, köylü bileşiminden kopmuş ve "mazluma el uzatan isyancı figürü"nden ziyade birer "kır zorbası"na dönüşmüşlerdi. Nitekim isyanlar, toplumun en yoksul ama en genç ve en güçlü kesiminden beslenmekteydi. İsyancı eşkıyalar kendilerine karşı ciddi bir direnç olmaması hasebiyle özellikle ordunun seferde olduğu dönemlerde yaşlılardan, sakatlardan veya kadınlardan oluşan, savunmasız durumdaki köyleri yağmalamışlar, kırsalın ekonomik kaynaklarını kurutmuşlardı.[84] Tüfekli pek çok genç; gerek işsiz ve aç-açıkta kaldığında, gerekse kendilerini kapı halklarına katılmaları için parayla tutan hamilerine hizmet ederken, çeşitli suçlar işlemişler, gaddarlık etmişler ve köylülere büyük bir bağlılık hissetmediklerini, hatta sık sık köylünün aleyhine hareket edebileceklerini göstermişlerdi.[85] Dolayısıyla Avrupa tarzı "soylu haydut" ti-

83 Hobsbawm, *Eşkıyalar*, ss. 24-44. Hobsbawn, sosyal eşkıyalığın büyük ölçüde lordların, şehirlerin, hükümetlerin, hukukçuların hatta bankaların sömürüsü, zulmü ve idaresi altında yaşayan toplumların olduğu yerlerde rastlanan genel bir özellik olduğunu ifade eder. Eşkıyalığı Robin Hood misali asil soyguncular, ilkel direniş savaşçıları ve etraflarına dehşet saçan intikamcılardan oluşan gerilla birimleri olmak üzere üç ana grupta toplar. Hobsbawm, *Eşkıyalar*, ss. 9-10.

84 Barkey, *Eşkıyalar...*, ss. 193-194.

85 Celali İsyanları hakkında ilginç bir analiz için; Sencer Divitçioğlu, " 'Oyun Teorisi' Bağlamında Celali İsyanları," *Cogito - Osmanlılar Özel Sayısı*, Yapı Kredi Yayınları, S.19, Yaz 1999. İstanbul, ss. 136-146.

polojisinin Osmanlı taşrasına yansıması, özellikle Celali döneminde oldukça olumsuz olmuştu. Bu konuda Faroqhi şu tespiti yapmaktadır:

> Çoğu sanayi öncesi toplumda (bazen sanayileşmiş olanlar da bile) kimin eşkıya, kimin asi olduğunu saptamak güçtür. Vergiler ve hizmetlerle bunalmış köylülerin çoğu eşkıyalara sadece soyulma korkusundan ya da yakınlık duyduğu için dayanışma duygusuyla değil, kendi zorlu hayatlarına karşı çıkmak için destek veriyordu. Robin Hood, gerçekte hiçbir eşkıyanın uzun süre dolduramayacağı bir idealdi daha ziyade. Para sıkıntısı, çeteye yeni dâhil olmuş mensupların baskısı ya da ihtiyaçları, bildikleri yerlerin dışında düşman bir çevrede faaliyette bulunmaları, neredeyse bütün çete başlarını yoksullara da saldırmak ya da zenginler ve soyluların amaçlarına hizmet etmek zorunda bırakıyordu. Ama uzun vadede bunun öcü alınabiliyordu, çünkü çevresinde artık kabul görmeyen bir çete başı sıklıkla ya öldürülüyor ya da devlet güçlerine teslim ediliyordu.[86]

Barkey ise devletin doğu toprakları özelinde Celali eşkıyalığının dehşetini şu cümlelerle tasvir etmektedir.

> Doğu Anadolu için önemli olan bir başka türden tarihsel kaynakta, Ermeni rahip ve vakanüvisleri karşılaştıkları eşkıyaların hikâyelerini anlatmaktadırlar. "Kesekes," "Kör Gaya," "Ebu Hançer," "Topuzi Böyük," "Siki-Böyük" ve "Gara Sahat" gibi lakapları olan bu kişileri, köylülerin iyiliği için kendi hayatlarını tehlikeye atan iyi kalpli Robin Hood'u olarak düşünmek biraz zor. Ermeni vakanüvislerinin anlattığı hikâyeler dehşet verici: İnsanlık dışı işkenceler yapıyorlar, yiyeceklerinin gerisini nereye sakladıklarını söyletmek için köylüleri ayaklarından asıyorlardı. Hovhannavank manastırındaki yaşlı ve hasta bir keşiş, kendisine kilise hazineleriyle papazların tören giysilerinin yerini söyletmeye çalışan eşkıyalarca işkenceyle öldürülmüştü.[87]

86 Suraiya Faroqhi, *Devletle Başa Çıkmak - Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç (1550-1720)*, (Çev: Hamide Koyukan Bejsovec), Alfa Yayınları, İstanbul, 2016, s. 203.
87 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 189.

Alıntıda bahsi geçen işkencelerin ve yağmaların şiddeti, 16. yüzyıl sonlarında ciddi anlamda artacaktı da. Özellikle Sultan III. Murad zamanında Avusturya ve İran savaşlarının gereğinden fazla uzaması nedeniyle asker huduttan ayrılamamış ve sancakların inzibattan yoksun olması sonucu taşrada bölük bölük eşkıya grupları türemiş, sonrasında da "erazil-i reaya memleketi hali bulup tarik-i yağmaya sapmıştı."[88] Ancak Celali isyanlarının ciddiyeti konusunda milat addedebileceğimiz olay Eğri Seferi olmuştu. Sultan III. Mehmed, 1596 yılında Habsburglar üzerine sefere çıkılacağını ilan etmiş ve ivedilikle asker toplanması için hükümler çıkarmıştı. Ancak tımarlı sipahilerden önemli bir bölümünün izinsiz olarak savaşa dâhil olmamasının ya da yoldan geri dönmesinin yanı sıra binlerce asker de Haçova Meydan Muharebesi sırasında firar etmişti. Osmanlı ordusu bozgundan kıl payı kurtularak savaşı kazanmayı bilmişti. Ancak savaştaki başarıları nedeniyle sadrazam yapılacak olan Çağalazade Sinan Paşa, firariler konusunda şiddetli bir cezayı es geçmemişti. Savaş sonrası yapılan yoklamanın ardından yaklaşık otuz bin kaçak sipahi tespit edilmiş ve çoğunluğu yüksek gelirli toprak sahibi olan bu kişilerin isimleri tımar ve zeamet defterinden silindikten sonra söz konusu isimlerin malları müsadere edilmiş, imtiyazları kaldırılmış, kendileri de ağır cezalara çarptırılmıştı. Bunun üzerine tıpkı Bayezid olayında olduğu gibi pek çok firari, canından olmamak için dağlara sığınmıştı.[89] Cezar, bu noktada firar sonrası asayişsizlik çıkaran taraf perspektifinden bir yorumda bulunmuş ve şu ilginç cümleleri kurmuştur:

> Âsi bir kimsenin yakalanıp öldürülmesi, belki, çaresizlik karşısında başvurulacak bir temizlik yolu sayılabilirdi. Lâkin geçimi toprağa

88 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 20.

89 "Haçova Savaşı'ndan IV. Murad'ın 1623'te tahta çıkmasına kadarki dönemde tımar sistemi istikrarsız bir durum sergiledi ve Padişah II. Osman'ın katlini (1622) tertipleyen yeniçerilerle saray sipahilerinin gücünün artması nedeniyle kayda değer bir ilgi göremedi. Tımar sahipleri, yeni koşullara uyum sağlayamadıkları için sık sık şikâyet edilse de, savaşlarda kullanıldılar." Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 73.; XVII. yüzyıl başlarına tekabül eden bu kargaşa döneminde, özellikle başlarındaki kaçak idari amirin emrinde bölük nizamlarını bozmadan hareket eden pek çok çete, taşrayı alt üst etmişti ki Celali şeflerinin en ünlülerinden Karayazıcı da, bir sancakbeyi kaymakamı iken bu surette isyancıların başına geçerek Osmanlı'yı uzun süre uğraştırmıştı. Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 21.

bağlı insanları dirliklerinden mahrum bırakmak, herhalde, hiç de akıllıca bir hükümet icraatı olmasa gerekti. Hükümet sipahinin elinden dirliğini almakla, onu hemen hemen açlığa mahkûm etmekte ve dolayisiyle eski sipahiyi karın tokluğuna birisinin yanına sığınmaya veya gayrimeşru şekilde geçimini sağlamaya sevketmiş olmaktaydı. Böyle adamlar, şüphesiz, hükümete rahmet okuyacak değildi. Muhaliflik ruhlarına işliyecek olan bu gibi kimseler, ya herhangi bir vak'ada kendi lehlerine faydalanmak için kendiliklerinden faaliyete koyulacaklar, ya bir menfaat vaat edenin arkasından koşacaklar veyahut da böyle şeyler vuku bulmaz ve geçim sıkıntıları da uzun boylu devam ederse, hırsızlık ve eşkıyalık yolundan hayatlarını idameyi son çare olarak göreceklerdi[90]

Ünlü devlet adamı Koçi Bey de, Haçova ve sonrasında, sipahilerin elinden dirliklerinin alınmasının olumsuz yansımalarını, risalesinde şu cümlelerle ortaya koymaktadır:

Saadetlü ve şevketlü, yıldızlar kadar çok askere malik olan padişah hazretlerinin tamamen uyanık olan mübarek hatırlarına gizli değildir ki yeryüzünde fitne ve fesad, şer ve kavganın duyulup yayılmasına, eşkıya ve azgınların üstün gelip şöhret bulmalarının sebebi, din askeri olan zeamet ve tımar askerinin halen dirlikleri kesilip, kendilerinin nam ve nişanlarının kayboluşudur. Bu yüzden fitne ve fesat âlemi tuttu...[91]

Gerçekten de fesat âlemi tutmuş ve yüzyılın sonlarında durum o kadar ciddi bir hal almış, öyle şiddetli ve kimi zaman da öyle aşırı derece yıkıcı hale gelmişti ki, yerli ve yabancı çoğu çağdaş gözlemci bunlardan etkilenerek Osmanlının yakında çökeceğini dahi öngörmüşlerdi.[92] Celali isyanları nedeniyle ortaya çıkan buhran ve aynı tarihlere denk gelen ekolojik değişim nedeniyle büyük bir kıtlık ve beslenme sorunu ortaya çıkmıştı. Öyle ki bu dönemlerde temel gıda maddeleri, adeta karaborsaya düşmüştü.

90 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 109.
91 Koçi Bey, *Koçi Bey...*, s. 57.
92 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 23.

1578 yılında Manisa'da bir köyü basan eşkıyaların ilk hedefi köydeki un değirmeni olmuş, ancak köylüler canları pahasına da olsa silahlı çatışmaya girerek değirmenlerini ve unlarını vermemek için direnmişlerdi. Yine 1588 tarihinde Güney Marmara güzergâhında seyahat eden Alman seyyah ve eczacı Reinhold Lubenau, İzmit'in ciddi bir iaşe krizi içerisinde olduğunu görmüş ve yiyecek bulamayan insanların bölgelerini terk ettiklerine şahit olmuştu. Nitekim seyyah, bölgede soğan, sarımsak, yağ, sirke ve su haricinde başka bir gıda maddesi olmamasını, hayret dolu ifadelerle kaleme almıştı.[93] Döneme ilişkin anlatılarda insanların at pisliklerindeki tahılları temizleyip yemeye çalıştıklarından veya bazı dağ köylerinde açlık nedeniyle ceset tüketildiğinden bahsedilmekteydi. 1608 yılında Ermenice el yazması bir kolofonda[94] abartılı olduğu düşünülse de şu rivayet yer almaktaydı:

> Her yerde o kadar aşırı kıtlık vardı ki, mezarlıktan ölüleri alıp yiyorlardı. Anne babalar çocuklarını yiyordu... Oruç günlerinde köpek ve kedi ve her tür pis hayvanı yiyorlardı. Aç karnın yarattığı delilikle insafı unutuyor ve vahşi hayvanlar gibi pusu kurarak birbirlerini avlıyorlardı. Bir anne evinden çıktığı zaman, aile çocuğunu kurban ediyordu. Annesi evine ulaştığında (evladının) pişirilmiş etini önüne koyuyorlardı ve o bilmeyerek bu eti yiyordu... Erzurum'da insanların etini ve yağını satıyorlardı. Şehrin paşası meseleyi öğrenince, (bunu yapan) adamları boğdurttu, fakat olayları engelleyemedi.[95]

Tüm bu yoksulluk ve bozulma nedeniyle kıyametin hicretin bininci yıldönümünde geleceği kehanetinde bulunanlar, korkularının haklı olduğuna inanmaya başlamışlardı. 16. yüzyılın başı gibi erken bir dönemde dahi topraksız asi başıboş köylülerin yağmalarıyla başlayan bu hareket, 1598-1599 yıllarındaki şehzade savaşları esnasında ivme kazanmış, 1560-1587 arasındaki dönemde suhte ve levend talanları şeklinde devam etmişti. En kritik

93 Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla...*, ss. 101-102

94 Kolofon: Bir kitabın genellikle başlık sayfasında bulunan matbaa amblemi ve kitapla ilgili açıklamalardır. Yunanca "zirve, son nokta" veya "son rötuşlar" anlamına gelen kolophon kelimesinden gelmektedir.

95 Henry R. Shapıro, "17. Yüzyıl Osmanlı Ermeni Sosyal ve Entelektüel Tarihine Aralanan Yeni Bir Pencere - Ermenice El Yazması Kolofonlar," *Toplumsal Tarih*, S. 265, Ocak 2016, s. 40.

safhasına ise ünlü Celali şeflerinin ve sekban bölüklerinin katılımı sonucunda, tımarları ellerinden alınan Haçova firarilerinin de etkisiyle 1596 - 1610 tarihleri arasında girmişti.[96] Köyler, kasabalar, hatta surla korunan büyük şehirler söz konusu süreçte eşkıya tahribatına uğramış; Amasya ve Çorum'da Karayazıcı Abdülhalim, Ankara, Kütahya ve Afyonkarahisar'da Deli Hasan, Kilis ve Halep'te Canboladoğulları Osmanlı ordularıyla girdikleri sıcak çatışmalarda taşrayı yerle bir etmişlerdi.[97] Celali isyanlarının 1610 yılında durulmasından sonra ise 1620'li yıllarda yeni liderler türemiş ve idarecilerin teyakkuz hali yüzyıl sonuna kadar devam etmişti. Böylesi bir kargaşa zamanında, çalışmamızın ana konusu olan ve devletin seçkin topraklarından sayılan Batı Anadolu da yaşananlardan haddiyle etkilenmiş ve isyan dalgasından nasibini almıştı.

Batı Anadolu'da Zuhur Eden Eşkıyalık

Batı Anadolu'daki eşkıyalık faaliyetleri daha Celali isyanları başlamadan önce dahi bölgede oldukça geniş bir alanda kendini hissettirmiş, isyan yıllarında ise Aydın, Saruhan ve Menteşe sancaklarında pek çok atlı / silahlı çete türemişti. Kaz dağlarından Menteşe kıyılarına dek sayıları binleri aşan eşkıyalar; kasabaları yağmalamış, seyyar tüccarları soymuş, kervan güzergâhlarına pusu kurmuş, hatta iç kesimlerde şehir kuşatıp, yerleşimlerden düzenli haraç almaya başlamışlardı.[98] Elbette tüm bu faaliyetleri böylesine yoğun ve uzun bir süre yapabilmelerine de askeri ve sosyo-ekonomik şartların yanı sıra coğrafyanın ekolojik, topoğrafik ve sosyal elverişliliği imkân sağlamıştı.

Batı Anadolu'da eşkıyalığın en yoğun görüldüğü yer olan Aydın sancağı, kuzeyde Küçük Menderes, güneyde ise Büyük Menderes olmak üzere iki büyük nehir havzasından oluşuyordu.[99] Dağlarla çevrili, çok verimli iki alüvyonlu ovası bulunmaktaydı. Verimli bağ ve bahçelerin yanı sıra pamuk,

96 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 512.
97 Barkey, *Eşkıyalar...*, s.158.
98 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 15.
99 "Aydın sancağı hakkında günümüze çok daha az belge kalmasının nedeni, biraz da, merkez kasabalarında çıkan büyük yangınlardır... Kadı sicillerinin elimizde olmayışı, bu sancağın köy ve kasabalarındaki yaşam hakkında bir resim çizmemizi güçleştiriyor. Tarihçiler, ruznamçe ve tapu tahrir defterlerinden yararlanarak bu bölgenin tarihinin bir kısmını yazabilmişlerdir; ancak bu bilgilerde bir cansızlık, insansızlık var. Aydın sancağı 16. yüzyılda on bir kazadan oluşmaktaydı: Köşk, Tire, Sart, Alaşehir, Birgi, Kozhisar, Beyşehir, Bozdoğan, Arpaz, Sultanhisarı ve Yenişehir." Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 255.

tütün, susam, kestane, elma, üzüm ve çeşitli meyvelerin yetiştiği tarlalar fazlasıyla mevcuttu.[100] Dolayısıyla yüksek gelirlerin sağlandığı hasat mevsimi, yani bahar ayları, bölgede eşkıyalık olaylarının yoğunlaştığı zamanlar iken, karlı dönemlerde ara verilmekteydi.[101] Bir Akdeniz yerleşimi olan Batı Anadolu'nun yumuşak iklimi hesaba katıldığı zaman Braudel'in şu tespitleri oldukça yerindedir:

> İlkbahar ve yaz mevsimleri yaşamın hızlı bir ritim tutturduğu dönemdir. Parıldayan, çoğu zaman nemli, "ağaçları tomurcuklandıran," "canlı" rüzgâr estiğinde, sıcak ilkbaharla birlikte yaşam hızlanmaktadır. Tarlalarda son sürüm işleri tamamlanmakta ve daha sonra, kısa bir süre içinde hızlı bir ritimle bütün ürün kaldırmaları birbirlerinin ardına dizilmektedir Buğday hasadı Haziran'da, incirler Ağustos'ta, bağ bozumu Eylül'de... İşte bu zenginlik dönemi olan yazla birlikte, savaşlar da bütün biçimleriyle acele etmektedir; "kara savaşı," "kadırga savaşı," "korsan savaşı" ve "kır eşkıyalığı."[102]

İklim ve eşkıyalık arasındaki organik bağın Batı Anadolu'ya yansımaları, her sene Mart ortasından, Kasım ayına kadar süren soygunlar ve yağmalardı. Tarıma elverişli yapısının yanı sıra 17. yüzyıl başlarında Batı Anadolu hinterlandı, özellikle Küçük Menderes ovası ve Aydın dağlarının arasında kalan yerleşimler; hanları, kervansarayları ve büyük pazarlarıyla Osmanlı devletinin diğer bölgelerinden gelen tüccarları cezbeden cazibe merkezlerinden sayılıyordu. Öyle ki bölgede dokunan pamuk iplik, Venedik ve İspanya pazarlarına dek ulaşabiliyordu. Dolayısıyla bölgedeki seyyar tüccarlar ve kervanlar, her zaman eşkıyaların iştahını kabartan yüklü ganimetler barındırıyordu.

Eşkıyalık konusunda elverişli hava şartlarının yanı sıra, bölgenin topoğrafik yapısı da belirleyici unsurlardandı. Zira Batı Anadolu, doğu-batı doğrultusunda uzanan dik ve birbiriyle birleşen dağlarla kaplıdır. Dağlar çok yüksek olmamasına rağmen birinci jeolojik döneme ait eski kitlelerden

100 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 256.
101 Hobsbawm, *Eşkıyalar*, ss. 21-22.
102 Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (Çev. Mehmed Ali Kılıçbay), Cilt I, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1989, s. 165.

meydana geldikleri için gayet sarp, keskin ve diktirler. Dağlara çıkılması ve inilmesi çok güç olduğundan, büyük askeri birliklerin hareketlerini ve takiplerini neredeyse imkânsız kalan bu coğrafya, eşkıyalar için çok güvenli bir sığınaktı. Bölgedeki dağların yanı sıra eşkıyalar için bir başka avantaj da, dağları örten ormanlardı. Özellikle Bozdağlar, Aydın ve Menteşe dağlarının üst kesimleri karaçam ve kayın ormanlarıyla kaplı, sık ve saklanmaya imkân tanıyan alanlardır.

> Vilayetin doğusunda yüksekliği 2380 m.ye varan Babadağı kaplar. Aydın ilinin içini kaplayan dağlar, Büyük Menderes nehrinin kuzey ve güneyinde uzanırlar. Menderes nehrinin kuzeyinde Çamlık, Oyuk, Karlık, Malgaç ve Cevizli dağları vardır. Bu dağların en yükseği 1730 m. yüksekliğinde Çamlık ile Oyuk, Karlık ve Malgaç tepelerini meydana getiren ve yüksekliği 1535 m. olan Karadağ'dır. Bölgede Büyük Menderes'in güneyini Menteşe dağlık kitlesi oluşturur. Bunlar arasında yüksekliği 1700 m.yi bulan Karıncalı, Madran, Gökbel, Beşparmak ve Çubuk dağları önemli dağ sıralarıdır. Küçük Menderes'in kuzeyinde, vilayetin en büyük sıradağı olan Bozdağ başta olmak üzere Geyikli dağ, Kartal dağı, Mahmut dağı ve Çalı Baba dağları vardır. Babadağ, 2380 rakımlı en yüksek tepeden itibaren 1300 m.ye doğru inerek Aydın iline girer. Karacasu kasabasının altından geçen Dandalas çayına geniş bir vadi ile geçit verdikten sonra Karıncalıdağ ile birleşir. Karıncalıdağ; doğusunda Dandalas, batısında Akçay ırmaklarına geçit verip; önce inceleşir, sonra kalınlaşarak Menderes ovasına doğru uzunca bir çıkıntı yapar. Yüksekliği 1699 m. olan Karıncalıdağ, güneyde Muğla sınırına dayanır ve doğusunda güzel yaylalar vardır. Büyük Menderes havzasının en büyük görüntü kütlesini oluşturan Madran dağı 1792 m. yükseklikte olup, üzerinde yaylalar olan bir dağdır. Kuzeyden dik ve keskin yamaçlar şeklinde görünüşü olan Gökbel dağı, 1412 m. rakımlı olup; fıstık ormanları ile kaplı hayvancılığa uygun yaylaları vardır. Beşparmak dağı, batıda Bafa gölünü çevreledikten sonra Kocaorman dağına omuz vermiştir. Granit kayalardan oluş-

muş beş sivri tepeden ibaret olup 1367 m. yüksekliğindedir. Küçük Menderes nehrinin kuzeyinde yer alan Bozdağlar kitlesi, derinlemesine yayılmış yüksek bir plato görünümde olup, Alaşehir, Salihli, Ödemiş, Birgi arasında kütleleşip doğudan-batıya doğru gittikçe alçalarak basıklaşır. Bozdağın en yüksek tepesi 2159 m. olup, batıya doğru Hacı Ali karlığı tepe 1839 m., Kumpınar tepe 2070 m., Çatal sivri tepe 2133 m., Keldağı 1372 m., Çatma dağı 1300 m., Çaldağı 1407 m. ve Mahmut dağı 1382 m.dir. Bu dağlar Karabet çukurunu aşıp, Nif dağına kadar ulaşır.[103]

Dolayısıyla erken dönemlerden, devletin yıkılışına dek bu coğrafyada eşkıyalar, kaçaklar, kaçakçılar ve firariler hiç eksik olmamıştır.

Batı Anadolu, her daim eşkıya barındıran bir bölge olsa da, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren levend ve suhte yağmacıların sayısı normalin üstünde bir artış sergilemişti. Bölgede başıboş levendlerin, suhtelerin ve tekinsiz korsanların yağmaları 16. yüzyıldan itibaren kendini göstermeye başlamış, sekban bölükleri 1580 yılından itibaren eylemlerinin şiddetini arttırmış ve 1596 - 1610 tarihleri arasında Celali yıkımlarının en şiddetli hali tezahür etmişti. Sonrasında da yüzyıl sonlarına dek Celali ardılı olan başka şefler ve asi komutanlar etkili olmuştu. Bu süre zarfında Menteşe, Saruhan, Bergama, Kula, Kırkağaç, Tire, Soma, Akhisar, Balıkesir, Manisa ve Aydın sancak, vilayet ve kasabalarının hemen hemen her noktasında isyancılarla devletin gönderdiği askerler arasında çarpışmalar yaşanmış ve çok kan dökülmüştü.[104] Tüm bu eylemler de, köklü bir başkaldırı geleneği olan Batı Anadolu coğrafyasında; yüzyıllarca sürecek eşkıyalık faaliyetlerinin kurumsallaşmasına imkân sağlamıştı.

16. ve 17. yüzyıl boyunca Batı Anadolu'da; kendi hesabına eşkıyalık yapanlar ve köyleri yağmalayıp reayayı esir pazarlarında satan çete reisleri olduğu kadar, binlerce eşkıyayı kolektif bir örgütlenme sonrası peşinden sürükleyen Celali şefleri de görülmüştü. Bu bağlamda aralarındaki yapı-

103 Sabri Yetkin, *Batı Anadolu'daki Eşkıyalık Olaylarının Yapısal Bir İncelemesi (19. Yüzyılın Son Çeyreğinden Balkan Savaşına)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1995, ss. 60-62.
104 Akdağ, *Türk Halkının...*, ss., 165, 177, 293.

sal fark düşünüldüğünde Batı Anadolu eşkıyalığını gerek küçük yağmacı gruplara liderlik yapan asker ya da aşiret kökenli bağımsız eşkıya reisleri, gerekse büyük şehirler kuşatan, ordular vuran Celali önderleri olarak kronolojik şekilde kategorilendirip, ayrı başlıklarda ele almak faydalı olacaktır.

Batı Anadolu'daki Kıyı ve Kara Korsanlığı

Batı Anadolu kıyıları, adaların ve anakaraların girintili çıkıntılı, vahşi ve genellikle karayolundan ulaşılması son derece güç bir coğrafi yapıya sahip olması nedeniyle daima deniz eşkıyaları veya diğer ismiyle korsanlar için ilgi duyulan bir alan olmuştur.[105] Zira bu fiziki özellikleri bölgeyi korsanlar için sayısız güvenli barınağın ve uygun pusu noktalarının olduğu bir yere dönüştürmekteydi. Ünlü denizci Piri Reis, Ege kıyılarını anlatırken deniz levendlerinin eksik olmadığı Batı Anadolu özelinde Sığacık limanını ve korsanlar açısından tercih sebebini şu cümlelerle dile getirmektedir:

> ...Mezkûr köy Aydın sancağına mensubdur. Ve ba'de işbu yerden ta Kesri kenarlarına varınca deniz kenarları alçak ve denizi yufka sudur. Amma işbu tarikde Kumkısığı derler, alçak hem sığlu yerlerdir. Ol sığları kıble tarafına geçtikten sonra gün su biraz miktardır gemiler gizlenirler. Yani harami levendi kayıkların gizlenirler ve anın kıble burnun ortasına yaturlar, ol adaya palamar çıkarırlar, amma dururlar, demür yerleridir. Ve Kesri'nin gündoğusu, Ilıca önünde bir adacık vardır, ol adacığın küçük gemilere günbatısı

105 "Mevcut iktidarlar tarafından yaşam sürdükleri coğrafyaya göre 'asi, eşkıya, harami, çapulcu' gibi isimlerle nitelendirilen bu denetimsiz güruhların karada yaşayanları, kentlerin aşılması çok zor kaleler ve surlarla korunduğu dönemlerde kaçırma, cinayet ve soygun gibi eylemler sonrası sığınmak için dağ geçitlerini ve sarp kayalıkları tercih etmişlerdi. Denizlere açılanları ise henüz okyanusları aşabilen gemileri yapacak teknoloji söz konusu olmadığı zamanlarda küçük teknelerle sahilleri basıp insan kaçırmaya veya küçük çaplı soygunlar yaparak güvenli koylara saklanmaya başlamışlardı. Ele geçirilmelerinin zorluğu nedeniyle özellikle sahil yerleşimleri açısından karadakilere göre çok daha tehlikeli olan deniz eşkıyaları; yaptıkları baskınlarda hayvanlara ve tahıllara el koymuşlar, insanları ise fidye zamanında ödenmediği takdirde cinsiyetlerine, fiziksel durumlarına ve yaşlarına göre ya köle olarak kullanmışlar, ya da esir pazarlarında satmışlardı. Bu zorbalığa dayalı ekonomik geçim kaynağı; insanın doğaya hükmetmeye başladığı ilk zamanlardan beri dünyanın neredeyse her yerinde varlığını sürdürse dahi, jeopolitik ve sosyo-ekonomik elverişliliği nedeniyle özellikle Akdeniz'de oldukça yaygın bir biçimde görülmüştü." Mehmed Başaran, Ali Özçelik, "Garp Ocakları Merkezli Akdeniz Korsanlığı'nın Batı Anadolu'ya Sosyo - Ekonomik Etkileri," *Uluslararası; Fethinin 500. Yılında Cezayir, Barbaros Hayrettin Paşa ve Osmanlı Denizciliği Sempozyumu*, Manisa, 1-3 Aralık 2016, Yayımlanmamış Sempozyum Bildirisi.

emin eyü yatakdır. Karayel, yıldız, poryaz karadan düşer ve ba'de eğer Kuşadası'na varırlarsa ol ada ile Anadolu'nun ortasına yaturlar, ol adaya palamar çıkarırlar amma mezkûr adadan çıkub Ayyürük'e giderken bir taş var, gözetmek gerek. Ayyürük önü sığlardır, harami kayıkları ol sığlardan eksik olmaz...[106]

Bölgede korsanlığın yoğun olmasının coğrafi koşullarla açıklanabilecek bir diğer nedeni de Doğu Akdeniz'de var olan hatırı sayılır nüfusun ve bunun beraberinde getirdiği ticari etkileşimin varlığıydı. İskenderiye'yi Rodos ve Kıbrıs üzerinden Batı'ya yani Venedik ticaret güzergâhına bağlayan yol Doğu Akdeniz korsanları için oldukça iştah açıcıydı. Ayrıca Mısır, Anadolu sahili, Selanik, Eğriboz ve Mağrip ile Mısır arasındaki gidiş gelişler de bölgeyi korsanlar açısından oldukça çekici bir av bölgesi haline getirmişti.[107] Üstelik Ege denizinin doğu havzasının coğrafi durumu ve o dönemin gemi teknolojisi sürekli aynı yolların kullanımını zorunlu kılıyordu ve bu durumda korsanlar için zahmetsiz pusulara ve yağmalara imkân veriyordu. Söz konusu elverişlilik nedeniyle bu coğrafyada Orta Çağ boyunca mevcudiyetlerini sürdüren korsanların yanı sıra Batı Anadolu kıyılarındaki Türk korsanlığı da, Osmanlı donanması henüz Akdeniz sularında korku salmadan önce faaliyet gösteriyordu.[108] Dolayısıyla denizcilik konusunda kadim bir tecrübe-

106 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 123.
107 Nicolas Vatin, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar (Doğu Akdeniz'de Savaş, Diploması ve Korsanlık)*, (çev: Tülin Altınova), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s.73.
108 İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 14. İlaveten Gelibolu Tersanesini ve donanma üssünü yaptıran Yıldırım Bayezid zamanında bazı Osmanlı gemileri Hıristiyanlara ait Ege adalarına karşı korsanlık olarak addedilebilecek saldırılar düzenlediği bilinmektedir. Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 171.; "Malazgirt savaşı sonrası Anadolu'nun Batı kıyılarına dek ilerleyen Türkler burada hızla deniz faaliyetlerine başlamıştı. 1085'te İzmir ve civarını fetheden Çaka Bey 40 parçadan oluşan donanmasıyla Midilli, Sakız, Sisam, Rodos gibi stratejik bazı adaları fethetmiş ve denizlerde Bizans'a karşı bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkmıştı. Sonrasında Selçukluların Karadeniz ve Akdeniz'de kurdukları tersaneler ve donanmalarla da süregelen deniz akınları, kıyılarda kurulan beylikler zamanında bir kademe daha ilerlemişti. Usta ve gözü pek denizcileri bulunan Aydınoğulları'nın ve güneyindeki Menteşeoğulları'nın Ege kıyılarındaki seferleri Batı kaynaklarında korsanlık olarak kaydedilmişti. Özellikle Aydınoğlu Gazi Umur Bey'in 300 - 400 gemiden oluşan donanması; Kıbrıs'a, Girit'e, Ege sahillerini Venediklilerden korumak için Bozcaada ile Sakız Adası'na ve Gelibolu'ya sefer düzenleyecek kadar güçlenmişti. Hıristiyan korsanlığına karşı bir hamle olarak varlığını sürdüren bu Müslüman deniz teşkilatlanması, küçük bir kara beyliği olarak kurulan Osmanlıların hâkimiyeti sonrası da varlığını devam ettirmişti. Bu bağlamda Osmanlı denizciliğinin XIV. yüzyıl başlarına kadar giden bir Batı Anadolu deniz gaziliği geleneğine dayandığını söylemek yanlış olmaz." Başaran,

ye sahip olan Batı Anadolu, topraklarından Müslüman veya gayrimüslim pek çok korsan çıkarmıştı. 15. yüzyılda, çoğunluğu Batı Anadolu'da olmak üzere korsanlara açık üs ya da sığınak ve pazar olarak nitelendirilen yerler gayrimüslim korsanlar için Rodos, Thasos, Skyros, Siathos; Müslümanlar içinse Foça, İzmir, Seferihisar, Milet, Antalya ve Eğriboz'du.[109] Bahsi geçen coğrafi alanda faaliyet gösteren korsan reislerinin emrinde yağmalar yapan dinamik Batı Anadolu gençleri, Garp Ocaklarının insan kaynağını oluşturmalarının yanı sıra Aydın ve Menteşe sancaklarında devamlı surette faaliyet gösteren korsan gemilerine tayfa olmuşlardı.

Osmanlı kroniklerinde ve Venedik resmi yazışmalarında yer alan Kara Turmuş olayı; Batı Anadolu'daki devlete bağlı denizcilik ve denetim dışı korsanlık faaliyetlerini aynı örnek üzerinden göstermesi açısından ilginçtir. 1497 yılında İzmir Seferihisarlı Kara Hasan adındaki bir denizci donanmaya katılarak sultanın levendleri arasında yerini almıştı. Bir sene gibi kısa zamanda başarıları ile de bir kadırganın başına getirilmiş, iki fusta[110] ve bir barza / barça[111] idaresiyle başlayan reisliği ertesi sene yedi fusta liderliğine kadar çıkmıştı. Venedik kayıtlarına göre 1498 yılında Sakız adasında ve bir Osmanlı adası olan Limni'de devlet adına korsanlık yapmaya başlamıştı. Kısa bir süre sonra da kardeşi Kara Turmuş'u yanına almış ve birlikte baskınlar vermişlerdi. Ancak Venediklilerle yapılan Modon savaşı sırasında Burak Reis'in gemisinde bulunan Kara Hasan yine 15 Ekim 1499 tarihli Venedik raporuna göre kendisine isabet eden bir top güllesiyle vurularak ölmüş, bunun üzerine kardeşi Kara Turmuş da -Sadeddin Efendi'nin "*Tacü't Tevarih*" adlı eserinden öğrendiğimize göre- donanmadan firar etmişti. Memleketi Seferihisar'a geri

Özçelik, *Garp Ocakları...*, ss. 13-14.

109 Vatin, *Rodos Şövalyeleri...*, s.72.

110 Fusta, muhtemelen Arapça kökenli Portekizce bir kelime olup, Portekiz donanmasına ait 10 ilâ 18 oturaklı, bir ya da iki direkli, orta büyüklükte, altları düz, hafif bir gemi türüdür. Beklenmedik durumlarda düşmana karşı koyabilecek sağlamlıkta inşa edilirdi ve pruva kısmında falcão ve berço denilen birkaç tane küçük çaplı topu bulunurdu. Korku salan bir savaş gemisi olan fusta'ları Portekizliler genellikle Hindistan'da kullanırlardı. Fusta'lar üstün manevra yeteneği olan, hızlı gemilerdi, diğer gemilerin onlara yetişmesi çok zordu. Bununla birlikte sınırlı sayıda savaşçı taşıyan ve kadırgalardaki gibi büyük çaplı topları olmayan bu gemilerin Osmanlı kadırgalarına karşı koyabilmeleri mümkün değildi. Kürekçiler hür kimselerden olduğu için çıkan çarpışmalarda savaşçılara katılırlardı. Ertuğrul Önal, "Piri Reis'in Hürmüz Seferi ve İdamı Hakkında Türk ve Portekiz Tarihçilerin Düşünceleri," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2010, S. 47, C. 29, s. 4

111 Kalyon türünden, asker taşımada da yararlanılan küçük savaş gemisi.

dönüp orada kendisine gemiler yaptırarak on fusta ile korsanlığa başlayan bu hırslı korsan reisi pek çok köyü yakıp yıkmıştı.[112] Yaptıklarıyla Osmanlı yöneticilerinin tepkisini çeken Kara Turmuş'un sonraki faaliyetlerini ve sonunu Sadeddin Efendi şu cümlelerle özetlemektedir:

> Uzun yıllar korsanlık yaptı ve kötü insanlarla birlikte olduğu için de yaptığı kötülükler gitgide arttı. Zararlı davranışları Saray'ın bilgisine ulaşınca on kadırga silahlandırıldı ve bu eşkıyayı ele geçirmek için beş yüz yeniçeri gönderildi. Ama Kara Turmuş'un inine saldırdıkları zaman, beriki kıyafet değiştirerek kaçtı ve kurtuldu. Onu izleyemedikleri için çok sayıda mal bulunan evini yağmaladılar. Yaklaşık beş yüz yelken ve çapa ve de başka denizcilik gereçleriyle birlikte, sayısız top, tüfek ve savaş aletlerini ele geçirdiler. Bunların tümüne devlet hazinesine (miri) teslim edilmek üzere el konuldu... Dağlık ve ıssız bölgelerde başıboş dolaşırken, Kara Turmuş memleket memleket amaçsız gezmeye koyuldu. Birkaç yıl boyunca köşe bucak saklanmakla yetindi. Sonunda Aydın eli Sancakbeyi Çaşnegir Sinan Bey tarafından ele geçirildi, o da korsanı Babüssade'ye gönderdi. Hicri 909 yılının 14 Zilhicce'sinde,[113] bir Perşembe günü, Karadeniz kıyılarındaki yüksek yaylalara gitmesi (ona) emredildi.[114]

Yüzlerce yıl boyunca isyancılarla mücadele konusunda şiddetle ve diplomasiyle örülmüş kendine has bir ceza sistemi geliştiren Osmanlı yöneticileri, gerek karada gerekse Kara Turmuş gibi denizde eşkıyalık yapan pek çok şakiyi ivedilikle ortadan kaldırmış ve bu surette otoritesini korumaya çalışmıştı. Ancak bilinen bir gerçek vardı ki henüz 16. yüzyılın sonları gibi donanmanın ve ordunun çok güçlü olduğu bir tarihte bile eşkıyalığın yaygın bir meslek haline geldiği Batı Anadolu'da asayişsizliği zapt etmek, hele ki kökünden kurutmak pek mümkün değildi. Zira gerek Osmanlı sistemine entegre olsun, gerekse tekneler yapılıp kalabalık gruplarla bireysel baskınlar yapılsın eşkıyalık her daim kârlı bir meslekti. Elbette eşkıyalığın bölgede bu

112 Sa'düd'din, *Tacü-t Tevarih*, İstanbul, 1279/1863-1864, ss. 128-131.
113 Miladi 29 Mayıs 1504.
114 Vatin, *Rodos Şövalyeleri*, s.78.

denli yayılmasında sunduğu maddi nimetlerin yanı sıra yağmaya elverişli bir idari serbestliğin de olması etkiliydi. Zira merkezi yönetimin, Anadolu topraklarının dört bir yanında çıkan ayaklanmalarla uğraşmasına neden olan Celali isyanlarının yarattığı kontrolsüzlük, Batı Anadolu'daki pek çok genç için yeni bir fırsat kapısı yaratmıştı. Özellikle bölgedeki isyan dalgasının genişlemesinde, daha önceden sahil yerleşimlerindeki "kefere korsanları" bahane ederek silah taşıma izni alan gençler de oldukça etkili olmuştu.[115] Osmanlı korsanlığının Akdeniz'deki merkezi olan Garp Ocaklarının altın çağlarını yaşadığı bu yüzyılda, Kuzey Afrika'ya gidemeyen veya riskleri nedeniyle gitmek istemeyen müsellah Batı Anadolu gençleri ise iç korsanlığa yönelmiş ve Ege ile Rumeli kıyılarını basma yolunu seçmişlerdi. Böylelikle 1550 tarihinden sonra taşradaki harami bölükleriyle at başı giden ve onları aratmayan bir deniz eşkıyalığı hareketi gün yüzüne çıkmıştı.[116]

Bölgeyi çok iyi tanıyan, gemi ve kayıklarıyla saklanabilecekleri ıssız koyları ve kıyıları çok iyi bilen Egeli reisler, kuraklık, ağır vergiler ve güvensizlik nedeniyle topraklarını terk eden gurbet taifeleri ve çiftbozanların çokluğu nedeniyle, eşkıyalık faaliyetleri için kendilerine tayfa bulmakta çok da zorlanmamışlardı. Birkaç firkateyi dolduran bu levendler gözlerine kestirdikleri savunmasız köy ve kasabaları basıp birçok mal gasp etmişler, esir alıp kaçırdıkları kişileri de köle ve cariye olarak esir pazarlarında satmışlardı.[117] Birkaç vaka üzerinden olayın vahametini değerlendirecek olursak 19 Nisan 1550'de Midilli - Edremit ve çevresindeki yerleşimlerin kadılarına yollanan bir padişah hüküm yazısında Molak kadısının bildirdiği bir korsanlık olayı haber edilmekteydi. altmış kişilik bir levend grubu padişah hası olan köylerden Midilli kadılığına bağlı Arbano köyünü basarak altmış kişiyi esir almışlar, devamında da yanlarındaki esirlerden ikisini öldürüp fazlasıyla mal yağmalamışlardı. Ayrıca Marko adlı bir Rum da dört arkadaşıyla birlikte mal yüklü bir gemiyle ticarete giderken yine Türk korsanlar tarafından soyulmuştu.[118] Bu tarihlerde iç korsanlık faaliyetleriyle ilgili

115 Akdağ, *Türk Halkının...*, ss. 289-290.
116 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 138.
117 Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453 - 1559)*, C. 2, 2. bs. Tekin Yayınevi, 1979, s. 472.
118 Akdağ, *Türk Halkının...*, s.138.

hükümler çoğalmıştı. 1558 yılında deniz ve kara eşkıyalarının artışından dolayı önlem alınması buyrulmuş, 1559 yılında ise Haslar kadısına yazılan bir hükümde kadının Suyolu köyündeki korsanlık faaliyetlerine müdahil olması ve faillerin yakalanıp haklarından gelinmesi istenmişti. Yine aynı sene Aydın Sancakbeyine yazılan bir hükümde levendlerin reayanın evlerini basıp mallarını gasp etmeleri nedeniyle önlem alınması ve suçluların cezalandırılması emredilmişti.[119]

Batı Anadolu'da küçük yağmacı grupların asayişsizliklerinin yanı sıra çok daha ciddi ve örgütlü korsanlık faaliyetleri de görülmekteydi. Somutlaştıracak olursak Anadolu vilayetinin kıyı sancaklarındaki beylere ve çevrelerdeki kadılara 30 Ekim 1559 tarihinde gönderilen bir emirde, Bolvadin ve Yenişehir kadılarının Batı Anadolu'daki korsanların faaliyetleri hakkındaki raporları özetlenmiş ve önlem konusunda tedbir almaları istenmişti. Özellikle Tire ve çevresinde devlet donanmasının denize açılmasını fırsat bilen levend taifesinden Tireli Mehmed, Kara Cafer, Ahmed, Deli Bayram, Sefer ve Arnavut Hüseyin adlı reisler altı parça on yedişer oturaklı gemilerle Ege'nin Rumeli çevresi kıyılarında padişah haslarından Hayreddin Paşa mukataasına ait Lofkor köyüne baskın verip 196 kişiyi esir almışlardı. Köylüler ise korsanlar daha bölgeyi terk etmeden fidye önermişler, bunun sonucunda esir değerlerinden çok daha fazla para ödemek suretiyle 126 kişiyi kurtarılabilmişlerdi.[120] Geri kalan 70 kişi ise korsanlar tarafından satılmak üzere Anadolu'ya geçirilmişti. Bu olaydan bir sene sonra, yani 1560 yılında da benzer baskınlar devam etmiş ve pek çok Rum bu yöntemle Anadolu'daki esir pazarlarında satılmıştı.[121] Toplu kaçırma vakalarının bölgede sistematik hale gelmesi sonucu İstanbul'dan soruşturma için gelen çavuş mübaşirler, detaylı bir araştırma sonrası failleri tespit edebilmişlerdi. Belgelerde "fesat'ın reisi" olarak adlandırılan Seferihisarlı Deli Bayram ve

119 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 13.

120 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 139. Batı Anadolu'daki padişah çiftlikleri geç dönemlere kadar eşkıya saldırılarına uğramıştır. Aysun Sarıbey Haykıran, *Aydın Vilayetinde Çiftlikler (1839-1918)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2013, ss. 154 -155.

121 Kaçırılanların Hıristiyan olması tamamen basılan yerleşimin demografik yapısı ile alakalıydı. Zira kaçırılan Müslüman kız ve oğlanlara da fazlasıyla rastlanılmaktaydı. Kaçırılan esirler dönemeyecekleri uzak yerlere götürülüp, köle veya cariye olarak satılıyor, ancak bunların izini bulabilen akrabaları olursa o bölgenin kadısına başvurduğu takdirde yakınlarını kurtarabiliyorlardı. Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 139.

ona eşlik eden diğer korsan reisleri, kadı ve sancakbeylerinin yardımıyla yakalanıp tutuklanmışlardı. Sorgulamalarda satış yapılan köyler öğrenilerek esirler kurtarılmış, onları satın alanlar da tutuklanarak korsanlarla beraber cezalandırılmak üzere İstanbul'a gönderilmişlerdi.[122] Yine 21 Temmuz 1560 tarihinde Aydın Sancakbeyine yollanan bir başka emirde Batı Anadolu'daki korsan reislerinin "illik gâvuru / kâfiri" olarak adlandırılanları kaçırıp İzmir'deki Ayasuluğ (Selçuk) ve çevresi köylere sattıkları ve bölgede pek çok yatakları olduğu dile getirilmekteydi. Kadıların tespit ettiği duruma göre özellikle deniz kıyısında ya da kıyıya yakın yerlerde oturan birçok kişinin bu korsanlara yardımcı olduğu, erzak ve gerekli eşyaları temin ettikleri, onlara ziyafetler verdikleri, esir satışına yardımcı oldukları ve bunun karşılığında da kendi düşmanlarını bu korsanlara öldürttükleri belirtiliyordu. Aydın Sancakbeyine ve kadısına yollanan başka bir emirde ise "harami firkate levendatından" diye nitelendirilen Tireli Mahmud, Ahmedcik, Arnavut Hasan gibi tanınmış korsan reislerinin yanlarına aldıkları bir sürü levend ve bazen üç bazen de daha fazla firkateyle Ayapürük, Taşlıyük ve Karaca limanlarında demirledikleri belirtilmekteydi. Ayrıca şehir ve köylerden zorla para, buğday ve un alıp, oğlan ve kız kaçırdıkları, gündüz ise Sisam adasına geçip saklandıkları bildirilmişti. Sancakbeyinin verdiği bilgilere göre adı geçen korsan reisleri adamlarıyla birlikte 19 Mayıs 1560 tarihinde Aydın'ı basarak bir kişinin evini yağmalamışlar, sonra ev sahibini öldürüp oğlunu kaçırmışlardı. Aynı korsan grubundan 40-50 levend, başka bir Aydınlının evini basmış ve 60 bin akçesini gasp edip, oğullarını da kaçırmışlardı.

Deniz eşkıyalığının dehşet verici yansımaları ve zenginlerin bu surette soyulması bölgede korku uyandırmış, buna karşı devlette yerel idarecilerden korsan saldırılarına karşı bunların gemileriyle yanaştıkları limanlarda güvenliğin arttırılmasını istemişti. Sunulabilecek onlarca örnek arasından seçilen bu vakalardan görüldüğü üzere 16. yüzyıl ortalarında Cezayir korsanlığı, İspanyol kıyılarını yağmalayarak güç kazanırken, Batı Anadolu'da farklı bir oluşuma ev sahipliği yapmıştı. Ancak yüzyıl ortalarında Ege sahillerindeki Osmanlı tebaasına karşı yapılan kıyı korsanlığı güç kaybetmişti. Bu gerilemede huzurun sağlanması adına alınan sert

122 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 139.

tedbirlerin yanı sıra devletin özel kişilere gemi yapımını yasaklamış olması, Ege hinterlandındaki kaleleri onarıp güçlendirmesi ve sahil güvenliğini arttırması birinci etkendi. Ancak korsanlığın önüne geçmek adına atılan bu adım iki açıdan devleti zarara sokmuştu. Birincisi, devlet Ege özelinde savaşlarda Osmanlı donanmasına eklemlenen gönüllü reisler ve gayrinizami korsan gücünden kısmi oranda mahrum kalmıştı. 1570 - 1571 yıllarında Kıbrıs'ın ve sonrasında Girit'in fethi için büyük bir donanma hazırlanırken çıkarılan bir fermanla Batı Anadolu kıyı şeridindeki halktan gönüllü reislerini yollamaları istenmiş, buna karşılık "gemi yapımı serbest değil ki, gemi sahibi gönüllü reis çıkabilsin" cevabı alınmıştı. Bu durum Akdağ'ın ifadeleriyle "gönüllü reis'lerin yetişme kaynağını kurutması ile milli denizciliğin gelişmesine karşı da pek zararlı olmuştu."[123] İkinci ve daha ciddi sonuç ise gerek teknik yasaklamalarla, gerekse güvenliğin arttırılmasıyla çiftbozanlar için bir geçim kaynağı olan korsanlığın önünün kesilmesi, düzenin sağlanması adına çok önemli bir hamle olsa da, sonuçları itibariyle bu silahlı gençleri denizlerden karalara sevk etmişti. Bölgedeki karışıklıklar genel olarak denizden gelecek saldırılara karşı beylerbeylerinin emrinde eğitilen karacı levend süvarileri, asker kaçakları ve suhteler tarafından çıkarılmıştı. Batı Anadolu'da başlayan küçük çaplı ayaklanmalar Celali anarşisiyle birleşmiş ve merkezi denetimsizliğin de etkisiyle uzun bir süre daha varlığını devam ettirebilmişti.[124]

Batı Anadolu'daki Suhte İsyanları

Klasik dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyo-ekonomik olarak yükselmek isteyen köylülerin önünde çiftçilik dışında üç seçenek bulunmaktaydı. Yerel iktidar sahiplerinin maiyetine girip sekbanlık yapabilir, doğrudan Osmanlı ordusuna katılabilir veya medreseye gidip suhte / softa,

123 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 140.
124 Elbette kuraklık, vergi sorunu, yerel idarecilerin tavrı, uzun süren savaş dönemleri, tüfek kullanmasını bilen gençlerin işsiz kalması gibi pek çok etkenin söz konusu olduğu Celali İsyanlarını ve Batı Anadolu eşkıyalığını yalnızca kıyı korsanlığının yasaklanmasına veya Garp Ocakları ile olan organik ilişkisine indirgeyemeyiz. Zira hâlâ tarımın en etkili ve meşru iktisadi kaynak olduğu bölgede çiftçilik yapmak istemeyen gözü kara denizci adayları Cezayir Hanı'nı bu dönemde hiç boş bırakmamıştı. Dolayısıyla pek çok gencin Ocaklar sayesinde iş bulabilmesi denizci levendleri Celali İsyanları sırasında bir nebze karışıklıktan uzak tutabilmişti. Ancak değişen dünya şartları ve Akdeniz'deki gerileyen Osmanlı korsanlığı, Batı Anadolu'dan Ocaklara giden demografik akışı gitgide yavaşlatmıştı.

yani öğrenci olarak ilmiye sınıfında kendine yer bulabilirlerdi. Bu seçeneklerin askeri olan ilk ikisinde silah sahibi olup geçici bir dikey hareketlilik ile rahata kavuşabilme imkânları vardı.[125] Suhte olmayı seçenler ise kısa vadede mevki ve başarı sağlamayan bir dinsel eğitimi tamamlamak için köylerindeki sıbyan mektebini tamamlamalarının ardından kasaba ve şehirlerdeki orta medreselere girerlerdi. Burada, eğitimleri sırasında üç beş kişilik küçük odalarda yatarlar ve imarethanelerden bedava iaşe temin ederlerdi. Bunun yanı sıra esasında müderrisler için geçerli olan âdetleri taklit edip "cerre çıkarlar" ve köy köy dolaşarak halktan "zekât" ve "cer akçesi" alarak ek gelir de sağlarlardı.[126] Eğitimlerini tamamladıktan sonra da mülki, askeri ve mali memuriyetlere atama için Enderun çıkışlı olunması gerektiğinden bu görevleri elde edemezler, dolayısıyla da müderris veya kadı olarak görevlendirildiklerinde kendilerini şanslı görürlerdi. Ancak 16. yüzyılın bozulan sosyo-ekonomik şartları toplumun her kesimini olduğu gibi suhteleri de etkilemişti. Zira orta medreseyi tamamlamalarının ardından, çok azı müderris-hocalarının icazeti ve tavsiyesiyle Bursa, Edirne ve İstanbul'daki yüksek medreselere gidebiliyor, geriye kalanlar ise genellikle işsiz kalıyordu. Dolayısıyla nasıl çiftbozanlar toprağından koptukları zaman kendilerine yeni bir geçim kapısı bulmak istiyor ve bunu normal yolla karşılayamadığında eşkıya oluyorsa, suhteler de tedrici olarak aynı yola sapmaya başlamışlardı.

Şehzade Bayezid'in yenildiği ve kaçtığı, dolayısıyla taşranın silahlı kaçaklarla dolduğu 1559 yılı, büyük suhte olaylarının başlangıcı olarak görülmektedir. Bu tarihten itibaren mevcut düzensizlikten faydalanan pek çok suhte grubu, zorbalıkla kişisel çıkar elde etme yoluna gitmişti. Suhtelerin asayişsizliği oldukça ciddiye alınması gereken bir sorundu. Zira eğitimleri sırasında ücretsiz barınma ve yemek ihtiyaçlarının karşılanmasının yanı sıra vergiden ve askerlikten muaf olmaları, sayılarını bir hayli arttırmıştı.[127] Çiftbozanların da etkisiyle medrese imarethanelerini ağzına kadar dolduran suhteler, küçük bölükler halinde yağmalara başlamışlardı. Mezunların dışında henüz eğitim alanlar da kendilerine katılınca bu öğrencilerin faa-

125 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 17.
126 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 199.
127 İstanbul dışında Bursa, Edirne, Manisa, Amasya, Konya, Kastamonu, Sivas, Kütahya ve Ayıntab'da pek çok suhteyi barındıran medrese ve imaret mevcuttu. Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 198.

liyetleri levendlerin küçük çaplı yağmalarından çok daha şiddetli olmuştu. Yüzyıl sonlarına doğru, henüz kitlesel isyana kalkışmadan önce medrese öğrencileri sıklıkla eşkıyavari tavırlar sergilemişler, Uluçay'ın ifadesiyle "şeriatın yasak saydığı şeyleri yapmaya başlamışlar"[128] ve taşranın farklı pek çok bölgesinde şikâyete konu olmuşlardı. Önceleri yiyecek ihtiyaçlarını imarethaneden temin ederken bir süre sonra halka yönelen suhteler, zekât akçesi ve cer akçesini zorla almaya başlamalarının yanı sıra köylülerden bedava yem ve yemeklik ile birer senelik odun ve zahire temin etmişlerdi. El uzattıkları tek şey ayni ve nakdi mallar da değildi üstelik. Şeriye sicillerine yansıyan kimi olaylara göre suhteler, köylülerin kız ve oğlan çocuklarını zorla alıkoymaya, onları gece meclislerine getirip, içki içerek "oturak âlemi" yapmaya başlamışlardı. Tam manasıyla başıboş levend durumuna düşen ve tüfek temin eden suhteler, kimi yerlerde kendilerine karşı direnç gösterilmemesi için yeniçeri ve sipahi kıyafetleri giyip asker gibi silah kuşanarak köylülere eziyet etmişlerdi.[129] Pek çoğu ise kıyafet değiştirmeye dahi gerek duymamıştı. Neticede kurdukları çetelerle Celali isyanlarının ilk kıvılcımı levendler olurken, kent merkezlerinde ilk sokak gösterileri yapan, sokak çatışmalarına giren küçük çaplı ayaklanmacılar ise suhteler olmuştu.

Suhtelerin Batı Anadolu faaliyetleri konusunda detaylı bilgi aldığımız kaynakların başında mülki amirlerin raporları gelmektedir. Biga ve Karesi (Balıkesir) sancakbeylerinin "Mal Nazırlığı" görevini de yapan Edremit Kadısı Kemal'in merkeze ardı ardına yolladığı mektuplardan anladığımız üzere bu yöredeki suhtelerin başında Çarpanoğlu adında Yörük bir öğrenci bulunmaktaydı. Çok sayıda suhteye önderlik eden bu adamın, Balıkesir kasabasından Eldeklioğlu Ahmed Fakıh, ya da bilinen adıyla Hacı Ahmed adında bir yatağı bulunmaktaydı. Başka bir suçundan dolayı bir ara tutuklanıp bırakılan Hacı Ahmed, Şehzade Bayezid üzerine sefere gidileceği zaman serbest bırakılmış, ancak yine de suhtelere yataklık etmeye devam etmişti. Çarpanoğlu ve arkadaşları zaman zaman Rumeli yakasına

128 M. Çağatay Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri (XVII. Asırda)*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1944, ss. 23-25.

129 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, ss. 23-25. Kimi suhteler gayrimüslim ya da belgelerde geçtiği ismiyle "*kâfir levend*" kıyafetinde gezerken, suhte kıyafetine bürünüp eşkıyalık yapan levendler de mevcuttu. Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 39.

geçip baskın yapmışlar ve oradaki soygunlardan ele geçirdikleri eşyalar ile paraları Hacı Ahmed'in evinde saklamışlardı. Ayrıca baskınlar sırasında kaçırılmış olan genç bir oğlan da bu adamın evinde esir tutulmuştu.[130] Söz konusu ve buna benzer pek çok olay bilinmekle birlikte kalabalığın zapt edilmesinin zorluğu nedeniyle doğrudan müdahale edilemiyordu. Balıkesir'in yanı sıra Manisa, Aydın ve Muğla çevresinden gelen raporlar da pek iç açıcı değildi. Batı Anadolu'nun büyük bir bölümünde kalabalık ve silahlı suhte bölükleri, pazar yerlerini dolaşarak zekât kisvesiyle ahalinin mallarına el koyuyor, zorla oğullarını alıyor, koyunlarını sürüyorlardı. Bazı tanınmış zenginlerin ve eşrafın da evlerini basıp mallarını yağmalıyorlar, kendilerini de ya öldürüyor ya da yaralıyorlardı. Muğla'da Fazlullah ve Tosun İsa adlarındaki iki suhte reisi, yüz kadar suhte eşkıyasından oluşan bir bölüğe hükmediyor ve civarlarına dehşet saçıyorlardı. Ayasuluğ ve Güzelhisar (Aydın) kadılıklarında, Hacıhızıroğlu adında bir suhte reisinin emrindeki öğrenci bölüğü iki köy basmış ve üç dört genç oğlanı da kaçırıp malları yağmalamışlardı. Bu yörelerin halkı da durumu kadıları aracılığıyla İstanbul'a bildirmişler ve buna karşılık milis kuvvet olarak görevlendirilmişlerdi. "İl eri" adı verilen bu silahlı legal oluşumların kurulmasının yanı sıra, Zaim Hamza Bey de asileri dağıtmaya memur edilmiş ve ellerine "suhtelerin vesairlerinin demleri heder" olduğuna dair bir belge verilmişti. Akdağ'ın ifadesiyle; "bölük halinde örgütlenerek, anlatıldığı biçimde her yere saldıran, pazarları soyan, zenginleri gereğinde öldürerek ev barklarını yağmalayan bu öğrenciler" yine de imarethane hizmetlerinden faydalanmaya devam etmiş ve haklarına düşen yemeği almayı da ihmal etmemişlerdi. Bu durum karşısında Manisa'daki imarethanenin vakıflarını yöneten mütevelli, İstanbul'dan; "her tarafın fesatçı suhte ve leventlerle dolu olduğunu, bu durumda öteki imaretlerin kefilsiz ve silahlı suhtelerinin padişahın validesi sultanın sözü geçen imaretine sokulmamaları için eline emir verilmesini" istemişti.[131] Getirilen kefil sistemiyle kefile bağlanmamış fesatçı suhtelerin, imaretin kilerinden zorla yağ, bal, et gibi şeyler alarak şaraplı toplantılar yapmalarına bu yolla engel olunmaya çalışılmıştı.[132] Tüm bunlar olurken

130 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 165.
131 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 165.
132 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 27.

Aydın Sancakbeyinin asayişi sağlamak yerine iltizam işleriyle uğraşması nedeniyle, sultan tarafından gönderilen bir hüküm yazısında, sancakbeyi çok ağır bir dille uyarılmış ve aynı yazının birer sureti bütün Saruhan ve Anadolu kadılarına da yollanarak, aynı irtikâbın kendi kadılıklarında da olmaması için dikkatleri çekilmişti.[133]

Sultanlar, suhteler konusunda kadıları sıklıkla uyarmışlar ve eşkıyayla mücadele sırasında reayaya adaletli davranılması için birbirine benzer pek çok hüküm göndermişlerdi. Zira hukuki olmayan yargılamaların ve şiddetin isyanları büyütmekten başka bir işe yaramadığı aşikârdı. Ancak bu dönemde taşranın pek çok yerinde olduğu gibi Batı Anadolu'da da; işini hakkıyla yapan adaletperver ilmiye mensuplarının yanı sıra, yolsuzluğa bulaşmış kadılar da bulunmaktaydı. Somutlaştıracak olursak Aydın Sancakbeyi; bölgesindeki kadı naipliklerinin köhne ve mürteşi (rüşvetçi) kişilere verildiğini, bunların da il üzerine çıkarak halka zulmettiklerini bildirmiş ve bu durumu İstanbul'a şikâyet etmişti. Bunun üzerine kendisine 27 Temmuz 1560'ta verilen cevapta bu soyguncu ve rüşvetçi naiplerin il üzerine çıkıp gezmelerine müsaade olunmaması konusunda talimat ve yetki verilmişti. Daha çarpıcı bir örnekte ise Aydın'a bağlı Arpaz köyü halkı toplu dilekçelerle, hatta kimisi de doğrudan doğruya başkente vararak kadıları olan Muhiddin'den dert yanmışlardı. Suçlamalara göre Kadı Muhiddin, Arpaz köyünün iltizamla idaresini alan Ali Subaşı ve onun dostu olan Selçukoğlu ile birlikte "cenki cariyeler" ediniyor ve geceleri yiyip-içip cümbüş yapıyordu. Üstelik iddiaya göre kadının, içki içmek dışında şeriata aykırı huyları da bulunmaktaydı. Köylülerin anlatımına göre kadının hizmetkârlarından biri, Hüseyin adında bostan bekçisi bir adamın genç oğlunu yakalamış ve Akdağ'ın ifadeleriyle "boğazına tülbendini takarak ırzına geçmesi için ahlaksız kadıya götürmek istemişti." Ancak yolda Süleyman Kethüda adında bir adam olayı görerek yetişmiş ve çocuğu kurtarmıştı. Kendisine genç bir oğlan getirilmesine engel olunmasına çok sinirlenen Kadı Muhiddin de, Süleyman Kethüda'yı "filan kimseye beş yüz akçe borçlusun" diyerek haksız yere tutuklamıştı. Sonunda adam, kimseye borcu olmamasına rağmen, ancak parayı ödeyerek ken-

133 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 165.

dini kurtarabilmişti. Buna benzer pek çok şikâyetin dile getirilmesi sonucu, kapsamlı bir soruşturma yapılmış ve sonrasında Kadı Muhiddin'in daha pek çok kimseleri türlü suçlamalarla soyduğu tespit edilmişti. Birgi Kadısına gönderilen 12 Eylül 1560 tarihli bir hükümde de yargılanması ve kanıtlanan suçlar için gereğinin yapılması emredilmişti.[134] Her iki olayda da ümera sınıfından sancakbeyinin çabasıyla kadıların yolsuzluğuna engel olunmuştu. Ancak levend ve sekban yağmalarında bu denli tez canlı davranmayan sancakbeylerinin, ilmiye sınıfının usulsüzlükleri konusunda hassas olmalarının özel bir nedeni bulunmaktaydı. Bu noktada suhte isyanları çerçevesinde "ehl-i şer" ve "ehl-i örf" sınıfı arasındaki rekabete değinmekte fayda bulunmaktadır.

Suhte isyanlarının güçlenmesinin arka planında kadı, müderris ve naip gibi unsurlardan oluşan taşra uleması ile siyasetten, asayiş ve düzenden sorumlu her düzeyde devlet memuru arasındaki nüfuz mücadelesi oldukça belirleyici durumdaydı. Nitekim levend ve suhte takibi sırasında bu çatışma daha da belirginleşmişti. Kadı ve müderrisler pek çok yerde isyancı suhtelere meyletmişler, başlardaki taşkınlıklarını görmezden gelmişler, hatta rekabet halinde oldukları sancak yöneticilerinin başarısız görünmesi adına el altından desteklemişlerdi. Pek çok kadı elinden geldiğince sancakbeylerinin suhtelerin üzerine yürümesine engel olmaya çalışmıştı. Tüm bunlara misilleme olarak ehl-i örf de, levendatın ve sekbanların saldırılarına göz yummuş,[135] hatta kimi zaman kalabalık sekban ve levend gruplarıyla suhte avına çıkmışlardı. Her iki tarafın dışında köylerde bulunan dirlik erbapları ise ne sancakbeyleriyle ne de kadılarla geçinemedikleri için, onlar da emirlerindeki sipahi zorbalarını himaye etmişlerdi.[136] Taraflar arası hizip savaşlarında mağdur olan ise her zaman reaya olmuştu. Nitekim

134 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 251. Batı Anadolu'daki kadıların, yolsuzlukları hakkında; Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, ss. 134-140.

135 Raporlardan anladığımız üzere pek çok yerde, suçlu yakalanması aşamasında yolsuzluklar ve rüşvet had safhaya çıkmıştı. Yakalanan suçlulardan mahkeme hükmü ile alınacak olan "cerime"lerin kime verileceği ciddi bir sorundu. Bölgenin kendi asayiş amiri kanunen bu ücreti kendine almak isterken, eşkıya teftişçisi olarak atanan şahıs ise cerimeyi kendi payına ayırıyordu. Bu durumda suçlu yakalandığında cerimeyi kendine ayırmak isteyenlerin, durumu mahkemeye yansıtmadan rüşvet yoluyla gizlice bu parayı alıp suçluyu serbest bıraktığı dahi görülüyordu. Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 223.

136 Mustafa Akdağ, "Medreseli İsyanları," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 1-4, 1949, s. 366.

henüz levend ve suhte isyanlarının kitlesel başkaldırıya dönüşmediği tarihlerde dahi Kanuni Sultan Süleyman'ın 5 Mayıs 1543 tarihinde tüm Anadolu kadılarına yolladığı genelge minvalinde bir fermanda söz konusu yolsuzluklar hakkında genel bir uyarı yer almaktaydı. Buna göre her türlü fesadı işledikleri anlaşılan suhte ve levendlerden ele geçenlerin rüşvetle kendilerini kurtarma yolunu bulduklarının tespit edildiği bildirilmişti. Bursa Sancakbeyine ve bu sancağın bütün kaza kadılarına 27 Aralık 1543 tarihinde yollanan başka bir fermanda; "memlekete beylerbeyi ve sancakbeyleri ve kadılar gönderilmekten maksat, kanun dışı olaylara fırsat vermeyip, herkesin huzur içinde ve kanun güvenliği altında yaşamalarının sağlanması..." cümleleriyle mülki idari amirlerin sorumlulukları hatırlatılmış ve durumun vahameti, bizzat sultan tarafından şu cümlelerle dile getirilmişti:

> Yönetiminiz altında bulunan yerlerde kimi kişilerin hırsızlık ve soygunculukları ortaya çıktıktan ve suçlulukları saptandıktan sonra haklarından gelinmeyip bu gibilerinin çarptırıldıkları cezalarının uygulanması için sizin memur ettiğiniz voyvodalar ve siyaset'e (idama) hüküm giyenlerin asılmaları için yolladığınız kimseler bu hükümlülerin akçelerini alıp, yaramazlar tarafını tutarak serbest bıraktıkları yüzünden cinayet, hırsızlık, soygun, yağma, avret ve oğlan çekme ve benzeri olayların bütün bütün arttığı tesbit olundu.[137]

Ancak yine de tüm uyarılara rağmen durumun çok daha şiddetli surette kızışmasına engel olunamamıştı. Öyle ki kimi yerlerde müderrisler öğrencileriyle birlikte isyan etmişler ve yağmayı bir kazanç haline getirmişlerdi. Belgelere yansıyan bir olaya göre Tire kazasının Işıklı müderrisi bir suhte reisine dönüşmüş ve ailelerin çocuklarını kaçırıp fidye almış, yaptığı soygunlarla köylülerin parasını ve koyunlarını çalmıştı.[138]

Şehzade Bayezid İsyanı'nın bastırılmasının akabinde başlayan tedhiş politikası ile çok sayıda başıbozuk levend ve suhte öldürülmüş, malı müsadere edilmiş ve devamında bu politikaların sakinleşmesiyle kısa

137 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 223.
138 Akdağ, *Medreseli İsyanları...*, s. 370.

bir süre sükûnet sağlanmıştı.[139] Ancak bölükler fırsat buldukları her an ayaklanma eğiliminde oldukları için merkezi otoritedeki zafiyetleri ustalıkla değerlendirebilmişlerdi. 1572 yılında İzmir'de, seksen kadar levend ve suhte, birbirleriyle birleşip ortak yağma yapma kararı almışlardı. Süvari ve piyadelerden oluşan eşkıya bölüğü Dere köyünü basıp soygun yapmışlar, direnen herkesi de öldürmüşlerdi.[140] Yine aynı sene o sırada şehzade olan III. Murad'ın lalası, merkeze yolladığı mektupta, Manisa ve çevresinin haramzade ile dolu olduğunu, bu grupların ikide bir dağdan inip "avret ve oğlan cekup yol kesup" eşkıyalık yaptıklarını, sonra da dağlara kaçıp kolay ele gelmediklerini bildirmişti. Lalanın değindiği bir ilginç konu daha vardı. Suhte ve levend eşkıyalar, köy halkını fazlasıyla korkutmuş ve sindirmişlerdi. Pek çok köylü de, eşkıya evini yakar korkusuyla yataklık yapmak zorunda kalmıştı. Dolayısıyla halkın eşkıyadan yüz çevirmesinin yolunun "telef-i nefsi," yani kan dökmek olduğunu belirten lala, "demleri heder" fetvasıyla eşkıya üzerine gitmek için izin istemişti. Kendisinin bu isteği kabul de edilmiş, ancak dökülen kanlar anlık huzuru sağlasa bile kalıcı bir çözüm getirmemişti.[141] Zira 1576 yılına gelindiğinde Aydın, Saruhan, Hamid, Menteşe sancaklarında, Kara Sadık adlı bir suhte başbuğu isyan etmiş ve pek çok can yakmıştı.[142] 10 Ekim 1576 tarihli bir hükümde ise taşra genelinde tımarlı ve kapıkulu kuvvetleri tarafından genel bir levend taraması yapılırken, Aydın, Saruhan ve Hamid beylerine yazılan bir hükümde evler basıp mal yağmalayan, oğlan ve kadın kaldırıp götüren suhteler ile levend eşkıyalarının, sancak sipahileri vasıtasıyla vücutlarının ortadan kaldırılması emredilmişti.[143] Gelen emirler doğrultusunda ümeranın devriye bölükleri beslemeye başlayıp, sekbanlarını suhtelerin üzerine göndermeleri ve kovuşturup yakaladıklarını idam etmeleri şeklinde yürütülen "tedip ve tenkil" siyaseti ise isyanları daha da büyütmüştü. Nitekim

139 "Böylece yevmlü namı zamanla unutulur hâle geldi. Bu tâbirin unutulmasında, işaret ettiğimiz şiddetü yevmlü teftişinin rol oynadığında şüphe edilmemelidir, ikinci derecedeki sebebi de, bundan sonra Osmanlı tarihinde bir daha 'şehzade isyanı olmaması'nda, yani hanedana mensup bir kimsenin asker toplamaması noktasında aramalıdır." Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, ss. 40-41.
140 Akdağ, *Medreseli İsyanları...*, s. 368.
141 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 220.
142 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 259.
143 Akdağ, *Türk Halkının...*, ss. 136-137.

raporları incelediğimizde şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki 1575 yılında belli merkezlerde başlayan ve henüz cılız isyancı gruplar halinde hareket eden suhtelerin ayaklanmaları, 1579 - 1583 arasında Bursa ve Balıkesir'i de içine alacak şekilde Batı Anadolu'nun neredeyse tümüne yayılmıştı. 1581 yılında İstanbul'a gelen haberlerde Anadolu'nun birçok yerinden suhtelerin birbirleriyle daha kıştan mektuplaştıkları ve baharda büyük bir isyana kalkışma konusunda kavilleştiklerinden bahsedilmekteydi. Alınan istihbaratın haklılık payı yakın zamanda ortaya çıkmış ve o yılın yaz ayı suhtelerin saldırılarının raporlanmasıyla geçmişti. Üstelik bu saldırılar sadece köylülere karşı da yapılmıyordu. Güçleri nispetince pervasız davranan Karesi suhteleri, eşkıya takibi için uzaklaştığı sırada sancakbeyinin Bigadiç'teki evini basmışlar ve mallarını yağmalamışlardı. Aynı tarihlerde Aydın yöresindeki binlerce suhte de Yorgun adındaki başbuğlarının emrinde harekete geçmişlerdi. Üzerlerine kuvvetler gönderilmiş, ancak yapılan savaşlarda askerler çok daha fazla kayıp vermişti.[144]

17. yüzyılın başlarında artık nihai sonuç almak isteyen saray, sancakbeyleri ve kadılara ardı ardına fermanlar gönderiyor ve halka eziyet eden, şarap içen, silah taşıyan, kapıkulu şeklinde gezen suhtelerin cezalandırılmasını, yakalananların asılmasını, kaçanların ise yatakları veya akrabaları sorgulanarak bulunmasını istiyordu. Başlayan yeni tedhiş sürecinde pek çok suhte canından endişe ederek af dilemiş, hatta devletin hizmetine girerek sekban ve sarıca dahi yazılmıştı. Direnenler ile hükümet kuvveti olan sipahiler arasında ise sık sık çatışmalar yaşanmıştı. Sekbanlara karşı ateşli silahlarla mücadele etmeleri nedeniyle medreselerde arama yapılması ve suhtelerin ellerinden silahlarının toplanması gerekliliği ise hükümlerdeki; "suhte taifesi külli yad ve yarak edinmekle fitne ve fesad ve şenaate mübaşeret eylemişlerdir deyu mes'muu hümayunum olmağın bu makulelere asla ruhsat ve vücut vermeyüb külliyet ile cem'iyyet edüb fesad ve mübaşeret etmeden def'ü izaleleri mühimmatı umuru din ü devletten olmağın..."[145] diye sürüp giden cümlelerle belirtilmişti. Ayrıca Aydın, Saruhan ve Menteşe sancaklarında düzeni sağlaması için 1604 yılında Silahdar Ağası Ali Ağa

144 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 268.
145 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 25.

müfettiş olarak tayin edilmişti. Ali Ağa, Mart ayında Manisa'ya gelmiş ve ilk iş olarak Sultan Camisi'nde bölgenin ileri gelenlerini, altı bölüğün çavuşlarını ve suhtelerin kefilleri olan kemerbaşılarını yanına çağırmıştı. Yapılan toplantı sonrası medrese öğrencilerinin bundan sonra yay, tüfek gibi savaş aletleri kullanmamaları emredilmiş, buna karşılık olarak da bölüklerin vekili olan çavuşların da medreselerin iç işlerine karışmaması kararı alınmıştı.[146] Ehl-i şer ve ehl-i örf arasında kısmi oranda bir barışın sağlanmaya çalışıldığı bu görüşmede ayrıca kefil bulabilen ve iyi halleri bilinen medrese öğrencilerinin medreseye kabul edilmesi, şüpheli olanların sorgulanması ve suçu tespit edilenlerin de cezalandırılması kararlaştırılmıştı. Ancak kargaşayı sona erdireceği zannedilen bu küçük önlemler faydasız kalmıştı. Nitekim aynı tarihlerde suhteler artık küçük şekavetle yetinmemeye ve önceki tarihlerde nadiren yaptıkları üzere tıpkı Celali bölükleri gibi birleşmeyi başlaşmışlardı. Uluçay'ın "şehirlerin inzibatını bozan, kuvvetini kıran en kuvvetli fesat kaynaklarından biri" olarak nitelendirdiği suhtelerin tam anlamıyla yok edilememe nedeni, imparatorluğun o dönemlerde çok daha büyük sorunlarla uğraşıyor olmasıydı. 16. yüzyıl sonlarından 17. yüzyıl başlarına taşınan Avusturya ve İran savaşlarının yanı sıra Karayazıcı, Kalenderoğlu ve Canbuladoğlu gibi büyük Celali şefleriyle mücadele eden idareciler, önem sırasına göre hareket ediyordu. Ancak büyük Celalilerle yapılan mücadeleler sırasında, suhteler ve levendler de taşrayı yaşanmaz hale getiriyordu. An'ı kurtarmak adına gönderilen müfettiş ve serdarlar yeterli gelmiyordu. Kimi yerlerde idareciler, köyleri korumak için milis yapılanmalar kuruyor ve ahaliye eğer suhteler gelip bedava yem veya yemek isterlerse bunları vermemeleri, zorluk karşısında savaşmalarını emrediyorlardı. Ayrıca isyancı medrese öğrencilerinin kanlarının dökülmesinin helal olduğu fetvası da bütün Anadolu'ya tellallar aracılığıyla duyuruluyordu.[147]

Suhtelerle mücadele 17. yüzyıl başlarına dek sürmüş, nihayetinde Celali ateşinin sönmeye başlamasıyla sıra bu güruha gelmişti. Öncelikle 1613 yılında Tekeli Mehmed Paşa'nın serdar tayin edilmesinden sonra külliyetli miktarda askerle inzibat işleri sağlanmış, Edirne, İstanbul ve

146 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 26.
147 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 27.

Bursa dışında okuyan talebelerin suhte kıyafetleriyle gezmesi yasaklanmış, isyanların bastırılmasında yetersiz kaldığı düşünülen sancakbeyleri azledilmiş, isyancı öğrencilerin büyük bir kısmı öldürülmüş veya yakalananlar yargılanmak üzere İstanbul'a gönderilmişlerdi. Yargılama sonrası masum olanlar ve kefil bulabilenler serbest bırakılmış, suçu tespit edilenler ise asılmıştı. Bu yeni dönemde taşradaki pek çok suhte kılıçtan geçirilmiş, ancak tüketilememişti. Bunun üzerine 1617 yılından itibaren suhtelerin İstanbul dışında okuması yasaklanmış, aynı zamanda bunların imarethanelere ve zaviyelere sokulmaması, suhte kıyafetinde gezdirilmemeleri hususunda emirler verilmişti.[148] Alınan karara göre İstanbul'a giden suhtelerin kayıtları bir memura verilecek, medrese öğrencileri deftere kaydedilecek ve ondan izin kâğıdı almadan kimse taşraya gidemeyecekti. Bu uygulamaya ilk tepki Bigadiç taraflarındaki Softa Mansuroğlu adında bir adamdan gelmiş ve dört yüz kadar öğrenciyle eşkıyalığa kalkışmıştı. Ancak bu defa isyan çok uzun sürmemiş ve yüzlerce asi, üzerlerine gönderilen Hüdavendigar, Karesi, Biga ve Manisa mütesellimleri[149] tarafından öldürülmüştü. Diğer suhte reislerinin üzerine de Anadolu Beylerbeyi Hüseyin Paşa tayin edilmiş, 1618 yılında yapılan savaşlarla köklerinin kazınmasından sonra da Batı Anadolu'daki suhte isyanları devri sona ermişti.[150]

Batı Anadolu'daki Celali Reisleri

1600'lü yılların başlarında levendlerin, korsanların ve suhtelerin yağmaları neticesinde Batı Anadolu'da kaotik bir ortam oluşmuştu. Özellikle Aydın ve Saruhan sancaklarında eşkıyalık fazlasıyla artmış, Sipahi Şeytanoğlu, İnegöllüoğlu ve Kara Sefer gibi ünlü reisler bölgede soyulmadık köy bırakmamışlardı. Dönemin Saruhan mutasarrıfı Kurd Ahmed Paşa ve Hacı Mehmed Bey bunlara karşı mücadele etse de yetersiz kalmışlar, sayıları her geçen gün artan Batı Anadolu Celalilerine engel olamamışlardı. Birbiri ardına açılan cepheler sonucu artan vergiler sosyo-ekonomik sistemin çöküşünü hızlandırmış, gerek eşkıya saldırılarından gerekse bahsi geçen şartlar gereği gün geçtikçe yoksullaşan halk ya göç etmek ya da eşkıya

148 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık*..., s. 29.
149 Mütesellim, sancakbeyinin ya da beylerbeyinin vekili ya da vergi toplayıcısına verilen isimdir.
150 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık*..., s. 30

gruplarına katılmak zorunda kalmıştı. Gelir dengesinin adaletsiz dağıldığı bu dönemde yoksul daha da yoksullaşmıştı. Nitekim 1606 yılının Haziran ayında çıkarılan bir hükümden anladığımız üzere Aydın, Saruhan ve Menteşe sancakları halkı, vilayet ayanından aldıkları borç parayı ödeyemeyecek duruma gelmişlerdi.[151] Bu bağlamda bilinen bir gerçek vardı ki Celalilerin insan kaynağını, büyük oranda işsiz ve umutsuz gençler oluşturmaktaydı. Dolayısıyla sayıları her geçen gün artan başıboş levendlerin ve suhtelerin mevcut taşkınlıkları zaten devam etmekteyken, eşkıyalık konusunda taşra için kötü günlerin başlamasına neden olan yapısal bir değişiklik ortaya çıkmıştı. Bu tarihlerden itibaren silahlı grupların başına, ümera sınıfına mensup, askeri / idari taktiklere hâkim liderler geçmeye başlamıştı. Böylelikle eşkıya bölüklerinin örgütlenme ve hareket tarzı çok daha tehlikeli bir suret almış ve birkaç yüz kişilik levend grupları artık ordu düzeninde birleşmiş ve sürekli hareket halinde olan binlerce kişilik askeri kuvvetlere evrilmişti. Böylelikle Batı Anadolu'daki düzenli Celali kuvvetleri, aşağıdaki satırlarda her birine detaylıca değineceğimiz reislerinin ismiyle anılmış ve Batı Anadolu topraklarını öncekilerden çok daha büyük bir yıkıma sürüklemişlerdi.

Kalenderoğlu Mehmed

Osmanlı kayıtlarında, Kalenderoğlu Mehmed adına ilk defa 1592 tarihinde rastlamaktayız. Bir Venedik balyosunun beyanına göre gençliğinde seyis olan Mehmed, sonrasında da vakanüvis Naima'nın anlatımına göre beylerbeylerine çavuş (ulak) ve mütesellim olarak hizmet etmişti.[152] Kendisi bu minvalde bir ilerleme yaşarken nihayetinde 1603 yılında Teke Sancakbeyi yapılmıştı. Böylelikle paşa olan Kalenderoğlu Mehmed'in itibarı ve serveti olabildiğine artmıştı. Ancak yakın zamanda yaşanacak bir olay, bu yükselişe son verecekti.

17. yüzyıl başlarında şiddetlenen Avusturya ve İran savaşları nedeniyle, sancakbeyleri sık sık, askeri kuvvetleriyle ordugâha dâhil olmaları konusunda emirler alırlardı. Bu davetlerden birisi de Kalenderoğlu Mehmed Paşa'ya gelmiş ve o tarihlerde İran cephesinin komutasından sorumlu olan

151 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 194.
152 William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyan (1591-1611)*, (Çev. Ülkün Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Istanbul, 2000, s. 136.

Çağalazade Sinan Paşa, kendisini ivedilikle cepheye çağırmıştı. Ancak Kalenderoğlu Mehmed Paşa, bu konuda isteksiz davranmış ve sancağından ayrılmamıştı. Bu tavrı başkaldırı olarak değerlendirilmiş ve eşkıya ilan edilmişti. Böylelikle Kalenderoğlu 1604 yılında bir Celali isyancısına dönüşmüştü.[153]

Kalenderoğlu her ne kadar Teke Sancakbeyi olduğu sırada isyan etmiş olsa da, esas etki alanı Batı Anadolu olmuştu. Nitekim kendisinin ilk başarısı da 1605 yılında Saruhan sancağına girip, beylerbeyini yenilgiye uğratmak olmuştu. Eşkıya reisi Tavil Halil'in bölgeden ayrılmasından sonra Batı Anadolu'nun en önemli Celalisi durumuna gelmişti.

Kalenderoğlu, 1606 yılında maiyetine aldığı binlerce tüfekli sekban, suhte ve levendle emrindeki kalabalığı arttırmış ve Konya'da bulunan Ferhad Paşa'nın askerlerine saldırmıştı. Devamında da Geyve tarafından tekrar Saruhan sancağına girmiş ve bu bölgeyi ana karargâhı yapmıştı.[154] O yıl yaşanan şiddetli kışı bu sancakta geçiren Kalenderoğlu ve eşkıyaları Batı Anadolu'daki pek çok güzergâhı yağmalamışlardır. Bu arada Anadolu Beylerbeyi yapılan Dişlenk Hüseyin Paşa, bir önceki beylerbeyi Ahmed Paşa ve Saruhan Sancakbeyi Hacı Bey ile birlikte isyanı bastırmakla görevlendirilmişti. Ancak, 17 Ocak 1607 tarihinde İzmir'deki Nif (Kemalpaşa) civarında yapılan savaşta Kalenderoğlu ezici bir galibiyet almıştı. Yenilen eşkıya müfettişlerinin her biri farklı bir yere kaçıp canlarını kurtarmış, buna karşılık savaş alanındaki pek çok yaralı Osmanlı askeri, eşkıyalar tarafından katledilmişti. Saruhan halkı ise bu durum karşısında savunmasız kalmış ve şehri yağma edip yakmaması için Kalenderoğlu'na ricacı elçiler göndermişlerdi. Kalenderoğlu, kırk dört yük akçe karşılığında şehri yakmak ve soymaktan vazgeçmişti.[155] Eşkıya reisi, kazandığı zaferin ardından altı bin civarındaki adamıyla birlikte 27 Ocak 1607 tarihinde Tire'ye saldırmış ve şehri yağmalamamak karşılığında yirmi bin altın haraç almış,[156] sonrasında da Gediz köprüsü üzerinden hızla ilerleyerek, ordusuyla birlikte Saruhan'ı terk etmişti.[157]

153 Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s. 137.
154 Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s.138.
155 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 15.
156 Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s. 139.
157 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 16.

Kalenderoğlu doğru hamlelerle hareket edip, kısa zamanda büyük kalabalıklara hükmeder duruma gelmiş, arka arkaya kazandığı savaşları ise adamları aracılığıyla mübalağalı bir şekilde bölgeye yayarak saygınlığını arttırmıştı. Ancak yine de henüz çok büyük çaplı Osmanlı kuvvetlerini yenebilecek güce ulaşamamıştı. Kendisinin, Batı Anadolu'yu haraca kestiği 1607 yılının Ocak ayında, taktiksel yeteneklerinin ve savaşçı karakterinin yanı sıra en büyük avantajı, devleti ciddi anlamda tehdit eden Canbuladoğlu İsyanı olmuştu.[158] Canbuladoğlu Hüseyin Paşa, Kilis emiri iken izlediği başarılı siyaset ve her istenildiğinde külliyetli miktarda asker ve altın göndermesi sayesinde, 1604 yılında Halep beylerbeyliğine atanmış, ancak parlak kariyerine rağmen bu görevi uzun sürmemişti. Zira İran cephesinin komutasından sorumlu olan Serasker Çağalazade Sinan Paşa, tıpkı Kalenderoğlu'nda olduğu gibi kendisini de askerleriyle birlikte cepheye çağırmıştı. Ancak Hüseyin Paşa işi ağırdan almış ve savaşa yetişememişti. Şah Abbas ile Urmiye'de yapılan savaş sonrası pek çok asker ve komutanının firarıyla sonuçlanan ağır bir yenilgi alan paşa ise Canbuladoğlu'nu yenilginin sorumlusu olarak görmüş ve Van'da idam ettirmişti. Güçlü bir aşirete, servete ve orduya sahip olan, üstelik hâkim oldukları Suriye'de halkın büyük bir bölümünün sultan yerine kendilerini desteklediği Canbulad ailesi de bu davranışı hakaret olarak algılamış ve isyan için kıpırdanmaya başlamıştı. Durumun ciddiyetinin farkında olan saray ise, 1605 yılında Canbuladoğlu Hüseyin'in yeğeni Canbuladoğlu Ali'yi Halep beylerbeyliğine getirmiş, böylelikle Çağalazade Sinan Paşa'nın fevri eyleminin sonuçlarını hafifletmeye çalışmıştı. Ancak Canbuladoğlu Ali yine de amcasının intikam davasını sürdürmüş ve kardeşi Hızır ile birlikte imparatorluğun Halep, Şam ve Lübnan gibi uluslararası Akdeniz ticaretini doğrudan etkileyen güzergâhlarında, bağımsız bir devlet kurmak için isyan bayrağını açmıştı.[159] Hemen ardından da vakit kaybetmeden bölgedeki Kürt aşiretlerinden ve Dürzî emirlerinden de destek alarak birçok bölgeyi işgale başlamıştı.[160]

158 Barkey, *Eşkıyalar...*, ss. 221-222.
159 Barkey, *Eşkıyalar...*, ss. 221-222.
160 Aynı tarihlerde İçel'de Muslu Çavuş, Adana taraflarında Cemşid, Aydın ve Saruhan taraflarında Yusuf Paşa, Ankara çevresinde Tavil Halil ve Sivaslı Kara Said ve Ağaçdam Piri gibi eşkıya başları da isyan etmişti. Bkz: Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 11.

Canbuladoğlu isyanının gündemde olduğu tarihlerde, saray bürokrasisinde de bir tasfiye yaşanmıştı. 1606 yılının Aralık ayında Sultan Ahmed, Sadrazam Derviş Paşa'yı idam ettirip yerine Kuyucu Murad Paşa'yı atamıştı. Habsburglar ile Zitvatorok anlaşmasını imzaladığından beri hâlâ Belgrad'da olan Murad Paşa'nın 1607 yılının Mart ayında İstanbul'a gelişi sonrası ise bir dizi azil ve görevlendirmeler yapılmıştı. Söz konusu değişikliklerin nedeni yeni bir iç politika belirlenmiş olmasıydı. Buna göre Batı'da yayılmayı amaçlayan ve başarısız seferlerle sonuçlanan Avusturya ya da büyük masraflara neden olan İran seferlerinden ziyade Celali sorunu ön plana çekilecekti. Zira gerek çiftbozan, gerekse "büyük kaçgunluk"[161] olarak adlandırılan büyük toplumsal alt-üst oluş dönemi ve demografik göç hareketi sonrası tımar, öşür, cizye gibi devletin temel kaynakları sarsıntıya uğramış, sancaklardan gelen vergiler de bir hayli azalmıştı. 1550 yılından beri iki üç yılda bir iklim etkileri nedeniyle yaşanan kıtlıklar zaten büyük bir sorun iken Celali İsyanları süresince köylerden kaçan reaya ile üretim dibe vurmuş, bu da zahire stoklarını eritmişti. Sürekli savaş halinde olan bir devletin zahire akışının kesilmesi ise on binlerce ordu mensubunun aç kalması anlamına gelirdi ki bu da devlet için felaket demekti. Dolayısıyla hayati meselelerin ivedilikle çözümü için yaşlı serdara mühür verilmiş ve devşirmelikten sadrazamlığa yükselen Kuyucu Murad Paşa, görevini ifa ettiği 1607-1610 yılları arasında yeni dönemin siyaset mimarı ve gözü kara uygulayıcısı olmuştu.

Zekâsı ve kurnazlığı kadar sertliğiyle de tanınan Kuyucu Murad Paşa, öncelikle Anadolu Celalilerinin en tehlikelisi olan Canbuladoğlu'nun üzerine yönelmeyi tercih etmişti. O tarihlerde Anadolu'da pek çok Celali vardı ancak Canbuladoğlu isyanı ciddi bir risk teşkil etmekteydi. Zira Osmanlı Devletinin güney kanadı ayaklanmıştı ve isyancıların güçlerini toplayıp Anadolu'yu imparatorluktan koparmalarının önündeki tek engel kar ve kış idi. Bu hassasiyet dâhilinde yeni sadrazam, öncelikle mezhepsel ayrılıklar olabilir endişesiyle sipahilerden arındırılmış ve tamamı yeniçeri-

161 "Büyük Kaçgunluk" adı verilen demografik hareket sürecinde köylüler, güvenli addettikleri şehirlere veya dağ başlarına sığınmışlar, böylelikle kırsalda nüfusun azalmasına neden olmuşlardı. Tarlaların ekilmemesinin yanı sıra eşkıyalar veya idareciler tarafından ceza amaçlı yakılan tarlalar da eklenince ülkede büyük bir kıtlık ve salgın hastalık baş göstermişti.

lerden oluşan yeni bir ordu oluşturmuştu. Hazırlıklar sırasında da eşkıyayı gafil avlamak adına Canbuladoğlu üzerine gidileceği gizlenmiş ve sefer yeri olarak İran duyurulmuştu. Bu sırada bir dizi mektuplaşma içinde olan Kuyucu Murad Paşa, öncelikle Şah Abbas ile barış şartlarını sağlayıp, İran cephesini geçici olarak da olsa kapatmıştı. Ancak en dikkat çekici hamlesi, o tarihlerde neredeyse bütün Batı Anadolu'yu denetim altına almış olan Kalenderoğlu'na mevkii layık görmesi olmuştu.

Celaliler ile mücadelesinde akıllıca bir siyaset izleyen Kuyucu Murad Paşa, Osmanlı ordularının o tarihlerde hem güneye hem de batı topraklarına gönderebilecek kadar çok askeri ve onların masraflarını karşılayacak kadar çok parası olmadığını biliyordu. Dolayısıyla Paşa, Kalenderoğlu ile anlaşma yoluna gitmişti. Kalenderoğlu'na 1607 yılının Mart ayında, önce Sivas sancakbeyliğini teklif etmiş, ancak Celali şefi çok daha zengin bir sancak elde etme arzusuyla bu teklifi reddedip, pazarlığı da kızıştırmak amacıyla Bursa'ya saldırmıştı. Bu saldırıda yaklaşık iki-üç yüz kişi öldürmüş ve sur dışında kalan pek çok yerleşimi yağmalamıştı.[162] Bunun üzerine sadrazam, kendisine Mayıs ayında Ankara sancakbeyliğini teklif etmiş, bunu memnuniyetle karşılayan Kalenderoğlu da Celali olmaktan vazgeçtiğini bildirmişti. Böylelikle Kuyucu iki ateş arasında kalmaktan kurtulmuştu.

İmparatorluğun Batı Anadolu topraklarını güvene aldıktan sonra Ağustos ayında harekete geçen Osmanlı ordusu, Halep'e doğru zikzaklar çizerek ilerlemiş ve sağlı sollu oldukça geniş bir yol tutarak rastladığı bütün küçük Celali bölüklerini yok etmişti. Nihayetinde Kuyucu Murad Paşa emrindeki ordu, 24 Ekim 1607'de bütün Anadolu Celalilerinin önderi Canbuladoğlu'nun 40.000 kişilik atlı ve yaya kuvvetiyle Kırıkhan dolaylarındaki Oruç Ovası'nda karşılaşmıştı. Yapılan kanlı savaşta ateşli silahlar konusunda tartışmasız bir üstünlüğü olan Osmanlı ordusu mutlak bir zafer kazanmış, pek çok Celali eşkıyası savaş alanında öldürülmüştü. Savaş sonrası kesilen 26.000 Celali başı ihtiyar paşanın atının ayakları altına dizilmişti.[163] Savaş sonrasında çıkılan takipte firari pek çok eşkıya yakalandıkları yerde katledilmişti. Ordusu büyük oranda yok olan Canbuladoğlu

162 Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s. 141.
163 İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 55.

ise savaş alanından zorlukla kaçabilmiş ve iki bin kişilik maiyetiyle birlikte, Kalenderoğlu ile birleşmek için batıya doğru canhıraş at sürmüştü.

Kuyucu Murad Paşa'nın henüz Canbuladoğlu ile mücadele ettiği tarihlerde Kalenderoğlu da, kendisine vaat edilen sancakbeyliği için, adamlarının büyük bir bölümünü denetime devam etmeleri için Batı Anadolu'da bıraktıktan sonra yaklaşık dört yüz kadar adamıyla birlikte Ankara yoluna düşmüştü. Ancak, tekrar sancakbeyi yapılmasına rağmen hareket tarzında bir değişikliğe gitmemiş ve eşkıyavari tavırlarına devam etmişti. Yol güzergâhındaki pek çok binek ve kasap hayvanına el koyan, Karaman sınırından geçerken de köy ve kasabaları yağmalayan Kalenderoğlu, 1607 yılının Temmuz ayında Ankara'ya ulaşmıştı.[164] Ancak burada beklemediği bir tavırla karşılaşmış ve daha önceki eşkıya saldırıları nedeniyle kalelerini ve surlarını güçlendiren ahali, kapılarını yeni sancakbeyine açmamıştı. Üstelik Celalilerin elçisi de, surlardan içeri sokulmamış, hatta şehirde idareci konumunda bulunan Kadı Vildanzade Mevlana Ahmed Efendi, Kalenderoğlu'na; "Hâlâ bir bölük silahlı eşkıyayı şehre sokmak caiz değildir, biz size bu cemiyet ile hisar kapısını açmazız ve lazım gelürse cenk etmeden kaçmazız!" diye de haber göndermişti. Adamının reddedilmesinden sonra Kalenderoğlu yanına kurmaylarını da alıp, atıyla surların önüne kadar gelmiş ve Naima'nın aktarımıyla, kadıya hitaben; "Bu memleketi bana padişah temlik etmiştir (mülk olarak vermiştir) ve etrafında olan sancakları dahi adamlarıma vermiştir. Siz beni şehre girmekten niçün red ve devaze-i şehr-i (şehrin kapısını) mütesellimin yüzüne kapadınız" diye sormuştu. Bunun üzerine kadının verdiği cevap, 17. yüzyılda halkın Celalilere bakış açısını ve yaşanılan dehşeti ortaya koyması açısından oldukça ilginçtir:

> Eğerçi sancak sana verilmiş ama siz bunda mirlivalar gibi gelmediniz. Yine Celaliler suretinde geldiniz. Delil budur ki, evvela mezar-ı müslümanan içre (Müslümanların tarlaları içine) kondunuz. Ve gasben memleketten sürdüğünüz mevaşi (davar) sürülerini Müslüman-

164 Naima, ***Naîmâ Tarihi (Tarih-i Naima, Ravtaz-el Hüseyn Fî Hulâsat Ahbar el-Hafikayn)***, (Çev. Zuhuri Danışman), C. 2., Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 542.

ların ekinlerine saldınız. Celaliden gözleri korkmuş fukaranın canları sizden ürktü. Anınçün hisar kapısını perkittiler. Şehre girdiğinizde dahi katl, gasp, eziyet ve tahrip edersiz deyu vehme düştüler.[165]

Kuyucu Murad Paşa gibi kudretli bir devlet adamı dahi Kalenderoğlu ile pazarlık yapmak ihtiyacı hissederken, bu denli cesur bir karşı çıkışta bulunan Kadı Vildanzade, daha önce Macaristan'daki Osmanlı ordusunda kadılık yapmış ve verdiği kararlarla oradaki askeri mahkemelerde saygınlık kazanmış bir şahıstı. Esasında sadrazam tarafından atanmış olsa dahi, Celalileri şehre sokmamak konusunda çok da haklı gerekçeleri bulunuyordu. Zira o tarihlerde 9.500 nüfusu bulunan ve oldukça zengin bir kent olan Ankara, her türlü malın ve peşin paranın bulunduğu canlı bir tiftik ticareti merkeziydi.[166] Celali bölüklerindeki levend ve sekbanlar, söz konusu zenginlikle karşılaştıklarında kısa sürede düzenden çıkıp kenti yağmalayabilirlerdi. Dolayısıyla, bu denli eşkıyayı, surlardan içeri almak büyük bir riskti. Ancak yine de kendisi, Kalenderoğlu'na orta yolu bulacak bir öneri sunmuştu. Buna göre; halk sakinleşene, karşılıklı güven ortamı sağlanana dek Kalenderoğlu bir süre surların dışında kalacaktı. O süre zarfında göndereceği adamlar şehre kabul edilecek ve ordusunun ihtiyaçları da zaman kaybetmeden temin edilerek adamları aracılığıyla geri gönderilecekti. Bu teklifi makul bulan Kalenderoğlu, ağırlıkla kumaş ve kıyafetten oluşan bir ihtiyaç listesi çıkarmış ve otuz kadar adamını da şehre göndermişti.

Anlaşma sonrası Kalenderoğlu bir günlük yaya mesafesindeki ordugâhına geri dönmüş, ancak surları yıkabilmek adına da hemen "darbzen (kale döven)" adı verilen kuşatma topu aramaya başlamıştı.[167] Kale içindeyse her şey olağan seyrinde ve konuşulduğu gibi ilerlerken, içeri giren otuz Celali, şehre girişlerinden birkaç gün sonra ihtiyaçların tedarikini beklerken büyük bir hata yapmışlardı. Naima'nın iddiasına göre "izhar-ı fücura (zina) başlayıp şehirliden bazı emredlere (daha bıyığı çıkmamış gençlere) dıraz-ı desti edecek" olmuşlar, yani genç oğlanlara musallat olmuşlardı. Bunun üzerine de ahali ayaklanıp "mel'unu katlederiz!" diyerek Kalenderoğlu'nun

165 Naima, *Naîmâ Tarihi - C. 2..*, s. 542.
166 Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s. 142.
167 Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s. 143.

adamlarını linç etmeye kalkmıştı. Neticede kadı, başta olayları yatıştırmaya çalışsa da sonrasında ahaliyi zapt etmeyi bırakmış ve içeriye alınan eşkıyaların tamamı katledilmişti. Hemen akabinde de o sırada Canbuladoğlu üzerine seferde olan Kuyucu Murad Paşa'ya bir haberci gönderilmiş ve olanlar detaylıca anlatılmıştı. Paşa kendisine cevap olarak bir mektup yazmış ve "ol habis üzerine bu taraftan asker tayin olunmuştur. Hemen kemakân (evvelce olduğu gibi) birkaç gün dahi böyle iğfal olunsun" emrini vermişti. Ancak dönüş yolunda haberci, Celaliler tarafından yakalanmış ve mektubu okuduktan sonra günlerdir oyalandığını, üstelik de adamlarının öldürüldüğünü anlayan Kalenderoğlu, derhal Ankara kalesini kuşatmaya almıştı. Kendisi kale surlarını yıkacak uzun menzilli toplardan yoksundu. Ancak, Ağaçtan Piri ve Tavil Halil'in kardeşi Meymun'un başını çektiği iki ordunun katılmasıyla yaklaşık bin eşkıya daha emrine girerek gücünü arttırmıştı. Kaleye saldırı iki hafta sürmüş ancak beklemediği bir şekilde halkı çok iyi örgütleyen kadı, güçlü bir direnişle karşılık vermiş, hatta kimi zaman elindeki savaşçı birliklerle surların dışına çıkıp Celaliler üzerine saldırmıştı. Kale içerisinde yeniçeri garnizonu mensuplarının yanı sıra silahlanmış tüccarlar ve öncesinde Celaliler'den kaçıp kaleye sığınmış olan köylüler de büyük bir azimle çarpışmıştı. Neticede üzerine kaleden atılan top ve tüfek atışlarıyla yüzlerce Celali'nin ölmesi ve Kastamonu Sancakbeyi Tekeli Mehmed Paşa'nın bir bölük askerle üzerlerine geldiğini öğrenmesi üzerine Kalenderoğlu, kuşatmayı kaldırmıştı. Merzifon civarına geri çekildikten sonra ani bir hamleyle Ladik yakınlarında Tekeli Mehmed Paşa'ya bir baskın yapıp ordusunu yenen[168] Kalenderoğlu, burada ilginç bir karara imza atmış ve esir aldığı bin iki yüz yeniçeriyi, isteyenlerin aralarına katılabilecekleri, isteyenlerin ise Osmanlı ordusu saflarına geri dönebileceklerini söyleyerek serbest bırakmıştı. Yeniçerilerin çoğu kendi saflarına dönmüş, ancak tüfekli olanların bir kısmı da Kalenderoğlu'nun Celalilerine katılmıştı. Bu olaydan sonra cesurca bir hamle yapan Kalenderoğlu, Kuyucu Murad Paşa'nın Oruç Ovası'nda Canbuladoğlu'nu yendiği tarihlerde Bursa üzerine yönelme kararı almıştı.

30 Kasım 1607 tarihinde Bursa'ya yürüyüşe geçen Celaliler, başkentte büyük bir korkuya neden olmuşlardı. Şehrin dış surlarına vardı-

168 Naima, *Naîmâ Tarihi - C. 2..*, s. 544.

ğında Oruç Ovası'ndan canını kurtarabilen firarileri ve Kınalıoğlu adında eskiden sancakbeyiyken eşkıyalığa yönelmiş bir Celali reisiyle bin kadar adamını da ordusuna dâhil etmişti. Ancak aynı sıralarda çok daha ilginç bir olay vuku bulmuş ve Kuyucu Murad Paşa'dan kaçabilen Canbuladoğlu, iki bin kişilik maiyeti ile kendisine sığınmıştı. Bu durumu memnuniyetle karşılayan Kalenderoğlu, kendisine Oruç Ovası'ndaki yenilginin intikamının alınacağı konusunda teminat vermişti. Ancak Canbuladoğlu firarın ve savaşmanın bir fayda sağlamayacağını hesaba katmış olacak ki birkaç gün sonra, gece vakti adamlarını da bırakıp İstanbul'a gelerek Sultan Ahmed'den af dilemişti. Sultan da diğer Celali reislerinin teslimiyetini kolaylaştırabileceği düşüncesiyle affı kabul etmiş, hatta Canbuladoğlu'nu Temeşvar'a beylerbeyi tayin etmişti.[169] Böylelikle Canbuladoğlu, yay kirişiyle boğulup idam edileceği güne dek üç sene daha yaşama imkânı bulmuş, Batı Anadolu'daki kuvvetlerinin dâhil olması ve yeni katılımlarla birlikte Kalenderoğlu'nun ordusu ise tüfekli sekbanlar ve levendler dâhil on binlerce kişilik korkunç bir rakama ulaşmıştı.[170] Celaliler kuşattıkları Bursa'da her gün kentin bir yerini yakıp yıkmışlar, dış mahallerde soyulmadık ev bırakmamışlar, pek çok insan öldürmüşler ve iç kaleye dek şehri ele geçirmişlerdi.[171] Saray da önlem olarak "il erleri" denen taşra milislerinden, emekli askerlerden ve şehir halkından oluşan kırk bin kişilik bir gücü, Bursa ve İstanbul ve civarını korumaları için görev başına çağırmıştı. Ancak sonuç tam bir hayal kırıklığı olmuş ve bu çağrıya sadece altı bin kişi cevap vermişti.[172] Yine de Kuyucu Murad Paşa'nın geri dönecek olması ve yaklaşan kış nedeniyle Kalenderoğlu riske girmemiş ve 23 Aralık 1607'de, önce askerlerini Mudanya'ya kaydırmış, sonra da kışı rahat ve güvenli bir şekilde geçirebilmek için Saruhan ve Aydın sancağına geri dönmek üzere harekete geçmişti. Yol güzergâhında önce Mihaliç'te konaklamış, 1608 yılının Ocak ayında Manyas gölü yakınlarında Nakkaş Hasan Paşa'nın ordusunu yok etmiş, yol boyunca baskınlar verip yağ-

169 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 18.
170 Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s. 147.
171 "Kınalı nam bir şaki ki sancakbeyi iken ehli bagi olmuş idi. Bin nefer eşkıya ile gelüb ana mülhak ve fesada şüru' etmiş idi." Naima, *Naîmâ Tarihi - C. 2.*, ss. 18-19.
172 Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s. 149.

malar yaptıktan sonra Balıkesir üzerinden güneye, Aydın ve Saruhan'a inmişti.[173]

Oldukça sert geçen 1608 kışını Batı Anadolu'da geçiren Celaliler, o zaman zarfında Tire ve Manisa civarıyla Ege kıyılarını yağmalamışlardı.[174] Ancak Kalenderoğlu elindeki mevcut gücü besleme ihtiyacı yüzünden yayılmayı uygun bulmuş ve Kuyucu Murad Paşa'nın hâlâ kış şartları yüzünden yalıtılmış bir şekilde sıkışıp kaldığı Halep'in binlerce km. uzakta olmasından cesaret alarak İç Anadolu güzergâhından Karaman'a doğru yönelmişti. Canbuladoğlu'ndan kurtulan Kuyucu Murad Paşa ise baharın gelişiyle birlikte Kalenderoğlu'nun da yok edilmesi için harekete geçmiş ve yine kurnaz bir siyaset izleyerek Celalileri birbirinden koparmıştı. Paşa, İçel tarafında eşkıyalık yapan ve dağlık alanda muhkem bir savunma kurarak çok sağlam bir şekilde mevzilenen Muslu Çavuş'u, İçel Sancakbeyi yapmış, ileride Karaman beylerbeyliği payesine de yükseltileceğini vaat ederek Kalenderoğlu ile birleşmesine engel olmuştu. Paşanın bu planlarından habersiz olan Kalenderoğlu ise o tarihlerde Muslu Çavuş'u yanına çekmek için uğraşmış ve ona ardı ardına mektuplar göndermişti. Kalenderoğlu bir mektubunda "Mihaliç ve Aydın ve Saruhan illerini yağma ve talan eyleyüb ganaim-i bişumar ile döndük" cümleleriyle, yaptıklarından bahsettikten sonra Üsküdar'dan berisinin kendi denetiminde olduğunu iddia etmiş ve ünlü Celali'nin kendisiyle birleşmesini istemişti.[175] Ancak paşanın tedbiri sonrası bu planında başarılı olamayan Kalenderoğlu, Karaman'dan Kayseri yaylasına yönelmişti. Casusları aracılığıyla durumu haber alan Kuyucu Murad Paşa ise çoktan harekete geçmiş ve 23 Haziran 1608 tarihinde Maraş'ta ordugâhını kurmuştu. Yaklaşık üç hafta boyunca askerlerini dinlendirdikten sonra tutsak eşkıyalardan edindiği bilgiyle Malatya'nın batısındaki Göksun boğazında Kalenderoğlu'nun ordusuyla karşı karşıya gelmişti. Yaklaşık yirmi bin piyade ve süvarilerden oluşan Celali ordusu, özellikle Kuyucu Murad Paşa'nın çadırını hedef almış ve onu tutsak alır ya da yok ederlerse kolay yoldan zafer elde edeceklerini düşünmüşlerdi.[176] Kalenderoğlu kuvvetlerini

173 Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s. 152.
174 Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s. 153.
175 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, ss. 18- 19
176 Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s. 157.

dokuz alaya ayırmış ve her alaydan bin kişiye de tüfek vermişti.[177] İlk gün okla, kılıçla, tüfek ateşiyle ve yirmi parça top ateşi desteğiyle üstünlük de kazanmışlar, ancak ertesi gün Osmanlıların üstün top ve tüfekli ateş gücü karşısında bozulmaya yüz tutmuşlardı. Griswold, Kâtip Çelebi'den naklen, Celali bozgununu şu cümlelerle betimlemektedir:

> Kalenderoğlu'nun askeri ilerlemekteyken, yaşlı serdar çadırından çıkıp atına bindi; bir Arap şeyhi nasıl yaparsa öyle kılıcını başının üstünde üç kez çevirdi. Bu işaret üzerine yukarıdaki koyaklara saklanmış birkaç yüz yeniçeri Kalenderoğlu'nun kanadına ateş açıp, tüfek ve topla kin yüklü bir çapraz ateşe aldılar. Bu yoğun ateş Celali başını çekilmek zorunda bıraktı. Ateş öylesine yoğundu ki, artık güçlerini denetleyemez oldu. Bulunduğu mevziden geri çekilmesi geriye doğru genel bir kaçışı başlattı. Etkili tüfek ateşi ile top ve küçük silahların gümbürtüsü disiplinsiz Celali askerlerini sarstı, yüreklerine korku saldı. Yeniçeriler ve kapıkulu süvarileri daha da büyük bir öfkeyle saldırdılar, kaçan isyancıların ardına düştüler.[178]

Nihayetinde Osmanlı ordusu savaş alanında yaklaşık altı bin Celali'yi öldürdükten sonra takibe başlamış ve kaçanları da ele geçirmek umuduyla hızlı hareket etmişlerdi. Ancak dağlık alanlara girilmesinden sonra Kuyucu Murad Paşa, Sivas'a geri dönmeye karar vermişti. Savaş sırasında yaralanan Kalenderoğlu ve önemli kurmaylarından Kara Said kaçış güzergâhında pek çok badire atlatmış, ancak yine de ellerinde kalan Celalileriyle İran'a sığınmayı başarabilmişlerdi. Sonrasında da emrinde kalan adamlarıyla birlikte 1608 yılının sonbaharında, mezhep değiştirerek Şah Abbas'ın hizmetine girmiş ve 1609 yılında burada ölmüştü.[179] Kalenderoğlu'nun ölümüyle birlikte Batı Anadolu'nun en ünlü Celali reisi ortadan kalkmıştı, ancak Yusuf Paşa adında bir başka kan dökücü isim, Aydın ve Saruhan sancağını yakıp yıkmakta gecikmemişti.

177 İlgürel, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 310.
178 Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s.160.
179 Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s. 163.

Yusuf Paşa

Naima'nın kendisinden "Türk-i bed-lika," yani "çirkin suratlı Türk"[180] olarak bahsettiği Yusuf Paşa, Anadolu Beylerbeyi Üveysoğlu Zor Mehmed Paşa'nın kethüdasıdır. Üveysoğlu Mehmed Paşa; Aydın, Saruhan ve Kaz Dağları civarlarından yirmi bin adam toplamış ve bunları tüfekle teçhiz etmişti. Kendisi Kalenderoğlu eşkıyasına karşı başarı göstermek, bu sayede vezir olmak istemiş ve bunun için maiyetini kuvvetlendirmişti. Neticede saraya yolladığı mektubundaki; "...bu diyarın ve Kaz Dağı demekle ma'ruf menazil-i safa-asarın dilâver-ü yararlarından yirmi bin mikdarı tüfeng-endaz u niza-güzar müheyya vü ihzar eylemişem" ifadelerinden sonra kendisine Celali'yi tenkil için vezirlik rütbesi de verilmişti. Ancak Mehmed Paşa, eşkıya üzerine gitmek yerine, tüfekli ordusuna güvenerek eşkıyavari davranmaya başlamıştı.[181] Ancak bu asi tavrı çok uzun sürmemiş ve 1606 yılında Aydın'da eceliyle ölümü üzerine, kethüdası Yusuf Paşa, eski efendisinin mallarını zapt etmişti. Ayrıca Üveys Paşa'nın yerine de kendisi getirilerek beylerbeyi yapılmıştı. Yusuf Paşa'nın bu olaydan sonra yükselişi hızlı olmuş ve 1606 yılının Şubat ortalarında da Aydın ve Saruhan sancakları muhassılı tayin edilmişti. Celali isyanlarının şiddetli zamanlarında getirildiği bu kârlı görev sonrası hemen işe koyulmuş ve vergilerin ivedilikle toplanmasını sağlamıştı. Devamında da Kalenderoğlu tehlikesine karşı güvenliğin sağlanması için, İstanbul'dan aldığı izin sonrası Güzelhisarlılarla birlikte kasabanın etrafına sur çekmişti. Ancak kendisi, verilen mutlak emre rağmen Kalenderoğlu'na karşı 17 Ocak 1607 tarihinde Nif savaşına katılmamış, sonrasında da takibe çıkması istendiği halde riske girmeyerek emre karşı çıkmıştı. Bu tavrı nedeniyle de gözden düşmüştü.[182] Nihayetinde Yusuf Paşa, Kalenderoğlu'nun tarafını tuttuğu konusunda söylentilerin ayyuka çıkması üzerine muhassıllıktan azledilmişti. Ancak kendisi bu durumu kabullenememiş ve Celali saflarına katılarak isyan bayrağını açmıştı.

Yusuf Paşa, azil haberini alır almaz emrindeki üç-dört bin tüfekçi ve birkaç bin atlıdan oluşan ordusu ile Saruhan sancağının köy ve kasaba-

180 Naima, *Naîmâ Tarihi - C. 2..*, s. 536.
181 İlgürel, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 310.
182 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 16.

larını basmaya başlamıştı.[183] Uzun bir süre yağma yaptıktan sonra, 1608 yılının Nisan ayında faaliyetleri yoğunlaşan Yusuf Paşa, Manisa'nın üç dört kilometre yakınlarına kadar gelip bu mıntıkadaki Gürle denen yerleşimde ve Menemen yolunda soygun yapmış, hayvan çalmış, yol kesmiş ve köylerden haraç almıştı. Eşkıyaların faaliyetleri söz konusu güzergâhtaki pek çok kişinin can korkusundan göç etmesine neden olmuş ve olabildiğince kan dökülmüştü.[184] Ancak Yusuf Paşa'nın bölgedeki iktidarı çok uzun sürmemiş ve Batı Anadolu'nun bu azılı eşkıyası da, Kuyucu Murad Paşa'nın kurnazlığına yenik düşmüştü.

Kuyucu Murad Paşa Kalenderoğlu ile birleşmesine engel olmak istediği Muslu Çavuş'a İçel sancağını vermiş, sonrası için de Karaman beylerbeyliğini vaat etmişti. Böylelikle iki ünlü eşkıyanın güç birliği yapmasına engel olmuş, Kalenderoğlu tehlikesini defettikten sonra da kalan Celali şeflerini yok etmeyi amaçlamıştı. Ancak Kuyucu, bu noktada önceki açmazlarını tekrar yaşamıştı. Öncelik olarak Batı Anadolu'da Yusuf Paşa'nın üzerine saldırsa, kendisine sancakbeyliği verilmiş olsa dahi Orta Anadolu'yu, uzak dağ başlarında yer tutmuş olan Muslu Çavuş'un saldırısına açık bırakmış olacaktı. Muslu'nun üzerine saldırsa Üsküdar'a dek bütün Batı Anadolu, Yusuf Paşa'nın yağmalarına açık hale gelecekti.[185] Dolayısıyla kurnazca ve büyük bir gizlilikle yapılacak bir operasyon sonucu iki ünlü Celali'yi de eş zamanlı olarak ortadan kaldırmaya karar vermişti. Nitekim Kuyucu Murad Paşa, bu amaç doğrultusunda öncelikle 1609 yılının Nisan ayında, ordusunu hazırlatıp İran seferine çıkılacağını duyurmuştu. Doğuya yapılan seferlerde âdet olduğu üzere de hazırlıklar tamamlanırken otağını Üsküdar'a kurdurmuştu. Ardından da binlerce Celali'yi amansızca doğrayan yaşlı sadrazam, oldukça yumuşak bir üslupla Yusuf Paşa'ya şu mektubu göndermişti:

> Benim oğlum, senin bazı evsafını işittim, istihsan ettim (beğendim) berhudar olasın. Bu kadar cemiyetin var iken asla zulmün işitilmedi. Adalet ise, ancak bu kadar olur. Ama ne denlu zulmün yoksa da namın yine Celal'dir. N'olaydı, bu zorbalık namından kurtulaydın!...

183 Naima, *Naîmâ Tarihi - C. 2..*, s. 597.
184 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, ss. 21-22.
185 Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s.166.

Birkaç gün bizimle müşerref olup Saadetlu padişah hazretlerinden destbûs edip (el öpüp) salimen gidesin. Şöyle ki inadında musır olup bildiğin elden komazsan, küfrine ve katline fetva verilü, üzerine asker varır. Ukala ile (akıllı kimselerle) meşveret edip sana nafi (menfaatli) olan ne ise sen bilirsin. Mektubuma cevap veresin...[186]

Yusuf Paşa mektubu aldığı zaman kurmaylarının yanında sesli okumuş ve onlarla meşveret yapmıştı. Neredeyse bütün önemli yaverlerinin Kuyucu Murad Paşa'ya güvenilmemesi konusunda hemfikir olmasına rağmen, aksini düşünen Yusuf Paşa, belki de kendisine verilecek makamın hayaliyle birkaç bin adamını da yanına alıp yola çıkmıştı. Yaklaşık bir ay sonra Üsküdar'a varmış ve kendisiyle birlikte otağın yakınlarına gelmesine izin verilen yüz kadar adamına hil'at giydirilip, değerli hediyeler verilmişti. Kuyucu Murad Paşa, açık bir alanda Yusuf Paşa'nın geçmişteki düşüncesizliklerini bağışladığını ve yeniden padişaha sadık bir kul olduğunu duyurmuş, İran'da orduları artık onun zafere koşturacağını beyan etmişti.[187] Bu coşkulu tören sonrası, ordugâh içerisinde görevlendirme bekleyen Yusuf Paşa, geçen haftalara rağmen bir hareketlenme olmaması üzerine, geri dönmek ve sorumlu olduğu vergileri toplayıp sonrasında orduya katılmak için defalarca izin istemişti. Hazır elinin altındayken Celali reisini elinden kaçırmak istemeyen Kuyucu Murad Paşa ise o tarihlerde Manisa arpalığı beratını da kendisine hediye etmiş ve böylelikle Yusuf Paşa'nın şikâyetlerini bir süreliğine dindirmişti.[188] Esasında sadrazam, Yusuf Paşa'yı hemen öldürebilirdi ancak Muslu Çavuş'u da elinden kaçırmak istemiyordu. Zira Üsküdar ve İçel arasında hayli mesafe bulunmaktaydı. Eğer Yusuf Paşa'yı şimdi öldürürse, ordugâhtaki casusları aracılığıyla bu durumu haber alan Muslu Çavuş tekrar isyan edebilir ve devleti bir hayli uğraştırabilirdi. Üstelik Muslu Çavuş'un altı yedi kalesi vardı ve oldukça ulaşılamaz bir mevzide konuşlanmıştı. İsyanı zamanında üzerine daha önce gönderilen birliklere dağlardan taş yuvarlamak suretiyle saldırmış ve çok kayıp verdirmişti.[189] Dolayısıyla

186 Naima, *Naîmâ Tarihi - C. 2..*, s. 598.
187 Griswold, *Anadolu'da Büyük...*, s. 166.
188 Naima, *Naîmâ Tarihi - C. 2..*, s. 601.
189 Naima, *Naîmâ Tarihi - C. 2..*, s. 604.

Yusuf Paşa zaten bir yere gidemiyorken, uzaklardaki Celali şefinin öncelikle yok edilmesi daha mantıklıydı. Bu plan doğrultusunda Kuyucu Murad Paşa, Yusuf Paşa'ya mektup gönderdiği tarihlerde İçel'e de haberciler çıkarmış ve Muslu Çavuş'a daha önce vaat ettiği Karaman beylerbeyliğini vereceğini, o nedenle de Karaman'a gitmesini emretmişti. Karaman'a yolladığı bir başka haberci de mevcut Karaman Beylerbeyi Zülfikar Paşa'ya gizli bir bilgi getirmişti. Zülfikar Paşa da eski bir Celali iken affedilerek Osmanlı bürokrasisine dâhil olmuş ve makam, paye edinmişti. Şimdi kendisine bu imkânları bahşeden Kuyucu Murad Paşa'nın emriyle Muslu Çavuş'u öldürmek üzere emir almıştı. Nihayetinde Muslu, iyi korunaklı kalesinden çıkıp, az sayıda adamıyla Konya'ya, eski dostu ve yoldaşı Zülfikar Paşa'nın huzuruna çıkmıştı. Gecesinde de kendisine kurulan sofrada yemek yerken, üzerine atılan adamlarca kıskıvrak yakalanarak olduğu yerde boğulmuştu. Şeflerinin öldürülmesi sonrası, adamları da katledilmiş ve kanlı cesetleri kapının önüne atılmıştı. Muslu Çavuş'un ölü bedeni avluya taşındıktan sonra kafası kesilmiş ve kesik baş çürümemesi için ilaçlandıktan sonra[190] on güvenilir askerle birlikte Kuyucu Murad Paşa'ya gönderilmişti.

Haftalardır beklediği kesik baş kendisine ulaşınca hemen harekete geçen Kuyucu Murad Paşa, Yusuf Paşa'yı sabaha karşı otağına kahve içmek için çağırmıştı.[191] Yusuf Paşa, tuzağa düştüğünün farkında olmadan çadıra girmiş ve bu kendisinin hayatı boyunca yaptığı son hatası olmuştu. Üzerine atılan adamlar, Yusuf Paşa'nın hemen başını kesmişti. Naima söz konusu katli şu cümlelerle betimlemektedir:

> Çaşnigirler kethüdası Ali Bey, Yusuf Paşa'nın ensesinden el sunup, başından tülbendini kaldırdı. Bir çaşnigir dahi yapışıp sofra yanına yıktı. Ve ellerini muhkem tutup bakileri dahi üzerine üşüp filhal başını kesip sofra orta yerde payimal (ayak altında kalmış) iken paşa içerü girip meyti (ölüyü) otağ önüne bıraktırdı.[192]

190 İnfaz eğer boğulmak yahut asılmak suretiyle icra edilmişse, ölünün muhakkak başı kesilir ve kesilen kafa içi bal dolu kıl torbalar içine konularak İstanbul'a gönderilirdi.
191 Naima, *Naîmâ Tarihi* - C. 2.., s. 603.
192 Naima, *Naîmâ Tarihi* - C. 2.., s. 604.

Yusuf Paşa'nın da sonu Muslu Çavuş gibi olmuş ve iki Celali şefi de Kuyucu Murad Paşa'nın tuzağıyla öldürülmüştü. Her ikisinin de kesik başları mızrağa takılıp ordu içerisinde gezdirilmiş, sonra da sadrazam otağının önüne dikilip iki gün boyunca teşhir edilmişti. Ardından askerlerden bazıları Yusuf Paşa'nın çadırını yağmalamışlar, kethüdasını ve adamlarından önde gelenleri öldürmüşlerdi. Tıpkı öldürülmesi sonrası Muslu Çavuş'un İçel'deki mallarına olduğu gibi Yusuf Paşa'nın da Aydın'daki hazinesi müsadere edilmiş, böylelikle bir ünlü Batı Anadolu Celali'si de ibret olacak bir şekilde tarih sahnesine karışmıştı.[193]

Cennetoğlu

Cennetoğlu, Cennet isminde Birgili bir kadının oğludur. Gerçek ismi bilinmemekle birlikte, Naima kendisinden "Cennetkarıoğlu,"[194] Evliya Çelebi ise "Birgili Celali Cennetoğlu namanı haramiyyan"[195] şeklinde bahsetmektedir. Bir tımarlı sipahi olan Cennetoğlu, 1624 yılının sonlarında, beylerbeyi ve sancakbeylerinin halka eziyet ettikleri iddiası ve zulme son verip zalimi kovacağı vaadiyle Karesi sancağında isyan bayrağını açmıştı. Bağdat seferinin en şiddetli zamanlarında, II. Osman'ın katli sonrası, üstelik de Abaza Mehmed Paşa isyanının çıktığı bir dönemde ortaya çıkan bu isyan büyük de ilgi görmüştü. Cennetoğlu, Naima'nın ifadeleriyle; "Cennetkarıoğlu nam bir müfsit Karesi sancağı hududunda reayayı muhafaza bahanesiyle meydana çıkıp ve zamanla kuvvet bulup itaatten çıkıp Kaz Dağları ve ol havali Türklerinden pek çok ırgat toplayıp fesada başlamıştı."[196]

Kısa zamanda Aydın, Karesi, Saruhan ve Tire sancaklarından aldığı destek üzerine Kaz Dağları, Sındırgı ve Bigadiç taraflarından bin altı yüz piyade ve bin kadar süvari toplamış ve her birine sadakatleri üzerine Kur'an-ı Kerim'e el bastırıp yemin ettirdikten sonra saldırı planını belirlemişti.[197]

Cennetoğlu resmi yazışmaların neredeyse tamamında halkı kandırmak ve fesada sürüklemekle itham edilmiştir. Onun yolsuzluk ve

193 Muslu Çavuşun İçel'deki görevine de, hizmetleri karşılığında onu öldüren Zülfikâr Paşa'nın oğlu Mehmed Bey getirilmişti. Naima, *Naîmâ Tarihi - C. 2...*, s. 605.
194 Naima, *Naîmâ Tarihi - C. 2..*, s. 912.
195 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s.31.
196 Naima, *Naîmâ Tarihi - C. 2..*, ss. 912-913.
197 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 32.

haksızlığa karşı söylemleri halk nezdinde büyük yankı uyandırmış, ancak isyana kalkıştığı zaman yaptığı ilk eylemde emrindeki eşkıyaların masrafl.a-rının karşılanması için kendisini davet eden sancakların ahalisiyle ayan ve eşrafından "sekban akçesi" adında zorunlu vergi almıştı. Cennetoğlu'nun küçük haraç ve yağmaların ardından ilk ciddi eylemi ise Bursa civarını soymak olmuştu. Burada pek çok kasaba ve köye baskın verip gücünü arttırırken aynı tarihlerde Sındırgı ve Bigadiç taraflarında isyan eden Mumcu Musa, Çatma Şaban ve Kul Halife de adamlarıyla kendisine katılmış ve güçlenmesini sağlamışlardı. Cennetoğlu, Bursa'nın ardından 1625 yılının Haziran ayında Saruhan ve İzmir'e yönelmişti. Birgi kalesini onarıp burayı üs olarak kullanmış, ancak sonrasında kuşattığı Denizli kalesini, içerideki ateşli silah gücü ve barut / iaşe stoku nedeniyle ele geçirememişti. Nitekim Evliya Çelebi'nin; "Birgili Celali Cennetoğlu namanı haramiyyan beşer altışar ay bu kal'ayı muhasara edüb bir veçhile zafer bulunmayub haib ü hasir gitmişlerdir."[198] cümlesinden anladığımız üzere de sonrasında geri çekilmişti. Cennetoğlu bir müddet Aydın sancağındaki köyleri bastıktan sonra Tire'ye yönelmişti. Ancak kendisinin yağmalarından haberdar olan saray çoktan harekete geçmişti.

Cennetoğlu'nun üzerine öncesinde birlikler elbette gönderilmişti, ancak ciddi bir askeri güçle karşılaşmayan Celali şefi, bunları rahatlıkla yenilgiye uğratmıştı. Bu defa mesele ciddiyetle ele alınmış ve ilk olarak Şaban Paşa, Aydın'a sancakbeyi tayin edilmişti. Aynı zamanda eşkıya üzerine serdar olarak görevlendirilmiş ve Saruhan mütesellimi de yardımına verilmişti. Ancak bu tayin yeterli görülmemiş ve kısa süre sonra Şaban Paşa'nın yerine Çağalazadeler getirilmişti. Çağalazade kardeşler, kethüdalarının emrinde üç bin kişilik bir ordu hazırlamış ve 1625 yılının Temmuz ayında, Cennetoğlu üzerine gönderilmişlerdi. Manisa düzlüklerinde karşı karşıya gelen ve neredeyse sayıca birbirine denk olan iki ordu arasındaki savaş çok kanlı geçmiş, neticede Cennetoğlu'nun Celalileri büyük bir zafer kazanmıştı. Öyle ki Çağalazadelerin üç bin kişilik ordusundan yaklaşık olarak iki bin kişiyi öldürmüşlerdi.[199] Savaş sırasında birliklere komuta eden

198 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 31.
199 Joseph Von Hammer, (Haz. Mümin Çevik), *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat, 2. Basım, C. 9, İstanbul, 2008, s. 49.

kâhyaların ikisi de yakalanarak vahşice katledilmiş ve sonrasında da pek çok mal yağmalanmıştı.[200] Alınan bu yenilgiler sonrası mal ve eşyaları çalınan Anadolu sipahileri ise; "...ortaya çıkan Cennetoğlu, Aydın ve Saruhan diyarlarını yağma ve emlak (mülkler) ve eşyalarını talan ve nice zararlar vermektedir. Elbette üzerine asker tayin olunup hakkından gelinsin"[201] şeklinde mektuplarla sadrazama başvurmuşlardı. Bunun üzerine ikinci kez harekete geçilmiş ve sadrazam, kethüdası Kanlı Mehmed Ağa'ya paşalık payesi vererek Cennetoğlu üzerine göndermişti. Ordu yola çıkmak üzereyken de dergâh-ı âli çavuşlarından Mustafa Çavuş, bir fermanla bölgeye ulaşmış ve dört bir yana dağıtılan tellallar aracılığıyla Cennetoğlu'nun yanındaki eşkıyaların asilikten vazgeçmeleri konusunda nasihatlerde bulunmuştu. Ancak söz konusu duyurular pek bir işe yaramamış, bunun üzerine meselenin askeri yollardan çözüleceği kesinleşmişti.

Nasihatçilerin gönderildiği günlerde bölgeye yakın olan eski sancakbeyi Dişlenk Hüseyin Paşa ile yeniçeri çavuşu Mustafa, ellerindeki kuvvetleri birleştirerek civarlarındaki eşkıyalarla mücadeleye tutuşmuşlar ve bir kaç küçük bölüğü de yok etmişlerdi. Sonrasında öldürdükleri eşkıyaların kesik başlarını İstanbul'a yollamışlardı. Bu davranışı Dişlenk Hüseyin Paşa'ya bir kez daha serdarlık yolunu açmıştı. Nitekim Kanlı Mehmed Ağa, Cennetoğlu üzerine sefere hazırlanırken tekrar karar değiştirilmiş ve Balıkesir'de yaşayan tecrübeli eşkıya takipçisi Hüseyin Paşa, 1625 yılının Ağustos ortalarında serdar tayin edilmişti. Emrine Tire, İzmir, Manisa, Bergama, Balıkesir ve Mihaliç'ten askerler verilmiş, yardımcı olarak da eski Zülkadriye Beylerbeyinin oğlu Mustafa Paşa görevlendirilmişti. Ayrıca kendisine bir kat kıymetli elbise gönderilmiş ve eğer Cennetoğlu'nu kısa zamanda ortadan kaldırırsa ödüllendireceği de bildirilmişti.[202]

Hüseyin Paşa Balıkesirli olduğu ve civar bölgelerde farklı dönemlerde sancakbeyliği yaptığı için bölgeyi iyi tanımakta, birliklerini kuvvetlendirecek askerleri toplamak konusunda pek sorun çekmemekteydi. Ancak zaman kaybetmeden harekete geçen Paşa, hareket güzergâhında bir sorunla karşılaşmıştı. Ordusuna sızan Celali casuslarının kışkırtması nedeniyle askerle-

200 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 33.
201 Naima, *Naîmâ Tarihi - C. 2..*, ss. 913.
202 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 34.

rinin bir bölümü firar etmişti. Buna karşılık Dişlenk Hüseyin Paşa sorunu ivedilikle çözmüş ve Midilli adasından, Bergama'dan ve İçel'den çok sayıda tüfenk-endaz sarıca yazdırıp isyancıların üzerine yürümüştü.[203] Ancak Cennetoğlu'nun tek hilesi casuslar aracılığıyla askerleri kışkırtmak olmamıştı. Ünlü eşkıya, Dişlenk Hüseyin Paşa'nın Celali olduğu ve verdiği emirlerin dinlenmemesi gerektiği hususunda sahte bir mektup hazırlatmış ve adamları aracılığıyla bu mektupları Manisa, Aydın ve Tire kadılarına göndermişti. Durumdan haberdar olan Hüseyin Paşa saraya bildirmiş ve Cennetoğlu'nun hilesi bizzat sultanın fermanıyla bertaraf edilmişti. IV. Murad'ın mührüyle gönderilen hükümde Hüseyin Paşa'nın serdar tayin edildiği, emirlerine mutlak itaat edilmesi gerektiği, bunun aksine hareket edenlerin ise şiddetle cezalandırılacağı kesin bir dille belirtilmişti. Ayrıca isyancılar için Şeyhülislam Yahya Efendi'den bir fetva alınarak, isyan bölgesindeki ahaliye gönderilmişti. Fetvada, Cennetoğlu'na şart koşup yemin ederek sadakatlerini sunanların, yeminlerinden döndükleri takdirde karılarının boş olmayacağı duyurulmuş ve isyandan vazgeçmeleri istenmişti.[204] Bir diğer fermanda Dişlenk Hüseyin Paşa'nın, isyanı bastırdıktan sonra Cennetoğlu'na yardım ettiği gerekçesiyle halka zulüm ve işkence yapmaması ısrarla tembih edilmiş, bu metin Aydın ve Saruhan sancaklarında halka okunmuştu.[205] Nitekim bu duyuruların ardından Celali bölüklerinin bir kısmı dağılmış, geri kalanlar ise savaş için hazırlanmaya başlamışlardı.

Hükümet kuvvetlerinin kendisine karşı harekete geçtiği tarihlerde Cennetoğlu, Tire'nin ardından Turgutlu'yu zapt etmişti. Böylelikle Aydın'dan sonra Saruhan sancağında da etkili olmuş ve köylerden pek çok sekban ve sarıca topladıktan sonra Manisa'ya yürümüştü. Nihayetinde 1625 yılının Aralık ayında Dişlenk Hüseyin Paşa'nın ordusuyla Manisa düzlüğünde karşılaşmışlardı. Ateşli silahlar olarak çok daha avantajlı durumda olan Hüseyin Paşa, hızlı bir saldırının ardından kısa sürede isyancı ordusunu bozguna uğratmıştı. Mücadelenin en hararetli safhasında Naima'nın ifadesiyle "Cennetoğlu dedikleri cehennemlik ana mukavemet edemeyip, muharebeden son-

203 Naima, *Naîmâ Tarihi - C. 2..*, ss. 913.
204 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 34.
205 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 35.

ra mağlup olup"[206] Denizli'ye doğru firar etmişti. Ancak Celali şefinin kaçma ihtimalini önceden düşünüp, ona göre önlem alan Hüseyin Paşa'nın tedbiri sayesinde, Cennetoğlu ve yanında kalan az sayıda adamı Denizli sınırında ele geçirilmişti. Yakalanan Celaliler önce süklüm püklüm Birgi'ye götürülmüşler, yapılan kısa bir sorgulama ardından idama mahkûm edilmişlerdi. Cennetoğlu ve adamları burada, Osmanlı ceza sistemindeki en acılı cezalarından birine layık görülmüş ve kazığa oturtularak öldürülmüşlerdi.[207]

Cennetoğlu'nun ölümünün ardından sıra yardım ve yataklık yapanlar ile savaştan canını kurtarabilmiş eşkıya gruplarına gelmiş, sıkı bir takip ve yargılama süreci başlatılmıştı. Özellikle eşkıyaya barut ve kurşun tedarik etmiş olanlar tespit edilmiş, Cennetoğlu'nun hâkimiyet mıntıkasındaki her noktaya baskınlar verilmişti. Halkın elinde bulunan silahlar toplanıp İstanbul'a yollanmıştı. Cennetoğlu isyanının elebaşlarından olan Karaağaçlı Beyoğlu adıyla tanınan Kalenderi de Manisa'da yakalanıp öldürülmüştü.[208] Ancak Cennetoğlu'na bağlı eşkıyaların tamamını yok etmek uzun zaman almış, o zamana dek de bu eşkıya bölükleri Saruhan ve Aydın sancaklarını yağmalamaya devam etmişlerdi. Bu sırada Cennetoğlu'nun korkusundan Karesi, İzmir, Aydın ve Saruhan sancaklarından kaçıp göç edenler, isyanın bastırılması sonrası mübaşirler aracılığıyla geri çağrılmış ve eski düzen sağlanmaya çalışılmıştı. Eşkıyayı bastırma konusundaki başarısı nedeniyle Dişlenk Hüseyin Paşa, 1626 yılının Mayıs ayında Anadolu Beylerbeyi payesine yükseltilmiş ve Bağdat'a yapılacak sefer için serdar tayin edilmişti. Bu seferde geçen bir vaka oldukça ilginçtir. Hüseyin Paşa, sonraki süreçte Abaza Mehmed Paşa'nın peşine takipçi olarak gönderilmişti. İsyancı paşa, kendisine Erzurum'da elçi olarak Erzurum Kadısını yollamış, bunu had bilmezlik olarak gören Dişlenk Hüseyin Paşa ise; "Abaza ne oğlandır. Ben Cennetoğlu gibi bir Aznavur (kinci, gaddar) ki, padişah neslinden olmak üzere dava ederdi, kolaylıkla ele götürdüm..."[209] diyerek kadıyı huzurundan kovmuştu. Abaza Mehmed Paşa gibi önemli bir isyancının dahi bu cümlelerle küçümsenmesinden anladığımız üzere Cennetoğlu isyanı oldukça önemsenmiş ve

206Naima, *Naîmâ Tarihi - C. 2..*, ss. 913.
207 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı - C.9..*,s. 50
208 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 36.
209Naima, *Naîmâ Tarihi - C. 2..*, 967.

tehlikeli görülmüştü. Evliya Çelebi'nin ifadesiyle "elli vilayeti yağma eden" bu ünlü Batı Anadolu eşkıyası da, muadilleri gibi ortadan kaldırılmıştı.

İlyas Paşa

Hammer'in kendisinden "Osmanlı ülkesinde sipahilerden daha tehlikeli, korkulu bir asi daha vardı ki, bundan sipahiler de titrerlerdi,"[210] cümleleriyle bahsettiği Karesi Sancakbeyi İlyas Paşa, aslen Soma'nın Fidanlı köyündendir. "Solakoğlu"[211] unvanıyla da bilinen bu devlet adamı, 1582-1591 yılları civarında doğmuştu.[212] Kariyerine, Karesi sancağında başlamış ve bölgenin eşkıyalardan temizlenmesinde başarılar göstermiş, böylelikle önemli mevkiler elde etmişti. Levend bölüklerinin yanı sıra suhtelere ve özellikle Kalenderoğlu'na karşı da başarılı mücadele verince, sarayın teveccühünü kazanmıştı. Bu sayede kendisi terfi ettirilmiş ve 1621 yılında Anadolu Beylerbeyi yapılmış fakat kısa bir süre sonra görevden alınmıştı. Ancak bu durum çok uzun sürmemiş ve 1622 yılında tekrar Anadolu Beylerbeyi olmuştu. Yine aynı yıl, Hüdavendigar sancağı da arpalık olarak verilmişti.[213] Bu yeni görevlendirme sonrası kendisine paralı askerlerden oluşan bir kapı halkı oluşturmuş ve eşkıya tedibine ağırlık vermişti.[214]

İlyas Paşa'nın Anadolu Beylerbeyi olarak ilk ciddi görevi 1623 yılının Mayıs ayında Abaza Mehmed Paşa İsyanına karşı görevlendirilmek olmuştu. Emrindeki Celalilerle Ankara'yı kuşatan Abaza Mehmed Paşa'ya karşı fayda da sağlamıştı. Geriye döner dönmez de eşkıya takibine devam etmişti.[215] Ancak kendisinin tam anlamıyla fark edildiği yer Bağdat seferi olmuştu. İlyas Paşa, 1625 yılında Anadolu Beylerbeyi olarak Bağdat seferine katılmış ve ordunun serdarı Sadrazam Hafız Ahmed Paşa Diyarba-

210 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı - C.9...*, s. 143.

211 İlyas Paşa'nın babasının adı Solak Mehmed Ağa'dır. Solak, Yeniçeri Ocağı'nda 60. 61. 62. 63. ortalara verilen isimdir. Her ortanın Solakbaşı adı verilen bir komutanları bulunmaktaydı. Bunlar padişahın muhafazası ile görevlendirilmiş kişilerdi. 1829 yılına dek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul, 1986, s. 317.

212 Zübeyde Güneş Yağcı, "Bir İsyan ve Etkileri: Balıkesir'de İlyas Paşa İsyanı," *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, (Ed. Osman Köse), Samsun İlkadım Belediyesi Yayınları, Samsun, 2009, s. 67.

213 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 37.

214 Güneş Yağcı, *Bir İsyan...*, s. 67.

215 1623 yılının Eylül ayındaki bir emirde, bölgedeki eşkıya sayısının fazla olduğunu, halkın bu yüzden evlerini terk ettiğini bildirip eşkıya ile mücadele için tüfekçi istemiş, talebi de kabul edilmişti. Güneş Yağcı, *Bir İsyan...*, s. 67.

kır'da iken kendisi, Vezir Murad Paşa'nın komutasında Bağdat'ı kuşatmak üzere öncü kuvvet olarak gönderilmişti. Neticede dokuz ay süren kuşatma sonrası Bağdat alınamamış, ancak İlyas Paşa sefer sırasında gösterdiği cesaretle sadrazamın dikkatini çekmişti. Nitekim bu tarihten itibaren de Hafız Ahmed Paşa gibi güçlü bir devlet adamının himayesine girebilmişti. Ancak sefer sonunda başarısızlığın bedeli olarak başta hamisi Hafız Ahmed Paşa olmak üzere birkaç önemli isim gibi kendisi de azledilmişti.[216] Bunun üzerine 1627 yılında Balıkesir'e geri dönmüş, ancak emeklilik günleri çok uzun sürmemişti. Zira azledilen Hafız Ahmed Paşa'nın yerine sadrazam olan Hüsrev Paşa, kendisini 1628 yılının Mayıs ayında Rumeli Beylerbeyi yapmıştı.[217]

Rumeli Beylerbeyi İlyas Paşa'nın ilk görevi, tıpkı ilkinde olduğu gibi Abaza Mehmed Paşa üzerine yürümek olmuştu. Tayinden hemen sonra, Rumeli askerleri ve Balıkesir'den topladığı sekban / sarıcalarla harekete geçen İlyas Paşa, ilk olarak Bayburt ve Erzincan kalelerini ele geçirmişti. Sonra da Abaza Mehmed Paşa'nın sığındığı Erzurum'u kuşatmıştı. Sadrazamın kuvvetlerinin yetişmesi sonucu başarılı da olunmuş ve isyancı eşkıya reisi Abaza Mehmed Paşa ele geçirilmişti. Üstelik Abaza'nın karısı ve kızı da, Abaza'nın adamları tarafından savaş alanından uzaklaştırılırken İlyas Paşa'nın eline düşmüştü. Gösterdiği başarıya rağmen, ordu içerisinde çıkan söylentiler ve bir takım emirleri zamanında yerine getirmemesi hasebiyle, İlyas Paşa düşmanlarının fesadından korkmuş ve Geyve civarında bütün ağırlıklarını geride bırakarak ordudan ayrılmıştı. Sadrazamdan izin almadan ordudan ayrılmasının yanı sıra emrindeki Rumeli askerlerini de yüzüstü bırakmıştı.[218] Bu duruma hiddetlenen sadrazam, askerlerin memleketlerine dönmesi işiyle bizzat ilgilenmiş, ancak İlyas Paşa'ya karşı bir ceza tatbik etmemişti. Hatta İstanbul'a dönüldüğünde, seferde fayda gösteren kumandanlar Divan-ı Hümayun'da taltif edilip hil'at giydirilecekken, İlyas Paşa'yı da Balıkesir'den çağırmış, ancak paşa bir tuzak olabilir endişesiyle daveti reddetmişti. Bunun üzerine kendisi Rumeli Beylerbeyliğinden azledilmişti.

216 Güneş Yağcı, *Bir İsyan...*, s. 68.
217 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 37.
218 Güneş Yağcı, *Bir İsyan...*, s.69.

Azledilmesine rağmen kilit noktalarda olan tanıdıklarının himayesi sayesinde, önemini hep koruyan İlyas Paşa, Balıkesir'e gelişinden kısa bir süre sonra eşkıya müfettişliği ile görevlendirilmişti. Ancak, aynı tarihlerde yaşanan bir olay, iplerin tekrar gerilmesine neden olacaktı. Sadrazam Hüsrev Paşa, 1629 yılının Mayıs ayında Bağdat üzerine bir sefere çıkarken Üsküdar'da ordugâhını kurmuş ve civardaki askeri kuvvetlerin, bir an önce ordusuna dâhil olmasını emretmişti. Emrinde fazlaca sekban bulunduran İlyas Paşa'ya da aynı davet gitmiş, ancak kendisi tıpkı ilkinde olduğu gibi bu emre uymamıştı. Bunun üzerine sadrazamla arası daha da açılmıştı. Ancak, azledilmesinin ardından ikinci vezir olan Hafız Ahmed Paşa ve Şeyhülislam Yahya Efendi'nin kendisine sunduğu ihsanlar sayesinde İlyas Paşa, cezalandırılmak bir yana yakın zamanda vezirlik rütbesiyle tevcih edilmişti.[219] Böylelikle; "İstanbul'da hüküm süren askerî fetret sırasında güç kazanarak, üç tuğlu vezîr unvânıyle, bu rütbenin mu'tâd alâmetleri olan altın zincire nail olmuştu."[220]

Yeni tevcihinin yanı sıra aynı zamanda Balıkesir ve civarı için "Mehayif Müfettişliği," yani arazi denetimiyle görevlendirilmişti.[221]

İlyas Paşa, Balıkesir'de vezir rütbesiyle müfettişlik yaparken bir yandan bölgeden sekban ve sarıca toplamaya, nerede gaddarlığı ve yeteneğiyle ünlenmiş bir silahşor varsa maiyetine almaya başlamıştı.[222] Kendisi oluşturduğu güçlü askeri birliklerle yeni mevkiler elde etmek amacıyla kısa zamanda güçlü bir ordu teşekkül etmiş, ancak bu denli paralı adamı himaye etmesinin neticesinde paraya ihtiyaç duymuştu. Zira kendisine tahsis edilen Karesi ve Bergama dirlikleri, ücretli birliklerin külliyetli masraflarını çıkarmak için yeterli gelmemişti. Dolayısıyla ilerleyen bölümlerde detaylıca işleyeceğimiz üzere, söz konusu masrafları usulsüz vergi ve haraç şeklinde ahaliden çıkartmış, direnenleri de bir suçla itham edip öldürtmekten çekinmemişti. Üstelik yeni payesi sonrası eylemleri daha da cüretkârlaşmıştı ki bunun en somut göstergesi Midilli olayıydı.

219 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 3 -1., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 8. bs., Ankara, 2011, s. 190.
220 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı* - *C.9...*, s. 143.
221 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 37.
222 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 37. Ayrıca bkz: Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 171.

İlyas Paşa, Kara Mahmud ve Sarı Osman adlı iki güvenilir bölükbaşısını, yanlarına 70 kadar levend verip Midilli adasına göndermişti.[223] Gönderilen adamların görevi Midilli'nin önde gelen zenginlerini alıp paşanın huzuruna getirmekti. İlyas Paşa, bu adamlardan alacağı haraçlar sayesinde bölgeyi hüküm altına alıp, yeni bir kâr kapısı açmak istiyordu. Nitekim ivedilikle adaya varan levendler için derhal bir ziyafet sofrası hazırlanmış ve eğlence tertip edilmişti. Ancak bölükbaşılar, yemek sırasında, "...sizin başlarınız olan kimseleri zincir ile sürüyüp götürmeğe geldik. Hele şimdi varın bize içki ve taze (genç kız ve oğlan) getirin"[224] demişlerdi. Bunun üzerine halk da galeyana gelmiş ve İlyas Paşa'nın tüm adamları linç edilerek öldürülmüştü.[225] Bunun haberini alan İlyas Paşa gazaba gelmiş ve adamlarıyla birlikte, içerisinde pek çok adalıyı barındıran Edremit'e at sürmüş, bölgeyi talan etmişti. O mıntıkada Midillililere ait olan bütün arazilere el koymuş, adalı olduğunu öğrendiği herkesi de öldürtmüştü.[226] Böylesi kanlı bir misilleme sonrası, ikinci eylemi ise çok daha ses getirmişti.

İlyas Paşa, elde ettiği güç ve başına buyruk tavırlarıyla asilik eğilimi gösteren bir izlenim vermiş, ancak hizmetlerine binaen kendisine pek de ses edilmemişti. Bundan aldığı cesaretle civar sancaklara da müdahil olmaya ve tacizkâr davranmaya başlamıştı. En gözde mıntıkası ise Saruhan sancağıydı.[227] Kendisi pek çok defa eşkıya çetelerinin eylemlerini bahane ederek, silahlı adamlarını, sancakbeyinden izinsiz bir şekilde sancağa göndermişti. Üstelik eşkıya olarak belirlediği kişilerin listesini, her defasında mübaşirleri aracılığıyla sancakbeyine yollamış ve gereğinin yapılmasını

223 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı - C.9...*, s. 143.
224 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Karesi Meşâhiri*, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, Balıkesir, 1999, s. 162.
225 Naima, İlyas Paşa'nın adamlarının üst perdeden konuşmalarının ardından öldürülmelerini şu cümlelerle betimlemiştir: "Midilli halkı ki bir alay korkusuz kavimdir, bu akıl almaz sözleri işittiklerinde toplanıp silâh ile gelip leventlerin yerlerini sarıp sarucalara bir eyüce kılıç çektiler. Kara Mahmud boynuna mendil takıp âmân dilediği vakit, Midilli halkından Kara-Sinan adındaki yiğit seğirdip: 'Bire mel'un! Bu askerin önüne düşüp, bölükbaşı adıyla adaya getürmeğe sebep olan sen değil misin?' deyüp bir kılıç vurarak Kara Mahmud'un şalvarını iki pare edip karnını dışarı döktü. Sarı Osman, mirliva kethüdasına sığındı. Ol dahi korumak isteyince Midilli fedaileri varıp: 'Ya ver, ya seni pareleriz!' demeleriyle kethüdanın kıçı dayanmayıp adı geçen Osman'ı merdivenden aşağı yuvarladı. Derhal kılıç üşürüp pârelediler." Naima, *Naîmâ Tarihi*, C. 3, s. 1188.
226 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 39.
227 Uzunçarşılı, *Karesi Meşâhiri*, s. 162.

istemişti.[228] O tarihlerde Saruhan Sancakbeyi, eski Cezayir Beylerbeyi olan Bıçakçıoğlu İbrahim Paşa'ydı. Kendisi, uzun süredir İlyas Paşa'nın emrivakilerinden rahatsız olmakta, ancak herhangi bir hamle yapmamaktaydı. Esasında İlyas Paşa, arazi meseleleriyle görevlendirilmesi ve dahi sadece Karesi sancağında yetkili olmasına rağmen, sık sık görev alanını aşan taleplerde bulunuyordu.[229] İbrahim Paşa'ya mübaşirleri aracılığıyla gönderdiği mektuplardan birini paylaşmamız, olayın mahiyetini ve paşanın üslubunu açık bir şekilde ortaya koyacaktır:

> Manisa ve İzmir ve Menemen ve Tire yollarında ve Sabuncu derbendlerinde bölük bölük onar ve onikişer nefer eşkıyalar zuhur edib âyende ve revendeye tecavüz ve ebnayı sebilin yollarına inüb katl-i nüfus ve garet-i emval-i müsliminden hali olmadıkların bildirüb gerçi bu ane değin bu makule eşkıya ve haramzade zuhur eylememek ile bu taraflarda herkes âsudehal ve müreffehü'l-bâl ve refahında itminan üzre mürur ü ubur eylemeleriyle... husus-u mezkur için Kapucıbaşılarımızdan kıdvetü'l-emasil ve'l-akran Celaset Ağa... ele getirilüb tecziye edilmesi.[230]

Bir başka mektubunda ise; "Saruhan sancağına ber veçhi arpalık mutasarrıf olan İbrahim Paşa hazretleri dahi kendu karındaşımız ve sancağı dahi bizimdir"[231] cümlesiyle halet-i ruhiyesini ortaya koyan İlyas Paşa, İbrahim Paşa'nın şekavetle mücadelede yeterli çabayı göstermediğini ve "eğer şehzadegân tahtı Manisa gibi yerde bu makule fesad ve kabahat ideler dahi bunun gibi haramzadelerin haklarından gelinmemesi durumunda"[232] eşkıyaların daha da artacağını üst makamlara şikâyet eder bir üslupta bildirmişti. Bu tarz mektuplardan, sancağına devamlı surette müdahale edilmesinden ve kendisine sürekli emir verilmesinden rahatsızlık duyan İbrahim Paşa, 1632 yılının Şubat başında ciddi bir hata yapmıştı. İlyas Paşa'dan gelen mübaşirin tekrar talep kâğıdı uzatması üzerine çok öfke-

228 Güneş Yağcı, *Bir İsyan...*, s. 72.
229 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 39.
230 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, ss. 39-40.
231 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 40.
232 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 40.

lenmiş ve "Bir Celali benim sancağıma niçin karışır?!" dedikten sonra, mektubu yırtıp, adamı da astırmıştı.[233] Adamının öldürüldüğünü haber alan İlyas Paşa ise, binlerce silahlı adamıyla derhal Manisa'ya saldırmış ve İbrahim Paşa'nın karşısına çıkardığı orduyu kısa sürede yenilgiye uğratmıştı. İbrahim Paşa can korkusuyla şehri terk edip kaçmış, bölgedeki sipahi bölüklerinin İlyas Paşa'ya biat etmesi sonrası başka bir dirençle karşılaşılmamıştı. Hatta Manisa kalesi dizdarı İbrahim de, kaledeki yedi topu ve kale anahtarını İlyas Paşa'ya teslim etmiş, böylelikle koskoca şehri savunacak hiç kimse kalmamıştı.[234] Kazanılan zaferin ardından, İlyas Paşa'nın levend ve sekbanları şehri yağmalamışlar, evleri, çarşıyı ve bedestenleri soymuşlardı. Bedestendeki sadece bir dükkândan bin altın ve üç yüz riyal kuruş gibi külliyetli bir miktara el konulmuş ve bu talan üç hafta sürmüştü. Bu süre zarfında İlyas Paşa, İbrahim Paşa'nın konağında kalıp şehirdeki yağmaları kontrol ederken, adamlarını da bölgeyi talan etmeleri için civar köylere göndermişti. Manisa halkı ise korkudan kuyulara ve mağaralara saklanmış, birçoğu da Yund dağına kaçmayı daha güvenli görmüştü.[235] Naima, Manisa yağmasının dehşetini şöyle betimlemektedir:

> İlyas Paşa, Manisa'yı ele geçirdi. Şehri dahi yağma edip namuslu ailelere levent ve müfsitleri her türlü fenalığı yaptılar. Seyitler ve namuslu kimselerden olanlar, çoluk çocuklarını kuyulara ve mağaralara gizleyerek güçlükle rezillerin taarruzlarından muhafaza eylediler.[236]

İlyas Paşa'nın Balıkesir levendlerinin eşkıyalığının dehşeti, sonrasında pek çok dava kaydına konu olmuştur. İlyas Paşa'nın adamlarından Mustafa, Hacı Oruç adındaki levendle birlikte, Ahmed Ağa adında bir adamın evini basıp, mallarını ve erzakını yağmalamış, sonra da evdeki kadınlara musallat olmuştu. Ayrıca Arablar mahallesinden Mustafa Bey'in evi de İlyas Paşa'nın adamlarından Mehmed tarafından basılmıştı. Eşkıya, malları gaşp ettikten

233 Naima, *Naîmâ Tarihi*, *C. 3* ...s. 1189.
234 Özellikle sipahilerin ve askeri kademenin, İlyas Paşa'nın safına geçmesinin en önemli nedeni Manisa'da serveti ve nüfuzu fazla olan Dergâh-ı Ali Müteferrikalarından Alay Beyzade Mehmed Ağa ile Mahihatunoğlu Hasan Ağa'nın kendisini desteklemesiydi. Bkz: Naima, *Naîmâ Tarihi – C. 3.* ..., s. 1189.
235 Naima, *Naîmâ Tarihi - C. 3.* ..., s. 1189.
236 Güneş Yağcı, *Bir İsyan...*, s. 78.

sonra evin oğlunu da kaçırmış ve zorla fiil-i livata'da bulunduktan sonra öldürmüştü.[237] Yine dava kayıtlarında karşılaştığımız üzere pek çok kadın zorla evlendirilmiş ya da tecavüze uğramış, insanların paraları ve tüfekleri ellerinden alınmış, direnenler ise dövülmüş ya da öldürülmüştü. İlyas Paşa, yağmanın üçüncü haftasında Balıkesir'e geri dönme emri vermiş ve binlerce sekban, kaleden aldıkları yedi top ile birlikte şehri terk etmişti.

Manisa'ya yapılan saldırı İlyas Paşa'nın "Celali" ilan edilmesi için yeterli bir sebepti. Ancak öncesinde de buna benzer pek çok eyleme adı karışan paşanın kalemi ivedilikle kırılamıyordu. Zira emrindeki askerlerin tehdit teşkil etmesinin yanı sıra, imparatorluk pek çok cenahtan sorunla uğraşıyordu. Bu da ihtimaldir ki İlyas Paşa'yı daha da cesaretlendiriyordu. Nitekim Hammer'in, Manisa yağması sonrası İlyas Paşa için; "hatırlanmaya değer olan bu günden sonra, İlyas kendisini mağlûb olmaz sandı. Geceleri *Şâhnâme* ve *Timur Târihi* okudurdu, yâhud tercüme ettirirdi"[238] cümlelerini sarf etmesinin ve paşanın cihangirlik sevdasına düştüğünü ima etmesinin nedeni de budur.

1632 yılındaki başarısız Bağdat seferi sonrası, ordunun serdarı olan Sadrazam Hüsrev Paşa sadrazamlıktan azledilmiş ve yerine tekrar, İlyas Paşa'nın hamisi olan Hafız Ahmed Paşa getirilmişti. Ancak bu durum çok uzun sürmemiş ve sabık sadrazamın kışkırtmaları sonucu yeniçeriler, büyük bir isyan çıkartarak içerisinde Hafız Ahmed Paşa'nın ve Şeyhülislam Yahya Efendi'nin de adının olduğu on yedi kişilik bir ölüm listesini Sultan IV. Murad'ın eline tutuşturmuşlardı. Bu listede yer alan sadrazam ve şeyhülislam, aynı zamanda Manisa'yı yağmalayan İlyas Paşa'nın da koruyucusu olarak gösterilmiş ve işbirliği konusunda iki isim de suçlanmıştı. Söz konusu suçlamanın en önemli delili ise İlyas Paşa tarafından şeyhülislama gönderilen hediyeler olmuştu. İlyas Paşa, Manisa yağması dönüşünde ciddi bir hastalık geçirmiş ve yatağa düşmüştü. Bunu haber alan şeyhülislam tedavi amacıyla İstanbul'un en meşhur doktorlarından Ömer Efendi'yi Balıkesir'e göndermiş ve bu ünlü doktor kendisini yaşama döndürmüştü.

237 "Elhac Mustafa'nın menziline varub ihtila eyledüğümüzde gelüb emvalimi yağma ettikden sonra oğlum mütetevaffa-yı mezbure cebre livata eyledikten sonra katl ile tahvil itmegin havfinden vefat eyledi..." Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, ss. 270- 271.
238 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı - C.9...,,* s. 144.

İlyas Paşa da, Ömer Efendi'nin İstanbul'a geri dönüşü sırasında, minnetinin bir göstergesi olarak şeyhülislama, dönemin ünlü şairlerinden Nef'i ile Cevri İbrahim Efendi'ye ve bazı önemli devlet adamlarına servet değerinde hediyeler göndermişti.[239] Dolayısıyla o günden itibaren bu hediyeler İstanbul'da çalkantıya neden olmuş, pek çok muhalif sonradan rüşvetle makam satma konusunda listedeki isimleri suçlamıştı.[240] Nitekim henüz iktidarını tam anlamıyla sağlamlaştıramayan genç sultan isyancıların taleplerini yerine getirmek zorunda kalmış ve ilk önce söz konusu isimlerin tamamını azletmişti. Ardından 10 Şubat 1632 tarihinde, şeyhülislam hariç listedeki tüm isimler yeniçerilere teslim edilmiş ve her biri isyancılar tarafından parçalanarak katledilmişti. Bu surette kapıkulu zorbaları yine kan akıtmış, ancak IV. Murad, olayların ateşinin dinmesinden sonra, sadrazamlığa, Kapıkulu Ocağı ile arası yakın olan Topal Recep Paşa'yı getirmişti.[241] Recep Paşa'nın yeni görevindeki öncelikli hedefi, selefi olan Hafız Ahmed Paşa'nın en yakın adamı İlyas Paşa olmuş ve onun gücünü kırmak için harekete geçmişti. Ancak ilginç bir şekilde, özellikle iki koruyucusunun alaşağı edilmesinden sonra gayet temkinli davranan İlyas Paşa'ya karşı meseleyi askeri yoldan değil, Kuyucu Murad Paşa tarzına benzer şekilde bir hileyle çözme yoluna gitmişti.

Sadrazam Recep Paşa, İlyas Paşa'nın gücünü kırmak ve kanlı sekban ordusundan ayırmak için bölgeden uzaklaştırılmasını uygun görmüş ve 1632 yılının Şubat ayında kendisine, Şam valiliğine tevcih edildiğini bildiren bir haberci göndermişti. İlyas Paşa Şam'a gitmek için hazırlığa başlamış, hatta, "Şam eyaleti ile Karesi sancağı her vech-i arpalık tevcih olunmağın kendümüz eyalet-i mezkure'ye azamet kılub Karesi sancağına bir müstakim ve dindar mütesellim koyub gitmek lazım olmağın ağalarımızdan Laçin Ağa kadrûhû tayin ve irsal olunmuşdur"[242] cümleleriyle belirtilen bir hükmü sancak kadılarına göndermişti. Ancak tecrübeli bir devlet adamı olan İlyas Paşa, yine de söz konusu atama konusunda tedbirli davranmış

239 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi C. 3*, s. 201.
240 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı - C.9...*, s. 144.
241 IV. Murad, kısa bir süre sonra da isyanın müsebbibi olan eski sadrazam Hüsrev Paşa'nın kafasını kestirmişti. Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 44.
242 Güneş Yağcı, *Bir İsyan...*, s. 74.

ve güçlü olduğu Karesi sancağından ayrılmayıp, yerine vekil / mütesellim olarak adamlarından Yusuf Ağa'yı yollamıştı. Aynı anda olacakları hesaba katarak eşyalarını, hazinesini ve ailesini de Lâçin Ağa ile Bergama kalesine göndermişti.[243] Nitekim İlyas Paşa şüphelerinde haklı çıkmıştı. Zira Şam'a tayiniyle ilgili haberin geldiği sıralarda Anadolu ve Karaman eyaletlerine İlyas Paşa'nın isyan ettiğini gösteren bir fermanın vardığını casuslarından haber almıştı.[244] Dolayısıyla, saray tarafından fermanlı eşkıya ilan edildiğini anlamış ve hemen savaş hazırlığına girişmişti. Yakın zamanda sultanın emrine riayet etmemesi üzerine hileden vazgeçilmiş ve açıkça eşkıya ilan edilmişti. Bunun üzerine İlyas Paşa, kendisi yerine Karesi sancakbeyliğini atanan ve Balıkesir'e gelen Kasım Paşa'yı da hapsettirmişti. Üstelik bu tarihlerde ilginç bir baskın daha yapmıştı.

İlyas Paşa, ünlü seyyah Evliya Çelebi'nin kız kardeşi İnal Hatun ile nişanlıydı. Düğün arifesinde, paşa asi ilan edilince Evliya Çelebi ve babası, kızı vermek istememiş ve nişanı atmıştı. Bu haber derhal, o sırada Manisa'ya gelen İlyas Paşa'ya ulaştırılmıştı. Paşa oldukça hiddetlenmiş ve Manisa ayanının yanına yüzlerce adamını takıp, nişanlısıyla ailesinin Kütahya Sandıklı'daki çiftliğini basmıştı. Burada Paşa'nın bölükbaşıları, Evliya Çelebi'nin ifadesiyle "Manisa şehrinden altı sancak sekban ve sarıca haşeratı" ile ortalığı yakıp yıkmışlar, çeyiz olarak da çiftlikten yedi bin koyun ile üç yüz kısrak ve at gasp etmişlerdi. İnal Hatun da kaçırılıp Manisa'ya götürülmüş ve burada İlyas Paşa ile nikâhı kıyılmıştı.[245]

İlyas Paşa'nın düğün eğlencesi yaptığı ve yağmadan elde edilen ganimetleri levendlerine paylaştırdığı günlerde, üzerine serdar olarak Gürcü Mehmed Paşa tayin edilmişti. Destek için de Karaman Beylerbeyi Çerkes Dilaver Paşa görevlendirilmiş ve iki eyaletten toplanan çok miktarda asker Kütahya'da bekletilmeye başlanmıştı. Dilaver Paşa'nın yanı sıra Anadolu Beylerbeyi Küçük Ahmed Paşa'ya da Şubat sonlarında bir ferman gönderilmiş ve Gürcü Mehmed Paşa gelene dek mümkün ise kuvvetleriyle İlyas Paşa'yı yakalaması, eğer mümkün değilse emrindeki askerleri Kütahya'ya

243 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı - C.9...*, s. 144.
244 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 45.
245 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 42.

toplaması emredilmişti.[246] Bunu fırsat olarak gören Küçük Ahmed Paşa, kendisine yapılan teklifi kabul etmiş ve eşkıya üzerine serdar olarak, Karaman ve Anadolu eyaletinin Kütahya'da toplanan askerini emrine aldıktan sonra harekete geçmişti. Ayrıca 1632 yılının Nisan ayında, Balıkesir ve Biga sancak kadılarına, İlyas Paşa'nın asi ve eşkıya olduğunu, dolayısıyla kendisinin ve adamlarının ele geçirilmesi gerektiğini bildiren bir hüküm göndermişti.[247] Hazırlıkların tamamlanmasının ardından Çerkes Dilaver Paşa'yı da yanına alan Küçük Ahmed Paşa kuvvetleri doğrudan Manisa yoluna koyulmuş, İlyas Paşa da bunun üzerine kaçmak yerine, ordusunu Ahmed Paşa'nın üzerine sürmüştü.

Ahmed Paşa'nın üzerine geldiği haberini alan İlyas Paşa; Kuleli Sefer Ağa, Mahinhatunoğlu Koca Kethüda, Mehmed Zaman Ağa ve Şemsipaşaoğlu Murad Ağa gibi kurmaylarının yönettiği sekban, sarıca ve cebelilerden oluşan on bin kişilik ordusu nedeniyle saklanma ya da kaçma ihtiyacı hissetmemişti.[248] Ancak, bu güçlü ordusuna rağmen, 3 Mayıs 1632 tarihinde Alaşehir ovası yakınlarındaki Adala civarında yapılan savaşta, ilk olarak Kuleli Sefer Ağa'nın kuvvetleri bozguna uğramış ve bir çözülme başlamış, ardından da asıl kuvvetler büyük bir yenilgi almıştı. İlyas Paşa ve kurmayları ağırlıklarını bırakıp savaş alanından zorlukla firar etmişti. Askerlerinden canını kurtarabilenler Batı Anadolu'nun farklı noktalarına dağılmıştı. Aldığı galibiyet sonrası Ahmed Paşa, Manisa'ya girer girmez öncelikle, İlyas Paşa'ya yardımcı olan sipahileri tespit ettirip cezalandırmış, dirliklerini hizmetindekilere dağıtmış, ardından yataklık yapanların mallarını müsadere ettirmişti. Şehirde güveni temin ettikten sonra vakit kaybetmeden İlyas Paşa'nın takibine koyulmuştu.

Büyük bir yenilgi alan İlyas Paşa, geriye kalan adamlarıyla birlikte Akhisar yolundan geçip, öncesinden yığınak yaptığı Bergama kalesine sığınmıştı. Kaleye sığınmadan önce de, Bergama kadısının beyanına göre; "Halk İlyas Paşa ve adamlarının şerrinden ehl-ü iyalleri ve davarları ile birlikte dağlarda tahassun ve korucu denilen yere gitmekte iken eşkıyalar yine saldırmışlar ve bütün emval ve erzaklarını ellerinden almışlardı."[249]

246 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 45.
247 Güneş Yağcı, *Bir İsyan...*, s. 74.
248 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 46.
249 Güneş Yağcı, *Bir İsyan...*, s. 75.

Kendisini takip eden Ahmed Paşa ise mesafeyi kısa zamanda aşıp, önce Bolvadin'e sığınmış yetmiş firari eşkıyanın kafasını kestirip, kesik başları İstanbul'a göndermiş, sonra da Bergama'ya ulaşıp kaleyi kuşatmıştı. Ancak oldukça muhkem olan kaleyi ele geçirme başarısı gösterememişti. Nitekim Hammer'in ifadeleriyle Bergama, "Osmanlı ananesine göre Nemrûd'un ikametgâhı"ydı. Dolayısıyla yüzyıllarca "muhteşem harabelerini, kendilerine savunma seddi yapan âsîlere sığınak olmuştu." Kuşatmanın uzaması ve kalenin zorla alınmasının çok zor olduğunun anlaşılması üzerine Ahmed Paşa, bilindik bir yol denemiş ve eşkıyaya af teklif etmek istemişti. Ancak bunun için önce sultandan izin alma ihtiyacı hissetmiş ve İstanbul'a adamlarını göndermişti.

Henüz ulaklar kendisine ulaşmadan önce IV. Murad, İlyas Paşa'nın yenilgisini haber aldığında, dini bir törenle, alınan başarıya şükretmiş, ardından isyancı yeniçerilerle işbirliği içinde olduğunu öğrendiği Sadrazam Recep Paşa'yı, 20 Mayıs 1632 tarihinde, huzurunda boğdurarak, zaferini taçlandırmıştı. Kendisi İlyas Paşa belasından kurtulmak istediği için, eşkıya reisini affettiğine dair bir ferman yazdırmış ve mühürleyerek Bergama'ya göndermişti. Ahmed Paşa, beklediği olumlu haberin gelmesinin ardından iyi niyet göstergesi olarak, kale içinde bulunmayan kiraz ve diğer meyvelerle, leziz yiyeceklerin yanı sıra af fermanını da İlyas Paşa'ya göndermişti.[250] Fermanda; geçmişteki hatalarının tamamen affedileceği, aynı zamanda Manisa, Karesi, Kaz Dağları civarı, Bergama, Balıkesir, Edremit, Alaşehir, Menemen ve Foça beldelerinin asayişinin de kendi sorumluluğuna verileceği bildiriliyordu.[251] Bu oldukça cazip bir teklifti. Üstelik İlyas Paşa'nın erzakı ve cephanesi de azalmış ve köşeye sıkışmıştı. Neticede bu teklifi makul karşılayan İlyas Paşa, yaklaşık yetmiş günlük bir kuşatmanın ardından 1632 yılının Ağustos başında, kaleden çıkmış ve adamlarıyla birlikte Ahmed Paşa'ya teslim olmuştu. Teslimi sonrası kendisine çok saygılı davranılmış ve zaman kaybetmeden İstanbul yoluna doğru hareket edilmişti.

İlyas Paşa, gelen af fermanı sonrası oldukça rahat bir şekilde İstanbul'a gitmiş, ancak kendisine kefil olma sözü veren Ahmed Paşa ile birlikte

250 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı - C.9...*, s.. 144.
251 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı - C.9..,*, s.. 145.

sultanın huzuruna çıktığında beklemediği bir tavırla ve kişilerle karşılaşmıştı. Evini bastığı eşi İnal Hatun'un babası da huzurda beklemekteydi. Kendisi kızı kaçırıldıktan sonra Kütahya'da duramayıp, İstanbul'a taşınmış ve durumu sultana bildirip şikâyetçi olmuştu. Evliya Çelebi'nin anlatımıyla; IV. Murad, İlyas Paşa'yı görür görmez hiddetlenmiş ve "Bre melun bu koca ağanın kızını zorla niçin aldın?" diye sorunca paşa, "Hâşâ ki padişahım zorla almış olam. Şer'i izin ile namzedim idi, aldım. İşte şer'i hücceti" diyerek resmi evrakını göstermişti. Bunun üzerine kızın babası da "Evet padişahım, devlete itaatli iken namzed idi, fakat asi ve katli vacip olunca kızımı vermedim. Gasp suretiyle bu kadar malımı alıp, ırzımı berbat ettin" diye cevap vermişti.[252] Neticede İnal Hatun'un, Bergama kalesindeyken, nedeni bilinmez bir şekilde ölmesi nedeniyle bu konuda başka soru sorulmamış ve sonrasında Naima'nın anlatımına göre sultan ile paşa arasında oldukça kısa ve hararetli bir diyalog geçmişti. Sultan; "Bre kâfir sana Şam eyaletin verdim niçin muhalefet edib gitmedin ve evamiri şerifeme ittiba ve inkiyat etmedin" diye sormuş, İlyas Paşa ise "Padişahım hasta idim. Anın için tehir ettim" diye cevap vermişti. Ancak bu cevaptan pek de tatmin olmayan sultan, "Bre mel'un benim memleketime tegallüb edüb ecdadı pâkimin tahtı kadimi olan Manisa şehrini urub garet ve hasaret itmekte hasta değil idin emrime itaatte ne aceb hasta oldun. Bre kesin şu kâfirin başını" diye emretmişti. Sonrasında yine Naima'nın ifadeleriyle "Bostancılar seğirdüb Toluzcu lakabiyle anılan bir Bostancı İlyas Paşa'yı kapub altına alub bıçak ile boğazlayub başını meydana yuvarladı."[253] Böylelikle İlyas Paşa, af vaadine rağmen sultanın huzurunda boğazı kesilmek suretiyle öldürülmüştü. Ardından da İlyas Paşa'nın kurmaylarından Mahihatunoğlu Hasan ve Alabeyzade Mehmed Ağa'nın da kafaları kesilmişti.[254] Bu kanlı sahnenin hemen ardından gözler İlyas Paşa'nın yaşamına kefil olan, ancak şu an kendi canını düşünen Ahmed Paşa'ya çevrilmişti. Zira Kütahya ahalisi, eşkıya takibi için toplanılan ağır vergiler nedeniyle kendisinden şikâyetçi olmuş ve arzlarını İstanbul'a iletmişlerdi. İlyas Paşa'nın can vermesinden sonra sultan, Hammer'in anlatımıyla Ahmed Paşa'ya yönelmiş ve "Kâfir, senden

252 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. VIII., (Sad. Mümin Çevik), İstanbul, 1985, s. 528.
253 Naima, *Naîmâ Tarihi – C. 3.* ..., s. 1193.
254 Güneş Yağcı, *Bir İsyan*..., s. 76.

şikâyetçiler geldi; niçin tebeamıza zulm ediyorsun?" diye sormuştu. Bunun üzerine Paşa şu cevabı vermişti;

> Kerametli, inâyetli hünkârım! Cenâb-ı Hakk vücûd-ı şahanenizi muhafaza buyursun! Vâkıâ, bâzı teklîfât (vergiler) tarh ettim, cürmümü itirâf ederim; ... Eğer bu para olmamış olsaydı, asker toplayamazdım, bu âsî de huzurunuzda cezasını görmezdi. Halktan aldığım paralardan başka hâlâ 60.000 guruş borcum vardır ki, bunu da orduya sarfettim. Beni ister öldür, ister affet; ikisi de elindedir. Ferman şevketli hünkârımındır.[255]

Kendisinin bu cevabı faydalı olmuş ve biraz azarlandıktan sonra, eşkıya takibindeki başarıları nedeniyle hil'at giydirilip, Şam eyaleti kendisine tevcih edilmişti.

İsyanın bastırılmasının ardından, İlyas Paşa hayattayken şikâyet edemeyen mağdur ahalinin tüm şikâyetleri dinlenmiş ve zararları tanzim edilmeye çalışılmıştı. İlyas Paşa Mihaliç kasabası gibi yerlerde otuz-kırkar sekban toplayıp, kendisine zorla asker olarak almıştı. Ayrıca Balıkesir, Edremit, Kütahya, Turgutlu gibi oldukça geniş bir alanda pek çok mağdur, İlyas Paşa ve levendlerinden şikâyetçi olmuşlardı. Bölgeye yollanan müfettişler, malları gasp edilen veya yakınları tecavüze uğrayan kişileri bir bir saraya bildirmiş, kaybı üç bin akçeden fazla olanların davalarının İstanbul'da görülmesi kararlaştırılmıştı. Bu davalar neticesinde binlerce akçelik bir yekûn çıkmıştı. Ayrıca İlyas Paşa'nın malları önce ailesine verilse de 1632 yılının Eylül ayında, Mihaliç, Balıkesir ve Bergama kadılarına gelen bir emir sonrası tamamı müsadere edilmişti. Söz konusu zarar bu mallardan tazmin edilmişti. Buna göre paşanın Balıkesir'de 500.000 akçe değerinde yedi tane çiftliği bulunmaktaydı. 250.000 akçe değerinde bir saray yaptırmıştı. Aynî malların dışında toplam serveti ise 1.475.000 akçeye tekabül etmekteydi.[256] Kendisi han, cami ve Mevlevihane yaptırmak gibi hayır işlerine de girmişti. Bu amaçla eski Vidin Kadısı

255 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı - C.9...*, s.. 146.
256 Güneş Yağcı, *Bir İsyan...*, s. 80.

olup Balıkesir'de oturan Bahaddinzade Mehmed'e ait evleri, iki yük akçe değerindeki çiftliği ve değirmeni cami yaptırmak amacıyla 60.000 akçeye satın almış, fakat bu arazilerin bedelini ödememişti. Ayrıca cami yapımı için alınan 230.000 değerindeki kurşun, direk bileziği ve zincirlerin de parasını ödememişti.[257] Neticede küçük haksızlıklar olsa dahi, tüm zararlar karşılanmış ve İlyas Paşa'nın Batı Anadolu'daki eşkıyalık devri, böylece kanlı bir surette sona ermişti.

Karahaydaroğlu Mehmed

17. yüzyılın ünlü eşkıyalarından Kara Haydar, 1640 yılında, bir kadıyı öldürdüğü için dağ yolunu tutmuş ve İzmir - Eskişehir güzergâhındaki neredeyse tüm kervanları soymaya başlamıştı. Yaptığı soygunlar Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın kulağına dek gidince üzerine asker sevk edilmiş, eşkıyanın elindeki kuvvetler direnmeye yetmeyince Uluborlu'da, Veli Baba Tekkesi'ne sığınmıştı.[258] Peşindeki askerlerinse izini bulması çok zaman almamıştı. Takipçiler, yeri tespit ettikten sonra tekkeyi ateşe vermişler ve yanmamak için can havliyle kendini dışarı atan Kara Haydar'ı da çıkar çıkmaz öldürmüşlerdi. Ardından eşkıya reisinin başını kesip, teşhir için İstanbul'a göndermişlerdi. Ancak bu olay, 1647 yılında, Kara Haydar'ın oğlu Mehmed'in de dağa çıkmasına neden olmuştu.[259]

Babasının kanını güderek eşkıyalık yolunu seçen Mehmed, ilk olarak yanına aldığı birkaç adamla, babasının öldürüldüğü tekkeyi basmıştı. Burada askerlere kapı açan, yol gösteren kim varsa katletmiş, sonra da Eskişehir'in kuzeyinde bulunan Söğütdağı'na çıkmıştı. Artık Karahaydaroğlu olarak anılmaya başlayan eşkıya reisi kısa zamanda Akyakalıoğlu, Oynanğanlıoğlu, Yeğen Hasan, Kara Memi, Dayı, Dadaylıoğlu ve Kara Veli gibi bölgede gaddarlığıyla tanınan eşkıyaları yanına almış ve yol kesmeye başlamıştı. Evliya Çelebi'nin; "Karahaydaroğlu nam bir veled-i zinası zuhur edüb babası mel'unun kanını talep ederek Anadolu'da yirmi sancaklık yerde yüzbinlerce

257 Güneş Yağcı, *Bir İsyan...*, s. 80.
258 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 50.
259 Naima Mehmed'in dağa çıkışını şöyle anlatır: "Oğlu Mehmed nam şaki bir gece intikam için veli baba tekyesini basub müteaallikatı ile cümlesin katledüb ve yanına birkaç eşkıya cem edüb babasından ziyade fesada uruc ve söğüt dağında huruc eyledi." Naima, *Naîmâ Tarihi*, *C. 4*, s. 1779.

ibadullahı rahatsız etti."[260] cümleleriyle bahsettiği eşkıyalığa döneminde Karahaydaroğlu, kısa zamanda İran'dan ve Arap topraklarından İzmir, Bursa ve İstanbul'a gidip gelen kervanların en çok çekindiği isimlerden biri haline gelmişti. Başta Saruhan ve Hamid sancakları olmak üzere Batı Anadolu'da oldukça geniş bir alanda söz sahibi olmuş ve bölgeyi kervanlar için tekinsiz bir hale getirmişti. Bölgede pek çok tüccarı soymasına müteakip Söğütdağı'nı kendisine merkez edinmiş ve Katırcıoğlu gibi, ziyadesiyle silahlı adamı olan ünlü eşkıya reislerini de kendisine çekmişti.[261] Bu surette güçlenen Karahaydaroğlu, öncelikli eylem alanı olarak Isparta, Afyon ve Manisa civarını seçmiş, yaptığı baskınlarla pek çok can yakmış, baş muavini yaptığı Katırcıoğlu ile Ilgın ve Akşehir arasındaki mıntıkayı harap etmişti.[262] O sırada tahtta olan Sultan İbrahim döneminin çalkantılı geçmesini de fırsata çevirerek rahatlıkla hareket etmişti. Ayrıca Girit seferi için sancaklardaki askerlerin adaya kaydırılması da işini kolaylaştıran bir diğer unsur olmuştu.[263]

Karahaydaroğlu, belirli bir güce ulaşmasının ardından, paşa kapılarındaki sekban bölükleriyle temasa geçmiş ve aracılar sokarak, birkaç kez devlet hizmetine girmek istemişti. Neticede ünlü eşkıyaların, belli bir süre direndikten sonra, sancakbeyliğiyle sisteme dâhil edilmesi, sık yaşanılan bir durumdu. Bunun için adamlarından birisiyle, Sadrazam Hezarpare Ahmed Paşa'ya affedilme ve sancakbeyliğiyle görevlendirilme talebini iletmiş, üzerine bir de otuz bin kuruş gibi oldukça yüklü bir meblağ da rüşvet göndermişti. Ancak sadrazam, Karahaydaroğlu'nun gelen adamını hapsetmiş, paraya da el koymuştu.[264] Bunun üzerine eşkıyalık faaliyetlerini daha da şiddetlendiren Karahaydaroğlu, Akşehir-Ilgın arasındaki hac kervanlarına saldırmaya başlamıştı. Bu bölgedeki bütün yolların kontrolünü elinde tutan, Karahaydaroğlu, bölgedeki köylüleri ve ileri gelenleri kendisine tabi olmak zorunda bırakmıştı.[265]

260Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 50.
261 Halil İnalcık, "Haydaroğlu Mehmed," *DİA*, C. 17., s.36.
262 Joseph Von Hammer, (Haz. Mümin Çevik), *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat, 2. Basım, C.10, İstanbul 2008, s. 143.
263 M. Çağatay Uluçay, "Üç Eşkıya Türküsü," *Türkiyat Mecmuası*, (Ed. Cavid Baysun), İstanbul Kurtulmuş Matbaası, C. 13, 1958. s. 88.
264Naima, *Naîmâ Tarihi - C. 4. ...*, s. 1788.
265 İnalcık, *Haydaroğlu Mehmed*, s.36.

1647 yılının sonlarına doğru eşkıyalık faaliyetleri artan Karahaydaroğlu'nun üzerine ilk olarak Karaman Beylerbeyi İpşir Mustafa Paşa tayin edilmişti. Kendisinin yardımına da Anadolu Beylerbeyi İbrahim Paşa verilmişti. Uzun süren hazırlıkların ve asker toplamanın ardından Anadolu'da mevcut bütün askeri birlikler İpşir Paşa'nın kumandasına dâhil edilmiş ve paşa da, 1648 yılının başında Söğütdağı'nı kuşatmıştı. Yapılan mücadelede pek çok eşkıya öldürülmüş, ancak Karahaydaroğlu ele geçirilememişti.[266] Paşa, takibe devam edip, eşkıya reisini yakalamayı planlamıştı ancak bu sırada çok daha önemli bir gelişme ortaya çıkmıştı. Karahaydaroğlu'nun tekrar üzerine gidilmesi için hazırlık yapıldığı günlerde, ciddi bir tehdit olan Sivas Valisi Varvar Ali Paşa ayaklanmış ve mevcut güçlerin doğuya kaydırılması gerekmişti. Celali zamanları aynı anda birden çok isyanın çıktığı sıklıkla görülmüştü ancak bu defaki başkaldırının nedeni ve bastırılma süreci oldukça ilginçti.

Samur kürklere ve lükse düşkün olan Sultan İbrahim, hazinede ortaya çıkan açık neticesinde her sancaktan para toplamayı âdet haline getirmiş ve Sivas Valisi Varvar Ali Paşa'dan da otuz bin kuruş istemişti. Kendisinden istenen bu yüklü meblağ karşısında Varvar Ali Paşa, şehrin ileri gelenlerini toplayıp, Sivas eyaletinin senelik mahsulünü ve kendi zamanındaki varidatı hesaplattıktan sonra bu miktarı ödemesinin mümkün olmadığını bildirmişti. Birkaç defa tekrarlanan talebe de sürekli menfi cevaplar vermişti.[267] Ancak saraydan gelen bir sonraki talep çok daha farklı olmuştu. Karahaydaroğlu üzerine serdar tayin edilen Karaman Beylerbeyi İbşir Mustafa Paşa'nın, Perihan isminde güzelliğiyle meşhur nikâhlı bir karısı vardı. Bu kadının methini duyan Sultan İbrahim, haremine getirilmesini istemiş ve bu görevi de Varvar Ali Paşa'ya vermişti. Ancak bu istek karşısında çok hiddetlenen paşa, "Bre ben pezevenk miyim? Bir Müslüman âdemin nikâhlı avradını elinden alıp padişah bile olsa bir başka herife nasıl veririm?" diyerek gelen elçiyi dövüp, kovmuştu.[268] Söz konusu tavır üzerine Sultan İbrahim, paşayı azletmiş ve katledilip kesik başını getirmeleri için Sivas'a üç defa kapıcıba-

266 İnalcık, *Haydaroğlu Mehmed*, s.36.
267 Ahmet Önal, "Varvar Ali Paşa," *DİA*, C. 42., s.531.
268 Kâtip Çelebi, *Fezleke*, (haz. Zeynep Aycibin), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2007, ss. 797-798.

şıları ile hasekilerini yollamıştı. Bunları şehre sokmayan Varvar Ali Paşa, sonradan baharda Girit'teki savaşa katılması için İstanbul'a davet edilerek Sivas'tan çıkartılmak istendiyse de yine mevkiinden ayrılmamıştı. Bunun sonucunda Celali ilan edilmesiyle birlikte yanına topladığı yaklaşık 7.000 adamıyla isyan etmişti. Paşanın üzerine 1648 yılının Şubat ayında birkaç birlik gönderilse de başarılı olunamamıştı. Ancak bundan sonraki mücadele süreci çok daha ilginç bir hal almış ve İpşir Paşa'nın nikâhlı eşini getirmesi istendiği için isyan eden Varvar Ali Paşa'nın üzerine, serdar olarak yine İpşir Paşa tayin edilmişti. Anadolu'daki diğer beylerbeyi ve sancakbeylerine de birer bahaneyle yerlerinden çıkıp İpşir Paşa'ya katılmalarına dair gizli emirler gönderilmişti. Nisan ayında eşkıya takibi için serdar tayin edilen ve aynı zamanda kendisine Sivas eyaleti verilen İpşir Paşa, Mayıs başında ilk olarak Karaman Sancakbeyi olarak atanan Köprülü Mehmed Paşa'yı, Amasyalı Kör Hüseyin'i, Divriği Beyi Kara Sefer Paşa'yı ve Amasyalı Hacı Efendizâde'yi öne sürmüştü. 4 Mayıs'ta İstanbul üzerine yürümek için Sivas'a geçen Varvar Ali Paşa, üzerine gönderilen birlikle Çankırı yöresindeki Kurşumlıdağı eteğinde yaklaşık bir saat süren bir savaş yapmış ve galip gelmişti. Paşaları da savaşta esir alması üzerine, İpşir Paşa ordusuyla harekete geçmişti. Savaşın ardından Tokat'ın Çerkes kasabasında beklerken, 20 Mayıs tarihinde, İpşir Paşa'nın kendisinin üzerine geldiğini haber alan Varvar Ali Paşa, bu durumu memnuniyetle karşılamıştı. Zira nikâhlı karısının hakkını koruyup isyan ettiğinden, İpşir Paşa'nın kendisine katılmak istediğini düşünmüş ve tedbir de almamıştı. Ancak bu gafletinin bedeli ağır olmuş ve neticede ani gelen bir saldırıyla ordusu bozguna uğramış, kendisi de ele geçirilmişti.[269] Savaştan sonra esir sancakbeylerini hapisten çıkaran İpşir Paşa, isyancı reisinin yargılanması işini de geciktirmemişti. İpşir Paşa'nın huzuruna çıkan Varvar Ali Paşa hiddetle; "Ulan, ben senin avradının ırzını korumak için isyan etmiştim. Senin gibi herifi benim üzerime musallat etmelerinin sebebi budur, bilmiyor musun? Beni Allah'ın emrine karşı çıkmayıp da namusunu koruduğum için mi katledeceksin pezevenk?!" diyerek öfkesini yansıtmış, ancak yine de cellada teslim edilmişti. Kesilen başı da İstanbul'a gönderilmişti.[270]

269 Önal, *Varvar Ali...*, s. 531.
270 Evliya Çelebi, Varvar Ali Paşa'yı bahadır, dilâver, hüner sahibi ve mert, gürbüz bir er diye nitelendirir. Aynı zamanda şair olan Ali Paşa kendi hayatını mesnevi tarzında Makalât adıyla 177 beyit halinde

Varvar Ali Paşa isyanıyla uğraşılması hasebiyle Karahaydaroğlu o günlerde rahat bir nefes alabilmiş, kısa bir süre sonra da Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi neticesinde kaotik bir dönem yaşanması, çok daha rahat hareket etmesini sağlamıştı. Ancak, kendisinin eşkıyalığı ve zararları her geçen gün şiddetlendiğinden pek de ihmal edilmemiş ve tahta çıkan genç sultan IV. Mehmed, iktidarının henüz başlarında Anadolu Beylerbeyi Küçük Ahmed Paşa'yı Karahaydaroğlu üzerine göndermişti.[271] Tecrübeli bir eşkıya takipçisi olan yeni serdar, elini çabuk tutmuş ve 1648 yılının Ağustos sonlarında Afyonkarahisar'a yakın bir bölge olan Sandıklı civarında olduğunu tespit ettiği Karahaydaroğlu'nun üzerine saldırmıştı. Yapılan savaşı kaybeden Karahaydaroğlu, adamlarıyla geri çekilip canını kurtarmış, eşkıyaların bu denli kolay yenilmesinden sonra o civarda ordugâhını kuran Ahmed Paşa da zaferin özgüveniyle hiçbir tedbir almadan askerleriyle istirahata çekilmişti. Casusları aracılığıyla bu gafleti haber alan Karahaydaroğlu, yedi yüz eşkıyasıyla birlikte gece karanlığında Ahmed Paşa'nın ordugâhını basmıştı. Gece karanlığını fırsata çeviren eşkıya reisi pek çok askeri katletmiş, üstelik Ahmed Paşa'yı da esir almayı başarmıştı. Naima'nın anlatımıyla Karahaydaroğlu, paşaya hitaben "bayır aşmazlara (korkaklara) güvenip, başından geçen kimsenin (kellesini koltuğuna almış kimsenin) önüne geldiğin cahilliğe merhameten seni azat eyledim. Yürü var bir dahi kullanamadığın asker ile üstün gelemiyeceğin düşman önüne gelme"[272] demişti. Sonra da kendisini soyup iç çamaşırlarıyla bıraktıktan başına bir külah geçirmiş ve uyuz bir ata bindirip serbest bırakmıştı. Paşayı göndermesinin ardından da ordugâhı yağmalatmış ve adamlarıyla ganimet paylaşımına girmişti. Böylelikle canını kurtaran Ahmed Paşa'nın ömrü ise çok uzun olmamıştı. Zira baskından kaçan askerlerin peşine düşen Karahaydaroğlu'nun yoldaşı Katırcıoğlu, ordugâha döndüğü zaman Ahmed Paşa'nın serbest bırakıldığını öğrenmiş ve Hammer'in anlatımıyla; "münâsebetsizcesine göstermiş olduğu mer-

anlatmıştır. Önal, *Varvar Ali*..., s. 531.; Haluk Gökalp, "Çobanlıktan Valiliğe, Valilikten Asiliğe: Varvarî Ali Paşa ve Makâlât-ı Varvarî," *İlmî Araştırmalar*, S. 22, İstanbul 2006, ss. 111-134; Solakzâde Tarihi (Haz. Vahit Çabuk), C. 2., Ankara 1989, ss. 573-574.

271 İnalcık, *Haydaroğlu Mehmed*, s. 36.

272 Naima, *Naîmâ Tarihi* - C. 4. ..., ss. 1877-1878,; Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı*- C.10..., s. 143.

hametten dolayı eşkıya reisini azarlayarak paşanın takibine çıkıp; yetişip öldürmüştü."

Kazanılan zaferin ardından Ahmed Paşa'nın safında yer alan güvensiz sarıca ve sekban bölükleri de Karahaydaroğlu'nun tarafına geçmiş ve kendisinin saygınlığı olabildiğine artmıştı.[273] Elde ettiği ganimetlerin de etkisiyle Karahaydaroğlu; Kırşehir, Beyşehir, Akşehir, Seydişehir, Alaşehir ve Eskişehir'de levend toplamaya ve artık daha büyük çapta soygunculuk yapmaya başlamıştı. Özellikle kimi bölükleri Batı Anadolu'nun kıyı kasabalarına dek ilerlemiş ve haraç toplamaya başlamıştı. Bu durumdan endişelenen saray, bu defa da Bosna Valisi Ketenci Ömerpaşazade Mehmed Paşa'yı Anadolu Beylerbeyiliğine tayin etmişti. Paşa ayrıca sınırsız yetkilerle donatılarak Karahaydaroğlu meselesini halletmekle görevlendirilmişti. Bu göreve getirilişine dair 19 Eylül 1648 tarihli fermanda eşkıyanın yakalanmasının "aksâ-yı murâd-ı hümâyûn" olduğu ifade edilmiş ve Bolu sancağı, Anadolu ve Karaman'ın bütün askeri güçlerinin emrine verildiği belirtilmişti.[274] Böylelikle müteferrika, çavuş, divan-ı hümayun ve defterhane kâtipleri, tımarlılar; ayrıca paşaları seferdeyse mütesellimler değilse bizzat paşalar, Serdar Mehmed Paşa'nın ordusuna dâhil olmuştu. Ayrıca Karahaydaroğlu'nun başına ödül de konmuş ve kim yakalarsa beş yüz kuruşla bir zeamet verileceği duyurulmuştu.[275]

Üzerine gönderilmek için ordular kuruladursun aynı tarihlerde Karahaydaroğlu, kendisine bir devlet görevi verilmesi şartıyla eşkıyalığı bırakmayı teklif etmiş, aracı olarak da Afyonkarahisar'a yakın Çay köyünde ikamet eden İsa Ağa'yı göndermişti. İsa Ağa eskiden Yeniçeri Ocağı'nda talimhanecibaşı iken sonradan zeamet sahibi olmuş bir şahıstı. Dolayısıyla aracı olmak için uygun bir isimdi. Kendisi İstanbul'a gönderdiği bir arizada, Karahaydaroğlu'na bir mansıb verilmesini sadrazama ve ağalara tavsiye etmiş, ayrıca mektubunda "bir memleketi eşkıyaya harâb ettirmektense, şakiye mansıb vermenin iki şerrin hafifi olduğunu" beyan etmişti. Ancak kendisine ve dolayısıyla

273 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı- C.10...*, s. 143.

274 İnalcık, *Haydaroğlu Mehmed*, s. 36.

275 "...ve her kim hakkından gelir ise beş yüz guruş ile bir zaamet verilmek fermanım olmuşdur. bu hususu dahi ilam edüb elbet ve elbet mezburu ele getürüb hakkından gelüb başın Asitane'i saadetime isal ve irsal eylemek babında fermanı âlişanım sadır olmuşdur," Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 52.

Karahaydaroğlu'na "eşkıyaya tuğ ve sancak vermek iki şerrin hafifi değil, ağırıdır!"[276] diyerek sert bir cevap verilmiş, bunun karşılığında Karahaydaroğlu da, tekrar reddedilmesine müteakip Manisa'ya uzanarak kasabaları vurmaya başlamıştı. Adala ve Alaşehir'de toplu yağmalar yaptırmış, dört yüz atlı ile pek çok can yakmıştı. Ardından Afyon'u basıp birçok kişiyi öldürmüş, çarşı ve pazarları yağmalayıp, sonra da Isparta'ya yönelmişti.[277]

Eşkıyaların Isparta'ya yöneldiği haberinin alınması üzerine Serdar Ömerpaşazade Mehmed Paşa, Abaza Hasan Ağa'yı Hamid sancağına mütesellim olarak tayin edip Karahaydaroğlu'nu yakalamasını istenmişti. Ayrıca saraydan, Abaza Hasan Ağa'ya bir hatt-ı hümayun gönderilmiş ve "ya Karahaydaroğlu'nun başını getirirsin ya da senin başın gider" minvalinde bir tehdidin ardından, eşkıyayı kolay ele geçirirse kendisine Bağdat ve Türkmen Ağalığı vaat edilmişti.[278] Ömerpaşazade Mehmed Paşa, bu görevlendirme dışında ayrıca Saruhan'daki sancakbeylerine Batı Anadolu'nun kıyılarından iç bölgelerine tüm güzergâhların tutulması ve eşkıyaya aman verilmemesi konusunda emirnameler göndermişti. Karahaydaroğlu ise aynı tarihlerde Isparta'yı yağmalamaya başlamıştı. Eşkıyalar dış mahallelerdeki pek çok yerleşimi yakmışlar ve bir hayli adam öldürmüşlerdi. Bölgenin ahalisi sonunda Karahaydaroğlu'na bir temsilci gönderip, yağmanın durması konusunda ricacı olmuşlardı. Karahaydaroğlu bu talebi kabul etmiş ve saldırının durmasına karşılık üç bin kuruş haraç istemişti. Isparta ahalisinin parayı vereceklerini taahhüt etmeleri ve söz konusu meblağ toplanırken biraz süre istemeleri üzerine, Isparta'ya yakın bir ovada gaflet içinde beklemeye başlamıştı.[279] Karahaydaroğlu şehrin kenarında adamlarıyla konaklarken askerlerini toplayan Abaza Hasan Ağa, gece karanlığında binlerce adamıyla eşkıyaların ordugâhına şiddetli bir baskın vermişti. Karahaydaroğlu'nun ordusu hazırlıksız yakalandıkları bu saldırı sonrası fazlasıyla zayiat vermiş ve ilk etapta yüzlerce eşkıya öldürülmüştü. Geriye kalan yaklaşık iki yüz adamıyla çemberi yarmayı başaran Karahaydaroğlu kaçışı esnasında uyluğundan vurulmuş ve yanına aldığı iki adamıyla zorlukla firar

276 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı - C.10...*, s. 143.
277 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 53.
278 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 53.
279 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı- C.10...*, s. 144.

etmişti. Geriye kalan adamları ise Osmanlı askerlerinin insafına kalmış ve Abaza Hasan Ağa'nın ordusu savaş alanındaki eşkıyaları katlettikten sonra, Karahaydaroğlu'nun peşine takılmışlardı.

Karahaydaroğlu, yarası ağır olduğu ve çok kan kaybettiği için, iki adamıyla birlikte Isparta'da bir köye çekilmek zorunda kalmıştı. Peşinde olan Abaza Hasan Ağa ise tellallar çıkarmış ve Karahaydaroğlu'nun nerede olduğunu kim haber verirse, ödül olarak beş at ve beş kese vereceğini, yanında olup haber vermeyenin ise evinin başına yıkılacağını ilan etmişti. Bu duyuru sonuç vermiş ve çarpışmadan sonraki üçüncü gün, bir Yörük, Hasan Ağa'ya gelerek, "Müjde sultanım Karahaydaroğlu kurşun yarasından köyde kalıp haşeratları dağılarak kendusu üç âdem ile bir damda kapanmıştır" demişti. Aldığı ihbar sonrası zaman kaybetmeyen Abaza Hasan Ağa köyü basmış ve eşkıyanın saklandığı evi çevirerek yaylım ateşi emrini vermişti. Karahaydaroğlu yaralı haline rağmen yattığı yerden kurşunla 7 asker öldürebilmiş, ancak nihayetinde teslim olmak zorunda kalmıştı.[280] Adamları öldürüldükten sonra[281] kendisi de zincirlenerek İstanbul'da yargılanmak üzere yola çıkarılmıştı.[282]

Naima, Karahaydaroğlu'nun iyi at ve silah kullandığını, ayrıca yakalandığı zaman "Sakalsız, henüz sarı bıyıkları gelmiş bir taze yiğit olduğunu" söylemektedir.[283] Böylesi genç bir yaşta pek çok şehir yağmalayacak kudrete sahip olan bu eşkıya reisi, İstanbul'a getirildiğinde derhal yeni sadrazam Sofu Mehmed Paşa'nın huzuruna çıkarılmış ve sorguya alınmıştı. Sadrazam, Karahaydaroğlu'na neden eşkıyalık yaptığını sormuş, buna karşılık Sofu Mehmed Paşa'yı Mevlevi külahıyla gören eşkıya reisi, Hammer'in anlatımıyla; "Dede efendi! Kurd oğlu kurd idim, kişi aldığına göre satar. Babasından anasından gördüğünü işler. El-hükmilillâh!"[284] karşılığını vermişti. Sadrazamın altınlarını nerede sakladığını sorması üzerine de; "Bu mahşerde olacak suâldir. Bu kadar kan döktüğüm, bu kadar şehirler yaktığım, bütün menhûbatımı (yağmaladıklarım) birer birer itiraf etmek için

280 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 54.
281 İlyasoğlu'nun bir diğer yaveri Katırcıoğlu Mehmed ise, baskından canını kurtarıp, Orta Anadolu'da eşkıyalığa devam etmiş ve 1668 yılına dek yaşayabilmişti. Mücteba İlgürel, "Anadolu," *DİA*, C. 3., s. 119
282 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı- C.10...*, s. 144.
283 Naima, *Naîmâ Tarihi – C. 4...*, s. 1903.
284 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı- C.10...*, s. 144.

midir? Koca (ihtiyar) vezir! Gün akşamlıdır; dün doğdum bugün ölürem. Hemân sen işini gör!" şeklinde pervasız bir cevap vermişti. Eşkıya reisinin bu cüreti, önceki af taleplerinin reddedilmiş olması dolayısıyla büyük ihtimalle idam edileceğini bilmesindendi. Nitekim Karahaydaroğlu'nun eşkıyalığının en şiddetli olduğu dönemlerde, çağdaşı şairlerden Kâtip Ali, kendisi için şu türküyü yazmıştı:

Haydar-oğlu aklın yok mu başında?
Niçin Al'î Osman'a âsi olursun?
Her ne zulüm işledinse dünyada,
Ettiklerin cümle bir bir bulursun.
Say ederler seni türlü fendile,
Kurtulmazsın nice yüz, bin andile,
İlyas Paşa gibi kayd-ı bendile,
Birgün hünkâr dîvânına gelürsün.
Çok âsiyi çengellere dizdiler,
Ma'n-oğlu'nun askerini bozdular,
Hem Mehdî'nin derisini yüzdüler,
Kınalıoğlu berdar'oldu bilürsün.
Niçin oturmazsın kendi halinde?
Şimdi sensin cümle halkın dilinde.
Bilmiş ol kim Kara Ali'nin elinde
Türlü türlü azap ile ölürsün.[285]

Neticede imparatorluğun pek çok yerinde yaygın bir şekilde söylenen bu türkünün yazarı Kâtip Ali haklı çıkmış, ancak eşkıyanın sonu türküdeki muadilleri gibi pek de acı verici olmamıştı. Sorgulamadan müspet sonuç alınmaması üzerine sadrazam, Karahaydaroğlu'nun idamını emretmiş ve kendisi bir ata bindirilip Parmakkapı'ya götürüldükten sonra asıla-

285 Uluçay, *Üç Eşkıya...*, ss. 89-90.; Barkey'in eşkıyalara yazılan türkülerle alakalı görüşleri şöyledir: "Merkezi devlet kayıtları, kadı sicilleri ile o dönemde yaşayan vakanüvisler, şairler ve âşıklar, köylülerin eşkıyaların büyük kısmının elinden çok çektiğini ve yönetimden tekrar tekrar yardım istediğini gözler önüne sermektedir. Karayazıcı ile Canbuladoğlu hakkındaki efsaneler, bu kişilerin köylüler için övünç değil, korku kaynağı olduğunu gösteriyor. Hikâyelerle halk şarkıları, insanlara kötülük ve zulüm etmek için ömrünü heba eden eşkıyalara verilen öğütlerle doludur." Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 188.

rak öldürülmüştü.[286] İsyanı bastıran Abaza Hasan Ağa da söz verildiği gibi Anadolu Türkmen aşiretleri ağalığına tayin olunarak ödüllendirilmişti.[287]

Batı Anadolu'daki Celali Ardılı Eşkıyalık Faaliyetleri

1610 tarihinden sonra yavaşlamaya başlayan Celali isyanları, İlyas Paşa, Cennetoğlu ve Karahaydaroğlu Mehmed gibi belli başlı eşkıya şefleriyle son demlerini yaşamıştı. Ancak Batı Anadolu'nun içinden zuhur eden veya dışarıdan saldırıya gelen isyancıların yanı sıra, bölgedeki küçük eşkıyalık faaliyetleri de her daim varlığını koruyabilmişti. beş altı kişilik küçük çetelerden, seksen doksan kişilik orta çapta bölüklere kadar pek çok grup, sarp geçitlerde sürekli yol kesip cinayet işlemişler ve imparatorluk çok daha büyük dertlerden mustarip iken, illegal yollardan gelir elde etmişlerdi.

17. yüzyılın başlarından itibaren Aydın ve Saruhan sancakları cinayet, soygun ve tecavüz gibi vakalarla anılır hale gelmişti. 1630-1660 tarihleri arasında Aydın ve Saruhan sancağında türeyen Yirik Ebubekir, Hacı İbrahim Köleoğlu Halil, Dayı Hüseyin, Deveci Ali, Karayahşili Yörük Divane Mahmud, Bergamalı Hızır Beşe, Deveci Süleyman gibi eşkıya reisleri, çeteleriyle birlikte tüccarlara aman vermemiş ve pek çok soygunun müsebbibi olmuşlardı. Özellikle Tire - İzmir arasındaki yoldan geçen kervanları on iki kişilik çetesiyle soyan İzmirli Ali ve Mustafaoğlu Abdullah pek çok şikâyete konu olmuştu.[288] Bu küçük grupların dışında Kara Halil ve Manisalı Aşçı Ahmed gibi eşkıyalar, başlarına topladıkları birkaç yüz kişiyle çok daha büyük yağmalara girişmişlerdi. Eşkıyalar o kadar cüret-

286 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı- C. 10...*, s. 145.
287 Abaza Hasan Paşa'nın bundan sonraki serüveni şöyledir: "Kara Haydaroğlu'nun ortadan kaldırılmasında önemli rol oynayan Abaza Hasan Paşa, bu başarısından dolayı Yeni-il voyvodalığı ile mükâfatlandırılmıştı. Ancak daha sonra kendisine verilen bu memuriyetin elinden alınmasıyla isyana itilmiştir. Etrafına binlerce âsi toplayan Abaza, üzerine gönderilen Karaman beylerbeyini de mağlûp ederek devletten Türkmen ağalığı memuriyetini elde etti, taraftarı İpşir Mustafa Paşa'ya da Halep eyaleti verildi. Bu tavizlerden şımaran Abaza, kapısında daha çok âsi barındırarak güçlendi. Bundan sonra İpşir Mustafa Paşa, Abaza'nın desteğiyle sadârete tayin edildi ise de fazla kalamadı ve idam edildi. Onun öldürülmesi üzerine Abaza yeniden isyan etti. İsyanı Köprülü Mehmed Paşa'nın sadâretinde iyice şiddetlendi. Köprülü'nün sert icraatından kaçanlar Abaza'nın yanında yer aldılar. Hatta Abaza Ilgın'da Murtaza Paşa kumandasındaki bir Osmanlı ordusunu da yendi. Fakat kış dolayısıyla Antep'e çekilip askerlerini çevre kazalara dağıttığı sırada Halep'e gelmiş olan Murtaza Paşa tarafından hile ile yakalanıp öldürüldü. Böylece tehlikeli bir hal alan bu isyan da sona ermiş oldu." İlgürel, *Anadolu*, s. 119.
288 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, ss. 59-77.

kâr hale gelmişti ki 1649 yılında Saruhan'da, kırk kişilik bir çete, sancak mütesellimininin ve kadısının evini basıp, soygun yapmışlardı. Bu tarihlerde servet arzusuyla eşkıyalığa başladıktan sonra kasabaları basıp, kadınları ganimet olarak adamlarına pay eden reislerin yanı sıra ilginç nedenlerle dağ yolunu seçenler de görülmüştü. Kadı sicillerinden anladığımız üzere Manisa'da, Yeniçeri Veli Beşe adında bir zorba, kendisine nasihat eden ve eşkıyalığın fena bir şey olduğunu, Allahtan ve peygamberden korkması gerektiğini söyleyip nasihat eden köylülere, Uluçay'ın ifadesiyle; "Allaha, (Hz.) Muhammed'e ve (Hz.) Muhammed'in anasına küfür ederek mukabelede bulunmuş," bunun üzerine şikâyet edilerek katline ferman alınmıştı. Neticede idamının kesinleşmiş olması da Veli Beşe gibi pek çok kişinin eşkıyalığa sapmasına neden olmuştu. Benzer bir şekilde 1652 yılında Manisa Yaylalı köyünden Seyyid Hasan adında bir kişi Allah'a ve peygambere küfür edip, hacca gidenleri yolundan çevirmeye çalıştığı ve hacı adaylarına "kâfir olmaya gidiyorsunuz" dediği için şikâyet edilmişti. Katline ferman çıkınca da o da eşkıyalığa başlamış, yanına aldığı birkaç kişiyle kısa bir süre yol kestikten sonra yakalanıp öldürülmüştü.[289]

1670'li yıllarda Divaneli Ali, Kazıklı Halil, Gökçe Himmet, Bergamalı Topal Ali, İzmirli Seyyid Ali, Kara Mehmed Beşe gibi, kayıtlarda "eşkıya ve zampara" sıfatlarıyla anılan isimler de mevcuttu. Özellikle Kara Mehmed Beşe adlı eşkıya reisi, Saruhan sancağında pek çok ev basmış ve hanedeki kadınları dağa kaldırmıştı. Yine 1694 yılında faaliyet gösteren Elhac İlyas, Baldırlı Mehmed, Kancıkeşeklioğlu Musa Beşe, Kara Ahmed, Mustafa ve Elhacoğlu Çalık bölgedeki ünlü kadın kaçakçılarındandı. Kendilerinden; "ümmet-i Muhammed'in avretlerini gece ile cebren evlerinden ihraç ve dağlarda gezdirüb eşkıya ve zampara oldukları iddia edilir" cümleleriyle bahsedilen söz konusu isimler Aydın, Saruhan, Menteşe, Sığla, Teke ve Hamid sancaklarında cirit atmışlardı.[290] Ancak sayılan her bir isim, muhtelif zamanlarda yakalanmış ve kafaları kesilerek ortadan kaldırılmıştı.

Bireysel eşkıya gruplarının dışında Batı Anadolu'daki asayişi bozan bir diğer unsur da Türkmen ve Kürt aşiretleriydi. Nitekim Batı

289 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 62.
290 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 76.

Anadolu'da klasik dönemden yıkılışa dek sorun teşkil eden toplulukların başında aşiretler gelmekteydi. Askere alınma ve vergi konusunda zaten her an başkaldırmaya müsait olan ve başıboş olarak görülen konar-göçer aşiretler, özellikle 16. yüzyılın sonlarından itibaren, idareciler için önemli bir sorun teşkil etmişti.[291] Aşiretlerin eşkıyalığı neticesinde, yerleşik köylüler; ekinlerini ve bağlarını hayvanlarına yediren, gasp yapan, kız kaçıran, karşı çıkan köylüleri öldüren konar-göçer gruplarından sık sık şikâyetçi olmuşlar ve dilekçelerini yerel yöneticilere, hatta Divan-ı Hümayuna kadar ulaştırmışlardı.[292] Şikâyetlerin içeriğinde at ve deve gibi bineklere binmelerinin yanı sıra silah taşımaları nedeniyle, köylülerle arasında çıkan çatışmalarda Yörüklerin üstünlük sağladığından bahsedilmekteydi.[293] Yerleşik köylüler ve konar-göçer aşiretler arasındaki sorunlarda, mülki amirler genel olarak şirret ve şekavet ile tanınan aşiretler yerine köylülerin tarafını tutuyordu. Saray da bu tarz husumet ve anlaşmazlıkları doğrudan aşiret eşkıyalığı olarak nitelendirmekteydi. Nitekim bu algı konusunda Uluçay şunları söylemektedir:

> Yaşayışları ve meşgaleleri icabı, otluk yerleri ve meraları her zaman tercih eden Yürük ve Türkmenler, mevsimden mevsime, otun bol bulunduğu yerlere gitmiye mecburdurlar. Erzurum'dan Van'a; Manisa'dan Balıkesir'e; Ilgaz'dan Kastamonu'ya hareket eden bir aşireti tasavvur ediniz; bunlar gidiş gelişlerinde, yollarda neler yapmazlar? Kendileri için lazım olan gıdanın, yanlarında bulunduğunu fark etsek bile, hayvanlarının iaşesi güçtü. Bu itibarla, yaylak ve kışlağa giderken, muhakkak surette, şehir ve köylerin tarla, bağ ve bahçelerini çiğnetip hasara uğratıyorlardı.

291Aşiretlerin yapısı ve dahil oldukları eşkıyalık faaliyetleri için; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1987.; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.; Reşat Kasaba, *Bir Konargöçer İmparatorluk Osmanlıda Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar*, (Çev. Ayla Ortaç), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012.; Abdullah Saydam, "Osmanlı Devleti İle Aşiretler Arasındaki Çatışma Konuları ve Devletin Denetim Araçları," *Abdülkadir Yuvalı Armağanı*, I, Kayseri, 2015.
292Özcan Tatar, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskânı (1691-1750)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005, ss. 3-4.
293 Hüseyin Arslan, *Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. Yüzyıl): Yönetim Nüfus Göçler, İskânlar, Sürgünler*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 231-232.

Batı Anadolu'daki aşiretlerin dâhil olduğu suçlar genel olarak yerleşiklerle yaşanan özel mülkiyet anlaşmazlıklarından kaynaklanmaktaydı. Muhtelif tarihlerden birkaç somut örnek verecek olursak 1643 yılında Saruhan sancağının Mamaklı köyündeki aşiretler, Yorgaköy sipahisi Hızır Bey'in arazisine izinsiz bir şekilde yerleşmişler ve bahar ayı olması hasebiyle tımardaki ekinleri tahrip etmişlerdi. 1654 yılında da Batı Anadolu'daki Türkmenlerin başlarından biri olan Şahin Bey, yaklaşık beş yüz kişilik cemaatinin yanı sıra hayvan ve develeriyle bölgede yaylağı olmadığı halde Sart civarındaki Bintepeler'e yerleşmişti. Hayvanları o mıntıkada bulunan Manisalıların ve civar köylerin ekinliğini tahrip etmişler, bunun üzerine halk da şikâyetçi olmuştu. Yine 1669 yılında Manisa'da oturan Türkmenler, bin kadar hayvanla Tekeliköy civarına gitmişler ve orada aynı köyden Boşnak Mustafa Ağa'nın 40 dönüm ekili buğday tarlası içine hayvanlarını salmışlardı. Mustafa Ağa buna engel olmak isteyince, oradaki çobanlar sopayla başını yarmışlardı.[294]

Otlak-mera kavgalarının yanı sıra doğrudan eşkıyalık faaliyetlerine girişen aşiret mensupları da bulunmaktaydı. 1688 yılında ortaya çıkan ve aşiret desteğini arkasına alan Firuz Bölükbaşı bunlardan birisiydi. Bu tarihte aşiret menşeli eşkıyalık olayları nedeniyle yine aynı tarihte tıpkı levendler gibi Türkmen ve Kürt aşiret mensuplarının verilen emirleri yerine getirmedikleri takdirde haklarından gelineceği konusunda hükümler gönderilmeye başlanmıştı. Ancak yasaklamalar fayda sağlamamış ve 1689 yılında Yörük Veli Beyoğlu ile Topal Yusuf; Hüdavendigar, Aydın, Saruhan ve Karesi sancaklarındaki pek çok yere baskın vermişlerdi. 1695 yılında Yörük Derviş isminde bir eşkıya reisi birkaç arkadaşıyla köyleri basıp adam öldürmeye başlamıştı.

17. yüzyılın sonlarında, vergi vermek istemeyen ya da iskâna karşı çıkan dört-beş yüz kişilik cemaatli aşiretlerin bazı şekavet vakalarına karıştığını görmekteyiz. Danişmendliler'den yirmi iki cemaat Karahisar ve Hamid sancaklarındaki sahipsiz ve harap köylere, Bozulus Türkmenlerinin Aydın'da oturan cemaati de Bolvadin ve İnönü'ye iskân edilmişlerdi. Ancak söz konusu gruplar yerlerinden ayrılmayı reddetmişler ve

294 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, ss. 90-91.

izinsiz bir şekilde Saruhan sancağına yönelmişlerdi. Burada köy köy gezip halkın mallarını almışlar, hayvanlarını ekinlere sürüp mahsulü yedirip çiğnetmişler ve sayıca üstün olmaları nedeniyle şiddetten çekinmemişlerdi. Yine Yörüklerden Kara Süleyman, yanına aldığı altmış kişiyle 1698 yılında Saruhan sancağındaki köyleri basıp, yirmi otuz kuruş haraç almaya başlamıştı. Şikâyet üzerine görevlendirilen Manisa Mütesellimi Ahmed Ağa, hızla aşiret mensubu eşkıyaların üstüne saldırmış ve şiddetli geçen çarpışma sonrası eşkıyalar, üç askeri mızrakla öldürmüşler, birkaçını da yaralamışlardı. Ahmed Ağa ise yedi eşkıya öldürmüş, dokuzunu da yaralamış, ancak Kara Süleyman'ı elinden kaçırmıştı. Öldürülenlerin yanı sıra yakalandıktan sonra idam edilenlerin başları kesilerek teşhir için İstanbul'a gönderilmişti.[295]

16. yüzyıldan itibaren taşra isyanlarından muzdarip olan imparatorluk, Türkmen aşiretlerin dâhil oldukları asayişsizlik veya eşkıyalık olayları karşısında şiddet ve sürgünü beraberinde getiren bir refleks edinmişti. Ayrıca özellikle Bozdağlar ve Yund dağı gibi aşiretlerin fazla miktarda olduğu alanlar sık sık teftiş edilmişti. Aşiret isyanlarının önüne geçilememesinin sebebi merkezi denetimin zafiyet içinde olmasının yanı sıra bu konar-göçer grupların kendi içlerinde hiyerarşik örgütlenmeleri ve otokontrol mekanizmalarıydı.[296] Öyle ki sadakat ve katı disiplinle oluşan yazısız bağ nedeniyle bazı mıntıkalarda aşiretler, devletten daha güçlü durumdaydılar. Bu şartlarda can güvenliğinin olmadığını düşünen köylüler de hükümete sık sık şikâyet dilekçeleri yazmışlar veya kendilerinin saldırılara karşı korunmalarını ya da başka taraflara göç etmelerine izin verilmesini istemişlerdi. Olumlu cevap alınmadığında ise hükümetten habersiz bir şekilde çiftini çubuğunu terk edenler olmuş, ancak bunlar da suçlu duruma düşmüştü. Neticede Batı Anadolu'daki pek çok yerleşim biriminde konar-göçer aşiretlerin sebep oldukları eşkıyalıklar nedeniyle köy ve kasabalar boşalmıştı.

295 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, ss. 94-95.

296Aşiret içi yapılanmayı Orhonlu şöyle tarif etmektedir: "Her boyun başında bir Bey (Boybeyi) bulunurdu. Aşiret boybeylerine 'Mîr-i Aşiret' denirdi. Arap aşiretlerinin boybeylerine de 'Şeyh' denirdi. Boybeyi, aşiret içinden bir de 'kethüda' seçerdi. Gerek has şeklinde gerekse bir sancağın vergi dairesine bağlı olarak vergi ödeyen Yörüklerin başına hükümetçe 'voyvoda' tayin edilirdi." Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda...*, s. 908.

Sancaklara vali olarak atanan paşaların temel vazifesi, idari görevlerini yerine getirmenin yanı sıra temsil ettikleri sultanın gücünü, hükümleri altındaki ahaliye hissettirebilmek ve düzeni korumaktı. Daha da somutlaştırılmış bir ifadeyle vergilerin aksama olmaksızın toplanabilmesi, savaş zamanı istenilen miktarda asker sevkiyatının yapılabilmesi ve isyan etmeye cüret eden eşkıyanın başının koparılması taşra amirlerinin asli sorumluluklarındandı. Elbette bütün bunların sağlanabilmesi için öncelikli şart, gücün filli olarak hissedilebilmesini sağlayacak silahlı adam sayısının fazlalığıydı. Nitekim paşalar, "vardıkları eyalet ve sancaklarda şanlarına ve rütbelerine layık ve sezaver hadem ve haşem istihdamiyle ayan ve ahaliden muvakkar ve muhteşem olmak zorunda idiler."[297]

Bu zorunluluğun da etkisiyle, eyalet ve sancakları idare eden dirlik sahibi idari amirler, erken dönemlerden itibaren siyasi bir yatırım aracı olarak, kendilerine "kapu halkı" adı verilen ücretli / sözleşmeli askerleri, yani sekban ve sarıcaları maiyetlerinde besleme yoluna gitmişlerdi.

Sekbanlar menşeine göre Kapıkulu Ocağı'nın, yeniçeri kısmına dâhil olan 65. Orta olarak anılan sınıf ve 17. yüzyıldan itibaren reayadan seçilen paralı askerlerden meydana getirilen sınıf olmak üzere iki gruba ayrılmaktaydı.[298] Konumuz itibariyle ele alacağımız reaya kökenli sekbanlar, sancaklardaki paşaların emrinde görev alırlar ve savaş zamanı cephede çarpışıp bu işten para kazanırlardı. Reaya kökenli sekban bölüklerine asker alımı için özel bir sistem uygulanmaktaydı. Buna göre önce yeniçeri çavuşları, reayadan asker alımı konusunda kendilerine yetki veren sultan beratıyla birlikte kadıya başvurur, sonrasında da gönüllülerden asker yazardı.[299] Yeni sekban yazılanlara da sefere hazırlanabilmeleri için on iki kuruşa varan bir para bahşiş olarak verilir ve alacakları ulufenin bir kısmı da peşin ödenirdi. Buna ilaveten askerler kendi yiyecek istihkakları ile hayvanlarının yeminin nakdi karşılığı olan "tayinat" veya "zahire-baha" adı verilen ücretler alırlardı. Ulufe aylık iki buçuk kuruş, tayinat ise bir kuruşun sekizde

297 Uluçay, *18. ve 19. yüzyıllarda...*, s.71.

298 Kapıkulu sekbanlarında, sekbanbaşı, yeniçeri ağasından sonra en yüksek rütbeli subaydı. Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 19.

299 Yüzyılın sonlarına doğru bu görevi ayanlar almaya başlamıştı.

biri kadar olurdu.[300] Görüldüğü üzere pek çok harcama kalemi olan sekban birlikleri, kapılarında oldukları paşanın altınlarını azaltsa da ona kazandırdıkları güç dolayısıyla siyasi yükselişini hızlandırırdı. Nitekim 17. yüzyılda pek çok devlet adamı, emrindeki ordunun gücü sayesinde makam, mevki elde etmiş, takdir görmüştü. Ancak imparatorluğun bozulan şartları, paşa kapılarını da etkilemekte gecikmemişti.

Sancaklardaki pek çok kudretli paşanın nüfuzu, 17. yüzyıl sonlarından itibaren merkezi otoriteyi korumak adına daha az geliri olan eyalet ve sancakların temlik olarak verilmeye başlaması sonrası azalmaya başlamıştı. Mali gücün azalmasına müteakip beslenen asker sayısı da doğal olarak düşmüştü. Saray için muteber olmalarının yolu istenildiği zaman gönderecekleri asker sayısı ve dağıtılacak değerli hediyelerle ölçülmekteydi. Bu şartlarda hazinesi boşalmaya başlasa dahi askeri gücünü muhafaza etmek ve rakiplerine karşı üstünlüğünü kaybetmemek isteyen kimi paşalar, ne olursa olsun sekban bölüklerinden feragat edememişler ve masrafların karşılanması için alternatif arayışlara girerek emirlerindeki askerlerin masraflarını reayadan olağanüstü vergilerle karşılama yoluna gitmişlerdi. Böylelikle 17. yüzyıl sonlarından itibaren reayaya karşı baskıcı uygulamalar iki şekilde vücut bulmuştu. Birincisi, işsiz levendler ya da sarıca ve sekbanların reayaya kanunsuz nakdi ve ayni vergi yüklemeyi alışkanlık haline getirmesi, ikincisi ise sultan adına hareket eden vekillerinin, yani taşra idarecilerinin sık sık hakları olmayan haraç ve cezaları toplamaya yeltenmesiydi.[301] Öyle ki bu dönemde reayadan zorla bir şey koparmak, para ve iaşe talep etmek askeri idareciler ile genel anlamda bütün askeri sınıf için gelirlerini arttırmanın en yaygın yolu haline gelmişti. Üstelik bunu yasal bir kılıfa büründürmeyi de başarmışlardı.

16. yüzyıla kadar eyaletlerde güvenliği sağlamak, sultanın mutlak yetkisinin bir parçasıydı. Saray tarafından denetime tabi tutulan taşradaki beylerbeyleri, sancakbeyleri, subaşılar ve tımarlı sipahiler, hiyerarşik bir yapıda, kamu güvenliğini sağlamaya çalışırlardı. Bu sistemde düzeni bozanlar yalnızca merkezi yönetimin eyaletlerdeki temsilcileri tarafından

300 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 39.
301 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 39.

kovuşturulabilir, idam olmamak koşuluyla ceza yerel kadının ya da naibin hükmüyle verilebilirdi. Bedensel cezalar ise eyaletlerde kamu güvenliğinden sorumlu şahısların, yani sancakbeylerinin, beylerbeylerin ve vezirlerin yetkisindeydi.[302] Asayişin yanı sıra işin iktisadi boyutunda da tımarları dâhilindeki cürümler için, kadının kestiği para cezalarını tahsil etme hakkı, tımar sahibi ve subaşınındı. Ancak sonrasında duyulan ihtiyaç gereği bu hak sancakbeyine verilmiş, böylelikle usulsüzlüklerin de kapısı aralanmıştı.

Kişisel kazanç peşinde olan bazı sancakbeyleri, bu yeni süreçte kanunun koruyucusu ve uygulayıcısı sıfatıyla, maiyetleriyle birlikte sancaklarında sık sık dolaşmaya çıkmışlardı. Söz konusu devriyeler ise çoğunlukla reayaya yönelik ciddi yolsuzluk ve haksızlıkların daimi bir kaynağı haline gelmişti.[303] Özellikle asi ve eşkıyaları durdurmak üzere görevlendirilen paşalar halka kendi masraflarını yüklemekten geri kalmamış ve halka "sekban akçesi" adı altında salgınlar yapmışlardı.[304] Nitekim sancakbeyleri, çoğu zaman yanlarına aldıkları beş yüz ile iki bin arası adamla, eşkıya takibi veya denetlemesi için köy ve kasabaları devre çıkıyorlardı. Kanuna göre bu devriyeler sırasında köy odalarında veya halkın rıza gösterdiği yerlerde kalmaları, ya da yiyecek ve içeceği parayla satın almaları gerekirken bu kurallara uymuyorlar ve halka eziyet ediyorlardı. Ailelerinin yaşadığı evlerde askerleri ağırlamak zorunda kalan ahali aynı zamanda arpa, saman, koyun, kuzu, tavuk, yağ, bal ve ekmek gibi yemlik ve yemeklik malzemeyi ücretsiz vermek zorunda kalıyordu. Bu nedenle pek çok adaletnamede, idari amirlerin iki haftada bir on beş-yirmi atlı ile değil de iki-üç ayda bir dört-beş atlı ile bölgelerini devre çıkmaları, bu devir esnasında fakir köylülerde misafir kalmamaları, ücretsiz olarak yem ve yemeklik almamaları, köylünün sığır, kuzu ve tavuklarına el sürmemeleri, buğdaylarının öşrünü tespit ederken haksızlık etmemeleri ve bu arada herhangi bir cebir ve gasp hareketinde bulunmamaları emredilmiş-

302 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s.38.
303 Daha geniş bölgelerde bey ve paşalar toprakların genişliğinden dolayı ceza aidat ve haraçların toplanması için vekillerini yani voyvoda ve subaşıları görevlendirdi. Çoğu kez gelirlerini toplama imtiyazı karşılığı kendilerine toptan ödenen belli bir miktar para üstünden alt kademedeki devlet görevlilerine iltizama verilirdi. İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s.38.
304 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 45.

ti.[305] Ayrıca farklı dönemlerdeki fermanlarla memlekete büyük çapta zarar veren ve kanun, ahlak ve insaf dışı olarak nitelendirilen bu yolsuzlukların tekrar edilmemesi konusunda sık sık uyarılarda bulunulmuştu. Bu yüzyılda pek çok hükümde; "her diyara beylerbeyi ve sancakbeyi nasb olunub her birine müstakil haslar tayin olunmaktan murad, vilayet üzerine çıkıp cem-i emval eyleyip memleket ve vilayeti viran eylemek için değildir."[306] hatırlatmasında bulunulmuş ve idareciler bizzat sultan tarafından defaatle ikaz edilmişti.[307] Ancak yüzyıl sonlarında durum o kadar ciddi bir hal almıştı ki, 1595 yılında idarecilere ve bütün tebaaya hitaben bir buyrukta sultan; bu tür kanunsuz eylemlerde bulunan sancakbeyleri ve maiyetlerinin idam cezasına çarptırılacakları ve bütün varlıklarının da bu eylemlerden mağdur olanlara verileceğini duyurmuştu.[308]

17. yüzyılın başlarındaki vakalara göz attığımız zaman, saraydan yoğun olarak çıkarılan hükümlere rağmen taşra zorbalarının yasaklara pek aldırış etmedikleri sonucunu çıkarabiliriz. Nitekim 1604 tarihli bir raporda, zorba paşaların ve emirlerindeki sekbanların, Batı Anadolu'da reayaya çektirdikleri eziyet, tüm detaylarıyla vurgulanmıştı. Aralarında Arslan Gazioğlu, Ali Çavuş, Mehmed Çavuş, Sarı Mehmed ve Köroğlu'nun da bulunduğu yirmi dört eşkıya reisi ve sekbanbaşı, birkaç yüz atlıyla beraber baskına çıkmışlardı. Yolları üzerindeki köylülerin mallarını talan etmişler, evlerini yakmışlar, iki yüzden fazla kişiyi öldürmüşler, genç oğlanları ve kızları kaçırmışlar, elli binden fazla koyun, keçi, at ve kaliteli deveyi çalıp, arpa, buğday, yağ, bal stoklarını ve daha başka mallara da el koymuşlardı. Ardından da üç yüzden fazla adamı yakalayarak gece gündüz işkence etmişlerdi.[309] Bir intikam saldırısı olma ihtimalinin yüksek olduğu bu olay büyük korkuya neden olmuş, ancak bu tarz şiddet gösterilerinin arkası kesilmemişti. Yine aynı tarihlerde Ömer Bey, altı yüz atlı askeriyle birlikle Hamid sancağı merkez olmak üzere Batı Anadolu'nun pek çok yerleşimini basmış ve keyfi cinayetler işlemişti. Ayrıca kırsal kesimde zengin-fakir

305 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 132.
306 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s.70.
307 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, ss. 132-133.
308 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s.39.
309 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 193.

ayırt etmeksizin tüm köylülerden "salma" adı verilen kanundışı vergiler almıştı. Yine Arslan Bey ile dört yüz adamı, Antalya bölgesinde köylülerden sekiz yüz ile dokuz yüz kuruş arasında bir para almış ve sık sık Menteşe civarına saldırılar düzenleyip geçtiği yerlerde adam öldürmüştü.[310] Önceki bölümlerde bahsedilen eşkıyalık olaylarından farklı olarak bu şahısların her biri resmi devlet görevlisiydi. Dolayısıyla köylünün şikâyet edebilecek pek mecrası da kalmıyordu. Her ne kadar köylülerin fena muamele görmesinin önüne geçilmesi konusunda hassasiyetle yaklaşılsa da yolsuzluğa karışan taşra yöneticileri; "ecdadı izamım ruhu için kuzat dibekte dövülüb helak ve beylerbeyiler subaşıları ve ümera ve ummal vesair zabitlerdir salb ü siyaset olmak mukarrerdir"[311] cümlelerinde de belirtildiği üzere açıkça idamla tehdit edilse de müspet sonuç alınamamıştı.

Sancaklardaki zorba paşalar, haraçların dışında pek çok vergi de toplamakta ve bunlarda, belirlenen üst sınırın çok daha fazlasını istemekteydiler. "Selamlık," "nalbaha," "çizmebaha," "tavukbaha," "kaftanbaha," "konak ve göçek akçesi," "çubuk akçesi," "öşrü diyet," "devreiyye," "yemlik," "ağalık," "kethudalık," "ambar akçesi," "deve kirası," "huddam akçesi," "düzenlik," "karşılık," "kazık akçesi," "otluk," "at bekçisi," reayadan toplanılan vergilerden bazılarıydı.[312] Üstelik ilerleyen tarihlerde durum daha da şiddetlenmişti. Bu tezi birkaç örnekle somutlaştırmak faydalı olacaktır.

Sancakbeyi bir yere geldiği zaman yollara önce bez, sonrasında da hasır döşemek âdet olmuştu. Her ne kadar kanun aksini buyursa da, paşa ve maiyeti gelir gelmez ileri gelenler konak ve evlere dağıtılır, kaldıkları müddetçe ev sahipleri tarafından ağırlanırlardı. 9 Ağustos 1648 tarihli zahire defteri kayıtlarına göre; Saruhan'a gelen, Aydın ve Saruhan sancakları muhassılı İshak Paşa ve maiyeti, halktan, karşılığını ödemeden hayvanları ve kendileri için pirinç, yağ, bal, et, ekmek, şeker, kahve, arpa, saman, odun ve mum almışlardı. Yine aynı sene üç dört gün Manisa'da kalmışlar ve üç yüz akçeyi bulan masraflarını ahaliye ödetmişlerdi.[313] Bir başka örnekte Abaza Hasan ve eşkıyasını yok etmek için görevlendirilen Vezir İsmail

310 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 220.
311 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, ss. 125-131.
312 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, ss. 111-115.
313 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 17.

Paşa, 1659 yılında Manisa'ya gelmiş ve beş gün kalmış, bu süre zarfında da kendi ve adamları için 511.641 akçe harcanmıştı. Bunun yanı sıra ileri gelenlerden 144.000 akçe de hediyelik değerli eşya almıştı.[314]

Sadece paşalar değil, alt kadrolardaki görevlilerin de eziyetleri ve yolsuzlukları, sıklıkla şikâyet konusu olmuştu. Özellikle 1627 yılından sonra artan "arpalık" uygulamasıyla hizmeti görülen devlet adamlarına bir bölgenin vergi gelirlerinin bir kısmı tahsis edilmeye başlanmıştı. Ancak paşa, o sırada bir başka yerde beylerbeyi, sancakbeyi veya serdar vazifesinde olduğunda, söz konusu arpalık sancağa çok az uğramakta, ya da hiç gelmemekteydi. Böylesi durumlarda kendisini temsil etmesi için yerine ağalarından birisini bırakmak âdet olmuştu. Bu görevliye "kaimmakam" veya yaygın ismiyle "mütesellim" denmekteydi. Bunun yanı sıra kendi sancağında merkezde oturan paşa, kazaların ve kasabaların denetimi için "voyvoda" ismi verilen nüfuzlu kişileri görevlendiriyordu. Dolayısıyla söz konusu serbestlik yüzünden kimi yerlerde mütesellim ve voyvodalar da, emirlerindeki paşalar gibi zorba tavırları sergilemekten çekinmiyorlardı. 1643 yılında Türkmen Voyvodası Kazaz Ahmed, Alibeyli adındaki bir Yörük köyüne geç vakit gelmiş ve kadınlardan şarap ve yiyecek istemiş, istediğini alamayınca da birkaçını yaralayıp köylülere küfür etmişti. 1653 yılında Manisa Mütesellimi Baltacı Mahmud Ağa, Akhisar halkından ağıl vergisi toplamak için elli adamını göndermişti. Vekili, pazara gelen yolcuların arasından bu parayı toplamış, ancak direnenlerin ayaklarına bukağı, ellerine bilekçe, boğazlarına zincir vurarak köy köy dolaştırmıştı.[315] 1655 yılında, Anadolu Beylerbeyinin adamı Kartalcıoğlu, bin kişiyle Manisa köylerini soymuş, yem ve yemek para almıştı.[316] Bunun dışında sekbanları da köyleri yağmalamış ve kullanılabilecek binek hayvanlarının yanı sıra mutaf malzemesi, eski gömlek, ağaç lüle, sarık, biber, çakmak, ağaç testi, ustura, eski makrama, taş bileği, iğne, bez, don, ibrik, boncuk tas, sapan, makas, süpürge, sabun, fincan, külah gibi envai çeşit eşyaya el koymuşlardı.[317] 1656 yılında Saruhan Mütesellimi Osman Bey de sorun yaşadığı bir adamın eli-

314 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 105.
315 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 118.
316 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 129.
317 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 130.

ni, bileklerinden kestirmişti. 1665 yılında Saruhan sancağına tayin edilen Zeynel Abidin Paşa, altı yüzden fazla atlıyla Çobanisa köyüne gidip halka bir hayli eziyet ettikten sonra 15.514 akçe değerinde bedava yem, yiyecek, içecekle zahireyi gasp etmişti. Devamında da Toyyusuflu köyüne beş yüz sekban ve sarıca ile gidip halktan "konakçı akçesi" adı altında otuz kuruş para, yetmiş kilo arpa, on kuzu ve iki yüz tavuk almıştı.[318]

İşlenen cinayetleri bir kenara ayırırsak saray, her ne kadar devamlı surette uyarılarda bulunsa da çoğu zaman gelen paşaların, besledikleri sekbanların ücretini karşılamak adına aldıkları usulsüz salgınlara göz yumuyordu.[319] Zira Osmanlı İmparatorluğu, aynı anda açılan farklı cepheler ve eşkıyalar yüzünden 17. yüzyılda, hiç olmadığı kadar askere ihtiyaç duyuyordu. Kaldı ki sekbanlar, her ne kadar kendilerinin karıştıkları eşkıyalık olayları çok da olsa Batı Anadolu'nun güvenliği için gerekli görülüyordu.

Bir örnek teşkil eden Aydın ve Saruhan sancağı üzerinden bir değerlendirme yapacak olursak, 16. yüzyılda bölgedeki asker miktarı oldukça azalmıştı. Seferlerde ölen sipahiler dışında, Osmanlı İmparatorluğunun özellikle Batı Anadolu'nun denize yakın yerleşimleri, deniz savaşları için çok sayıda insan çekmekteydi. İlerleyen bölümlerde, Garp Ocaklarına Batı Anadolu'dan gönderilen gençler konusunda detaylarına değineceğimiz üzere pek çok genç, Akdeniz'de korsanlığı cazip bir iş kapısı olarak görmüş, bu nedenle toprağın eski cazibesini kaybetmesiyle Aydın ve Saruhan'daki sipahi örgütlenmesi bu yüzyılda büyük bir yıkıma uğramıştı. Dolayısıyla elde kalan intizabat gücünün sekbanlar olması nedeniyle, bu silahlı grupların tasfiyesi söz konusu olmamıştı. Ayrıca bahsi geçtiği üzere sekbanlar savaşlarda da işe yarar unsurlardandı. Nitekim cephelerdeki ateşli silah kullanmayı bilen asker ihtiyacının baş göstermesi üzerine 1605 yılında sadrazamın, Menteşe Valisi Mehmed Bey'den "küllî tüfeng-endaz sekban cebelü ile sefer-i Hümâyûna gelmesi"ni istemesi, buna verilebilecek örneklerden sadece birisidir.[320] Yine de faydalarının yanı sıra yüzyıl başlarındaki büyük eşkıyalık hareketleri, yerel düzeyde kanunsuzlukları da körüklemiş, paşa ve sekban eşkıyalığı, imparatorluğun gücüne ters orantılı olarak gittikçe şid-

318 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 102.
319 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 30.
320 Orhonlu, *Osmanlı Tarihine...*, s. 98.

detli bir surete bürünüp yüzyıl sonlarına kadar etkisini devam ettirmişti.[321] Söz konusu sadakat yeminlerinin ve sultan tarafından kendilerine gelen uyarıların pek de işe yaradığı söylenemezdi. Nitekim önceki bölümlerde ele aldığımız üzere pek çok has ve zeamet sahibi paşa, savaş zamanlarında asker talebine uymamış, sefere katılmamak için zamanlarını yollarda oyalanarak geçirmiş ve eşkıyayı bastırmak adına pek bir gayret göstermemişti. Dolayısıyla bizzat sekbanlara hükmeden bu ehl-i örf itaatsizliğinin yansımaları kırsalı yaşanmaz hale getirmişti. Pek çok köylü, hamisinin hazinesini doldurmak isteyen sekbanlar tarafından işkence görmüş, canından ve malından olmuştu. Toplanan sekban akçelerinin bir kısmı elbette sekbanların bizzat kendi cebine girmişti. Bu çıkar ilişkisi öylesine âdet haline gelmişti ki kimi zaman paşalar, kapı halklarını denetim altına almaya çalıştıklarında, yağmacılığa alışmış bu güruhu dizginlemekte güçlük çekmişlerdi.[322] Taşra kuvvetlerinin yapısal değişimi söz konusu başına buyrukluğu da beraberinde getirmişti. Tımar sisteminin geçerliliğini koruduğu dönemlerde bir taşra idarecisinin merkezi yönetime karşı ayaklanması hemen hemen imkânsızdı.[323] Zira klasik dönemde bir valinin maiyetindeki kapı halkının tımar tevcihleri ve tımar sahiplerinin terfileri tamamen merkezi yönetimin denetimindeydi. Bu kullar valinin emrinde seferlerde görev alırlar ve savaş sonrası sivil asayişi sağlarlar, ancak valinin yanındaki görevleri biter bitmez gelir kaynakları olan köylerine dönme kaygısı içinde olurlardı.[324] Oysa yeni dönemde, nedenleri öncesinde açıklandığı üzere askerliğin profesyonel bir mesleğe dönüşmesiyle birlikte bölükbaşıların, yani askeri amirlerinin emrinde bağımsız askeri birlikler halinde hareket eden sekbanlar çok zapt edilir durumda olamamışlardı.

Belgelere yansıyan daha pek çok olayda reayanın, paşaların emrindeki sekbanlardan çektiği eziyetten bahsedilmişti. Ancak sekban tahakkümünün bir başka boyutu daha bulunmaktaydı. Kapısında olduğu paşanın masraflarını çıkarmak ya da onun himayesinden aldığı güçle yağma yapa-

321 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 30.
322 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 194.
323 Osmanlı bürokratik yapısı paşaların sancaklarda kontrolsüz bir şekilde güçlenmelerine engel olmak için hukuki meseleleri kadıların, mali meseleleri ise defterdarların sorumluluğuna verse de bahsi geçen idari yozlaşmalar neticesinde bir süre sonra suiistimallerin önüne geçememişti.
324 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 30.

rak servet kazanmak için eşkıyavari davranan sekbanlar kadar, savaş sonrası terhis edildikten sonra işsiz kaldıkları için doğrudan eşkıyalık yapan sekbanların sayısı azımsanamayacak derecede artmıştı. Söz konusu durumda, Batı Anadolu'da, paşa emrindeki sekban eşkıyalığıyla at başı giden ünlü bölükbaşı ayaklanmalarını ortaya çıkarmıştı.

Batı Anadolu'daki Bölükbaşı İsyanları

Sekbanlar, Kapıkulu Ocağı'ndan ayrılıp vilayet ve sancaklarda bulunan vali ve sancakbeylerinin maiyetlerinde hizmet etmelerine müsaade edildikten sonra, paşa kapılarında göreve başlamışlar ve burada da tıpkı Ocak'ta olduğu gibi bölüklere ayrılmışlardı. Kapı halkları her ne kadar kısa ömürlü istihdam edilen gruplar da olsalar, yine de belli bir takım askeri ilkeler esasına göre örgütlenmişlerdi. Paşa kapısındaki bu ücretli gruplarda görev alan sekban kumandanların en büyüğüne "bölükbaşı" denmekteydi. Kapılar, ellişer kişilik bölümlere ayrılır ve her bölüğün başında birliğin örgütleyicisi olarak hizmet ve ücret şartlarını belirleyen bir bölükbaşı bulunurdu. En kıdemlilerine ise "baş bölükbaşı" adı verilirdi. Bir başka deyişle bölükbaşı, birliğin bekasından sorumlu kişiydi.[325] Dolayısıyla bölükbaşının asilik eğiliminde olması, istemsizce tüm bölüğün eşkıyalığa sapmasına sebep olabiliyordu. Elbette bu kitle psikolojisinin temelini öncelikle iktisadi kaygılar oluşturuyordu.

İmparatorluğun sekban birliklerine duyduğu ihtiyaç savaş zamanları önemlerinin artmasına neden olmuş ve eyaletlerdeki paşalar, kapılarını özellikle savaş ve sefer zamanlarında giderek çok daha fazla sekbanla doldurmaya başlamışlardı. Gücünü muhafaza etmek istediği için askerlerini yanında tutup, bunların masraflarını reayadan usulsüz yollarla karşılayanların yanı sıra, sefer dönüşünde emrindeki birliklerin çoğunu terhis eden paşalar da bulunmaktaydı. Söz konusu terhis durumunda genellikle birliklerin bir kısmı, asayiş ve vergi toplamak için bırakılır, geri kalan büyük

325Anadolu'daki bütün sekban bölüklerinin bölükbaşıları merkezi yönetim tarafından atanan bir "serçeşme"nin komutasına verilmişti. Bölüğün sembolü bayrağı idi ve bayraktar yani bayrak taşıyıcısı bölükteki en yüksek rütbeli ikinci kişiydi. Bayrağın geri alınması bölüğün feshi anlamına gelirdi. Bölüğün miktarı paşanın önemine ve durumuna göre de artabiliyordu. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s.162.

kısmı dağıtılırdı.[326] Savaş dönemi dışında neredeyse sürekli olarak boşta kalan sekban birlikleri ise, çiftçi ya da ırgat olmak yerine silahlı çeteler halinde eşkıyalığa ve yağmaya yönelirlerdi. Bunun yanı sıra kimi zaman da, ödemeleri önceden yapılmış olan sekban birliklerinin sefer sırasında kaçak durumuna düşmesi, maaşlarından tatmin olmaması, kapısına sığındıkları paşaların sürgüne gönderilmesi, azledilmesi ya da idam edilmesi sonucu başsız kalmaları da sekban eşkıyalığının nedenlerindendi.[327] Barkey, sekbanlıktan eşkıyalığa geçiş sürecini şu cümlelerle özetlemektedir:

> İmparatorluğun en şiddetli darbeyi yemiş olan kırsal bölgelerinde, toprağı olmayan genç erkekler levend oldular; devlet onlara, yeni kurulmuş silahlı ordulara katılıp geçimlerini sağlama imkânı sunduğunda da asker oldular. Devlet, savaş durumuna göre bu birlikleri seferber ediyor ya da dağıtıyordu. Savaşa katılmaksa, ordu birimleri etrafında örgütlenmek, tüfek sahibi olmak ve belli bir yevmiye kazanmak anlamına geliyordu. Terhis ise bu yevmiyeyi kaybetmek demekti; ancak örgütlülük sürüyor, tüfekler de askerlerde kalıyordu. Terhisle birlikte kimlikleri bir kez daha değişiyor, padişah ordusunun savaşçılarından, iş bekleyen paralı askerlere dönüşüyorlardı. En iyi koşullarda, eşkıyalığa yönelmeden yeniden devlet tarafından seferber ediliyorlardı. Ne var ki, genelde eşkıya, hırsız ya da işsiz paralı askerler olarak köylere dönüyor, çalacak sığır, tahıl ya da para, yağmalayacak tarla, tecavüz edecek kadın peşinde koşuyorlardı.[328]

Sekban eşkıyalığının kökeninde Osmanlı topraklarındaki uygulanma biçiminden kaynaklanan çıkmazlar yatmaktaydı. Sekban birlikleri, aşiret örgütlenmeleri tarzındaki yapılanmaları itibariyle ortaçağın sonuna doğru Avrupa'da ortaya çıkan asker kumpanyalarına benzemekteydi. Ancak işleyiş konusunda Batı'daki muadilleriyle arasında çok temel bir fark bulunmaktaydı. Bir prototip üzerinden değerlendirme yapacak olursak, Yüzyıl Savaşları sonrası ortaya çıkan şiddet dalgasının akabinde Fransa,

326 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, ss. 28-29.
327 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 33.
328 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 13.

önlem olarak askeri birliklerin eşkıyalığa sapma ihtimali nedeniyle terhislerde oldukça dikkatli davranmıştı. Özellikle 17. yüzyılda paralı askerler konusunda oldukça işlevsel bir çözüm bulmuş ve savaş zamanlarında kendi tebaası yerine yabancı memleketlerden İsveçli, İrlandalı, Alman ve İskoç paralı askerleri kiralama yoluna gitmişti. Savaşın bitiminde de bu birlikleri sınır dışında terhis etmiş, böylelikle topraklarında başıboş silahlı güruhların dolaşmasına olabildiğince engel olmuştu. Üstelik bunlara sadece savaş zamanı için paralı ödeme yapılmış, idarecilerin emrinde sürekli beslenmesine müsaade edilmemişti.[329] Osmanlı taşrasında ise, feodal yapının lokal özellikler barındırması nedeniyle söz konusu nizam sağlanamamış ve terhis edilmiş sekban eşkıyalığının önüne geçilememişti. Bahsi geçtiği üzere bizzat paşaların eliyle ortaya çıkan terör durumunun yanı sıra terhis edilen askerler de ciddi sorun teşkil etmişti.

Paşa ve beylerin tüm kuvvetiyle uzak yerlerde olduğu dönemlerde, savunmasız kalan yerleşimler bölükbaşıların öncelikli hedeflerinden sayılıyordu.[330] Sayıları elli ile yüz arasında değişen bu işsiz savaşçılar geçimlerini sağlamak için kasaba ya da köyün büyüklüğüne göre halktan zorla para, yiyecek ve hayvan toplarlar,[331] karşı çıkan olursa da ibretlik bir şekilde öldürürlerdi.[332] Nadir olarak ortak bir tehdit durumunda birleşip, bir lider etrafında şehirlere saldırırlar ve kısa süre sonra çıkara dayalı ittifakın bozulmasıyla dağılırlardı. Celali önderlerinin de bölükbaşı yoldaşları vardı ancak onlar, şeflerinin gölgesinde kalmışlardı. Celali ateşinin yeni söndüğü 17. yüzyıl ortalarında yükselen bölükbaşılar, bir önceki dönemin ihtişamına hiçbir zaman ulaşamamakla birlikte pek çok baskına, cinayete ve soyguna karışmışlar, böylelikle "bölükbaşı isyanları" olarak adlandırılan yeni anarşi döneminin müsebbibi olmuşlardı.

Abaza Hasan Paşa'nın Anadolu'yu istila ettiği 1658 yılında, Batı Anadolu'da pek çok azılı bölükbaşı türemişti. Kara Mehmed, Bergamalı Donanmacıoğlu Mehmed, Abdurrahmanoğlu, Sivribölükbaşı, Arap Bölükbaşı, Baba Kerim, Karga ve Çalık Mehmed gibi reisler, emirlerindeki

329 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 5.
330 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 39.
331 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 79.
332 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 31.

sekbanların yanı sıra topladıkları eşkıyalarla yol kesmeye başlamışlardı.[333] Özellikle Aydın'ın Köşk, Sultanhisar, Arpaz, Balyanbolu, Keles kazalarında etkili olmuşlar ve reayayı canından bezdirmişlerdi. Adı geçen bölükbaşıların üzerine eşkıya takibine ise tecrübeli bir isim olan Kulalı Dünya Ağa mübaşir tayin edilmişti. Dünya Ağa topladığı orduyla çok şiddetli bir saldırıya geçmiş ve daha ilk hamlesinde azılı eşkıya reislerinden Baba Kerim ile Karga'yı yakalamıştı. Sancak dışına kaçmayı başarabilen diğer bölükbaşılar, Dünya Ağa'nın başka görevlendirmelerle Aydın'dan çıkışı sonrası geri dönmüşler ve her biri topladıkları elli-altmış adamla tekrar soyguna / cinayete başlamışlardı. Eşkıyalardan bunalan Sultanhisar Kadısı ve ileri gelenler çare olarak durumu İstanbul'a bildirmişler ve güvende kalabilmek için aileleriyle birlikte Güzelhisar kalesine sığınmışlardı. Bunun üzerine Dünya Ağa aynı sene ikinci kez görevlendirilmiş; ayrıca Güzelhisar, Köşk, Sultanhisar, Arpaz, Nazilli, Balyanbolu ve Keles'de bulunan kethüdayeri ve yeniçeri serdarları da yardım etmeleri için emrine verilmişti. Yapılan uzun hazırlık sonrası 1659 yılında Sivribölükbaşı ile savaşan Dünya Ağa, asi bölükbaşını ele geçirememiş, hatta ilginç bir şekilde bir süre sonra onun tarafına geçmişti. Fındıklılı Silahdar Memed Ağa'nın tarihindeki "Anadolu'da vaki Aydın ve Saruhan semtlerinde Kördünya ve Sivribölükbaşı nam türedi eşkıyaların..."[334] cümlesinden anladığımız üzere Dünya Ağa, isyancı Sivribölükbaşı ile birleşip isyan saflarına katılmıştı. Ancak kendisinin ömrü uzun olmamış ve kısa zamanda ele geçirilip işkenceyle öldürülmüştü. Dünya Ağa'nın ihaneti sonrası, Sivribölükbaşı ve Donanmacıoğlu Mehmed Bölükbaşı'nın üzerine 1660 yılında Vezir İbrahim Paşa gönderilmiş, ancak o da başarılı olamamıştı. Bu durumdan haberdar olan Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa, eşkıyalara karşı alınan mağlubiyetlerden gayet rahatsız olmuş ve vezir ile maiyetinin bölükbaşılar üzerindeki başarısızlığını, Aydın'daki kadı, kethüdayeri yeniçeri serdarı ve ayanlara yazdığı mektubundaki şu hiddet ve tehdit dolu cümlelerle eleştirmişti:

> Haliya Donanmacıoğlu ve Sivribölükbaşı nam şakiler oltarafta zuhur ve yanlarına bir mikdar eşkıya cem'edüb fesad ve şekavet üzre olduk-

333 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 80.
334 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 80.

ları mesmu'-u Hümayunum olmağla cümleniz mes'ul ve muateb olmuşsuzdur. Bundan sonra canınız ve evladü iyal ve malü menaliniz size gerek ise cümleniz umuma reaya ve beraya ve ahali-i memleket ile gönül birliği edüb bieyyi vechegan ol şakileri ve yanlarında olan eşkıyayı ele getürüb şekavet ve fesadlarını def' idesiz. Şöyle ki bundan sonra müsamaha edüb ele getirmüyesüz katliam olunmanıza izin ve ruhsat verilüb ve müstakil adam tayin olunub cümleniz reaya ve beraya ile maa kılıçtan geçirilüb emval ve erzakınız miriye kabz olunmak mukarrerdir. Vebaliniz kendi boynunuza. Sonra bilmedük demeyüb...[335]

Yaşlı sadrazamın 1661 yılının Ağustos başlarındaki bu tehditleri pek de bir işe yaramamış ve Aydın'ı yakıp yıkan Sivribölükbaşı yakalanamadığı gibi, Sarı Ali adında bir diğer bölükbaşı da Mihaliç, Susurluk ve Bergama taraflarında yüz yirmi eşkıyasıyla yol kesmeye, adam öldürmeye başlamıştı. Sarı Ali'nin takibine Saruhan Sancakbeyi Şaban Paşa görevlendirilmiş, Aydın Mütesellimi Küçük Mehmed Paşa da destek için yanına gönderilmişti. Ancak Şaban Paşa işi ağırdan almış ve bir ay boyunca Manisa'dan ayrılmamıştı. Eşkıyalarla mücadele konusunda tahammülsüz olan saray ise bu ihmali affetmemiş ve Şaban Paşa ile Küçük Mehmed Paşa, İstanbul'a çağırılarak idam edilmişlerdi. Diğer eşkıya takipçilerine de ibret olması için de kafalarının kesilmesiyle yetinilmemiş ve malları müsadere edilmişti.[336] İdam sonrası Saruhan sancakbeyliğine önce Ahmed Paşa, iki ay sonra eski Karaman Beylerbeyi Mehmed Paşa, en son da 1662 yılında Trablusşam Sancakbeyi Kaplan Mustafa Paşa getirilmişti. Kaplan Mustafa Paşa aynı zamanda Sivribölükbaşı ve Sarı Ali üzerine eşkıya müfettişi tayin edilmiş ve göreve gelir gelmez kısa zamanda pek çok eşkıyayı kılıçtan geçirmişti. Paşa, başarılarından dolayı hediyeler ve değerli elbiselerle ödüllendirilse de başka görevlendirmeler yüzünden sancaktan ayrılmak zorunda kalmış, ancak eşkıya takibi için yerine vekâleten Salih Ağa'yı bırakmıştı. Ancak Salih Ağa, maiyetinde olduğu paşa kadar başarılı olamamış ve 1663 yılına dek Sivribölükbaşı'nın haramiliği devam etmişti.

335 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 81.
336 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 82.

Kaplan Mustafa Paşa Aydın ve Saruhan sancakları mütesellimleri ile Salih Paşa'ya sık sık, mektuplar yazmış ve eşkıyaların temizlenmesini istemiş, ancak netice alamayınca 1664 yılında bir diğer adamı Sultanönü Sancakbeyi Ali Paşa'yı eşkıya üzerine serdar tayin etmişti. Aynı zamanda Aydın ve Saruhan sancakları mütesellimine de, yeni atadığı Serdar'a eşkıya takibinde yardım etmelerini, aksi takdirde kafalarının kesileceğini bildirmişti. Bu tehdidin ardından iş sıkı tutulmuş ve öncelikle Sivribölükbaşı'nın yakın adamlarından Kemançelioğlu ve bir afro[337] yardımcısı ele geçirilmiş, yanlarındaki eşkıyalar da yok edilmişti. Bu iki eşkıya reisi önce Edirne'ye gönderilmiş, sonra idam edilmişti. Alınan bilgiler neticesinde birkaç ay sonra Sivribölükbaşı yakalanmıştı. O da tıpkı kurmayları gibi Edirne'ye götürülüp öldürülmüş, çevreye dağılan adamlarının pek çoğu takipçi müfrezeler tarafından katledilmişti.[338]

Sivribölükbaşı'nın ölümünün ardından Anadolu Müfettişi Mehmed Paşa, 1671 yılında Manisa Kadısı ve mütesellimi ile Saruhan'daki diğer kadılara gönderdiği buyrultuda, bölgedeki bölükbaşıların isimlerini şu cümlelerle zikretmekteydi:

> Bitimiz inha olunur ki eşkıya ve haramzade ve kutta-üt tarik zümresinden olup Güzelhisar'dan Murad bölükbaşı ve Gölcül'den Seyyid Alioğlu Bölükbaşı ve kazayı Sultanhisar'ından Yahyaoğlu Bölükbaşı ve Abdullah Bölükbaşı ve Kuzu Hacıoğlu Kethudası Hacı Ebubekir ve Kartepe'den Mehmed ve Köşk kazasından Kurdbalıoğlu Ahmed ve Arap bölükbaşı ve kazayı Nazilli'den Kolcaklı Bölükbaşı ve Demircioğlu Elhac ve Kıtmir Bölükbaşı ve Ömer bölükbaşı ve Kadıoğlu Bölükbaşı ve Kazayı Bozdoğan'dan Kavaklıoğlu Bölükbaşı

337 Zenginlerin hac dönüşü tılsım diye getirdikleri Arap çocukların yanı sıra köle olarak getirilip, Müslümanlığı kabulünden sonra azad edilen Afrikalılar da eşkıya gruplarına katılmıştır. Ancak hepsine "Arap" lakabı takılmıştır. Batı Anadolu'da teni kavruk/esmer Türklerin bile "Arap" veya "Hacı" olarak nitelendirildiği göz önünde bulundurulursa bu durum gayet doğaldır. Afro (Afrika kökenli) zeybeklerin fiziksel olarak iri ve korkutucu olanları çatışmalarda/baskınlarda önden salınır ve düşmana dehşet salmaları beklenirdi. Ayrıca uğurlu kabul edilirler, bereket getireceklerine inanılırdı. Afro eşkıyalar, ilerleyen zamanlarda zeybek türkülerine de konu olmuştur: "Koca Arap dedikleri bir kara dana / Çeker bıçağı girer meydana / Böyle aslan doğurmaz her ana."

338 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık*..., s. 83.

> ve Kazoğlu Hamza Bölükbaşı ve kazayı Kuyucak'dan Yusufbeşoğlu Bölükbaşı ve kazayı Keles'den Köleoğulları demekle maruf beş nefer karındaşlar ve sair kendu hevalarına tabi olan... mıkdarı ve daha ziyade eşkıya ile bundan akdem Yazılı ve Sultanhisarı nam mahallerde tuğyan ve şekavet üzre azim dernek ve cem'iyyet üzre olub ol etrafda olan ümmeti Muhammed'e fesad ve şekavet ettiklerinden maada Balyanbolu ve Birgi ve Tire'ye doğru gelip niceleri katli (nüfus ve garet-i) emva ve erzakların garet ettikleri mukarrer olup haliya etraf ve eknafa perakende ve perişan olmuşlardır.[339]

Fermanda isimlerin detaylıca verilmesi sonrası her bir bölükbaşı eşkıyanın görüldükleri yerde öldürülmeleri emredilmiş, ancak ilerleyen yıllarda dahi bölükbaşıların yağmalarına, eşkıyalıklarına ve tacizlerine engel olunamamıştı. Nitekim 1683 Viyana bozgunu sonrası sekban ve sarıcaların eşkıyalığı bir hayli artmıştı. Öyle ki sekbanların bu eşkıyalığı taşra yeniçerilerine de sirayet etmişti. Bu dönemde yeniçeriler arasında "sarıca'dan kötüsün," "sarıca gibisin" ya da "sarıca eşkıyası" en sık kullanılan hakaretlerden birisi haline gelmişti.[340] Söz konusu anlaşmazlığın tezahürü olarak yeniçeriler, 1687 yılında artan sekban eşkıyalığı nedeniyle sefere gitmek istememiş ve "eğer gidersek nisvan ve sübyanımızı, fahişe misal, bayrakları altına getirip mal ve emlakımızı garet ve hasaret etmeleri mukarrerdir..." diyerek durumu Saruhan Kadısına bildirmişlerdi.[341] Buna karşılık bölükbaşıların ise eşkıyalık meselesinde talepleri "seferden avdetlerinde bir ferdin harcın kesmeyüb ve bayrakları kapanmayub"[342] maaş alımına devam etmek olmuştu. Ancak bunun, bu yüzyılda henüz mümkün olmaması nedeniyle soygunları devam etmişti. Savaş zamanlarında paşa ve beylerin tüm kuvvetiyle uzak yerlerde olduğu dönemlerde savunmasız kalan yerleşimler bölükbaşıların eline kolaylıkla düşmüş üstelik sadece terhis olmuş olan başıboş askerler değil, bizzat halkın güvenliğinden sorumlu olanların maiyetindeki sekbanlar da maaşları geciktiği takdirde bu kanun-

339 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, ss. 84-85.
340 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 122.
341 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 131.
342 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 87.

suzluğa ortak olmuşlardı.[343] Verdikleri zararın yanı sıra Batı Anadolu'daki pek çok terhisli bölükbaşının bir de artık savaşa gitmeyeceklerini beyan etmeleri üzerine duruma müdahale edilmiş ve 1687 yılında taşradaki sarıca ve sekban teşkilatları kaldırılmıştı. Ancak Yeniçeri Ocağı'nın himayesiyle, sonrasında atlı sekbanlar affedilerek sadece piyade sarıcalık yasaklanmıştı. Sarıcaların yerlerine de "tüfekçi" adı verilen neferler yazılmış ve başıboş görülen levendlerin yakalandıkları yerde katledilmeleriyle ilgili hükümler Batı Anadolu kadılarına gönderilmişti. Ancak başlayan yeni tedhiş dönemi eşkıyalığı daha da körüklemiş, 1688 yılında ortaya çıkan Marmara'nın Yarcı köyünden Boşnak İsmail, Mehmed Osman ve Türkmenlerden Firuz Bölükbaşı gibi şeflerin her biri etraflarına yetmiş-seksen atlı toplayıp Saruhan sancağını soymaya başlamışlardı. Üstelik soygunlarla yetinmemişler ve köyleri de ellişer kuruş haraca kesmişlerdi. Hükümet, derhal üzerlerine külliyetli miktarda asker göndermiş, saatler süren çatışmalar sonrası bölükbaşıların pek çoğu dağlara sığınıp firar etmeyi başarsa da adamları öldürülebilmişti. Ancak takip bırakılmamış ve 1689 yılında kaçak bölükbaşıların pek çoğunun saklandıkları yer tespit edilmiş, yapılan baskınlarla henüz yeni isyana kalkışmış olan Çomar Bölükbaşı dâhil yukarıda ismi zikredilen tüm bölükbaşıların kafaları kesilmişti.[344]

Saruhan sancağı gibi Aydın sancağı da bölükbaşı isyanlarının şiddetini fazlasıyla yaşamış bir diğer sancaktı. 1691 yılında Aydın'ın farklı yerlerinde her biri iki-üçyüz adamı olan bölükbaşılar zuhur etmişti. Bunların en ünlüleri Balyanbolulu Koca Mehmed, Kestelli İncelûoğlu, Bozdoğanlı Osmanoğlu ve Eyüboğlu, Sultanhisarlı Ebubekir ve Solakoğlu Süleyman, Köşklü Veli ile Güzelhisarlı Abaza Bölükbaşı'ydı. Bu yeni isyancı dalgasının üzerine serdar olarak Teke Sancakbeyi Mehmed Paşa görevlendirilmiş, paşa da emri alınca sancağında eli silah tutan gençlerini ordusuna dâhil edip güçlendikten sonra bölükbaşıların çoğunu ortadan kaldırmıştı. Başarısı sonrası geriye kalan eşkıyanın temizlenmesi için Dergâh-ı Âli kapıcıbaşılarından Genç Mehmed Ağa mübaşir tayin edilmişti. Saruhan'ın ileri gelenlerinden Kuyumcuzade Halil Ağa, Karaosman ve kardeşi İsmail

343 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 39.
344 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 87.

Ağa da yardımla görevlendirilen diğer isimlerdi. Genç Mehmed Ağa'nın komutasında harekete geçen birleşik ordu Aydın, Saruhan ve Menteşe sancaklarında yaklaşık 80 eşkıya öldürmüştü. Eşkıyaların kesik başları İstanbul'a gönderilmiş, başarısından ötürü Teke Sancakbeyi Mehmed Paşa Sivas Beylerbeyi yapılmıştı. Bu kanlı bastırma eyleminden sonra kısa bir süre sükûnet sağlansa da 1693 yılında Aydın'da tekrar bölükbaşılar türemeye başlamıştı. Ancak bu defa ilginç bir durum yaşanmış ve kimi kazalarda ellişer kişilik bölükbaşı gruplarına köylüler de dâhil olmuş, hatta vergi toplanmasını bu surette engellemişlerdi.[345] Bu defa bölgeye Aydın ve Saruhan sancakları muhassılı Seyyid Ahmed Paşa gönderilmişti. Paşa önceki muadilleri gibi oldukça şiddetli bir hamleyle huzuru sağlasa da 1698 yılında Kapıkulu ocak ağalarının da delaletiyle pek çok asi bölükbaşı affedilmiş, böylelikle kısa bir süre asayiş korunabilmişti.

Asi bölükbaşılar 1698 yılında affedilmişti ancak sorunun ana kaynağı kurutulmadığı için bölükbaşı isyanları 18. yüzyıl başlarında dahi varlığını devam ettirebilmişti. Bu durumun nedeni bölükbaşıların, yağmacı ordularını başıboş sekbanların yanı sıra daima köylü gençlerle takviye edebilmeleriydi. Birçok kayıtta taşradaki sekban teşkilatının bozulmasında avarız vergisi muafiyeti nedeniyle "Ekrad ve Türkman eşkıyasının" bu birliklere sızmasının etkili olduğunun altı çizilmekteydi.[346] Dolayısıyla Osmanlı taşrasında başıboş sekbanlar sosyal ve idari yapıda büyük önem taşıyorlar ve her daim ciddi bir risk teşkil ediyorlardı. Celali çağında olduğu gibi birlik duyguları, birleşik bölükleri ve dolayısıyla ciddi yıkımları beraberinde getiriyordu.

18. yüzyıl başlarında Batı Anadolu'daki bölükbaşı isyanlarının önüne geçebilmek için bir kez daha yasaklama yoluna gidilmiş ve öncelikle mesleği askerlik olmayanların ata binip silah kuşanmalarına engel olunmak istenmişti. 1716 yılında Anadolu Beylerbeyi Ali Paşa'nın; Aydın, Saruhan, Kütahya ve Karesi sancaklarındaki kadı ve zabitlere gönderdiği buyrultu şöyleydi:

345 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 88.

346 Kaldı ki yüzyıl ortalarında sıradan bir tüfek 10 kuruş, at ise 36 kuruş tutuyordu. Dolayısıyla ucuz hafif ateşli silahların denetimsiz bulunulabilirliği geniş kapsamlı etkiler yaratıyordu. Resmi kurda bir kuruş bir altın sikkenin üçte ikisine eşitti. Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 89.

> ...Eyaletimize dahil bulunan Türkmen ve Yürükan ve göçebe tayifeleri baad al- yevm ata binmeyüb ve kılıç ve tüfek vesayir bir dürlü silah taşımayub kendu hallerinde olmak üzre nizamları verilmek babında tarafımıza hitaben sadır olan ferman-ı celilişşam mucibince bundan akdem tarafımdan biddefaat tekid ve şedid buyuruldılar tahrir ve her birlerine tenbih ve tekid olunmuşken içlerinden bazıları itaat-ı şerif etmeyüb at ve silah ve bisat ile diledukleri yerlerde gezüb şekavetinden hali olmayub...[347]

Ancak ilk yasaklama yeteri kadar etki etmeyince Ali Paşa, ikinci kez harekete geçmiş ve 1719 yılında eyaletinde sekbanlık iddiasında bulunan varsa kendi rızalarıyla vazgeçmeleri, yoksa başlarının kesileceğiyle ilgili şu hükmü yayınlamıştı:

> Sığla ve Saruhan ve Hüdavendigar sancaklarında eşkıya taifesi zuhur ve levend kıyafetinde çuka geyüb ve başlarına sivri külah vaz ve siyah poşu ve kırmızı makrama sarınub ve atlu levend kuşağı kuşanub ve bellerinde yatağan tabir olunur kebir pıçak ve harbi ve çifte tabancalı tüfek takınub çarşu ve bazar ve mahallat aralarında erazil kıyafetinde gezmek âdet-i müstemirreleri olmağla men edildikleri bu kıyafette gezenlerin haklarından gelinmesi.[348]

Başlayan bu yeni kıyım döneminde tövbe edip şekavet yolundan dönenler olsa da işkenceli ölüm anlatılarına aşina olan Batı Anadolu eşkıyalarının pek çoğu elbette yağmalarına devam etmişti. Sekban avına çıkıldığı 1720 yılında, Saruhan sancağında Şer Himmed, Küçük Emir, Balçovalı İbrahim, Gördesli Ali, Dolmacı Ali, Türedi Ahmed, Bayrataroğlu, Korçakoğlu ve Topal Süleyman gibi bölükbaşıların eylemleri oldukça ses getirmekteydi. Özellikle Şer Himmed, seksen kişilik bölüğüyle pek çok cinayet işlemişti. Ancak eşkıya takibinde oldukça tecrübeli olan taşra idarecilerinin hamlesiyle faaliyetleri uzun sürmemiş, kendisi ve tüm adamları Muhassıl Abdullah Paşa ve Beylerbeyi Ali Paşa tarafından kılıçtan geçirilmişti.

347 Uluçay, *18. ve 19. yüzyıllarda...*, ss. 63-64.
348 Uluçay, *18. ve 19. yüzyıllarda...*, s. 64.

Cin Halil veya belgelerde geçtiği üzere "Cinli Halil" de bir başka azılı bölükbaşıydı. Kendisi, Ali Paşa'nın gazabından kurtulmayı başarabilmiş, Manisa yolundaki kervanlara ve tüccarlara rahat vermemeye başlamıştı. Abdullah Paşa'nın 1720 yılında Manisa Kadısına ve Yeniçeri Serdarına gönderdiği mektupta, Cin Halil'in faaliyetleri şöyle anlatılmaktaydı:

> Cinli Halil nam şaki dokuz nefer rüfekasıyla ağıllardan ekmek ve kuzu aldığı haberleri gerek âdemlerimize ve gerek Manisa taraflarına haber verildikte nefir-i am ile taharri ve tefahhus olunur iken şaki-i mezburlar tekeli nam kariyede Hacı Hasanoğlu ve ortakçısı Hacıoğlu nam kimesnelere ihtifa edüb ve nefir-i am bertaraf oldukda mezburlar firar eyledikleri...[349]

Üstelik Cin Halil, sadece basit hırsızlık ve soygun faaliyetlerinde bulunmuyor, çok daha cüretkâr davranarak bizzat şehirlere giriyor ve adam öldürüp yağma yapıyordu. Yine 1720 tarihli bir belgede ünlü bölükbaşının, Manisa ve İzmir gibi şehirlerde nasıl helva sohbetleriyle içkili âlem yaptığı anlatılmaktaydı.[350] Kısa bir süre sonra da Abdullah Paşa ve Batı Anadolu'daki kadılara gönderilen bir hükümde; Emir Ali adı verilen bir eşkıyanın Cin Halil ile birleşip yaptığı eylemlerden şu cümlelerle bahsedilmekteydi:

> ... Cinli Halil nam şaki yedi nefer ile Manisa'ya duhul ve hanesinde fısk-ı habaset üzre iken yeniçeri zabiti ve mütesellim vesairleri üç yüz âdem ile hanesini muhasara sadedinde iken eşkıya-yı merkum muharebeye tasaddi ve hin-i muharebede zabit-i mezkurun iki üçü katil ve üçü mecruh olub ol miktar şakiler haneden huruç ve zabit-i mezkuru konağına varınca sürüb anında olanları perakende ve kenduları Manisa derununda ihtifa ve hâlâ Manisa etrafında olan kura ahalisi kariyelerin terk ve nef-i Manisa'ya duhul etmeleriyle...[351]

349 Uluçay, *18. ve 19. yüzyıllarda...*, s. 60.
350 Uluçay, *18. ve 19. yüzyıllarda...*, s. 62.
351 Uluçay, *18. ve 19. yüzyıllarda...*, ss. 58-59.

Hükümden anlayacağımız üzere yedi eşkıyasıyla saklanırken baskın yiyen Cin Halil, yaklaşık üç yüz askerin etrafını kuşatmasına rağmen kaçmayı başarabilmiş, üstelik çıkan çatışmada karşı tarafa kayıplar verdirmişti. Böylesi ustalıklı bir eşkıyalık hayatı sürerken 1722 yılında Ali Paşa, Cin Halil'i yakalamak üzere bir kez daha harekete geçmişse de ünlü eşkıya dağlara sığınmayı başarabilmişti. Ancak asi Bölükbaşı, kısa bir süre sonra ciddi bir hata yapmış ve 1723 yılında İzmir Kadısı Mustafa Efendi'yi öldürmüştü. Böylesi bir durumda yakalanması için çok sayıda asker toplanmış ve takibine çıkılmıştı. Muhassıl Abdullah Paşa, Cin Halil'in tüm adamlarını ve yataklarını katletmiş, sonrasında da mahalli kuvvetlerin yardımıyla ünlü bölükbaşıyı yakalayıp katletmişti. [352]

Ali Paşa'nın güvenlik politikalarıyla huzur bir süre sağlansa da 1724 yılına gelindiğinde uzun süredir fesat gözeten bölükbaşılar ortaya çıkmıştı. Menemen, Güzelhisar, Foçalar, Yund Dağı naiblerine, voyvoda ve yeniçeri serdarlarına yollanan bir hükümdeki; "...bundan akdem Güzelhisar ve Yuntdağı havalilerinde fahişe avretler ile fesad ve şekavet üzre olub Bergama ve Menemen voyvodaları taraflarından ahz ve ceza-yı sezalarına vasıl olan eşkıyalar..."[353] cümlesinden anladığımız üzere eşkıyalar, voyvodalar tarafından yok edilmişti. Yine 1727 yılında İran savaşları nedeniyle eşkıyalık tekrar yükselmiş; Çaylak Bölükbaşı, Kara Ahmed, Dombay Bölükbaşı, Beşlikçi Bölükbaşı gibi şefler isyana kalkışmışlarsa da kısa zamanda Bergama ve Menemen voyvodaları tarafından öldürülmüşlerdi.

Bölükbaşı isyanları 18. yüzyıl ortalarına doğru güç kaybetse de bölgede varlığını devam ettirmeyi başarabilmişti. Ancak ilerleyen bölümlerde detaylarını göreceğimiz üzere, ünlü ayan ailesi Karaosmanoğulları'nın Batı Anadolu üzerindeki denetim gücünün artmasına müteakip, yüzyıl sonlarından itibaren bölgede bölükbaşı eşkıyalığına rastlanılmamıştı.[354]

Klasik Dönemde Eşkıyalarla Mücadele Yöntemleri

İmparatorluğun tüm taşra topraklarını saran Celali ve ardılı bölükbaşı isyanları sırasında köylerdeki erkeklerin sayısı iyice azalmış, taşranın

352 Uluçay, *18. ve 19. yüzyıllarda...*, ss. 77-78.
353 Uluçay, *18. ve 19. yüzyıllarda...*, s. 18.
354 Uluçay, *18. ve 19. yüzyıllarda...*, ss. 77-78.

neredeyse her yerinde türeyen isyancılara karşı Osmanlı kuvvetleri çoğu zaman etkili müdahale edememişti. Bu zafiyetten pek çok avantaj sağlayan Celaliler, yine de uzun ömürlü varlık gösterememişlerdi.

Celalilerin temeldeki problemleri; belli bir müttefiklerinin, düşmanlarının ya da kayda değer bir ideolojilerinin olmamasıydı.[355] Çiftbozan, levend, suhte, sekban veya eşkıya gibi farklı gruplardan gelen bu kitleler, siyasal temelli ortak bir paydada buluşamamışlardı. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu, Celali isyanları sırasında sınıfsal bilinci olan ve yönetim sistemini doğrudan hedef alan ciddi bir tehdide maruz kalmamış,[356] Almanya ve Fransa kırsalında pek çok genç erkek ve kadının dâhil olduğu köylü isyanları, politik anlamda Osmanlı topraklarında görülmemişti. Söz konusu örgütsüzlük ise devleti geleneksel anlamda tehditten korumuştu. Bu gruplar sadece kırsalın kaynaklarını yağmalamış ve onların yerel iktidar sahipleri tarafından baskı altında tutulmalarına etkin bir şekilde dâhil olmuşlardı. Celaliler ve sonrasında bölükbaşılar, mevcut toplumsal yapının pasif yapısından faydalanmış, çıkara dayalı ortaklıklar kurmuşlardı. Griswold'un ifadeleriyle; "Celaliler arasındaki birliğin kökeninde savaş kazanma ve zaferin ürünlerini derme yatıyordu. Celalilere baş olmanın ömrü yağma ve ganimet paylaşımı süresi kadardı. Yağma ve ganimet bitti mi ortalıkta kimse kalmıyor, anlık çöl yağmuru gibi geçip gidiyorlardı."[357]

İsyancılar kısa zamanda dağıtılıp kısa zamanda birleşmişler, bir grup basılıp kılıçtan geçirildiğinde canlarını kurtarabilenler gidip bir başka gruba katılmış ve nihayetinde elebaşları öldürüldüğünde ya da yakalandığında yoldaşlarına rahatlıkla ihanet edebilmişlerdi. Dolayısıyla bu kırılgan yapıları, Osmanlı idarecilerinin eşkıyalarla mücadele sürecini de şekillendirmişti. Oldukça esnek ve zamana ya da muhataba göre değişen politikalarla taşra düzenini sağlamaya çalışan idareciler, kimi zaman gerek payitahtta, gerekse vilayetlerde kılıç ve kemend yoluyla zorbaları yok etmişler, kimi zaman da ihsanlarda bulunup kendi hizmetlerine almışlardı. Bu bağlamda eşkıya ile mücadelede çeşitlilik arz eden bu yöntemleri ana baş-

355 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 22.
356 Barkey, *Eşkıyalar...*, ss. 188-189.
357 Griswold, Anadolu'da *Büyük*, s. 157. Kırsal kesimdeki örgütsüzlük için; Halil İnalcık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk," *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve Iktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler*, Ankara, 1990, ss. 1-11.

lıklarıyla ele almak, Batı Anadolu eşkıyalığının, bir sonraki yüzyılda evrimleşme nedenlerinin anlaşılmasında fayda sağlayacaktır.

Örfi Denetim

Eşkıyalara mücadele konusunda bilinen en etkili yöntem tecrübeli bir serdar ve güçlü askeri birliklerle üzerlerine yürümek, savaşıp yendikten sonra da ibret alınacak miktarda kan dökmekti. Eşkıya serdarları da isyanın ve elebaşının büyüklüğüne göre seçilirdi. altmış-yetmiş kişilik adi suçlar işleyen çeteler veya yirmi bin kişiye kadar çıkabilen Celali orduları arasındaki yapısal fark hesaba katıldığı zaman, meselenin taşıdığı ehemmiyete göre voyvoda, mütesellim, sancakbeyi, muhassıl, beylerbeyi, müfettiş veya kimi zaman sadrazam serdar olarak görevlendirilirdi. Eşkıya üzerine yürünmeden önce nasihatçiler, kabul etmezse de elebaşına teslim olup adamlarını dağıtması için ferman gönderilirdi. En son raddede ise şeyhülislamdan katl için fetva alınıp, askeri birlikler eşkıyaların üzerine sürülürdü. Öncesinde gönderilen adamlar sayesinde eşkıyaların geçme ihtimali olan bütün derbentler kapatılır, kasabaları muhafaza için sekbanlar kiralanır ve "nefir-i âm" adı verilen seferberlik ilan edilirdi.[358]

İsyanın bastırılmasının ardından etrafa kaçan adamların yakalanması için mübaşir ve memurlar tayin edilirdi. Serdarların vazifeleri, eşkıya tamamen yok edilince sona ererdi. İstisnai olarak afların da görüldüğü isyan bastırma vakalarında, yaygın olan uygulama ise ıslah olması imkânsız gibi görünenlerin, mutlaka yok edilmesi olurdu. Eşkıya artıklarının ve yatakların temizlenmesinin ardından zarar gören halkın zararının tespiti için ayrı bir müfettiş tespit edilirdi.[359]

Eşkıya takibinde başarılı olanlara, kürk, kılıç, rütbe, zengin haslar gibi ihsanlarda bulunulurdu. Ancak ödül vaadinin yanı sıra genellikle eşkıya üzerine gönderilen görevliye "ya başı, ya başın" denir, bir nevi bu işi halletmeye mecbur bırakılırdı. Gerek kadı, gerekse kudretli bir serdar olsun ihmali görüldüğü zaman ise genellikle bu hatası idamla karşılık bulurdu. Yavuz Sultan Selim, 10 Eylül 1519 tarihinde Bursa Sancakbeyine uzun bir

358 Nefir-i âm uygulaması hakkındaki örnekler için; Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 131.
359 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, ss. 69-70.

ferman yollamış ve her yanın eşkıya ve soyguncularla dolup taştığını, bu yüzden halkın can, mal ve ırz güvenliği diye bir şeyin kalmadığını belirterek, bunun sebebinin sancakbeylerinin ihmali olduğunu belirtmiştir. Hatta bu kişilerin fesatçı ve soyguncuları korumaları, paralarını alıp serbest bırakmaları gibi durumların yaşandığını ve bu böyle giderse eşkıyaya uygulanacak cezaların kendilerine verileceğini çok sert ve ağır bir dille hatırlatmıştır.[360] Yine, 1595 yılında idarecilere ve bütün tebaaya hitaben bir buyrukta sultan, bu tür kanunsuz eylemlerde bulunan sancakbeyleri ve maiyetlerinin idam cezasına çarptırılacakları ve bütün varlıklarının da bu eylemlerden mağdur olanlara verileceği konusunda ihtarda bulunmuştu.[361] Buna rağmen pek çok yerde yolsuzluk haberleri alınmış, şikâyetlerle karşılaşılmıştı. Nitekim pek çok eşkıya müfettişi, ümera zorbalığı kısmında detaylıca değindiğimiz üzere "teftiş akçesi" ve "devir akçesi" gibi zorunlu vergilerle ahaliden para ve yem, yemek toplamışlardı. Üstelik bir kısmı da suçların görmezden gelinmesine karşılık, rüşvet kabul etmişti.[362] İlerleyen tarihlerdeki adaletnamelerde sancakbeylerine, muhafız amirlerine, kadılara ve subaşılarına ehl-i örfün görevlerini kötüye kullanmalarının soygunu ve fesatçıyı cesaretlendirdiği ve bunun cezasının da idam olduğu tekrarlanıp durulmuş, ancak paşaların sekbanları aracılığıyla ahaliye uyguladıkları tahakküm örneklerinden de hatırlanacağı üzere, uyarılar pek bir fayda göstermemişti.[363]

Kefalet Sistemi

Celali İsyanları sırasında, "kefalet" adı verilen bir uygulamaya gidilmiş ve buna göre özellikle eşkıyalık potansiyeli olan genç erkekler bir kefile bağlanarak, halkın birbirinden sorumlu olması sağlanmıştı.

Kefalet uygulamasında köylerdeki bütün erkekler gruplar halinde mahkemeye getirilir, her erkek eşkıyalara yataklık yapmayacağı üzerine

360 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 222.
361 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 39.
362 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, ss. 111-115.
363 Akdağ, taşra asayişinin denetlenmesi konusundaki uygulamaları şu cümlelerle eleştirmektedir: "Kanuni Süleymanın uyguladığı sancaklara ve kazalara sancakbeyine bağlı asayiş örgütü dışında ayrıca muhafaza amirleri tayin eylemesi Osmanlı Türkiye'sinin hükümet düzenini bozmakta etkili olmuş yanlışlıklardan birisi idi. Çünkü, kendisinden sonrakiler de bunu daha geniş biçimde uygulamayı sürdürmüşler, böylece, sancakbeyine bağlı asayiş örgütü kuralı hemen hemen doğrulmaz biçimde çökmüştür..." Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 209.

yemin ettikten sonra, bir başka erkeğe kefil olurdu.[364] Köyün kethüdası kefillere kefil olur, cemaatin Müslüman ya da gayrimüslim çoğunluğuna göre, imam ya da papaz da hepsinin kefilliğini kabul ederdi. Özellikle başıboş levend ve çiftbozan sorununa karşı alınmış olan bu önlemde bağ-bahçe ve bostan gibi yerlerin sahipleri yanlarında çalışan ırgatlara kefil olmak zorunda bırakılırlardı. Levendlerin ya da bekâr çiftbozanların, bekâr odalarında beş-sekiz kişi kalıp, sonrasında örgütlenerek yağmaya giriştikleri bilindiğinden, kefalet sistemiyle özellikle bu gruplar zapt edilmeye çalışılırdı. Kefil sistemine göre subaşı ya da kadı, bir kişi hakkında arama çıkarttığında ya da ifadesine ihtiyaç duyduğunda onun kefili hemen söz konusu kişiyi bulup mahkemeye getirmekle yükümlü tutulurdu.[365] Kefil bulamayıp şüpheli görülenler ise idari makamlara teslim edilirdi. Kefalet uygulamasının işleyişinde maddi külfet de bulunmaktaydı. Yataklık yapanlara ağır ceza verildiği gibi bir yerleşimden eşkıyaya destek çıkması durumunda tüm ahali nezre bağlanır ve ceza öderdi.[366]

Silah Yasağı

Klasik dönemdeki silah yasağını değerlendirirken öncelikle reayanın elinden silahları toplamakla ilgili çıkarılan hükümlerde ok, yay, kılıç, pala gibi kesici ve delici silahların değil de tüfeğin kastedildiğini göz ardı etmememiz gerekmektedir. Tüfek, diğer silahlara olan üstünlüğü nedeniyle özel bir tehlike arz ediyor ve idareciler sık sık vilayet ve sancak merkezlerine gönderdiği fermanlarla, imparatorluk sınırları dâhilinde reayanın

364 Üsküdar kadılığının 1514 yılına ait bir şer'iyye sicilinde birçok köyün birbirine kefil yapıldığı görülmektedir. "Kaziye oldur ki, karye-i Cengerek Cengelkoy'de (?) vaki olan bu âdemlerin esamisi ile kefillerini beyan eder (isimler ve kefiller listesi)," "ve bu cümle kefil olanların nefislerine karye-i mezkure kethüdası Kokoz Kasım ve leventler kethüdası Nemor (?) kefil oldular ki, her kangısını talep ederlerse buluveriz dedikleri sebepten deftere sept olundu." "Nikola nam levendin nefsine Tosra Kacamit (?) kefil oldu." gibi kayıtların altına on levend, on tane de kefilinin adları yazılmış ve altına şu kayıt konmuştu: "Mezkûr leventler mezbur kefillerin ırgatlarıdır. Korucu (Kimi köylere ve kırlara karakol görevi ile berkitilmiş yeniçeri) talebi ile deftere septolundu." Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 212.
365 Eşkıyalık olaylarında köylerden yollanan teftişçilerin de halkı kimi zaman zorla birbirlerine kefil yaptığı görülmüştür ki bu özellikle kitlesel cezalandırmalarda büyük sorunlara sebebiyet vermiştir. Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 212.
366 Uluçay, *18. ve 19. yüzyıllarda...*, s. 64.; Betül Başaran, "III. Selim ve İstanbul'da Şehir Siyaseti, (1789-1792)," *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, (Derleyenler: Noémi Lévy, Alxandre Toumarkine), İstanbul, 2007, s. 121.

tüfek taşımasını kati surette yasaklıyordu. Ancak söz konusu yasakların etkisiz kalması, hele ki 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın ilk devirlerinde isyanlara müteakip tüfek kullanımının yaygınlaşmasıyla farklı tedbirler alınmaya başlanmıştı.

Pek çok hükümde tüfek taşımak eşkıyalıkla eşdeğer görülmüş ve "bais-i fesad" olarak nitelendirilen silahlı gençler, yazışmalarda "tüfeng celali zuhuruna baîs ve badî olmağın" ya da "tüfeng eşkıya eline düşüp celali zuhuruna ve memleket ihtilalile bais olduğu" gibi ifadeler sıklıkla kullanılmıştı.[367] Tüfek taşıma ve bulundurma yasağı konusunda karşılaşılan en eski belge 14 Aralık 1523 tarihli bir fermandır. Bütün Anadolu kadılarına yollanan bir genelge niteliği taşıyan bu belgede söz konusu yasaklama şu cümlelerle duyurulmuştur:

> Anadolu kadılarına malum ola ki, şimdiki halde şöyle istima olundu (haber alındı) ki, her birinizin tahtı kazasında şehirlu ve levent ve etrak taifesi tüfek eşkidup (taşıyıp) atarlarmış... emrim şöyle sadır oldu ki, her biriniz taht-ı kazanızda nida ettirup onat vechile tenbih ve tekid edup yasağ edesiz ki yeniçerilerden ve sair dergâhı muallamdan dirlik yiyen taifeden gayri bir ahat (kişi) şehirlu olsun ve levent olsun ve etraktan (Türklerden) ve sair reaya taifesinden (zümresinden) olsun asla ve kat'a tüfek eşkitmeyeler (taşımayalar) ve tüfek atmayalar. Şöyle ki bir kimsenin elinde tüfek buluna alıp hass-ı hümayunum içun zapt olunup dergâh-ı muallama gönderesiz.[368]

İlerleyen tarihlerde genelgelerle sınırlı kalınmamış ve taşradaki yasakları denetlemek için kimi zaman, eşkıya müfettişleriyle birlikte "tüfek müfettişleri" de atanmıştı. Tüfek müfettişleri, sık sık teftişe çıkmış ve reayadan toplanan silahları defterlere kaydedip, İstanbul'a yollamışlardı. Celali isyanları boyunca taşraya gönderilen tüfek teftişçileri periyodik olarak evleri didik didik aramış ve sonuçta pek çok tüfeğe el koymuşlardı. Reaya ise yasağa rağmen tüfek kullanmaya devam etmiş, bunun üzerine zaman zaman dağlar-

367 İlgürel, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 302.
368 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 213.

da tüfekle avcılık yapmak dahi yasaklanmıştı.[369] Ancak halkın kendini koruma güdüsünün pek de önüne geçilememişti. Zira eşkıyaların yanı sıra suhte ya da sekban eşkıyalığı arasında kalan Karesi, İzmir, Isparta, Denizli, Muğla ve Aydın ahalisi kolaylıkla silahlanabiliyordu. Üstelik Batı Anadolu sahil şeridinin silah kaçakçılığının yoğun olarak yapıldığı bölge olması tehlikeyi daha da büyütüyordu.[370] Nitekim 14 Ocak 1578 tarihli bir hükümden anladığımız üzere Aydın Sancakbeyi, çıktığı tüfek teftişi sonucunda, bölgeden yaklaşık 1.500 tane tüfek toplamıştı. Sonrasında da bunları imzalı ve mühürlü bir deftere işlemiş, ardından İzmir limanı üzerinden İstanbul'a göndermişti.[371]

Rutin kontrollerin yanı sıra büyük çaplı eşkıyalık olaylarından sonra geniş kapsamlı yasaklamalara gidilmiş ve ahalinin elindeki "alât-ı harb ve tüfeng" toplanmıştı. Nitekim suhte isyanlarını bastırdıktan sonra Tekeli Mehmed Paşa, Kalenderoğlu'nun ortadan kaldırılmasından sonra Kuyucu Murad Paşa, Cennetoğlu'nu öldürdükten sonra da Dişlenk Hüseyin Paşa, bölgedeki halkın evlerinin teftiş edilmesi ve varsa silahlarına el konulması için emirnameler yazmıştı. Ancak bunların arasında silah yasağı konusundaki en hatırlanan isim Vezir İsmail Paşa olmuştur. Kendisi, Abaza Hasan Paşa isyanını bastırdıktan sonra söz konusu yasakla ilgili o denli sert önlemler almıştı ki uygulanan tedhiş nedeniyle halk ne zaman bir vahşi hayvan görse veya azılı bir eşkıya adı duysa, kendisine yakıştırarak adını anar olmuştu.[372]

Eşkıyaların ve silah müfettişlerinin yanı sıra ilginç bir şekilde zaman zaman sahte silah müfettişleri peyda olmuştu. Sahte müfettişler ahalinin elindeki silahları toplayıp maddi kazanç elde etmişler veya silahları almamak karşılığında rüşvet temin etmişlerdi.[373]

369 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 214.
370 İlgürel, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 306. Daniel Goffman, *Levanten Dünya ve İzmir*, İstanbul, 1995, s.26.; Daniel Goffman, "İzmir: Köyden Kolonyal Liman Kentine," *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*, İstanbul, 2003,ss. 88 – 151; Olcay, Pullukçuoğlu Yapucu, *Aydın Sancağı 1845-1914 (Sosyal, Ekonomik, İdari, Kültürel Durum)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006, s.173.
371 "Aydın beyine hüküm ki, reayadan bin beş yüz aded tüfeng cem eylediğin i'lam olunmağın zikr olunan tüfengleri İzmir'den gemiye tahmil edüp südde-i sa'adetime gönderilmek emr edüp buyurdum ki, zikr olan tüfengleri İzmir'de gemiye tahmil edüp emrim mucibince Dergâh-ı muallama gönderesin" İlgürel, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 307.
372 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 105.
373 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, s. 109.

Neticede sekban edinmek için serbest bırakılan tüfek üretimi dışında değerlendirmemiz gereken bu yasaklamalar, denetimsizlik nedeniyle hiç bir zaman tam anlamıyla uygulanamamıştı. 17. yüzyılda, teftişler sonucu reayadan yaklaşık seksen bin tüfek toplanmış, ancak yeterli olmamıştı.[374] Her ne kadar Celali ve ardılı dönemde uygulanan yasaklamalar nedeniyle sağlanan asayiş Gılmani tarihinde, "bir kimesne başında ve altun ve cevahir götürse kimse alur yok"[375] cümleleriyle tarif edilse de söz konusu dönem ve sonraki eşkıyalık olayları düşünüldüğü zaman bu fazlasıyla iyimser bir betimleme olmuştur.

Milis Kuvvetler

Celali isyanları insan kaynağını büyük oranda kırsaldan çıkarıyordu ancak halk nezdinde büyük bir tepki topladığı da aşikârdı. Zira harami bölükler genellikle saldırgan bir surette büyük birlikler şeklinde ilerliyorlar ve düşmanlarının olduğu köyleri yakıyorlar, çoğu zaman ana yollardan gitmek yerine tarlaları, bağ ve bahçeleri kullanıyorlardı. Geçtikleri yerlerde köylülerin ürünlerini hayvanlarına yediriyor, koyunlarına, kuzularına, hatta çoğu zaman oğlan ve kız çocuklarına el koyuyorlardı. Eşkıyaların, hasat dönemlerindeki tüm bu gaspları ve cinayetleri köylüler üzerinde travmatik bir etki bırakmaktaydı. Eşkıya gruplarının bazen bir yere sadece bir kez uğramış olmaları veya uğrayacakları yönünde şayiaların çıkması insanların yerlerini terk etmesi için yeterli gelebiliyordu. Nitekim Celali eşkıyasının İzmir, Manisa, Tire ve Urla çevresine gelecekleri haberi duyulunca, bölgede çoğunluğu yerleşik Yahudi olan, göç etmeye gücü yetecek eşrafın büyük bir bölümü Sakız adasına geçerek oraya yerleşmişlerdi. Ancak bu göç, adada nüfus artışına ve dolayısıyla kıtlık ile enflasyona neden olmuştu.[376] Daha da vahimi, Celali sürecinde göç edemeyenlerin pek çoğu can korkusuyla kendilerini tecrit etmeye başlamışlardı. 1608 yılında, Hamid sancağında yaşayanlar, eşkıya korkusuyla kendilerini Eğirdir Kalesine kapatmışlar ve üç-dört ay boyunca oldukça yetersiz bir iaşe ile yaşamaya

374 İlgürel, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 315.
375 Tarih-i Gılmanî, *Türk Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası*, Cüz: 28, S. 65
376 Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla*, s. 108.

çalışmışlardı.[377] Ancak çoğaltılabilecek bu örneklerin yanı sıra, taşrada eşkıyalara karşı silahlı mücadele etmek veya kendilerini savunmak isteyen gruplar da bulunmaktaydı ki "il eri" adı verilen teşkilatlanma sayesinde, buna imkân bulabilmişlerdi.

Eşkıya ve köylü arasındaki çatışmayı[378] iyi değerlendiren devlet, düzenli birliklerin yetişemediği çoğu bölgede "il eri" ve "nefîr-i âm" adı verilen uygulamalarla eşkıyalara karşı sivil bir kalkan oluşturmuştu. Sancaklarda, her köyün kendi silahlı gençlerinden oluşan milis kuvvetine "il eri" denmekteydi.[379] 1598 - 1605 yılları arasında yoğun olarak uygulanan bu teşkilatlanma için önce sultandan izin talep edilir, gelen iznin ardından kadı, bölgenin ileri gelenlerini mübaşir adı verilen beylerbeyi temsilcisinin huzurunda toplardı. Sonra da aralarından, fermanlarda belirttiği üzere ehil, tanınmış, dürüst, varlıklı ve sözü dinlenen birisi,[380] "il başı" veya "il kethüdası" olarak görevlendirilirdi. Bu seçimin ardından seçilen il başı; her köyden, emri altında yiğitler veya il erleri, yani silah kullanabilen genç köylüleri toplardı. Köylü gençlerin arasından, birliği yönlendirecek bir "yiğitbaşı" belirlenir ve ihtiyaç duyulduğunda yiğitbaşıların emrindeki il erleri, eşkıya üzerine yönlendirilirlerdi.[381] Ancak karışıklık zamanlarında bürokrasinin hızlandırıldığı ve eşkıya üzerine müfettiş tayin edilenlerin ya da valilerin doğrudan yiğitbaşı tayin ettiği de görülürdü.[382]

377 Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla*, s. 108.
378 Eşkıya ve köylü ayrımı ile ilgili Barkey'in tespitleri şöyledir: "XVII. yüzyılda eşkıyalarla köylüler, artık aynı cemaate mensup olmayan, aynı tür faaliyetlerde bulunmayan ve kolektif eylemden bekledikleri de örgütleniş biçimleri de artık örtüşmeyen farklı toplumsal tiplerdi. Köylü toplumunun bir kesimi, yerel, ekolojik ve siyasi koşullara uyum sağlayacak şekilde dönüşmüş, ortaya çıkan bu yeni grup zaman içinde köylülüğün ayırt edici özellikleri olan toprak ve emekle olan bağlarını ve ilişkilerini yitirmişti. Bunlar, üretim araçlarıyla ilişkisi köylülerinkinden tamamen farklı yeni bir grubu oluşturuyorlardı. Kökenleri ve geçim kaynakları kendilerininkinden farklı olsa da kırsal toplumun çiftçilikle uğraşmayan sınıflarıyla daha yakın bir ilişkileri vardı. Ancak hizmetlerini diğer sınıflara kiralıyor olmaları, onları sadık müttefikler yapmıyordu. Fırsatçı davranıyorlar, konumlarını, hangi kesimden olursa olsun zayıfın elindekileri almak için kullanıyorlardı. Dolayısıyla, kırsal toplumu, aktörlerinin sadece köylülerle toprak sahipleri olduğu iki kutuplu bir toplum olarak düşünmek uygun değildir." Barkey, *Eşkıyalar*..., s.190.
379 Selçuklu ve erken Osmanlı devirlerinde reaya nüfustan ehil olanların şehirlerdeki ve kırsal bölgelerdeki kargaşaya yol açan unsurlara karşı teşkilatlandırıldığına dair kanıt mevcuttur. Bunlar kaynaklarda şehirbaşbuğları, "il başı," "yiğit-başı," veya "igdiş-başı" olarak adlandırılıyordu. İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV*..., s.37.
380 İlerleyen dönemlerde bu kişilere "ayan" adı verilecekti.
381 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV*..., s.35.
382 Somutlaştıracak olursak 1571 yılında Yalova - Samanlı - Pazar köyü çevresi eşkıyalarla dolup taştığı için Bursa beyi Bayezid Bey teftişe gönderilmiş, o da bölgeye vardığında ilk iş olarak Pazar köyden

Her köy için bürokratik muhatap köy kethüdası (muhtar) olsa da, esasında idari konudaki asıl yetkili "yiğitbaşı" unvanıyla seçilmiş olan kişi olurdu.[383] Bu milis oluşumunun kuruluş amacı, kaza sınırları veya sancağın içerisinde hükümet kuvvetlerince bastırılamayacak derecede ayaklanma veya eşkıyalık olaylarında, köylüleri hızlıca harekete geçirmekti. Eşkıya kalkışması duyulduğu zaman kadı, çetelere yargılanmaları için bir celp yollar, eğer celbi reddederlerse il erleri ve sefere katılmamış kale muhafızları harekete geçerdi. Başlarında çavuş, zaim ya da toprak kadısı bulunan bu kovuşturma güçleri, "demlerine heder" hükmüyle eşkıya takibine çıkarlardı. Büyük olaylarda ise silahlanan köylüler, kadının emri altında birleşirler sonra da sancak beylerinin hizmetine dâhil olurlardı.[384] İl erlerinin harekete geçmesi ve köyün dışına silahlı olarak çıkmaları için on eşkıya ve daha fazlası bir tehlike olması gerekirdi. Diğer zamanlarda köyün içindeki ve çevresindeki asayişi korurlardı.[385]

Halkın silahlanması devletin çok da istediği bir şey olmadığı için eşkıyalarla mücadele meselesini bir izne tabi tutmuş ve eşkıyalıkla mücadelede nefsi müdafaa harici durumlarda, izin beratı doğrultusunda harekete geçilmesini istemişti. Söz konusu seferberlik duyurusuna ise "nefîr-i âm" adı verilmektedir. Yapılan çağrı üzerine kale olan yerleşimlerde surlar tamir edilir, kasabalar ve şehirlerin her yeri barikatlarla ve çitlerle çevrilir, siperler kazılır ve bölgeye çok sayıda silahlı milis takviye edilirdi.[386] Nitekim Celali yıllarında, tüfekli nefîr-i âm askerleri ve tırpanlı, baltalı, bıçaklı köylüler pek çok yerde sekbanların üzerine yürümüştü. Hatta yüzyılın sonunda Anadolu, Celali belasıyla uğraşırken bu halk kuvvetleri yalnızca eşkıyalığa bulaşan sekbanlara karşı değil, aynı zamanda reayaya zulmeden kapıkulu, voyvoda ve subaşılara karşı da göreve çağrılmıştı.[387] Elbette il eri ve nefîr-i âm uygulamasının yanı sıra köylüler aracılığıyla hayata geçirilen başka mücadele yöntemleri de bulunmaktaydı.

Mustafa adlı birisini yiğitbaşı yapıp il erleriyle birlikte eşkıyaların üzerine salmıştı. Akdağ, *Türk Halkının*..., s. 210.

383 "Her kariyede ve kasabada ahali-i vilayet ihtiyar ettiği kimesneler yiğitbaşılar tayin olunup..." Akdağ, *Türk Halkının*..., s. 211.

384 İlber Ortaylı, "*Osmanlı Devleti'nde Kadı*," *DİA*-24, İstanbul, 2001.

385 Akdağ, *Türk Halkının*..., s. 209.

386 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV*..., s. 35.

387 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV*..., s. 39.

16. ve 17. yüzyıllarda süregelen Habsburg ve İran savaşları nedeniyle sancakbeyleri maiyetleriyle birlikte sefere çağırılır, bu durumda savunmasız kalan yerleşimler eşkıya çeteleri için kolay hedefe dönüşürdü. Buna karşılık devlet, her sancaktan otuz kırk kadar tımarlı sipahiyi, il erini ve kale erlerini, sancakbeyinin vekilinin komutasına verir, böylelikle küçük çaplı bir muhafız kuvveti oluştururdu. Ayrıca imkân dâhilinde her sancağa, söz konusu küçük muhafız birliği dışında bir muhafız çavuşu, zaim, müteferrika veya benzeri rütbede görevliler yollanırdı.[388] Ancak çoğu zaman inzibat görevi için bu sayı yetersiz gelir ve askerler bahar aylarında yola çıkar çıkmaz, eşkıyalar kasabaları basmaya başlardı. Askerlerin sefere çıkması veya havanın ısınması üzerine eşkıyalık olaylarının arttığını bilen idareciler de, bu dönemlerde tedbirlerini arttırırlar ve ilgili kişilere dilekçeler, mektuplar yağdırırlardı. Ancak özellikle Batı Anadolu'nun dağlık yapısı ve eşkıya baskınına uygun darboğazları düşünüldüğünde bu kontrollerin ne denli zor olabileceği ortadadır. Bu yüzden sancakbeyleri sürekli bir devriyenin zorluğu nedeniyle, bölgedeki harap köyler civarında bulunan derbentlerde görevlendirilmek üzere köylülerden gençler seçerdi. Tüfek kullanabilen bu gençler, bekçiliğin yanı sıra kervan ve yolcuların soyulmasına engel olurlar, karşılığında da "tekâlif-i şakka" adı verilen vergiden muaf tutulurlardı.[389] Bu derbentler, özellikle Celali yıllarında, eşkıyaların kaçışını engellemek amacıyla derhal kapatılır ve eşkıyaya karşı adeta birer barikat olurdu.

Gerek il eri uygulamasının, gerekse derbent sisteminin, sivil halkın silahlandırılması anlamına geldiği için bir takım sorunlar yaratması kaçınılmazdı. Ellerindeki yetki belgeleri ve silahlarıyla dolaşan kimi köylüler, mevcut eşkıyaları pek de aratmayan eylemlere girişmişlerdi. Neticede köylülerin kendi kendilerini korumaları; ekim faaliyetlerine etkin bir şekilde katılmayan erkeklerin silahlanması ve örgütlenmesi anlamına gelmekteydi.[390] Dolayısıyla kendilerine verilen cüzi miktarla yetinmeyen kimi il erleri, bizzat eşkıya gibi davranmaya başlamışlardı. Nitekim ehl-i fesat teftişi için gönderilen pek çok hükümden anladığımız üzere, kendilerine çevre

388 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 208.
389 Uluçay, *18. ve 19. yüzyıllarda...*, ss. 69-70.
390 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 14.

eşkıyalarını kollama görevi verilen kimi il erleri ve özellikle yiğitbaşıları, edindikleri resmi görevle ünlenip güçlenmiş ve sonrasında Celali reisi olmuşlardı. Görevde kalanların pek çoğu da paşa kapısındaki sekbanlarla işbirliği yaparak, gezdikleri yerin halkına en azından kendilerini besletmekle kalmayıp, zorla ya da köy kethüdası eliyle para toplamışlardı. Akdağ'ın tespitiyle; "16. yüzyılın ikinci yarısı bitimine doğru giderken başta il erleri ve beylerbeyleriyle sancakbeylerinin kapuları halkı (yani sözde eşkıya üzerine yöneltttikleri askerleri) yağma ve soygun, hatta ırza geçme, işkence ve benzeri zulümleri yapmakta suhte, harami, levent, Celali gibi açıktan isyan bayrağını çekmiş bulunanları çok geride bırakmışlardı."[391]

Nitekim bu durumda devlet hem eşkıya hem de eşkıya üzerine gönderdiği görevlilerle mücadele etmek zorunda kalmış, bu durum bir sonraki yüzyılda hayata geçirilecek merkezileşme politikalarına dek sürmüştü.

Cezalar

Klasik dönemdeki Osmanlı kanunnamelerinde ve Osmanlı ceza hukukunda, kurumsal olarak en ağır cezalandırılması gereken durum; cinayet, yaralama, adam kaçırmak, hırsızlık, gasp, firarilik ve toplumsal düzeni bozmak gibi oldukça geniş bir suç yelpazesini barındıran eşkıyalık eylemini gerçekleştirmekti.[392] Dinsel perspektiften "ehl-i fesat" veya "bozguncu" olarak nitelendirilen eşkıyalara verilecek ceza, Kur'an-ı Kerim'de, Maide Suresi'nin 33. ayeti[393] doğrultusunda belirlenen şeri ceza hukukuna göre; yol kesip, mal gasp edenlerin sağ elleriyle sol ayakları çaprazlama kesilirdi. Soygun sırasında adam öldürenlerin ise had cezası olarak önce el ve ayakları çaprazlama kesilir, ardından da kafası kesilerek idam edilirdi. Sadece yol kesenler ise tövbe edinceye kadar hapsedilirdi.[394] Ancak af durumu da söz

391 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 211.

392 Osmanlı kanunnamelerine göre eşkıyalık; "mal zap /gasp etmek, öç almak, suikastta bulunmak, memleketin iç güvenliğini bozmak için mesken, çiftlik, ağıl, köy, değirmen gibi mahalleleri basarak yakmak ya da tahrip etmek, adam öldürmek, soygunculuk yaparak adam kaldırmak ve bu fiillerden dolayı tutuklu veya hapis iken firar ederek silahlı dolaşmak suretiyle emniyet ve asayişi bireysel veya toplumsal tehdit etmek fiillerini içeriyordu." Ahmed Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985, ss. 132-133.

393 Kur'an-ı Kerim, Maide Suresi, 33. ayet.

394 Eşkıyalara verilecek şeri ceza Kanuni Sultan Süleyman'ın ünlü şeyhülislamı Ebu Suud Efendi'nin fetvalarına şöyle yansımıştı: "740. MESELE: Bir mağarada bir nice zimmî kat'-i tarika mübaşeret edip,

konusuydu. Bütün fıkıh bilginlerinin oy birliğiyle belirttiğine göre eşkıyanın cezalandırılabilmesi için isyanın fiilen başlaması gerekir, öncesinde müdahale edilemezdi. Öyle ki eşkıyalar isyan etmeden önce, bu eylem için hazırlandıkları bilinse ve hatta birkaç belde zapt etse bile İslam hukukuna göre önce üzerlerine gitmeyip itaate davet edilmeli, eğer kabul etmezlerse ancak o zaman cihat hakkındaki hükümlerin uygulanması gerekirdi. Cihat başlayıp çarpışma sürerken dahi eşkıya silahını bırakıp teslim olursa, kısas harici durumlarda artık katli caiz değildi. İslam hukukunun eşkıyalar ve isyancılar için öngördüğü söz konusu hükümler, teoride eşkıyaları şiddet ve uzuv kesme suretiyle cezalandırmaktan kaçınıldığı, tövbe kapısının açık bırakıldığı izlenimi veriyor, bu yönüyle semavi şefkati temsil ediyordu, ancak bu olguların Osmanlı idari anlayışına pek de uygun olduğu söylenemezdi. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu -kendisinden önceki Türk devletleri gibi- eşkıyalığın kızıştığı dönemlerde İslam teokrasisini etkisi altına alan bu hükümlerin kitlesel eşkıyalık hareketlerinin bastırılmasında yeterli olmayacağının farkına varmış ve yargılamaların tatbikinde örfi ceza hukukunu tercih etmişti.

Siyasal, coğrafi, kültürel, beşeri ve dini farklılıklara göre değişen cezalandırma yöntemlerinde[395] Ortadoğu'daki kadim devlet geleneklerini bünyesinde taşıyan Osmanlı İmparatorluğu'nun özel bir yeri bulunmaktaydı. Göçebe kültürün sert ve vahşi sözlü töreleriyle semavi bir dinin ilahi kaynaklı yazılı hukukunu bünyesinde eriten Osmanlılar, yönetim kademesinde de

gece ile bir nice Müslümanlar basıp cümlesin mecrûh edip nisabdan ziyâde malların alıp, mezbûrlara şer'an ne lâzım olur? ELCEVAP: Elleri ayakları kesmek lâzımdır. BU SÛRETTE: Mezbûrların elleri ve ayakları ma'an mı kesilir, yoksa elleri onulduktan sonra ayakları mı kesilir? ELCEVAP: Sağ elleri ile sol ayakları ma'an kesilir." Mehmed Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları*, Enderun Kitabevi, 2. bs. İstanbul, 1983, s. 152.

395 Tarihsel gelişim sürecinde Klasik Çağ'ın ceza rejiminde birbirine karışmış olarak, kökenleri farklı her biri, toplumlara ve dönemlere bağlı olarak tek başlarına olmasa da en azından ayrıcalıklı bir rol yüklenmiş dört büyük cezalandırma taktiği formu saptanmıştır. 1. Sürgün etmek, kovmak, dışlamak, sınır dışı etmek, bazı yerleri yasaklamak, ev bark yıkmak, doğum yerini yok etmek, mal mülke el koymak. 2. Bir telafi düzenlemek, bir diyet ödemeye zorlamak, verilen zarar ziyanı ödenecek bir borca çevirmek, suçu mali yükümlülüğe dönüştürmek. 3. Sergilemek, damgalamak, yaralamak, sakat bırakmak, bir yara izi yapmak, yüze ya da omuza bir işaret koymak, yapay ve görünür bir eksikliğe uğratmak, işkence etmek; kısacası, vücudu ele geçirip iktidarın damgalarını vurmak. 4. Bir yere kapatmak. Ayrıcalık verdikleri cezalandırma tiplerine göre toplumlar, sürgün toplumları (Grek toplumu), diyet toplumları (Cermen toplumları), damgalama toplumları (Ortaçağ sonu batı toplumları) ve günümüzdeki hapseden toplumlar şeklinde gruplara ayrılmıştı. Michel Foucault, *Ders Özetleri (1970-1983)*, (Çev: Selahattin Hilav), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 57.

dikkate değer bir düzen ve disiplin ortaya çıkarmışlardı.[396] Osmanlı sultanları kendilerini "Es-Sultân-ı zıllullahi fil-arz ye'vîileyhi külli mazlumin" yani "adaletin dağıtıcısı ve mazlumların koruyucusu olan Allahın yeryüzündeki gölgesi" olarak nitelendirmiş ve adaleti dağıtım işleminde, verdikleri kararların, suçluyu o suçu bir daha işlemeye cüret edememesi ilkesi üzerine inşa edilişini böylelikle meşrulaştırmışlardı. Dolayısıyla eşkıyalık eylemlerinde hükümdarlara verilen ölüm cezası yetkisi yönettiği tebaasının menfaatini korumak için verilmiş olan bir nevi sıkıyönetim yetkileri olarak tanınmış ve genel anlamda kabul görmüştü.[397] Bu bağlamda şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki şeriatın ceza hukuku hiçbir zaman Osmanlı topraklarında çok fazla pratik bir önem taşımamış, ceza hukuku, büyük ölçüde kadıların yargılama alanı dışında bırakılmıştı.[398] Dolayısıyla katli mutlak olanlar dışında, pek çok idam vakası, sanığın önce İstanbul'a getirtilip sorgulanması neticesinde vuku bulmuştu. Nitekim 1550 yılında, levend kargaşasının görüldüğü bölgelerdeki kadı ve sancakbeylerine birer hüküm yollanmış ve suçları sabit olanların mahkemede yargılanmalarının ardından, suç belgeleriyle birlikte İstanbul'a yollanmaları, zira cezalarının orada saptanıp tatbik edileceği bildirilmişti.[399]

İdam hükümlerinin yani "siyaset etme"[400] kararlanın kesinleşip uygulanması için İstanbul'dan bir fetva ve fermanın gelmesi zorunlu idi. Ancak bahsi geçen örfi gerekçeler nedeniyle sultan emrine binaen toplu idamların, usulsüz sorgulamaların ve orantısız şiddet içeren cezaların da verildiği sıklıkla görülmüştü. Özellikle saray tarafından, "demleri heder şakilere aman verilmemesi," cümlesini içeren hükümler, sınırsız bir meşruiyet ve serbestlik sağlamıştı. Özellikle yargılama safhasında mahkemeye çıkarılan sanığın üzerine atılan suçları işlediğine dair şahit yoksa ve kendisi de inkâr ediyorsa, sorgulama sırasında işkence de yapılabiliyordu. "Örf" ya da "örf-i maruf" de-

396 Şeri kurallar yerine örfi hukuka yönelen sultan, böylelikle tamamen kendi yetkisiyle kural koyabildiği ve yasa çıkarabildiği şeriattan bağımsız olan ve kanun diye nitelendirilen dini değil akılcı ilkelere dayanan bir karakteristik yapı taşımaya başlamıştı. Halil İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfi- Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları," *Siyasi İlimler ve Hukuk*, C. XIII, No: 2, 1958.
397 İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu*...,s. 76.
398 Sami Zubaida, *İslam Dünyası'nda Hukuk ve İktidar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 176.
399 Akdağ, *Türk Halkının*..., s. 218.
400 Türk İslam devletlerinde ve Osmanlı'da hükümdar emriyle verilen ölüm cezalarına "siyaseten katl" denilirdi.

nilen değnekle dayak veya işkence usulü her ne kadar mahkemelerin hukuk usulüne aykırı da olsa, kimi belgelerde "örfe teslim oldu" ifadesi görülebiliyordu. Kaldı ki bu durum sarayın da onayından geçiyordu. Ancak hükümlerin sonunda genellikle "örfte telef olmaktan kaçınılması," yani işkence sırasında sanığın dayaktan öldürülmemesi gerektiği özel olarak eklenirdi.[401]

Yargılama safhasının bitiminden sonra, cezalandırma kısmında ise Celali eşkıyalığının şiddeti İslami hüküm ortada olduğu halde işkence ve idamların yolunu açmış, eşkıyalara karşı uygulanan idam cezaları Kuran ayetleri kıstas alarak uygulansa dahi, dini literatür içinde yer almayan teşhir ya da işkence de sıklıkla tatbik edilmişti. Nitekim eşkıyalıkla mücadelenin Osmanlı adaletindeki alametifarikası "Şaki'nin canı ve malı helaldir" fetvalarının ardından gelen işkenceli ve acılı ölümler olmuştu.[402] Bu bağlamda klasik dönemde eşkıyalarla mücadelede, etkisinin daha korkutucu ve ibretlik olması için tatbik edilen cezalar, konjonktürel durum ve suçun büyüklüğüne göre çeşitlilik arz etmişti.

Asılma

Asarak idam, çok yaygın olan ve çok eski dönemlerden günümüze dek uygulana gelmiş bir öldürme yöntemidir. Bu ölüm cezasında suçlu yüksek bir yere bağlanan urgan ile boynundan asılıp boşluğa bırakılarak nefes alması engellenmek suretiyle, yani boğularak öldürülürdü. Darağaçları kurularak gerçekleştirilen infazlar olduğu gibi şehrin giriş kapılarına ya da meydanlardaki ağaçların dallarına da suçluların asıldığı olurdu. Yağlı urganla asılarak boğulma on saniye içerisinde bilinç kaybına yol açarken, fırlatma tarzı asılma yönteminde ise suçlunun boyun kırılırdı. Suçlu asıldıktan sonra cesedi bir süre asıldığı yerde bırakılır ve diğer suç işleme eğiliminde olan insanların ibret alması sağlanırdı.[403]

401 1565 yılında Bursa ve Mudanya arasında cinayetle sonuçlanan soygunlar fazlalaşmış, Temmuz ayında çevredeki tüm sabıkalılar toplanıp sorguya alınmıştı. Fakat kimse suçu kabullenmemiş, bunun üzerine İstanbul, Bursa ve Kite kadılarına yollanan hükümde, herkesin kanısı bulunan ve "ehl-i fesat" olarak nitelendirilen tutukluların yargısı sırasında örf-i maruf'a başvurulabileceği, yani dayak ve işkence kullanılmak suretiyle sanıkların suçlarının itiraf ettirilmelerinin sağlanabileceği belirtilmişti. Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 218.
402 Uluçay, *18. ve 19. yüzyıllarda...*, ss. 69-70.
403 Cüneyt Kanat, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, Küre Yayınları, 2. bs., İstanbul, 2013, s. 45.

Kafa Kesmek

Suçlunun kafasını kılıçla keserek öldürmek Türk devletlerinde en fazla kullanılan öldürme yöntemlerinden birisiydi. Bu yöntemle cezalandırılan suçlu ayakta ya da diz çöker vaziyette iken boynuna vurulan keskin ve sert bir kılıç darbesiyle kafası koparılırdı. Yani suçlunun başı mutlaka vücudundan ayrılırdı. Eğer bir vuruşta kafa koparılamazsa boyna vurulan darbeler tekrarlanır ve kafa kopuncaya dek bu işlem devam ederdi. Daha sonra gövdeden ayrılmış baş teşhir edilirdi.[404]

Çengel

Çengel kalın kalaslardan yapılmış kale burcu gibi bir düzenekti. Bir adam boyundan yüksek bir yere, muhtelif büyüklükte ve uzunlukta, kasap dükkânlarındaki gibi başları yukarıya doğru kıvrık ve sivri keskin bir tarak şeklinde tek sıra çengeller konulurdu. Mahkûm çırılçıplak soyulur, elleri ayakları bağlanır makaralı iple yukarı çekilir ve sonra birden çengellerin üzerine bırakılırdı. Ölüm genellikle uzun ve acılı sürerdi.[405]

Çarmıh

Çarmıh özellikle eşkıyalara ve korsanlara uygulanan bir ceza şekliydi. Mahkûm çırılçıplak soyulur kolları bacakları açık yüzükoyun bir çarmıha sımsıkı bağlanırdı. Omuz başları ve butların kaba etleri bıçakla oyularak buralara gayet iri yağ mumları dikilir ve yakılır, çarmıh üzerindeki mahkûm ile beraber bir devenin üstüne konularak şehirde dolaştırılır, teşhir edilirdi. Bazen de suçlunun bacakları büyük çekiçlerle kırılırdı. Eğer mahkûm bu işkence sonucu ölmezse akşamüstü asılırdı.[406]

Kazığa Oturtmak

Kazığa oturtmak cezasında dikkat edilen husus, kazığa oturtulan suçlunun bu işlem esnasında çabucak ölmemesini sağlamaktı. Bu nedenle işini iyi bilen cellatlar önce suçluyu çırılçıplak soyarlardı. Mahkûm ağaçtan

404 Kanat, *Ortaçağ Türk...*, s. 44.
405 Taner Akçam, *Siyasi Kültürümüzde Zulüm ve İşkence*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 72.
406 George Ryley Scott, *İşkencenin Tarihi*, (Çev: Hamide Koyukan), Dost Kitabevi, 2. bs, Ankara, 2003, s. 165.

bilek kalınlığında susamlanmış, yağlı bir kazığa oturtulur veya dolaştırılırdı. Eğer bu işlem sırasında iç organları ağır tahribat görürse ölüm çok hızlı gerçekleşirdi. Fakat bu istenen bir sonuç değildi. Kazığa oturtulan suçlu bu işlemden sonra ne kadar çok canlı kalır ve acı çekerse bu işi yapan cellat o kadar yetenekli kabul edilirdi. Bu nedenle ceza gerektiği şekilde uygulanırsa suçlu uzun süre kazığa takılı olduğu halde yaşar ve çok büyük acılar çekerdi. Bazen suçlu kazığa oturtulduktan sonra kırbaçlanarak dövülürdü. Bu cezanın bir diğer özelliği ise toplu halde eşkıya gruplarına uygulanmış olmasıydı.[407]

Deri Yüzmek

Deri yüzmek suçluya en fazla acı veren cezalar içerisinde yer alırdı. Bu cezaya çarptırılan suçlunun derisi keskin bir ustura veya bıçakla yüzülürdü. Çoğunlukla deri yüzüldükten sonra içerisi saman doldurulur ve ortaya çıkan kukla benzeri nesne, suç işleme eğiliminde olan insanlara ibret olsun diye gezdirilerek teşhir edilirdi. Ancak deri yüzüldükten sonra suçlu hemen ölmüyordu. Bu sebeple hem çektiği acıyı arttırmak hem de ölümü çabuklaştırmak için vücudunun bazı uzuvları kesilirdi. Bu uzuvlar çoğunlukla işlenen suç dikkate alınarak el ve ayaklar, dil ya da cinsel organ olurdu. Kesilen bu uzuvlar daha sonra suçlunun boynuna asılır, ardından derisi yüzülmüş suçlu ateşe atılarak yakılırdı.[408]

Teşhir

15. yüzyıl Osmanlı kanunnamelerinin ceza bölümlerinde işlenen suçun sadece mağduru değil toplum düzenine de zarar verdiği gerekçe gösterilmektedir. Bu nedenle şeri cezalara göre daha fazla şiddet içeren bedene yönelik örfi cezalarda iktidarın hükmetme gücünün topluma hatırlatılması ve suç kabul edilen fiillerin yaygınlık kazanmaması için ibret verme kastı ağır basmaktaydı.[409] Nitekim eşkıyalarla mücadele sırasında işkenceli cezalandırma yöntemlerinin belirli teknikler ve belirli sınırlar

407 Kanat, *Ortaçağ Türk...*, ss. 51-52.
408 Kanat, *Ortaçağ Türk...*, s. 50.
409 Gültekin Yıldız, *Mapusâne: Osmanlı Hapishanelerinin Kurtuluş Serüveni (1839-1908)*, Kitapevi, İstanbul, 2012, s. 12.

çerçevesinde bir ceza olarak bedene veya mala yöneltilmesinin ve suçluya acı çektirilmesinin temel nedeni buydu.[410] Böylece isyancının bedenine tatbik olunan şiddet sayesinde hem yönetilen ferde, hem de ferdin oluşturduğu topluma hızlı, etkin ve ekonomik yolla mesaj gönderilmiş olurdu. Eşkıyalara verilen cezalar iktidar ve otorite için bir basamak görevi görürdü. Zincire vurulan, kırbaçlanan, uzuvları kesilen, recmedilen, yakılan, asılan, boynu vurulan, derisi yüzülen ya da kemikleri kırılan suçluların teşhiri ilahi gücün yeryüzündeki gölgesinin adaletinin yansımasıydı. Ceza adalet sınırları içinde uygulandıkça toplum ikna edilir ve teslimiyeti kolaylaşırdı.[411] Bunu sağlamanın en güvenilir yolu suçluların cezalandırılma işlemlerinin halkın önünde icra edilen bir gösteriye dönüşmesi, açık infaz yapılması ve sonrasında da ölü bedenlerin teşhiriydi.

Eşkıyalıktan mahkûm olan suçluların genellikle kafaları kesilir ve bu kelleler önemine göre ya İstanbul'a yollanır, ya da mevcut vilayetin idari merkezinde teşhir edilirdi.[412] İnfaz eğer boğulmak yahut asılmak suretiyle icra edilmişse ölünün muhakkak başı kesilir ve kesilen kafa, bozulmaması için, içi bal dolu kıl torbalar içine konularak İstanbul'a öyle gönderilirdi. İstanbul'a varan cellat da, fermanın ne şekilde icra edildiğini bildirir bir yazıyla teşhir edilmek üzere bu kafayı teslim ederdi.

Eşkıyaların kesik kafaları genellikle üç gün boyunca teşhir edilirdi. Teşhirde kafanın önüne bir yafta konulur, bu yaftada suçlunun hangi gerektirici sebeplerle katl olunduğu bir özet halinde yazılırdı.[413]

Diğer İşkenceli Cezalar

Eşkıyalara karşı bedene tatbik edilen cezaların arasında pek çoğu istisna olsa dahi başı havanda ezmek, ikiye biçmek, saçları kesilen başa kız-

410 "Suçluları teşhir etmenin kökeninde bireyin doğasında var olan ve çağlar ötesinden bugüne dek uzanan ilkel bir intikama susamışlık duygusu yatmaktaydı." Scott, *İşkencenin Tarihi*, ss. 25-27.
411 Yıldız, *Mapusâne...*, s. 7.
412 Kafa teşhiri eski bir Doğu geleneğidir. Çinlilerde ve Moğollarda bu usul çok sık görülmekteydi. Osmanlı devletinde eşkıyalar "sai bil fesad" sayılırlar ve idam edilirlerdi. Böylece eşkıyaların kafasının kesilmesi ve teşhiri caiz hale gelirdi. XVII. yüzyılda ayaklanmalar sonucunda idam edilenlerin başları Topkapı Sarayında Bab-ı Hümayun'un önündeki ibret taşında halka gösteriliyordu.1658-1659 Abaza isyanı sırasında on bin civarında insan idam edilmiş ve bunların başları düzenli olarak sarayın önünde teşhir edilmişti. Mumcu, *Osmanlı Devletinde...*, s. 134.
413 Mumcu, *Osmanlı Devletinde...*, s. 134.

dırılmış demir tas giydirmek, cımbızla sinirleri çekmek, çekiçle kol bacak, el ve ayak kemiklerini kırmak gibi işkence yöntemleri de bulunmaktaydı.[414]

Hürriyeti Kısıtlayıcı Cezalar (Kürek - Sürgün - Kalebent)

Eşkıyalara devlete isyana karşılık öngörülmüş idam cezası verileceği kanunlarda öngörülmüş, fakat söz konusu cezanın padişah tarafından müebbet küreğe çevrilebileceği hükmüne de yer verilmişti. Devlete kanun ve nizamlara karşı bir ya da birden çok kişiyi sözle harekete geçirmenin cezası bir ile beş sene küreğe konmak iken, kışkırtmanın yanında silah ve barut verilmesi halinde idam da söz konusu olabiliyordu. Klasik dönem kanunnamelerinde yol kesme filli ölümle cezalandırılıyorken kısas gerektiren bir cinayet söz konusu değilse yedi sene kürek cezası veriliyor, cinayet durumunda ise bu ceza on seneye çıkabiliyordu.[415] Kürek mahkûmları cezalarını çekmek için başta Kıbrıs[416] olmak üzere Cezayir-i Bahr-i Sefid ve çeşitli kalelere sürgüne gönderiliyorlardı. Ayaklarından demire vurularak "hıdemat-ı şakka"da çalıştırılmak kaydıyla kürek cezasına çarptırılan eşkıya ya da yatakları, aynı zamanda kalebent ve sürgün cezalarına da çarptırılabiliyordu.[417]

İşlenen suç nedeniyle mevcut ikametgâhtan zorunlu olarak göç ettirmek anlamına gelen "sürgün," eşkıyalardan ziyade genel olarak eşkıya yataklarına verilen bir cezalandırma şekliydi. Çoğunlukla eşkıya yatağı aşiretlerin yerlerinden sökülmesi şeklinde ifa edilen sürgün cezasında, gönderilen yerden geri dönmek ancak sultan tarafından affedilmeleriyle mümkün oluyordu.

Sürgün cezası ile merkezi idare tarafından belirlenmiş bir yerde zorunlu ikameti bünyesinde birleştiren "kalebentlik" cezası ise dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi Osmanlı coğrafyasında da zindan hapsine göre daha

414 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 219.
415 Yıldız, *Mapusâne...*, s. 70.
416 Kıbrıs 17. yüzyılın son yarısı ile 18. yüzyılda, daha çok emirleri dinlemeyen ve yerleşik halka zarar veren aşiretlerin sürgün yeri olarak kullanılmıştır... Osmanlı devletinin yaygın bir cezalandırma şekli olarak kullandığı sürgünlerde Kıbrıs adasının doğal yaşam şartlarının ağırlığından dolayı fazlaca tercih edildiği görülmektedir. Ali Efdal Özkul, "18. yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta Kalebentler ve Cezirebentler," *Hapishane Kitabı*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), Kitabevi Yayınları, 2. bs. İstanbul, 2010, s. 131.
417 Ömer Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak Avrupalılaşma Sürecinde Hapishaneler*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 15.

yaygındı. Bu cezalandırma yönteminde daha çok eşkıya yatağının, ait olduğu mahalden başka bir yere gönderilerek tehlikesiz hale getirilmesi hedeflenirdi. Kalebent mahkûmları cezalarını bir kale veya şehrin surları içinde çekerlerdi. Kalebentler, kalenin yeraltında bulunan zindanlarında yatarlardı. Son derece pis ve rutubetli odalarda on metrekarelik bir avlu bulunurdu. Rutubetten etkilenmemek için alta serilen hasır iki üç gün içerisinde sararıp çürür, zaman zaman verilen yağ lambası dışında odalar hiç ışık görmezdi.[418]

Müsadere

Osmanlı ceza hukukunda, verilen idam cezalarının ardından öldürülen kişinin mirasına ve mal varlığına el konulur, bunlar Beytü'l Mal'a aktarılırdı. Bu cezalandırma yöntemine de "müsadere" adı verilirdi. Müsadere yaygın bir ceza olarak bütün tarih boyunca kullanılmıştı.[419]

Eşkıyaların Affı ve Sisteme Dâhli

Kamu davasına hükmolunmuş ise cezaları ve mahkûmiyetin bütün cezai neticelerini kaldıran affa "genel af" denilmektedir. Modern ceza hukuku doktrininde bu şekilde tarif edilen genel affa Osmanlı devletinde de rastlamak mümkündü. "Haşerat," "harami," "haramzade," "bozguncu" ve "kutta-i tarik" olarak adlandırılan eşkıyalara "Sadaka-yı afiyet-i âlem-kıymet-i hazret-i veliyü'l-ni'met" olmak üzere çıkartılan af, Osmanlı için kadim fakat asla eskimeyen bir pragmatist bir devlet geleneğiydi.

Osmanlı hukuk sisteminde eşkıyalar, ancak padişahın iradesiyle affedilip serbest bırakılabilirlerdi. Padişahın bu konuda vereceği emir gerek mahkeme, gerek yetkili idareci, gerekse bizzat kendisi tarafından verilmiş idam veya müsadere hükmünü suçluluğun bütün sonuçlarıyla birlikte kesin olarak ortadan kaldırabilirdi.[420] Ancak bu noktada devletin bekası için kardeş katlinin dahi caiz görüldüğü sert bir yapılanmada, bozgunculuk yapan isyancının affedilmesini bir zaaf ve çaresizlikten ziyade devlet olmanın gerektirdiği karmaşık olmayan, yalın bir strateji olarak görmekte fayda vardır. Osmanlı hukuk sisteminde patrimonyal kul sistemine dayalı hâki-

418 Yıldız, *Mapusâne...*, s. 30.
419 Müsadere hakkında ayrıntılı bilgi için; Mumcu, *Osmanlı Devletinde ...*, ss. 147-162.
420 Mumcu, *Osmanlı Devletinde...*, s. 144.

miyet tarzı gerekli gördüğü zamanlarda yumuşatılmış, devletin güvenliğini korumak ve ihtiyaçlarını karşılamak için, esneklik ve mevcut koşullara uyumda zorlanılmamıştı. Hem keskin bir kılıç hem de şefkatli bir el olabilen sultan, gerekli görüldüğü zamanlarda af yoluyla eşkıyaları kendi sistemine dâhil ederek pazarlık yapma ilkesine sıkı sıkıya tutunmuş, böylelikle kendini ödül ve imtiyaz dağıtan yegâne merci olarak sunmuştu. Bu yolla toplumdaki grupların hiç olmazsa geçici olarak merkezle bütünleştirilmesinin belirleyici olduğu bir merkezileştirme tarzı geliştirmeyi amaçlamıştı.

Anadolu'yu kasıp kavuran isyanlar sırasında katledilen eşkıyaların yanı sıra birçok Celali önderi adamlarıyla beraber affedilerek Osmanlı bürokrasisine dâhil edilmişti. Böylelikle çevresine on binler toplayabilen elebaşların, Müslüman köylü tipinden sadık Osmanlı askerine doğru toplumsal ve siyasi bir dönüşüm gerçekleştirdikleri görülmüştü. Elbette devletle eşkıyalar arasındaki anlaşmanın içeriği bölgeden bölgeye büyük değişiklikler gösteriyordu. Nitekim İstanbul'a nispeten yakın bölgelerde yerel silahlanma düzeyindeki aşırı artışın güç kullanarak giderilmesi daha kolaydı. Ancak denetiminden uzak kalan daha ücra bölgelerde eşkıyalık, doğrudan bir tehdit oluşturmasa da devleti ister istemez bir pazarlık sürecinin içine çeken nispeten örgütlü bir olgu haline gelmişti. Bu noktada pazarlığın türü ve boyutları jeopolitik koşullardan büyük ölçüde etkileniyordu.[421] Ayrıca her af talebi de kabul edilmiyor, eşkıya reisinin mevcut gücüne göre tavır takınılmasının yanı sıra sonrasında tekrar başkaldırma ihtimali olanların isyanları genellikle askeri yollardan çözülüyordu.

Eşkıyaların af sonrasında sisteme katılımını somutlaştıracak olursak; 17. yüzyıl başlarında Kuzey Batı Anadolu'da Geduslu Ali, Deli Derviş, Köse Hamza, Kızılbaş Mehmed, Arnavut Hüseyin, Küçük Halil, Tepesi Tüylü ve Kumkapulu gibi reisler bölgeyi kasıp kavurmaktaydı. Anadolu'daki eşkıyaları tenkil etmekle görevlendirilen Nasuh Paşa'nın, Celali eşkıyasının bastırılamama nedeni olarak paşaların ihmalkârlığını öne sürmesi ve Celali üzerine bizzat padişahın sefere çıkmasının oldukça etkili olacağını tavsiye etmesi üzerine Sultan Ahmed, 12 Kasım 1605'de Bursa'ya hareket etmişti. Padişahın üstlerine yürümesi üzerine pek çok eşkıya Batı Anado-

421 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 14.

lu'ya doğru kaçmış, geri kalanlardan teslim olanlar ise af edilmişlerdi. Sultan, affedilen eşkıyaların diğerlerine örnek olacağını düşünerek bunlardan dört-beş bin eşkıyanın dirlikleri geri verildiği gibi azılı olanları da terfi ettirilmişti. Sonra cephelerde savaşmak üzere Anadolu eşkıya takibine memur olan Nasuh Paşa ile Anadolu Beylerbeyi Davut Paşa'nın maiyetine verilmişlerdi.[422] Yine değinildiği üzere, Canbuladoğlu da Sultan Ahmed tarafından affedilip sancak tevcih edilen bir başka isyancıydı. Bu dönemde daha pek çok Celali eşkıyası mevki, kapıkulu olma sözü veya verimli tımar arazileri gibi sosyo-ekonomik rüşvet ve vaatlerle dağdan indirilmişti. Celali Karayazıcı'nın kardeşi Deli Hasan'a, affı sonrası Bosna Beylerbeyliği verilmiş, o da Habsburg'larla süren savaşlar sırasında batı cephesine beraberinde on bin asker getirmişti.[423] Görüldüğü üzere bu politikanın mimarları uluslararası sorunları hallettikten sonra eşkıyaların hesabını göreceklerini düşündüklerinden uygulamanın uzun vadeli sonuçları üzerinde pek durmamışlardı. Zaman içerisinde uygulanan pragmatist yöntem, farklı düzeylerde kurumsallaşmış, hem merkezi devlet görevlileri hem de savaş meydanındaki komutanlar güçlerini arttırmak için asileri kendi saflarına katmışlardı.[424] Zira emirlerindeki adamlarıyla birlikte padişahın hizmetine giren Celali şefleri, Safeviler ve Habsburg'larla savaşırken kuşatma yapmak için gerekli insan gücü temin etmişler, karşılığında da Osmanlı elitinin faydalandığı nimetlerden nasiplenmişlerdi.[425]

16. yüzyıl sonlarından itibaren eşkıyalık, ekonomik, siyasi, idari ve toplumsal bir olgu olarak, Osmanlı sisteminin bir parçası haline gelmişti. Örneklerden görüldüğü üzere belirgin bir siyasi programı olmayan ve tek amacı sarayla bilek güreşi yaparak çıkarlarını korumak, kapabildiği kadar ihsana ulaşmak[426] olan Celali reislerinin bir kısmı, Osmanlının gazabına

422 Uluçay, *Saruhan'da Eşkıyalık...*, ss. 13-14.

423 Deli Hasan, 1603 yılında sultan tarafından affedilmiş ve Bosna Beylerbeyliği'ne atanmıştı. Ancak Rumeli'de de kanun dışı eylemlere kalkışması ve bazı kaleleri yağmalayıp halktan ağır vergiler alması üzerine 1605 yılında idam edilmişti.

424 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 220. Eşkıyaların sisteme dahil edilmesi konusunda Akdağ eleştirel bir yaklaşıma sahiptir. Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri (1730 – 1839)," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 8-12, S. 14-23, 1970, s. 56.

425 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 215.

426 Osmanlı İdarecilerinin eşkıyaları evcilleştirerek sisteme dâhil ettiğini iddia eden Barkey; eşkıya devlet ilişkisi hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: "Osmanlı devletinin 17. yüzyılda maruz kaldığı en

uğrarken bir kısmı da adamlarıyla birlikte sisteme dâhil edilmiş ve bir süre daha yaşama imkânı bulmuşlardı. Devletin demir tokadı ve dağıttığı makamlar isyanları belirli bir süre dindirmişti, ancak sarsılan otorite nedeniyle taşrada olabildiğine güçlenen yerel hanedanlar, 18. yüzyıl sonlarında yeni bir sürecin başlamasına neden olmuşlardı.

önemli tehdit, köylü ya da elit isyanları biçiminde değil, eşkıyalık olarak zuhur etti. Genelde, seferlere katıldıktan sonra terhis edilen askerlerden oluşan, yağmacılık yapan ve para karşılığı birilerinin hizmetine girmeye hazır silahlı çeteler, kırsal kesimlerde at koşturuyorlardı... Paralı asker ordularından gelen eşkıyalar devlet eliyle yaratılmışlardı. Bu askerler, eşkıya olduktan sonra bile, isyan etmektense devletten nemalanmanın peşinde koşuyorlardı. Devletin bu eşkıyaları, böyle anlaşmalar, pazarlıklar ve himaye ilişkileri aracılığıyla denetim altına almayı, manipüle etmeyi istemesi ve becerebilmesi, zayıflığının değil gücünün kanıtıdır. Bu eşkıyalar, Eric Hobsbawm'ın romantik tanımındaki gibi 'ilkel isyancılar' değil, sadece eşkıyaydılar. Bunlar devletin düşmanları değil, en delişmen yanaşmalarından biriydi." Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 190.

İkinci Bölüm

BATI ANADOLU EŞKIYALIĞI'NIN 18. YÜZYILDAKİ EVRİMİ: ZEYBEKLERİN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI

Anadolu'nun büyük bir bölümünü etkileyen Celali isyanları özellikle kırsalda, yani devletin demir yumruğunun ulaşmasının zor olduğu kesimlerde yıkıcı bir etki göstermişti. İsyan sürecinin etkisiyle birlikte görevlilerin yetersizliği, idarecilerin kötü yönetimi ve hukuk sisteminin aksaması, miri arazi toprak sisteminin bozulmasına ve yolsuzluklara neden olmuştu. Yüzyılı geçkin süre devam eden kaotik ortam, sonuçları itibariyle imparatorluğu içinden çıkamayacağı idari, askeri ve mali bir çöküntüye sürüklemiş, özellikle taşrada büyük bir yıkım olmuş; canını, malını, ırzını kaybeden pek çok insan telafisi olmayan mağduriyetler yaşamıştı. Kuyucu Murad ve benzer mizaçlı mühür sahiplerinin sert önlemleri ya da hileleri sayesinde dağıtılan eşkıya gruplarının tekrar birleşme ihtimalinin yanı sıra sarsılan toprak sistemi ise taşradaki değişimi zorunlu kılmıştı.[1]

Ayanlar Çağı

Osmanlı taşra yönetimi, reaya ile sultan arasındaki bağı kuran, arabuluculuk yapan atanmış yerel idareciler aracılığıyla gerçekleşmekteydi. Ancak katı bir hiyerarşiyle en küçük kasabaya dahi nüfuz edebilen bu bürokratik sistem, Celali isyanları sırasında bazı yapısal değişimlere uğramış ve Anadolu'nun bu kargaşa yıllarında taşradaki sinir uçlarını kontrol etmek için eyaletlerdeki kalelere, merkeze bağlı yeniçeri ve sipahi garnizonları kurulmuştu. Esasında yeniçeriler, henüz 16. yüzyıl başları gibi erken dönemlerde dahi Anadolu'daki çoğu şehrin merkezinde, sultanın otoritesinin koruyucusu olarak görev yapmaktaydılar. Kalelerdeki garnizonlarda "yasakçı" veya "korucu" sıfatıyla güvenliği sağlayan bu askerler merkezi hükümetin bir nevi gözü kulağı olmuşlardı.[2] Özellikle Şehzade

1 Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Malî Tarih)*, İstanbul, 1986.
2 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 112.

Bayezid isyanı sonrası asi tımar erbabını denetlemek için görevlendirilmiş olan yasakçılar, bu tarihten sonra yavaş yavaş kasabaların asayiş işlerini de ellerine almaya başlamışlardı.

Taşradaki kapıkulu mensuplarının öncelikli görevi, ateşli silahlar karşısında yetersiz kalan sipahilerin yerine asayişi korumak ve başıboş levendlerle mücadele edip, mümkünse tamamını yok etmekti. Eşkıyalarla sürdürülen mücadele sırasında taşra kapıkullarının sığınılacak kapı haline gelmeleri, halk nezdinde kendilerine duyulan saygıyı arttırmıştı.[3] Nitekim en yüksek rütbeli serdarın subaşı yapıldığı bu güvenlik mekanizması, fayda da sağlamıştı. Hatta uzun süre aynı şehir ve kasabada kalan bu garnizon komutanları, Ocak teamüllerine aykırı olarak çift-çubuk sahibi olmaya ve yaşadıkları şehirlerden kız alarak git gide bölgelerindeki sosyal hayatın bir parçası olmaya başlamışlardı. Asayişin dışında idari sorumluluk da alan taşra yeniçerileri, suçluları mahkemeye getirmek ya da küçük bölgelerdeki vergi tahsilatını yapmak gibi görevlendirmelere de tabi tutulmuşlardı.[4] Böylelikle zamanla merkez ile taşra arasında resmi bir hüviyet kazanan bu şahıslar, "bir bölgenin ileri geleni" anlamına gelen "ayan" sıfatına layık görülmüşlerdi. Ayanların kalburüstü hale gelmesini sağlayan asıl görevlendirme ise, isyan zamanlarındaki en hayati meselelerden biri olan büyük çaplı vergi toplayıcılığının da kendilerine verilmesi olmuştu. Söz konusu gelişme değişen iktisadi sisteme adapte edilmeleriyle mümkün olmuştu.[5]

Osmanlı Devleti, 17. ve 18. yüzyıllarda, taşradaki isyanların yanı sıra, kendisine askeri ve ekonomik yük getiren bir dizi savaşla karşı karşıya kalmıştı. Yüksek enflasyon, tımar sisteminin bozulması ve çift bozanlar nedeniyle hazine için gerekli olan paranın toplanamaması, söz konusu savaş gelirleriyle birleştiğinde büyük bir mali açık ortaya çıkarmıştı. Zararın kapatılması adına 17. yüzyıl sonlarından itibaren, "iltizam" adı verilen eski bir uygulama denenmişti. İltizam; eyaletlerde belirlenen verginin doğrudan devletin memuru tarafından değil de, ihale sonucu dolaylı yoldan sözleşmeli bir müteahhit tarafından birkaç yıl için toplanması imkânını sağlayan bir sistemdi. Buna göre sahibi öldükten sonra devlete geri dönen tımarlar,

3 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 28.
4 Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 113.
5 İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 28.

yapılacak ihale sonrası hazineye en yüksek fiyatı öneren "mültezim"e, yani vergi toplayıcısına bir yıllığına kiralanacaktı. Sonraki yıl mültezim, daha yüksek fiyatı teklif edene, vergi toplama hakkını bırakmak zorunda kalacak ve her yıl bu açık arttırma tekrarlanacaktı.[6] Ancak şöyle bir sorun vardı, Anadolu'daki sancak merkezlerinin iltizamlarına memur edilen mültezimler, büyük mukataa birimlerinden sorumlu olan kişiler, yani yüksek rütbeli görevliler veya uçlardaki kale kumandanlarıydı. Yüzyıl şartları düşünüldüğü zaman, pek çok yüksek rütbeli mültezim sürekli seferde ya da eşkıya takibinde olduğu için vergi toplamakla yükümlü oldukları bölgelere gidemiyor ya da merkezde alıkonuyordu. Dolayısıyla bu mültezimler, köylerin vergilerinin toplanma işini taşeronlara kiralamaya başlamışlardı. Başlarda yalnızca valilere karşı sorumlu olan ve vergi gelirleriyle vuku bulan para cezalarını toplayan bu taşeronlar, voyvoda veya subaşılardan seçilirken, zamanla bu görevlendirme daha profesyonel bir kimliğe bürünmüş ve mültezim adına yeni vergi toplayan vekillere "mütesellim" adı verilmişti. Vergi toplamak için seçilecek görevlinin halkla sorun yaşamayacak, tanınan ve bilinen bir şahıs olması oldukça önemliydi. Dolayısıyla yeniçeri serdarları, süvari bölükleri mensupları çavuşlar ve kapıcıbaşılar[7] gibi kapıkulu sınıfına mensup görevliler, mütesellimlik konusunda biçilmiş kaftan olarak görülmüşlerdi. Bahsi geçtiği üzere ayan olarak adlandırılan bu görevliler, 17. yüzyıl sonlarına doğru yeterli gelmemeye başlamış ve duyulan ihtiyaç üzerine, söz konusu kesimde bir sivilleşme ortaya çıkmıştı. Bu dönemde kapıkullarının yanı sıra sipahiler, mukataa eminleri, azledilmiş veya emekli olmuş beylerbeyleri, sancakbeyleri, lonca başları, tüccarlar, kadılar, müderrisler, müftüler ve bunların çocukları da bu göreve talip olmuşlardı. Böylelikle ayanlık müessesi oldukça geniş tabana hitap etmeye başlamıştı.

Farklı sosyal kesimlerden kişileri içinde barındırmaya başlayan ayanların gücünü perçinleyen olay 1695 yılında merkezi hükümetin belli bir dönem için (birkaç yıl) geçerli olmak üzere satılan iltizamı, müteahhide

6 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 150.

7 1683-1699 savaşı gibi erken bir dönemde dahi Anadolu'da merkezi otoriteyi temsil eden serdar mütesellim veya kapıcıbaşı (ser-bevvâbîn-i dergâh-i âlî) resmi rütbeleriyle bu kuvvetlerin komutasını üstlenebilen şehirli askeri sınıftan ya da şehir eşrafından yerel liderlerin ortaya çıkışını görmekteyiz. İnalcık, *Devlet-i Aliyye - IV...*, s. 79.

ömür boyu sabit gelir ödeyerek vergi toplama hakkı veren "malikâne" adlı sisteme geçmesi olmuştu.[8] Zira malikâne sisteminde, miri mukataaların mahalli ayan ve eşraf tarafından idaresi, bu grupların zengin olmasına olanak sağlamıştı. Zira malikâne sahibi ayanlar, serbest olduklarını ileri sürerek kadı ve vali denetiminden uzak, kolayca kanunsuz para toplamışlar, özellikle vergi toplama hakkının elden kaçırılmaması için çiftçilerden devlete ödenen asıl miktardan çok daha yüksek haraç almışlar, böylelikle servet ve nüfuzlarını da olabildiğine arttırmışlardı.[9] Ayanlar, vergi dışında ticaretten sağladıkları sermayeyi de çeşitli biçimlerde yatırıma dönüştürmüşlerdi. Sermayenin bir kısmını yeni toprak alımında, vergi toplama izni elde etmede ve devlet görevlerinde bulunabilme hakkını edinmede kullanırken diğer bir kısmını da ticareti ve tefecilik faaliyetlerini geliştirmek için ayırmışlardı. Lükse ve giderlere ayrılan miktar çıkarıldıktan sonra geriye kalan parayı birikim olarak saklamaktaydılar. 17. yüzyıl sonlarında artık mültezimlerin neredeyse tamamı nüfuzu artan ve zenginleşen ayanlar arasından seçilmeye başlamış, bunun sonucunda zenginliklerini oğullarına devreden kuvvetli ayan hanedanlıkları ortaya çıkmıştı. Nitekim Manisa'da Karaosmanoğulları, Kayseri'de Zennecizadeler ve Emirağazadeler, Konya'da Gaffarzadeler, Ankara'da Müderriszadeler bu surette güçlenen ailelerden sadece bir kaçıydı.[10]

8 "Malikâne sistemiyle, 'muaccele' adı verilen belli bir miktar karşılığında mültezim, her yıl sabit gelir ödemek koşuluyla, mukataa yoluyla sahip olduğu topraktan ömür boyu vergi toplama iznini alabilecekti. Malikâne sisteminde devlet tarafından alınacak vergi hem düşük hem de sabitti. Dolayısıyla malikâne usulü devlet için zararlı bir durumdu. Malikâne sahipleri büyük kârlar sağlarken devlet hazinesi bunlardan ölünceye kadar aynı vergiyi almak zorundaydı. Gelirin artması ancak bu kişiler öldükten sonra mümkün olacaktı." Carter Findley, *Modern Türkiye Tarihi (İslam, Milliyetçilik ve Modernlik,* 1789-2007), (Çev. Güneş Ayas), Timaş Yayınları, 2. bs., İstanbul, 2012, s. 29.

9 "Celali İsyanları'nın etkisiyle birlikte görevlilerin yetersizliği, idarecilerin kötü yönetimi ve hukuk sisteminin aksaması, miri arazi toprak sistemi bozulmasına ve yolsuzluklara neden olmuştur. Bu yolsuzluklar konusunda askeri sınıfa mensup malikâneciler ön plandaydı. Dolayısıyla 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı arazisinin yarısı ila üçte ikisi devlet denetimi dışındaki aile vakıfları statüsüne geçmişti. Miri mülkiyetten bu kopmaların büyük bir bölümü 18. yüzyılda gerçekleşmişti. III. Selim bu toprakları tekrar mukataalaştırarak denetimi sağlamaya çalışmıştır. Devlet arazisinin büyük ölçüde aile vakıfları tarafından mülkleştirilmesi, bir yandan seçkin ailelerin gücünün artmasına ve bu gücü korumak için silahlı güç oluşturma ihtiyaçlarının ortaya çıkmasına neden olurken bir yandan da doğal olarak devletin vergi kaynaklarını daraltmıştır. Aile vakıflarının bu toprak suiistimali pek çok medreseyi de mali sıkıntı nedeniyle maddi kaynaklardan yoksun bırakmış ve ulemanın içinde bulunduğu eğitim krizi daha da artmıştır." Yıldız, *Neferin Adı...,* s.152.

10 Bruce Mc. Govan, "Ayanlık Çağı," *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II 1600-1914*, (Ed: Halil İnalcık-Donalt Quataert), Eren Yay. 2004, ss. 760-884.

Taşradaki küçük idari güçlerin, peyderpey güçlenip hiyerarşik basamakları hızlıca çıkması Osmanlı bürokrasisinde sık görülen bir vakadır. Nitekim bu konuda, ayanların siyasi olarak önünü açan gelişme 1726 yılında yaşanmıştı. Bu tarihte, sancakbeylerinin İstanbul'dan atanması zorunluluğu kaldırılmış ve söz konusu mevkie taşra eşrafının da getirilebilmesinin yasal koşulları sağlanmıştı. Esasında bu politika değişimi taşradaki merkeziyetçiliği güçlendirmek için yapılmıştı. Sancaklardaki paşaların sık sık isyan etmesi neticesinde, Köprülüler devriyle başlayan sistematik merkezileşme politikalarının sonucu olarak, paşaların yetkilerini kısıtlamak için buna benzer bir dizi önleme başvurulmuştu. Ancak yöneticilerin devletin verdiği yetkileri suiistimal etmelerini engellemek amacıyla alınan bu tarz önlemler, bu defa mütesellim olan ayanların güçlenmesine imkân vermişti.[11]

Sancakların mütesellimler tarafından idaresi ve mütesellimlerin yerel ayanlar tarafından atanmasıyla birlikte yüzyıl sonlarına doğru devlet mukataalarının iltizamlarını toplayan ayan-mütesellimler, atanmış sancakbeylerinden daha güçlü hale gelmişlerdi. Zira atanan paşalar sık sık değişirken bu kişiler bulundukları konumda uzun süre varlıklarını koruyabilmekteydiler.[12] Bunun dışında muhassılık[13] ve voyvodalık gibi görevler de üstlenerek devletin doğrudan muhatabı haline gelmişlerdi.[14] Taşra konusundaki bu yeni uygulamayla birlikte mahalli eşrafın görev yelpazesi de genişlemişti. 18. yüzyılda ayanların; toprak vergileri dışında "tekâlif-i şer'iyye" ve "rüsûm-ı örfiye" türünden vergileri toplamak, diğer ayanların itaat altında tutulmasını sağlamak, eşkıya tavırlı levendatı zapt etmek,[15] bulundukları yerin ihtiyaçlarını temin etmek, vakıfların tevliyet ve nezaret işlerini yürütmek, satılan malların fiyatının tespitinde kadıya yardımcı olmak, bilirkişilik yapmak, taşrada halka kötü davranan idarecileri kadı-

11 İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 70.

12 İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 77.

13 16. yüzyılın sonlarında mali işlerin yükümlüğünü almış olan muhassıllar, yani vergi tahsildarları valiler kadar olmasa da taşra idaresinde geniş yetki elde etmeye başlamışlardı. *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 71.

14 Findley, *Modern Türkiye...*, s. 29.

15 Zamanla garnizon kumandanlarının, kent toplumunun bütüncül bir parçası olması sonucunda, İstanbul'daki ağaları onları her ne kadar kontrol altında tutmaya çalışsa da, pek başarılı olamamışlardı. 18. yüzyıl başlarından itibaren Batı Anadolu'da İzmir merkezli yaşanan eşkıyalık, yabancı tüccarların evlerinin yakılması, adam kaçırma ve fidye isteme girişimlerinin meydana gelişinin, devletin asayişi ve otoriteyi sağlayamadığı durumlarda yerel güçlerden olan ayanların varlığını güçlendiren faktörlerdendi.

lar aracılığıyla İstanbul'a rapor etmek gibi görevleri de bulunmaktaydı.[16] Bu görevlendirmelerle 18. yüzyıldaki feodalleşme sürecinin ana karakteri olan ayanların, merkezi yönetim otoritesinin zayıflamasıyla beraber eyaletlerdeki yerel özerkliğin temsilcisi olma rolleri giderek belirginleşmişti. Neticede bu yüzyılda Osmanlı idaresi, kendi eliyle istemeyerek politik özerklik isteyen bağımsız mülk sahiplerini ortaya çıkarmıştı. Findley'in ifadeleriyle; "İstanbul'un taşradaki etkisi bir yandan zayıflamış; fakat öte yandan daha geniş bir yelpazeden gelen insanlar devlet maliyesine para yatırmak ve kamu görevleri üstlenmek suretiyle Osmanlı olmaktan pay almaya başlamışlardı."[17]

Celali isyanları sonrası imparatorluk, artık taşradaki merkeziyetçi özelliğini kaybetmiş ve Anadolu'da oluşan yeni sosyal ve iktisadi hayatın geliştirdiği siyasi oluşumun ardından bir yarı âdem-i merkezileşme ve derebeylik süreci başlamıştı.[18] Elbette büyük bir servete ve siyasi yetkilere sahip olan bu yeni derebeylerin sonrasında ihtiyacı olan şey de, onları hem rakiplerinin şerrinden koruyacak hem de saraya daha fazla "işe yarar" görünmelerini sağlayacak askeri birliklerdi. Bunun yolu da önceki yüzyıllarda olduğu gibi, pasif rençperlik yerine savaşçı birliklerine katılmayı tercih edecek yaşları genç, libidoları güçlü delikanlılardan oluşmuş bir ordu oluşturmaktı.

Ayan Orduları

17. yüzyılda Avrupa'da, feodal ortaçağın toprağa bağlı imtiyazlı aristokratik şövalyeleri, gelişen teknoloji ve değişen siyasi şartların ardından yerlerini sözleşmeli profesyonel savaşçı topluluklarına bırakmıştı. 18. yüzyılda ise nedenleri irdelendiği üzere doğrudan devlet tarafından işe alınan ücretli düzenli birlikler ortaya çıkmıştı. Avrupa'nın ilk daimi ve düzenli ordusunu kurmuş olan ve tımar sistemiyle ele geçirdiği toprakların insa-

16 Akdağ, *Osmanlı Tarihinde...*, ss. 58-60.

17 Findley, *Modern Türkiye...*, s. 29.

18 Barkey'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki âdem-i merkezileşme süreci ile ilgili yorumu şöyledir: "Osmanlı İmparatorluğu ani ve gürültülü bir şekilde parçalanmadı; daha ziyade, uçlarından kırpılarak, ağır ağır ilerleyen ve devrimci denemeyecek bir âdem-i merkezileşme süreciyle çöktü. Uzun vadede, çekirdek kadrolar ellerinde çırılçıplak bir merkezle kalakaldılar. Ardından da bu devasa yapıdan geriye kalanları kurtarmak için 'yukarıdan aşağı devrim' yapıldı." Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 24.

ni ve maddi kaynaklarını savaş zamanı seferber etmeyi başaran Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'daki bu gelişmelere kayıtsız kalmamış ve sefer zamanı önce paşalar, sonra ayanlar aracılığıyla sözleşmeli istihdam edilen birlikler kurmuşlardı.[19]

Ayan orduları her ne kadar 18. yüzyılda teşekkül edilmiş olsa da, kökleri yaklaşık yüz elli yıl öncesine dek gitmektedir. Celali isyanları zamanı maaşsız ve açıkta kalmış sekban birliklerinin şehirlere saldırıları sırasında merkezi yönetimin yetersizliğini gören taşra halkı, kendisini savunmak için tedbir almaya yönelmişti. Eyaletlerde kamu düzeninin sağlanması yani jandarma hizmetlerinin yerine getirilmesi; temelde vezirler, beylerbeyleri ve sancakbeyleri gibi yüksek rütbeli devlet görevlilerinin veya onların mütesellim, subaşı veya voyvoda gibi temsilcilerinin yükümlüğündeydi.[20] Ancak pek çok köylü, eşkıyalara karşı kendini savunmak için yerel liderlerine müracaat etmiş ve bu süreç, eyaletlerde ayanın ortaya çıkışındaki temel etkenlerden biri olmuştu. Nitekim bölgenin önde gelenleri -ki bunlar yakın zamanda ayan adıyla nitelenecekti- eli silah tutan tüm erkekleri savunma için çağırarak yerel milis birlikleri oluşturmuşlardı. 1683-1699 savaşı gibi erken bir dönemde dahi Anadolu'da merkezi otoriteyi temsil eden, il erlerini komuta eden serdar mütesellimler veya kapıcıbaşı (ser-bevvâbîn-i dergâh-i âlî) resmi rütbeleriyle bu kuvvetlerin komutasını üstlenebilen şehirli askeri sınıftan ya da şehir eşrafından yerel liderler, yani ayanlar bulunmaktaydı.[21] Ancak Celali isyanları sonrası milis birlikler yeterli gelmemeye başlamış ve "il eri" teşkilatı miadını doldurmuş, ancak köylü gençlerin ayan öncülüğünde örgütlenmesine devam edilmişti. Ayanların askeri örgütlenme çabalarının öncelikli nedeni ise şüphesiz kapıkulu ağası veya zaim iken, çoğalan mülklerinin yanı sıra iltizam ve tefecilikten elde ettikleri gelirlerini de kaybetme korkularıydı.

18. yüzyılda, imparatorluğun özellikle Rumeli ve Batı Anadolu gibi hinterlandı geniş bölgelerinde, uluslararası pazarın gelişimiyle birlikte dış talep artmış ve tarım ticarileşmişti. Zengin-fakir ayrımının fazlasıyla keskinleşmeye başladığı bu havzalarda söz konusu iktisadi gelişimle bir-

19 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 312.
20 İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 43.
21 İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 43.

likte değişen toprak sistemi, pek çok yeni gelişmeyi beraberinde getirmişti. Özellikle toprakların çiftlikler şeklinde özel mülkiyet haline gelmesi sonucunda[22] servet belirli ailelerin elinde toplanmaya başlarken, bu sistemin dışında kalan memnuniyetsiz kesimler ise önceki yüzyıllarda olduğu gibi eşkıyalık yoluna sapmıştı. Esasında durum Celali zamanından pek de farklı değildi. Eşkıyalar, tıpkı bir önceki yüzyılda olduğu gibi bu dönemde de kalabalık yığınlar halinde köy basmaya devam etmiş, haraç almaktan veya oğlan ya da kız kaldırmaktan geri durmamışlardı. Mevcut isyanlarla zaten toprakların terki sonrası zirai üretim düşerken, bir de bu süreçte aşiret sorunu daha da şiddetlenmişti. Özellikle 1683 Viyana bozgunundan sonra, Güneydoğu Anadolu'dan Anadolu'nun orta ve batı bölgelerine doğru kayan Türkmen, Kürt, hatta Arap aşiretlerin, çevrelerine zarar vermelerine engel olunamamıştı. Neticede sistem dışına çıkan mülkiyetsiz köylüler ve aşiret mensuplarının giriştiği yağma ve talanlar, ekonominin olduğu kadar siyasetin de "normal" seyrinde devamını imkânsız hale getirmişti. Bu bağlamda serveti ticaretten gelen ayanlar, genel olarak kervanların korunmasına ve ticaret yollarındaki güvenliğe fazlasıyla ihtiyaç duymaktaydılar. Şehir ayanları için, iaşe temininin aksamaması kırsalın güvenliği çok önemliydi.[23] Tüm bu nedenlerin etkisiyle, idari anlamda sorumlu oldukları toprakları korumak ve istimlak faaliyetlerine sorun yaşamadan devam etmek isteyen ayanlar, ücretli askeri garnizonlar oluşturma yoluna gitmişlerdi.[24] Böylelikle ilk etapta örfi idareyi sağlamakla yükümlülerken söz konusu nedenlerden ötürü işsiz / cengâver gençleri maiyetlerine alan ayanlar, zamanla mahalli mücadelelerde güçlü bir taraf haline gelmişlerdi.

Pek çok taşralı ayan, kendilerine silahlı bir güç oluşturmak adına, başta dağlı gruplar olmak üzere savaşçılardan oluşan ordular kurmak ya da koruyucu olarak maiyetlerinde binlerce kişiden oluşan kalabalık birlikler beslemek yolunu seçmişlerdi. Ancak yerel ayanların komutasında daimi

22 Halil İnalcık, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar," *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticarî Tarım*, (Ed. Çağlar Keyder - Faruk Tabak), İstanbul 1998, s. 17-35.

23 "Köylerinin yerleşim türü ne olursa olsun köylüler, ürünleri için bir pazar ve mamul eşya ihtiyaçları ile birlikte ayan çiftliklerinden tarımsal kredi tohum ve hayvan temini ihtiyaçlarını karşılayan şehir ekonomisine son derece bağımlıydı. Ayrıca köylüler için şehir sığınılacak yerdi." İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 42.

24 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 152.

güvenlik güçlerinin nihai olarak kurulması, beraberinde geniş kapsamlı sonuçları olan değişiklikler getirmişti. Emirlerinde servetlerine müteakip olarak gittikçe büyüyen askeri kuvvetleri neticesinde, 1722-1746 İran savaşları sırasında bölgedeki eyaletlerde kamu düzeninin sağlanması ve seferler sırasında ihmal edilen bazı idari görevlerin icrası ayanlara bırakılmıştı. Öyle ki savaş zamanlarında, asker ihtiyacı nedeniyle valilerin elinde olan "imdad-ı seferiye" adındaki acil durum vergisi dahi, 18. yüzyıl sonlarından itibaren yerel ayanların denetimine geçmeye başlamıştı. Sancaklardaki mültezimlik hisseleri veya işlettikleri çiftlik vasıtasıyla zenginleşen ayanların servetlerine oranla kurdukları ordular; azalan gelirleri nedeniyle sekban / levend birlikleri ve kapı halkları küçüldüğü için müesses nizamı muhafazada zorlanan valilere ve vüzera sınıfına karşı önemli bir güç ve ciddi bir alternatif olmuştu.[25]

Ayan orduları sayesinde, Osmanlı coğrafyasındaki paralı askerler için artık tek istihdam yeri "sultanın kapusu" olmaktan çıkmıştı. Elbette hâlâ sığınılacak en güvenli yer devletti. Nitekim bu dönemde yeniçeri ocağına yoldaş yazılanlar ve mahalli idarecilere İstanbul'daki merkezi hükümet tarafından gönderilen parayla sefer zamanı sultan adına istihdam edilen "mîrî leventler" sayı olarak hâlâ çoğunluktaydı. Ancak yüzyıl ortalarında; vilayetlerde görev yapan vezir, vali, voyvoda ve diğer idarecilerle, mahalli ayan ve hanedanların kapı halkına katılan ya da yine bunlar tarafından geçici olarak işe alınan grupların sayısı azımsanamayacak derecede artmaya başlamıştı.

Ayan mütesellimler, iltizamlarının bir kısmını daha küçük ayanlara kiralayarak onları kendilerine tabi kılmışlar ve savaş zamanlarında devlete gelir, asker, iaşe, hayvan temin ederek kendilerini vazgeçilmez hale getirmişlerdi. Nitekim bir önceki yüzyılda paşa kapılarında olduğu gibi ayanların da temel vazifesi devletin gönlünü hoş tutmaktı. Savaş zamanlarında hangi aile daha fazla asker çıkarıyor ve hangi aile savaş dönemlerinde orduya katkı sağlayabiliyorsa, o ailenin ikbali aynı oranda parlıyordu.[26]

25 İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 43.
26 Mehmet Yaşar Ertaş, "18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yasadışılık: Yerel İdarecilerle Eşkıya İlişkileri," *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, (Ed. Osman Köse), Samsun İlkadım Belediyesi Yayınları, Samsun, 2009, s. 150.

Ayanların kapısındaki paralı askerlerin önem kazanması, taşranın adli, mali ve polis düzenini derin bir biçimde etkilemiş, böylelikle taşrada yeni yeni derebeyleri zuhur etmişti.[27] Söz konusu süreç; farklı nedenlerin de etkisiyle, önceki yüzyıllarda benzeri pek çok askeri veya milis kadroya dâhil olan Batı Anadolu gençleri özelinde, "zeybek" adı verilen savaşçı figürünün, tarih sahnesine çıkışına olanak tanımıştı.

Zeybek Silahşorlar

Zeybekler, sözlüklerde ekseriyetle, "Batı Anadolu'daki özellikle dağlık yerlerde yaşayan, iyi savaşçı, asayiş ve yolların muhafazasından sorumlu ücretli asker"[28] olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda zeybekler sekbanların devamı olarak görülebilse de bu tam anlamıyla doğru bir yargı değildir. Söz konusu savaşçı grubu sadece "ücretli asker" veya bilindiği üzere "eşkıya" olarak, dar bir perspektiften değerlendirmek bizi hataya sevk eder. Zeybekliği sınırları keskin çizgilerle belirlenmiş olan bir müesseseden ziyade tarihsel süreç içerisinde farklı kulvarlardan yapısal ve folklorik özellikler barındıran bir olgu olarak ele almak daha doğru olacaktır. Bu konuyu biraz daha açacak olursak "zeybek" adı verilen müsellah grup, Osmanlı idaresi zamanında, Batı Anadolu topraklarındaki pek çok önemli gelişmeden etkilenmiş ve her bir gelişme de onun yapısal evrimine katkı sunmuştur. Yüzyıllarca profesyonel meslek olarak korsanlık yapıp gemilerde savaşan, donanmaya veya kalelere levend / sekban yazılan, iş bulamadığı ya da kaçak duruma düştüğü zamanlarda ise Celali reislerinin ya da bölükbaşıların emrinde şehirler yağmalayan Batı Anadolu gençleri, yaklaşık üç yüz yıllık bir evirilmenin ardından nihayet mahalli özellikler göstermeye başlamışlardı. 18. yüzyıl sonlarına tekabül eden bu süreçte daha öncesinde zeybek tabirine rastlanılmamasının nedeni şüphesiz bahsi geçen görevlendirme ve sıfatların varlığını sürdürmüş olmasıdır.

27 Akdağ, ayanların askeri güç kazanma sürecini şöyle özetlemektedir: "zamanla geniş servetlere ulaşan, kapılarına sekban ve sarıca yığarak güçlenen, hatta gerektiğinde hükümete dahi karşı çıkabilecek tam bir derebeyi olma fırsatı yakalamalarını sağlamıştır. Hükümetin İstanbul kapukulları ve uleması karşısında güçlerini yine kapukullarındaki sekban ve sarıcaya dayamış bu eyalet ayan valilerinin denge siyaseti, geçen yüzyıllara göre daha kararlı bir hal almıştır. Ayanların eyaletlerden sancak kaza ve nahiyelere kadar idari örgütte gelişmesi, devletin adalet, mali ve polis düzenini derin biçimde etkilemişti." Akdağ, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 51.
28 Ahmed Vefik Paşa, "Zeybek," *Lehçe-i Osmanî*, Dersaadet, 1876.

Ancak özellikle sekbanlara karşı uygulanan tedhiş politikalarının ve tasfiyenin ardından kendi kimliklerini kazanmışlar, devamında lokal bir isimlendirmeye tabi tutulmuşlardır. Neticede kuruluş devrinde azap, klasik dönemde levend / sekban, geç dönemlerinde ise zeybek olarak adlandırılan Batı Anadolu'nun bu silahlı unsurları, askerlik görevleri sırasında "bölükbaşı," eşkıyalık faaliyetlerinde ise "efe" adı verilen karizmatik liderlerin emri altında ve kadim törelerin şekillendirdiği katı bir emir-komuta zinciriyle örülü hiyerarşik yapılanmayla örgütlenmişlerdi.

18. yüzyıl sonlarında Batı Anadolu'da bir prototip olarak şekillenen zeybekler; yörelere göre küçük farklılıklar arz etse de kendilerine has suretleri, kıyafetleri, aksesuarları, davranışları, töreleri, folklorları, mitleri ve gelenekleriyle yekpare bir görüntü sergilemiş, seçkin bir savaşçı klanını andırmışlardı. 1671 gibi erken bir tarihte dahi İzmir, Aydın ve Manisa havalisini dolaşan Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Batı Anadolu'daki levendat giysili gençleri şu cümlelerle betimlemektedir:

> Akhisar'da; Taze civan yiğitleri serapa Cezair levendatı eshabı şeklinde baldırı çıplak ve daracık bağır yelekleri ve bellerinde pala çata bıçakları ve ellerinde balta ve nacaklı ve başlarında kırmızı fesler giyerler. Serapa boyanmış mavi zemin dizlik giyerler. Şeci, şehbaz ve iyi yiğitleri vardır ve cümle garip dost adamlardır... Turgutlu'da da "taze yiğitleri baldırı çıplak levendane Cezayirli tarzı sıkma yelek ve pala bıçak ve başlarında fes giyüp reftar iderler.[29]

Zeybek profiline birebir uyan bu tasvir sayesinde, imparatorlukta 16. yüzyıldan itibaren moda olmaya başlayan "Cezayir esvabı"nı benimseyen Batı Anadolu gençlerinin kendilerine özgü görüntülerini anlamlandırmak daha kolay olacaktır. Zira önce paşa, sonra da ayan kapısında, kendilerine verilen tek tip üniformalarla paralı askerlik yapan zeybeklerin pek çoğu benzer kıyafetler giymekteydiler. 18. yüzyıl zeybekleri sırtlarında çukadan[30] yapılmış mintan, başlarında silah, külah üzerine siyah poşu ve

29 Mahmut R. Gazimihal, "Yüzyıllar Boyunca Zeybekler," *Efeler (Kökenleri, Eylemleri, Töreleri, Dansları, Giysileri,* (Haz. Ersal Yavi), Aydın Valiliği İl Özel İdaresi Yayını, N. 3, Aydın, 1991, s. 56.
30 Çuka: Soğuktan koruyan bir tür elbise.

kırmızı makrama sararlardı.[31] Bellerinde boydan boya levend kuşağı dolarlar, silahlıklarının arasına ise yatağan adı verilen kebir bıçak sokarlardı. Omuzlarına ise harbî ve çift tabancalı tüfek asılı olurdu. Bu surette oldukça heybetli bir görünüme sahip olan zeybekler, ait oldukları kapıdan ayrıldıktan sonra da kıyafetlerini çıkarmazlar ve eşkıyalık sırasında aynı görüntülerini korurlardı. Nitekim 19. yüzyılda, yabancılar tarafından çizilip "bashi bozouk" olarak isimlendirilen gravür ve tablolardaki suretler tam olarak bu tarife uymaktadır.[32]

Zeybekleri keskin ifadelerle etnik bir kategoriye sokmak mümkün olmasa da Türkmen / Yörük kimliklerinin ağır bastıklarını söyleyebiliriz.[33] Aşiret isyanlarına aşina olan Batı Anadolu coğrafyasında; konar-göçer, yarı konar-göçer ve yerleşik aşiretler arasından çıkan savaşçı cevval gençler, yüzyıllar boyunca eşkıya çetelerinde, korsan gemilerinde ve sekban ordularında özel tercih sebebi olmuşlardır. Elbette bunun öncelikli sebebi zor şartlarda yaşam sürmelerine binaen içgüdü olarak geliştirdikleri savaşçı yetenekleri ve iklimsel / topoğrafik şartlara uyumlu, dayanıklı yapılarıydı. Nitekim bu sadece Batı Anadolu'ya özgü bir durum değildi. Sekban ordularının tüm Anadolu ve Rumeli coğrafyasına yayılan bir oluşum olduğu düşünüldüğü zaman, gayrinizami harp usullerine yatkın olmaları ve dağlık yaşama alışık olmaları sebebiyle özel seçimlerin olabileceği muhakkaktır. Bu konuyu iki farklı örnek üzerinden somutlaştıracak olursak benzer yapıları nedeniyle Batı Anadolu ve Rumeli'yi ele almak faydalı olacaktır.

Ücretli orduların istihdamı sırasında; 18. yüzyıl sonlarından itibaren Batı Anadolu'da Yörük unsurlardan oluşan zeybek savaşçılar tercih edilirken, iktisadi imkânları sayesinde bölge ayanlarının olabildiğine palazlandığı Rumeli coğrafyasında ise dağlı bir grup olarak bilinen Arnavutlar, bu konuda başı çekmekteydi. Öyle ki Arnavutlar ve zeybekler, ayan ordularının tasfiyesi sonrasında dahi kıymetlerini kaybetmemişler ve "başıbozuk birliği" olarak cephelerde kullanılmışlardı.[34] "*Tezakir*" adlı eserinde, "...Zeybek

31 Uluçay, *18. ve 19. Yüzyıllarda...*, s. 73.

32 Zeybek kıyafetleri ile ilgili detaylar için, "ekler" bölümündeki, görsellere bakabilirsiniz.

33 Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı Destanları*, İstanbul, 1999, s. 571.

34 İlginç bir şekilde inatçı ve savaşçı karakteristik yapıları herkesin malumu olan bu iki grup, eşkıya takibinde ve düzenli ordu saflarındaki başıbozuk müfrezelerde sık sık kullanılmış, hatta ilerleyen zamanlarda devlet tarafından karşı karşıya dahi getirilmişti. Nitekim özellikle 19. yüzyıl sonlarında pek çok

bahadırları dağlarda taşlarda keklik gibi seğirdirlerdi..."[35] cümleleriyle genç zeybeklerin savaşçı yeteneklerine dem buran Ahmed Cevdet Paşa, "*Maruzat*" adlı eserinde ise, bir sefer için toplanılan Arnavut ve zeybek askerlerinin özelliklerinden, şu övgü dolu cümlelerle bahsetmektedir:

> ...ekser neferâtı zeybek bahadırları ve bâkîsi Arnavutluk'un güzîde erleri idi. Ve cümlesi nev îcâd şeşhâneli tüfengler ile müsellah idi. Arnavud(lar), çabük ü çâlâk ve cesûr u bî-bâk âdemler olup dağlarda ve sarp yerlerde seküp gider bir kavın oldukları ma'lûmdur. Zeybekler ise mehâlik ü muhâtarâtdan sakınmaz, yorulmaz, usanmaz, şûh u şen ve sanki askerlik içün yaratılmış Türklerin bir güzel soyudur...[36]

Tercih edilme nedenlerine kısaca değindikten sonra, Uluçay'ın "belalı ve gözü kanlı adamlar"[37] diye nitelendirdiği ayan kapısındaki zeybeklerin askeri görevlerinden bahsedecek olursak savaş zamanı sefere katılmak, barış zamanı ise asayişi korumak temel sorumluluklarından sayılırdı. Zeybekler genelde maiyetinde oldukları idarecinin konağında veya yaptırdığı bir kışlada barınırlardı. İngiliz seyyah Mac Farlane, Bergama'ya geldiğinde, Bergama voyvodasının konağında kalmış ve konakta "bellerindeki şaldan geniş kuşak ve silahlık arasında gümüş kakmalı yatağanlar, piştovlar" bulunan "kapı altı zeybekleri" gördüğünü söylemişti.[38] Voyvodaların konaklarının alt katında kaldıkları için bu isme layık görülen zeybeklerin sefere katılmak dışında, emrinde oldukları kapı sahibinin isteği doğrultusunda eşkıya takibine çıktıkları da sıklıkla görülmekteydi. Özellikle eskiden eşkıyalık yapmış ve sonrasında affedilip hizmete girmiş kişilerden seçilen ve "kır bekçiliği" olarak adlandırılan bu sistemde zeybekler; topoğrafyaya hâkim olmaları, patika ve gizli geçitler sayesinde engebeli arazide hızlı ilerleyebilmeleri, pusu yöntemlerini bilmeleri ve yatak-istihbarat ağı ile baskın tecrübesine sahip olmaları nedeniyle oldukça fayda göstermişlerdi. "Eşkıyanın halinden en iyi eşkıya

Arnavut tüfekçi, Aydın sancağına getirilip zeybek avına çıkartılmıştı.

35 Ahmed Cevdet Paşa, *Tezakir*, (Haz: Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, s. 21.

36 Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, (Haz: Yusuf Halaçoğlu), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 116.

37 Uluçay, *18. ve 19. Yüzyıllarda...*, s. 71

38 Onur Akdoğu, *Bir Başkaldırı Öyküsü - Zeybekler (Tarihi-Ezgileri-Dansları)*, İzmir, 2004, s. 139.

anlar" mantığıyla girişilen bu yöntem, imparatorluğun yıkılışına dek varlığını sürdürmüş ve sıklıkla kullanılmıştı.

Zeybekler tüm bu görevleri karşılığında, hizmette bulundukları süre için ulufe, bahşiş ve tayinat alıyorlardı. Ancak her ne kadar savaşta imparatorluğun muzafferiyeti için tüfek atsalar ve barış zamanı at sürüp kırları korusalar da, 18. yüzyıl sonlarındaki Batı Anadolu eşkıyalığının müsebbibi, büyük oranda yine kendileriydi.

Yarı Resmi Zeybek Eşkıyalığı

Avrupalı devletlerinin, 17. yüzyıl başlarından itibaren özellikle İzmir çevresinde gelişen ticaret ve nüfuz rekabeti, 18. yüzyılda sade bir Osmanlı liman kenti olan İzmir'in gerçek bir uluslararası dünya ticaret kenti kimliği kazanmasını sağlamıştı. Depremlerin, yangınların, bulaşıcı hastalıkların, afetlerin ve eşkıyalık faaliyetlerinin olumsuz etkilerine rağmen Batı Anadolu, ilerleyen zamanlarda da ekonomik önemini korumaya devam etmişti. Bölgedeki orta ölçekli kentler, ticaret merkezi fonksiyonu üstlenerek büyümelerini sürdürmüşlerdi. Kırsal alanlarda, "celep" adı verilen çiftçi sınıfı kentlerin yiyecek ve hayvan stokunu sağlamada tekel oluştururken, çoğunlukla açık pazar ticareti yapan celeplerin ticaret hacimleri günden güne yükselmiş ve İzmir limanı sayesinde ürünlerini uluslararası piyasada pazarlama olanağı bulmuşlardı.[39] Elbette bu iktisadi yükselişin tüccarlar dışında katkı sağladığı en büyük kesim ayan aileleri olmuştu. Bu yüzyılda; Turgutlu'da Seyfioğulları, Adala'da Köseoğulları, Akhisar'da Hacı Şabanoğulları, Menemen Güzelhisarı'nda Kalabaklı Hacı Himmedoğulları, Borlu'da Şeyhoğulları, Soma ve Kırkağaç'ta Yeğenoğulları, Menemen'de Ali Ağa, Alaşehir'de Hacı Ömer Ağa ve Hacı Mehmed Ağa, Demirci'de Musabeşezade Hacı İsmail ve Dedebeyoğlu Mustafa, Gördes'te Sunullah Ağa, Uşak'ta Acemoğulları Batı Anadolu'da mütesellimlik ve voyvodalık göreviyle zenginleşmiş ailelerdendi.[40] Ancak

39 Elena Frangakis-Syrett, *18. Yüzyılda İzmir'de Ticaret (1700-1820)*, (Çev: Çiğdem Diken), İzmir, 2006.
40 Yuzo Nagata, *Tarihte Âyânlar, Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara 1997; Bruce McGovan, *"Ayanlık Çağı," Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II 1600-1914*, (Ed. Halil İnalcık-Donalt Quataert), Eren Yayıncılık, 2004, ss. 760-884; Vehbi Günay, "Batı Anadolu'da Âyânlık Mücadeleleri ve Bergama Voyvodası Sağancalı Veli," *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXI/2, (Aralık 2006), ss. 93-118.; Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirişleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu," *Belleten*, XLII/168, (Ekim 1978), ss. 667-723.

bunların arasından, 19. yüzyıl başlarında Bergama'da Araboğulları, Manisa'da ise Tavaslı Osman Ağa, İlyaszadeler ve Karaosmanoğulları ön plana çıkmıştı. Özellikle kökleri 16. yüzyıl ortalarına dayanan Karaosmanoğulları, Aydın, İzmir ve Manisa yörelerinde etkin olmuş ve sözü geçer konuma gelmişti. Bu aileden Kara Osman ve Hacı Mustafa Ağa devlet görevinde bulunmuşlar, İzmir ve Manisa'da verimli toprakları ele geçirmişler ve pek çok iş dalında tekel oluşturmuşlardı. Sahip oldukları çiftliklerin yanı sıra hem uluslararası piyasada İzmir'in pamuk ve buğday ihracatında önde gelen kişilerden olmuşlar, hem de bulundukları bölgede üst düzey yönetim ve vergi toplama gibi görevleri almışlardı. 1748-1757 yılları arasında İzmir'de Fransız konsolosu olarak görev yapan Charles de Peyssonnel, raporlarında Karaosmanoğlu Mustafa Ağa'yı "Osmanlı imparatorluğundaki en zengin ve en haris adam"[41] olarak nitelendirmekteydi. Konsolosa göre mültezimlik ve vergi tahsildarlığı yaparak güçlenen bu ünlü ayan, şehir otoritesini ve Fransa'ya ihraç edilecek malları kontrol etmekteydi.[42]

Nüfuzlu ayanların mütesellim olarak, muhassıl veya valilerin vekilliğini yapıp devlet otoritesini temsil etmeleri, yerel ölçekli ayanlarla aralarındaki düşmanlığın temel sebebiydi. Özellikle siyasi görevlerin belli ailelerin eline geçip, verasetle devam etmesi ve mukataa gelirleriyle cizye ve avarız gibi diğer vergileri toplama meselesi bölgede sürekli bir rekabetin kaynağı olmuştu.[43] Bunun sonucunda siyasi erk sahibi ayanlar kendi askerlerinden ve daha az vergi vaadiyle ikna ettikleri çiftçilerden oluşan özel ordularıyla, bu görevi sürdürebilmek ya da sahip olabilmek için sürekli bir savaş haline girmişlerdi. Bir önceki yüzyılda paşaların himayesinde palaz-

41 Özkaya, *XVIII. Yüzyılın...*, s. 18.

42 Karaosmanoğlu ailesi, 17. yüzyılın ortalarından itibaren yavaş yavaş Manisa bölgesinin tanınmış aileleri arasına girmiş, 1743 senesinde Hacı Mustafa Ağa'nın Saruhan mütesellimliğini elde etmesinden sonra, bölgenin en nüfuzlu ailesi olmuştur. Hüseyin Ağa, 1796 yılında Saruhan mütesellimi ve Aydın muhassılı olmuştur. Hüseyin Ağa, Manisa'da Çaşnigir Camii'nin yanında bir medrese yaptırdığı gibi, Kırkağaç kasabasındaki Orta Camii ile Medresesini de yaptırmış ve 20 Mart 1805 tarihli bir vakfiyesine göre, İzmir, Manisa ve Kırkağaç'taki birçok emlakini bu hayratların bakımına vakfetmiştir. Ayrıca, 1806 yılında Manisa'daki Muradiye Camii'nin avlusuna kâgir bir kütüphane yaptırdığı da bilinmektedir. Osmanlı Devletinin ayanlar konusundaki değişken politikaları nedeniyle 1756'da Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa idam edilse de bölgede özellikle hububat üretimi ve satışı konusunda tekel yaratmışlardır. Nagata, *Tarihte Âyânlar...*, s. 23.

43 İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 76.

lanan ve bölüklerini kumanda eden ayanların pek çoğu, artık bölgelerinde otoritenin tek temsilcisi olarak hâkimiyet kurmaya çalışıyorlardı. Üstelik bu mücadele sırasında yalnızca entrika, rüşvet veya güç kullanımına başvurmamışlar, bütün bunların yanında kendi yandaşlarından eşkıya grupları da oluşturmuşlardı.

18. yüzyıl sonlarında, ayan ordularına mensup Batı Anadolu gençleri, zaman zaman zorbalık yoluna sapmışlar ve herhangi bir şikâyet durumunda, bölükbaşıları tarafından "bizim maiyetimizdedir" denilerek korunmuşlardı. Terhis edilmiş olanların dışında, paralarını düzenli olarak alıp, çağırıldığı zaman savaşa gitmek istemeyen zeybekler de sıklıkla görülmüştü. Nitekim özellikle bir sonraki yüzyıl başlarından itibaren neredeyse her savaş zamanı, zeybek çetelerinin sayısında patlama yaşanmıştı. Batı Anadolu'da toplu bir halde ve mensup olduğu kapının kendisine bahşettiği kıyafetlerle hareket eden işsiz zeybekler, önlerine gelen köy ve kasabalardan bedava yem ve yiyecek alıp, soygunculuk yapmışlardı. Ancak eylem benzerliğine rağmen zeybek eşkıyalığının, önceki yüzyıllara nispeten yapısal farklılıkları bulunmaktaydı. Bu dönemde zeybeklerin katılmasıyla gelişen Batı Anadolu'daki eşkıyalık faaliyetleri, belirli bir siyasal amaca veya örgütlü mezhepsel argümanlara sahip değildi. Özellikle Menderes havzasındaki zeybek eşkıyalığı, daha çok pervasız bir şiddete ilişkin imgeleri çağrıştıran karakteristik bir özellik taşımaktaydı. Üstelik ayanların emrindeki zeybek eşkıyalığı için her zaman işsizlik ya da firar gibi bir durumun olma zorunluluğu da yoktu. Zeybeklerin pek çoğu, Batı Anadolu ayanları arasındaki hizip savaşlarında kullanılmış ve resmi belgelere geçen pek çok çatışmanın faili olmuşlardı.

Ayan aileleri, kendi bölgelerinde uzun bir süreden beri güç ve nüfuz sahibi oldukları için eşkıya gruplarını daha yakından tanıma, onları kullanma ya da sindirme imkânına sahiptiler. Dolayısıyla kimi ayanlar, yerel tabanlı bir gücün avantajından yoksun olan eşkıyalarla işbirliği yaparak ve onları koruyarak hizmetlerinde kullanmışlardı. Çeşitli sebeplerden kanun dışına çıkmış birçok eşkıya, yerel yöneticilerle kurmuş oldukları işbirliği sayesinde yasal bir zemine kavuşarak idarecilerin konaklarında ve çiftliklerinde çalışma imkânı bulmuşlardı.[44] Nitekim yarı resmi zeybek eşkıyalığı bu surette

44 Ertaş, *18. ve 19.* ..., s. 155.

kurumsallaşmış ve yerel zorbaların hedef göstermesiyle pek çok suikast, baskın ve intikam saldırısı gerçekleştirmişlerdi. Bu konuda pek çok vaka kayıtlara geçmiştir. Somutlaştıracak olursak resmi bir görev üstlenmiş olan Sığla Sancağı Mütesellimi Ali Ağa, yanına topladığı adamlarıyla bir eşkıya reisi gibi Karaburun'u basmış ve rakiplerini öldürdükten sonra halkın mal ve ırzına tasallut etmişti. Yine Aydın'da eşkıyaların yakalanması için tayin edilmiş olan Hasan Çavuş, eşkıyaları takip etmek yerine adamlarıyla eşkıyalığa başlamış ve halkın malını çalmıştı.[45] İntikam saldırısı olduğu bariz olan bu eylemler dışında ayanların emrindeki eşkıyalar, köylülüğü bastırmak isteyen herkesin yardımcısı olmuşlar ve vergi ödemekte direnen köylüyü sindirmek için kullanılmışlardı.[46]

Eşkıyalık, en uç şekliyle, kanı kaynayan, asilik eğilimi taşıyan delikanlılar için kazançlı bir istihdam türünü ifade etmektedir. 18. yüzyıl sonlarından itibaren eşkıyalığın Batı Anadolu'daki tezahürü ve söz konusu gelirden nemalanmanın yolu zeybek gruplarına dâhil olmaktı. Eylem tarzlarından kısaca bahsedecek olursak eşkıyalık yoluna sapmış zeybek bölükleri, küçük vurgunlar yapıyorlar ve köy ile mandıralardan yiyecek / para temin ediyorlardı. Peşlerine asker takılınca mevsim müsaitse dağlara, değilse kale ve kulelere ya da dağılarak yataklarına sığınıyorlardı. Bunları da yapamazlarsa izlerini kaybettirmek için sancak dışına çıkıyorlardı. Eşkıyaların başta gıda ihtiyaçları olmak üzere silah, cephane temin edebilmek, çaldıkları malları satabilmek ve askeri bir takibe uğradıklarında sığınmak için işbirlikçilere ihtiyaçları vardı.[47] Dolayısıyla ister kapı halkından olsun isterse başıboş çete mensubu olsun zeybekler; uzun süre yaşayabilmek için soyduklarının bir kısmını adamlarına, yataklarına ve özellikle köylerin ağalarına, şehirlerin zabit idarecilerine ya da ayanlara veriyorlardı. Bu noktada şunu rahatlıkla söyleyebiliriz,

45 Ertaş, *18. ve 19. ..*, s. 153.

46 Barkey, *Eşkıyalar...*, s. 13. "Rumeli'de isyanlar ve savaşlar neticesinde eyaletlerdeki güvenlik birçok yerde bozulmuş ve şiddet gün be gün artmıştı. Mahalli rakipler arasındaki mücadeleye yeniçerilerin bile dâhil olduğu görülmekteydi. Balkanlarda eski tip eşkıyalık şekillerinin yanı sıra, 1785'ten itibaren, adlarını belki de doğu Rumeli'de bulunan Kırcalı kasabasından almış kırcalı denilen yeni bir eşkıyalık türü de görülmeye başladı. Bunlar Müslüman ve gayrimüslim askerlerden oluşan çetelerdi, köylere ve kasabalara saldırıp bir seferde yüzlerce insanı öldürüyorlardı. Daha da ilginci bu şiddet vakalarının bölge ayanları tarafından körüklendiği, hatta birçoğunun bizzat yönetildiği de biliniyordu." Findley, *Modern Türkiye*, s. 29.

47 Hobsbawm, *Eşkıyalar*, s. 99.

18. yüzyıl sonlarında, Batı Anadolu'nun pek çok noktasında ayan emrinde hareket eden ve legal olmayan yollara sapan zeybeklerden müteşekkil eşkıya çeteleri mevcuttu. Zeybekler bu tarihlerden itibaren eşkıyalıkla paralel olarak anılmaya başlamış ve kurdukları çetelerle, pek çok can yakmışlardı. Üstelik ayanların emrinde bu şekilde ücretli askerlik yaparken suç işleyen veya serbest bir şekilde eşkıyalık yapan zeybekler, paşa kapısındaki sekbanlardan çok daha amansız eylemlere girişmişlerdi. Söz konusu süreç için Özel, şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

> Osmanlı pratiği açısından bu tarz yasadışı örgütlenmeler daha 17. yüzyıl başlarından itibaren Celaliler ve uzun savaşlar ortamında ufak isim değiştirmelerle yasal askeri örgütlenmeler içine alınmaya başlamıştı. Dönemin sekban ve sarıcaları sonraki yüzyılın taşradaki egemenleri ayân-vâlilerin şahsi ordularının belkemiğini oluşturacaklardı. Tabii ki savaş zamanında Osmanlı emperyal ordusunun da birer unsuru olan bu tarz bir askeri "kapu halkı," barış zamanlarında kolayca kontrol dışına çıkabilmiş, bazan buna patronlarınca teşvik edilmiş, her halükârda Osmanlı taşrasında ve kırsal toplum içinde adi eşkıyalığın resmi koruma altında icra edilen ayağının epeyce bir kök salmasına katkıda bulunmuştu.[48]

Ayanlar arası dökülen kanların ve nüfuz savaşlarının amacı, değindiğimiz üzere idari ve mali yetkilerin, ayrıcalıkların zorbalık ve boyun eğdirme yoluyla Osmanlıdaki ifadesiyle "mütegallibe" olarak gaspıydı. Bu dönemde ayanlar eliyle alınan "tekalif-i şakka" oldukça yaygınlaşmış, bu nedenle her yerden şikâyetler yükselmişti. Ancak artık başlarına buyruk hareket eden, kendilerini istihdam edecek güç ve servet sahiplerini istedikleri zaman terk edebilen, savaş yoksa yaşadıkları bölgeleri yağmalayarak geçinen, hiyerarşik iktidar yapısının bulunmadığı savaşçı birliklerinin[49] bu denli zararları görülse de devlet için önemleri tartışılmazdı. Tıpkı bölükbaşı isyanlarında olduğu gibi bu yüzyılda da ayan ordularına doğrudan müdahale edilmiyor, hızlı bir

48 Oktay Özel, "O İnce Çizgi: Osmanlı Son Dönemi Pratiğinde Eşkıyalıkla Kahramanlık Arasında Salınanlar," *Kebikeç*, S. 34, 2012, s.110.
49 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 150.

tasfiyeye girişilmiyordu. Özel, ayan ordularının zorbalıklarından bahsettiği paragrafın devamında, şu tespitte bulunmaktadır:

> On dokuzuncu yüzyılın Osmanlı merkeziyetçi modernleşmesi her ne kadar söylem olarak bu yapılanmaları gayrimeşru görme eğilimini muhafaza etse de, bu kez, özellikle yüzyılın ortalarından itibaren yükselen milliyetçi gündem, cemaatler arası çatışmalar ve süre giden savaşlar ortamında yaşadığı zorluklar bağlamında yukarıda anılan yeni türden düzensiz askeri birliklerin kurulmasına göz yummuş, çoğu durumda bilhassa teşvik etmiş, hatta bizzat merkezden örgütlemiştir.[50]

Görüldüğü üzere her ne kadar eşkıyalık faaliyetleri, oldukça can sıkıcı boyutta olsa da getirisi düşünüldüğü zaman, zeybeklerin de dâhil olduğu ücretli askeri birlikler, saray nezdinde oldukça değerliydi. Nitekim profesyonel savaşçılardan oluşan ayan orduları cephede yeniçerileri ikame ederken, işverenleri "zat-ı hümayunun ve kuvvet-i saltanatın ve nizam-ı deletin muhafazasına" yemin ediyor, karşılığında ise aldıkları imtiyaz ve destekle güçlerine güç katıyorlardı. Ancak savaş zamanları asker ve malzeme karşıladıkları ayanların kudreti, artık sarayın tepkisini çekmeye başlamıştı. Nitekim bunun Batı Anadolu'ya yansıması; 1753 yılında İzmir'de yerel halkın şikâyetleri sonucunda Karaosmanoğlu Mustafa'nın idam edilmesi ve 1761 yılında oğlu Ataullah Karaosmanoğlu'nun Saruhan Mütesellimliği görevinden alınması şeklinde olmuştu.[51] Topladıkları iltizamın yanı sıra asker temininde de ayana bağlı kalınmasından rahatsızlık duyan Sultan I. Abdülhamid, neredeyse yüz yıl önceki teşebbüsü tekrarlamış ve 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi'nin hemen ardından, 1775 yılında, levend adı altında ücretli asker istihdamının resmen terk edildiğini ilan etmişti. Adı ister "levend" ister "sekban" isterse "delil" olsun, yasaklanan esas unsur, denetimden uzak, başıbozuk surette gezen eşkıyavari tavırlı silahlı yapılanmaydı. Dolayısıyla zeybek birliklerini doğrudan ilgilendiren bu yeni

50 Özel, *O İnce...*, s. 110.
51 Fikret Yılmaz, "Karaosmanoğlu Ataullah Ağa'ya Ait Malların Müsaderesi ve Bir Kira Defteri," *TİD*, S. 5, 1990, ss. 239-252.

hükmün taşraya yansıması pek kanlı olmuştu. Zira fermanda levendlikte ısrar edenlerin kafalarının kesilmesi emredilmiş, önceki dönemlerdeki bu tarz tehditlere alışık olan pek çok ücretli asker buna pek aldırış etmemişti. Elbette bu grup içerisinde, terhis olduğu için o sırada elde tüfek kırsalı gezen ve herhangi bir kefil gösteremeyen zeybekler de bulunmaktaydı. Yasaklamanın gerekçesini Ahmed Cevdet Paşa, öncesinde "levendbaşı" iken, bu süreçte canını kurtarabilmiş ve sonradan affedilip "delilbaşı" yapılmış olan Karaca Battal Ağa'dan naklen şöyle anlatmaktadır:

> Levendliğimiz zamanında bulunduğumuz yerlere ve bura halkına yaptığımız kötülük sınır tanımazdı. Sonra başımızın kesilmesi ve öldürülmemiz gerekince gerçekten yer yer Evamir- i Aliyye çıkarıldı. Lakin hepimiz başı istenen ölüm eri, çalıp çırpmış, adam öldürmüş, herkesin dilinde sözü edilir ve bilinir 100 binden artık bir toplum idik. Her bir neferimiz yüz süvariye at salıp taburlarını perişan eylemişti. Herkesin kalbini korkunç korku ve kuşku ile kaplamış bir toplulukduk.

Faaliyetlerini bu surette özetleyen Battal Ağa sonrasında, tasfiyelerini işittiği zaman çevre bölgelerden toplanıp silahlanarak üzerlerine gelen halkı ve görevli askerleri gördüğündeki ruh halini şu cümlelerle dile getirmektedir:

> Göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir süre yerimizde durmağa gücümüz olmayıp hemen kimi yaya, kimi o kör atlara binerek delicesine, başıboş ve kafasızca dağlara, bayırlara kaçışıp güya her birimizin ardından yüz dalkılıç peşimize yapışmış gibi korkudan titreşerek kaçışımızı gören köylüler, tarlada ekin eken çiftçiler, tüfenk kundağı, taş, değnek ile kadınlar da süpürge saplarıyla bizleri yıkıp yer yer her yandan öldürdüler. Birimizde güçle dayanma şöyle dursun ayak atacak halimiz kalmamıştı. Hatta ben, on yedi yerimde açılmış yaram varken sürünerek mezarlık içinde bir mağaraya düştüm. Birkaç gün kaldıktan sonra o tarafta olan köy halkından ihtiyar bir kadın geçerken iniltimi işidip girdi, halime acıyıp bin güçlükle evceğizine götürüp samanlıkta sakladı, yaralarıma bakıp iyice kendime gelince bir yolunu bulup canımı kurtardım. Kısaca yüz binden artık Levend-

> lerin her yerde başlarının kesilip, öldürülmeleri bir gün meselesi olup bir ay içinde bütünü ile yok edildi.[52]

Levendliğin kaldırılışının fiiliyattaki karşılığı, sefer vakti ücretli asker istihdamından vazgeçmek değil, hemen hemen aynı tarihlerde başta Fransa olmak üzere bütün Kıta Avrupa'sında gözlemlendiği gibi, devlete asker sağlama işini ayan ve mahalli hanedandan alınıp merkezi hükümetin temsilcilerine vermekti. Nitekim levendliğin kaldırılışına dair kararda vezirler, beylerbeyleri, voyvodalar, mütesellimler ve mutasarrıfların kapılarında sekbanların yerine kullanılmak üzere piyade ve süvarilerden oluşan tüfekli; "divanegan," "farisan," "azeban (piyadegan)," "gönüllüyan"[53] kullanabilecekleri belirtilmişti. Ayrıca, eski levendlerin bu isimler adı altında ümera kapılarına katılmasına da açık kapı bırakılmıştı.[54] Üstelik terhis işi bir denetime sokulmuştu. Yeni uygulamaya göre paşalar veya ayanlar bir kısım askerini terhis etmek isterse taşraya göndermek istediklerinin ellerine ad ve künyeleri yazılı bir tezkere verecek ve göndereceği bir diğer paşaya da bunları askeri maiyetine almalarını rica edecekti. İzinsiz tezkereyle gezenler ya da kapılarından izinsiz ayrılanlar cezalandırılacaktı. Ayrıca belirtilen sürede kendilerine yeni bir kapı bulamayan askerler, kıyafetlerinden ve sıfatlarından arınacak, kapı halkındanmış gibi dolaşmayacaktı. Böylelikle başıboş savaşçıların eşkıyalığına engel olunacaktı. Alınan bu karar neticesinde merkezi hükümet böylelikle bir taraftan başta Ocak olmak üzere tam kontrol edemediği kadim askeri sınıfların sayısını arttırmak yerine denetimli ücretli asker istihdamını tercih etmiş, diğer taraftan ise siyasi idaresiyle bu şiddet potansiyeli arasına giren müteahhitlerin ordunun sadrazam / serdar-ı ekrem komutasında hiyerarşik bir yapı haline gelmesi önüne koydukları engelden kurtulmak istemişti.[55]

52 Ahmed Cevdet Paşa, alıntıdan sonra, o dönemdeki levend sayısının yüz bin gibi abartılı bir rakam değil ancak on altı bin kadar olduğunu belirtmiştir. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. 2, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1972, ss. 57-58.

53 Yeni oluşturulan sistemde farisanın başına baş ağa ve ikinci ağa, divane (delil)lerin başına baş deli, tüfekçilerin başına da tüfekçi ağası, piyadelerin başına piyadegan başı, gönüllülerin başına ser gönüllüyan getirilmişti. Deliller de süvari gruplarında her elli kişinin bir ağa denilen komutanı bulunmaktaydı. Uluçay, *18. ve 19. Yüzyıllarda...*, ss. 63-64.

54 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 154.

55 "Ayanlar tarafından getirilen levendlerin hangi silahlarla hatta bazen silahsız gelip gelemeyeceği de kestirilmez haldeydi. Babıâli tarafından 1777'den itibaren levend tabirinin yerine ikame edilmeye

Ancak yine de bunda başarılı olunamamıştı. Zira Avusturya ile 1736-1739, İran ile 1722-1746 ve Rusya ile 1768-1774 yılları arasında yapılan savaşlar, paralı asker birliklerine duyulan ihtiyacın, hiç olmadığı kadar artmasını sağlamıştı.[56] Bu bağlamda imparatorluğun sekbanlara olan ihtiyacı ve uygulanmak istenen merkezileşme politikasının başarısızlığa uğrama nedenleri konusunda Yıldız'ın tespitleri ilginçtir:

> İstanbul'da siyasî eliti esas rahatsız eden, istihdam edip ceplerine para koydukları sürece kontrol edebildikleri profesyonel savaşçı/işsiz serseri nüfus değil, vergi toplayıp ordu kuran diğer devletlerle görüşmeler yapıp onlarla anlaşmalar yapan âyânların İstanbul saltanatına yönelik meydan okumasıydı. Nitekim idare ve orduda yaptığı yeniden düzenlemeler sebebiyle modernist ilerlemeci tarih yazıcılığında "Osmanlı askerî reformu"nun öncülerinden kabul edilen Halil Hamid Paşa'nın sadaretinde, 1785 yılında çıkartılan bir fermanla levendliğin peşi sıra âyânlık kurumun da resmen kaldırılmaya çalışılması bu rahatsızlığı açıkça göstermektedir. Ancak küçüklü büyüklü âyânların, şehrin sakinleri tarafından kendilerine teslim etmek üzere seçecekleri "şehir kethüdaları" ile yer değiştirmesini amaçlayan bu tasfiye projesi de fiiliyatta pek bir şey değiştirmedi. Yeni Osmanlı-Rus harbinin çıktığı 1787 senesi, âyânların hükûmet tarafından yeniden tanınmasını mecburi kıldı. Çünkü Osmanlı hükûmetinin savaş için seferber edebildiği insan kaynağının büyük bir kısmını, âyânların ücretli askerleri oluşturmaktaydı. Nitekim 1790 senesinde çıkartılan ikinci bir fermanla âyânlık yeniden resmiyet kazandı.[57]

Söz konusu 1787 Osmanlı-Rus Harbi sırasında, ayan ordularına mensup olan zeybekler cephelerde kullanılmışlardı. Önceki yıllarda Sa-

çalışılan asakir ismi, Nizam-ı Cedid projesiyle maddi karşılığını bulacak yeni bir nefer tipine olan talebin de ifadesiydi: aylığını, silahını kıyafetini doğrudan merkezi hükümetden alan, talim rejiminde disipline edilmiş, sultana sadık tek tip ve standart 'devlet askeri.' Mamafih adı ister levend ya da 1660'larda yasaklanmış olmasına rağmen 1792 sonrasında levend ve delil tabirlerinin yerine tercih edilen sekban olsun, profesyonel savaşçıların bütünüyle ortadan kalkarak asakirleşmesi uzun bir süre mümkün olmayacaktı." Yıldız, *Neferin Adı...*, ss. 154-155.

56 İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 37.

57 Yıldız, *Neferin Adı...*, ss. 156-157.

ruhan mültezimliği, Aydın mütesellimliği ve İzmir- Turgutlu voyvodalığı yapmış olan Karaosmanoğlu Hacı Polat Mehmed Ağa, gelen emir üzerine birliklerini hazırlamış ve cepheye sevk etmişti. Aynı şekilde Isparta mütesellimi, Gelenbe ve Bergama voyvodası olarak görev yapan Hacı Polat Mehmed Ağa'nın oğlu Karaosmanoğlu Ömer Ağa, savaşa zeybekleriyle katılan bir diğer isimdi.[58] Nitekim bu tarihten itibaren zeybeklerden oluşan orduların cephede kullanılması, imparatorluğun yıkılışına dek devam edecekti.

Düzenli orduya takviye olmalarının yanı sıra zeybekler bu dönemde isyanların bastırılması için de kullanılmıştı. 1797 yılında Bulgaristan'ın Vidin şehrinde Posbanoğlu adlı bir eşkıyanın zuhur etmesi üzerine, isyanı bastırmakla görevlendirilen Kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşa'nın emriyle Anadolu'dan pek çok sekban bölgeye sevk edilmiş, bunların arasında Karaosmanoğlu'nun zeybekleri de yer almıştı. Ancak söz konusu isyanı bastırmakla görevlendirilen bir diğer isim olan Anadolu Beylerbeyi Ali Paşa'nın, mücadele sırasındaki disiplinsiz tavırları bir başka isyana neden olmuştu. Ali Paşa'ya kuvvetleriyle Vidin'de kalması emredilmiş, ancak söz dinlemeyince azledilerek Balıkesir-Edremit'te zorunlu ikametle cezalandırılmıştı. Ancak Ali Paşa tekrar itaatsizlik edince bu defa üzerine Karaosmanoğlu Ömer Ağa ve Ankara dolaylarındaki ayanlardan Çaparzade Süleyman sevk edilmişti. Her ne kadar Kaptanıderya Hüseyin Paşa'nın desteğiyle Ali Paşa'nın isyanı bastırılsa ve adamları öldürülse de, Karaosmanoğlu ile olan mücadeleler, zamanla hikâyeleştirilmiş ve söz konusu satırlarda zeybeklere şu cümlelerle yer verilmişti.

Karaosmanoğlu der fermanın bende,
Zeybekler taşırım elleri kanda
Kurtulmak senedi verir isen de
Meğer alub başın kaçasın Paşa'm
Alû Paşa der ki yaman haindir,
Üstümüze kırk bin zeybek tâyindir,
Vurun keleşlerim önü Aydın'dır
Gökte melekler kılsın temâşâ[59]

58 Akdoğu, *Bir Başkaldırı...*, s. 130.
59 Faruk Sümer, "Karaosmanoğulları Hakkında Bir Destan," *Folklor Postası*, C. 2, S. 17, Haziran 1946.

19. yüzyıl başlarında, ayan ordularında görevlendirilen ve zaman zaman işsiz kalıp eşkıyalığa devam eden zeybekler için, oldukça önemli bir gelişme yaşanmıştı. III. Selim döneminde ayanların emrindeki sekbanların veya İstanbul'daki yeniçeri zorbalarının tahakkümüne karşı bir tepki olarak görebileceğimiz Nizam-ı Cedit Ordusu, Osmanlı - Rusya / Avusturya Savaşının hemen arkasından kurulmuş[60] ve ilk başarısını da Balkanları kasıp kavuran dağlı eşkıyasına karşı almıştı.[61] Bölgeyi uzun süredir haraca bağlamış olan bu azılı eşkıya gruplarının diz çöktürülmesi asakir ve sekban / levend arasındaki nitelik farkını ortaya koysa da III. Selim'in kısa süre sonra tahttan indirilmesi dengeleri altüst etmişti.

1808 yılında III. Selim hal edilmiş, onu kurtarmak için emrindeki on beş bin kişilik sekban ordusuyla İstanbul'a giren Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa ise, sultanın ölü bedeniyle karşılaştığı için II. Mahmud'un tahta çıkışına vesile olmuştu. Sonrasında da sadrazam yapılan Alemdar Mustafa Paşa'nın sekbanlarıyla payitahta birkaç aylığına da olsa hâkim olması, ayan ordularını tekrar ön plana çıkarmıştı. Bu tarihlerde yapılan ilk icraat ise nüfuzlu ayanların 1808 yılının Ekim ayında, başkente davet edilmesi olmuştu. Tıpkı diğer aileler gibi Karaosmanoğulları da, toplantı için İstanbul'a gösterişli ordularıyla gelmişlerdi. Bu yürüyüş sırasında insanların hay ranlık ve korku dolu bakışlarıyla karşılaşmışlardı. Lamartine, ayanların emrindeki asker birliklerini şu sözlerle betimlemektedir:

> Bunlar ırkının ve ülkesinin törelerine göre giydirilmiş, sahip olduğu zenginlik, kudret ve görkemine orantılı olarak piyade ya da atlı birliklerini de başkente getirdiler. Başkentin kapılarında her saat altınları, gümüşleri, pırlantaları, garip silahları parlayan, değişik sarıklı askerler içeri giriyordu.[62]

Klasik bir zeybek tasviriyle karşılaştığımız bu anlatımdaki gösterişli savaşçıların bir kısmı şüphesiz Karaosmanoğlu'nun emrindeki birliklerdi. Ne-

60 Nizam-ı Cedit Ocağı'na Aydın Sancağı'ndan da alım yapılmıştı. "Aydın Ortası" adı verilen 421 kişilik birlik hakkında ayrıntılı bilgi için; Sipahi Çaltepe, *19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizam-ı Cedit Ordusu*, Göçebe Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 195-198.

61 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 155. 17. yüzyıl Balkan eşkıyalarıyla ilgili örnekler için; Xenia Celnarova - Ali Haydar Avcı, *Avrupa ve Önasya'da Eşkıyalık*, Barış Kitap, 2012, Ankara, ss. 82-105.

62 Alphonse De *Lamartine, Osmanlı Tarihi*, (Çev: Serhat Bayram), Toker Yayınları, İstanbul, 1995, s. 993.

ticede Osmanlı siyasetinde bir ilk olmak üzere payitahta davet edilen ve aralarında Cabbarzade, Sirozî ve Karaosmanoğlu'nun da bulunduğu Anadolu ve Rumeli ayanları, emirlerindeki savaşçılarla güç gösterisi yapmalarının ardından "Sened-i İttifak" adı verilen bir sözleşme imzalamışlardı.[63] Söz konusu senette ayan hanedanları, devlet için asker istihdamına devam edecekleri konusunda söz vermişlerdi.[64] Nitekim bu olayın ardından zeybeklerin istihdamı konusunda önemli bir olay yaşanmış ve ayanların sekbanları, "Sekban-ı Cedid" adı altında devletleşerek Osmanlı Devletinin merkez ordusuna dâhil olmuştu. Başta yeni sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın sekbanları olmak üzere Bilecikli Kalyoncu Mustafa, Sirozlu İsmail Paşa ve Karaosmanoğlu gibi orta ve üst derece ayanların kapı halklarıyla bölükbaşılara bağlı profesyonel savaşçılar, 15 kuruş aylık ve üniforma karşılığında Sened-i İttifak'da belirlendiği üzere "devlet askeri" haline gelmişlerdi.[65] Bu esasında zeybeklerin savaşçıdan askere dönüşümü konusundaki ilk adımdı. Ancak 18 Kasım 1808 tarihinde çıkan bir yeniçeri isyanı sonrası, Alemdar alaşağı edilmiş ve bu proje de uzun ömürlü olmamıştı. Böylelikle zeybeklerin bir kısmı II. Mahmud'un ipleri eline alması sonrası başlayan kapıkulu ve ayan tasfiyesinin ardından kapılarında varlıklarını sürdürmeye devam ederken, bir kısmı da sekban tahakkümünden kurtulmak isteyen devletin yeni askeri çözümlerine adapte olmaya çalışmışlardı.

Zeybek Asakir-i Muavenesi

Reformist ve merkeziyetçi bir padişah olan II. Mahmud, Sekban-ı Cedit'in ardından ikinci bir modernize edilmiş ordu teşebbüsü olan Eşkinci Ocağı'nı kurdurmuş, ancak bu hamlesinin üzerinden henüz üç hafta geçmişken, yeniçeriler son kez kazan kaldırmıştı. Özellikle yeni kurulan ordudaki modern askeri eğitime ve talim yapmaya karşı çıkan binlerce yeniçeri, İstanbul sokaklarında; "Gavur talimi için fetva ve hüccet yazanları ve bize muhalefet edenleri ve cümle başı kavukluları kahredeceğiz!.. Evlat ve ıyallerini esir edip bakirelerini onar kuruşa, dulları beşer kuruşa satacağız!.."[66] diyerek

63 Ayrıntılı bilgi için bkz Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane-i Hatt-ı Hümayunu," *Belleten*, XXVIII, 1964, ss. 603-622. Ayrıca bkz: Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni," *İslam Araştırmaları Dergisi*, II, 1998, ss. 209-222.
64 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 155.
65 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 157.
66 Reşad Ekrem Koçu, *Yeniçeriler*, 4. bs. Doğan Kitap, İstanbul, 2015, s. 354.

bağırmaya başlamışlardı. Bu son taşkınlıkları, uzun zamandır planlanan bir durumun tecellisini sağlamış ve Ocağın sonunu getirmişti. Zira yaklaşık iki yüz yıldır çıkardıkları ayaklanmaların ve döktükleri haddi hesabı olmayan kanın yanı sıra tüccar ve esnaflara karşı yaptıkları baskılar, isyanlar sırasındaki yağmalar, gasplar ve "ehl-i ırz nisvan ta'ifesi" olarak bilinen genç kadınları güpegündüz sokakta yürürken odalarına çekip tecavüz etmek gibi eylemler, yeniçerilerin tasfiyesini elzem kılmıştı. Neticede Yeniçeri Ocağı, 14 Haziran 1826 tarihinde, Yıldız'ın ifadesiyle; "Sultan ile ittifak eden Babıâli ricali, üst ve alt seviye dini bürokrasi, medrese talebeleri, yeniçerilerle birlikte hareket etmeyen diğer askeri sınıflar (topçu, humbaracı, lağımcı ve tersane) ve silahlanıp imamları rehberliğinde 'küffar üzre gider' gibi At Meydanı'nda halifesultanın açtığı 'peygamber sancağı' altında toplanmaya davet edilen Müslüman mahalle ahalisinin üç günlük ortaklaşa hareketi neticesinde" resmen ve fiziken ortadan kalkmıştı.[67] İç cephaneden tüfek ve fişek dağıtılan askerlerin amansız saldırısı ve kışlaların top atışıyla yerle bir edilmesinin akabinde sağ kurtulmayı başarabilen pek çok Ocak mensubu da vahşice katledilmiş ve sadece o gün İstanbul'da sekiz bin yeniçeri öldürülmüştü. Sonrasında da "anların demi heder olup katl olunması için ferman-ı âlişân" verilmiş, yani meşru linç izni çıkarılarak taşradaki son kırıntıları da yok edilmişti.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla devletin üzerindeki en büyük tahakküm unsuru ortadan kaldırılmış ve zaman kaybetmeden Ocağın açığını kapatması adına "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" adı verilen batı tarzlı modern bir ordu kurulmuştu. Sonrasında da ivedilikle Anadolu ve Rumeli'nin birçok şehrinde olduğu gibi İzmir'de de Asakir'i Mansure birlikleri oluşturulmuştu. Yeni ordunun İzmir'deki merkez teşkilatının sorumlularından İzmir Muhafızı Vezir Hasan Paşa, asker toplama ve talimleriyle meşgulken; İzmir İhtisap Nazırı Ömer Lütfi Efendi ise silah, tedarik ve tabur tertibiyle görevlendirilmişti. İlk etapta katılım yüksek olmuş ve Ocağın kapanmasının üzerinden henüz bir sene dahi geçmeden, ordugâhta bin iki yüz civarında asker görev almaya başlamıştı.

İzmir'deki İngiltere konsolosunun İstanbul'a verdiği ayrıntılı bilgilerden öğrendiğimiz üzere İzmir'deki söz konusu bin iki yüz askerden do-

67 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 31.

kuz yüzü genç erkeklerden, üç yüzü ise on dört - on beş yaşlarındaki çocuk yaşta neferlerden oluşmaktaydı. III. Selim'in Nizam-ı Cedit'inde yer alan iki yaşlı zabitin yanı sıra içlerinde savaş tecrübesi olan pek çok Aydın zeybeğinin bulunduğu asakir birliğinin mensupları, uzun bir süre piyade talimi görüp düzenli birlik havasına girmişler ve aldıkları tüfek eğitimi sonrası aynı zamanda inzibat görevi görmeye başlamışlardı. Bir yüzbaşı ya da mülazım komutasındaki elli asker, günde iki kere şehir devriyesine çıkıyorlar ve bunun dışında İzmir sınırı haricinde de pek çok yerde görev yapıyorlardı.[68]

Alınan piyade eğitiminin tamamlanmasının ardından İzmir Foça'da oluşturulan ilk tertipten dört yüz asker, gelen talep üzerine İstanbul'a gönderilmiş, sonrasında da İzmir'de yeni bir tabur oluşturmak için, tekrar asker yazılmaya başlanmıştı.[69] İzmir Asakir-i Mansure karargâhı, sadece İstanbul'a değil, Ege adalarına asker sevkiyatı yapılan bir merkez üssü konumundaydı. İzmir ile bağlantılı olarak Midilli, Bozcaada ve Çanakkale Boğazında iki tabur asker bulunuyor ve ihtiyaç halinde merkezden sevkiyat yapılıyordu. Nitekim aynı yıl talep üzerine satın alınan kullanılamaz durumdaki "dirhemsiz tüfekler" yerine, İzmir ve Sakız'da olan taburlara "dirhemli tüfekler"den 1472, Midilli taburuna önce 100 sonra 636, Bozcaada ve Çanakkale Boğazında olan tabura 736, İzmir Muhafızı Hasan Paşa'nın yazacağı mu'allem[70] süvariye 100, piyadesine 64 ve Selanik'te olan iki tabura da harbesiz ve kundaksız 500 adet tüfekten başka tüfenkhaneden yeni kundakları yapılmış dirhemsiz tüfeklerden 972 tüfek gönderilmişti.[71] Bu ordugâhlarda İstanbul'dan gönderilmiş Brescia yapımı "harbeli soltat tüfengi" kullanıyorlardı. Nitekim tüfek kullanımı konusunda oldukça usta olan ve pek çoğu keskin nişancı olarak görev yapan zeybeklerin ithal silah tutkusu da bu dönemde başlamıştı.

1827 yılının Nisan ayında İzmir'deki İngiliz konsolosunun raporuna göre, zeybeklerin ağırlıkta olduğu askerler kanun gereği kışlalarda on beşer kişilik koğuşlarda kalıyorlar, birlikte yemek yiyorlar ve saman yataklarla

68 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 187.
69 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 187.
70 Mu'allem: Ta'lim görmüş, ta'limli.
71 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 189.

yorganlarda yatıyorlardı.[72] Düzenli orduya alınan zeybekler, Asakir-i Mansure Kanunnamesi'nde öngörülmüş yemek listesine göre sabahları çorba ve ekmek, akşamüstü ise genellikle pirinç çorbası, ekmek ve et yemeği yiyorlardı. Ayrıca haftada iki kez çorba yerine pirinç pilavı ve sebzeli fasulye ya da bezelyeli et yemeği veriliyordu. Kahve ve tütün gibi keyif verici maddeler yasak değildi ancak bu lüks kabul edilecek ihtiyaçları neferlerin kendi ceplerinden karşılaması gerekiyordu. Ancak maaşları çok da yüksek değildi. İzmir'deki birlikte aylık olarak başbinbaşı 750, binbaşı 400, kolağası 400, yüzbaşı 180, mülazım-ı evvel ve saniler 120'şer, çavuş 100, onbaşı 30, nefer ise 20 kuruş alıyordu. Zeybeklerin pek çoğunun nefer statüsünde savaştığı ve o dönemde bir süngülü tüfeğin 60 kuruş, Efrenc Fes'in ise 10,5 kuruş olduğu göz önüne alınırsa maaşları çok da yeterli gelmiyordu.[73] Üstelik söz konusu maaşların ödenmesi için Erzurum, Halep, Bursa gibi şehirlere benzer bir uygulamaya gidilmiş ve vergi artırımına gitmek suretiyle masraflar halktan karşılanmıştı. Tütün resmi okka başına 8/40'dan 16/40'a, şarap üzerindeki vergi okka başına 2/40'dan 4/40'a ve diğer vergiler de iki misline çıkarılmıştı.[74]

İzmir Asakir-i Mansure tertibini yerinde görmüş olan İngiliz subay Mac Farlane'nin tasvirine göre neferlere hâkim rengi mavi bir üniforma giydirilmişti. İtalyan denizcilerin giydiklerine benzeyen ceket uzun ve askeri kıyafet için fazla boldu. Pantolonları (sıkmaları) dize kadar oldukça genişti ve orada daralıp baldırları sararak ayaklara kadar inmekteydi. Boyunbağı ve çorap ise üniformaya dâhil edilmemişti. Neferlerin çıplak ense ve ayakları, Mac Farlane'in ifadesiyle "bütünüyle pis ve bakımsız" görünüyordu. Yine mevcut askerlerde, İngiliz subayın, "başlarında da şapkaları yok ama Şark'ın kavuğu (turban) da kenara atılmış... tepesinden ipek ya da yünden mavi püskül sarkan kırmızı kumaş başlıklar" şeklinde devam eden cümlelerinden anladığımız üzere Sekban-ı Cedit neferlerine giydirilen Rumeli kökenli "şubara"[75] bulun-

72 1827 yılının Nisan ayında İzmir'deki İngiliz konsolosunun raporuna göre 100'e yakın asker hayatını kaybetmişti. Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 188.

73 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 192.

74 Yıldız, *Neferin Adı...*, s. 191.

75 Şubara, çuhadan yuvarlak tepeli ve dilimli kalpağımsı başlıktır. İsmi; "Şeşpare" yani "altı parça" kelimesinden türeyen bu başlık için Koçu şöyle bir tarif yapmaktadır: "1808'de Alemdar Mustafa Paşa'nın çok kısa sürmüş olan sadrazamlığı zamanında Sekban-ı Cedid adı ile kurulan yeni talimli asker kıtaları efradının başlarına giydirilmiştir. Daha önce III. Sultan Selim Nizam-ı Cedid neferlerinin başlarına

maktaydı.[76] Ancak kendilerine dayatılan ve İngiliz konsolosunun anlatımına göre "en ucuz ve kaba kumaştan imal edilen yünlü / pamuklu askeri üniformalar" piyade eğitimi gören zeybekler için büyük bir sorun oluşturmuş, üstelik durum da resmi yazışmalara yansımıştı.

1827 yılında İzmir Muhafızı Hasan Paşa ile İzmir İhtisap Nazırı Ömer Lütfi Efendi'nin Babıâli'ye müşterek yolladığı yazıda, İstanbul'dan gönderilecek elbise, silah ve malzemeler konusunda izlenecek yol hakkında bilgi istenmişti. Ayrıca ilk eğitimli kadronun İstanbul'a gönderilmesi sonrası yeni tabura yazacakları askerlere aynı elbise vermemeleri konusunda talepte bulunmuşlardı. Aynı elbiselerin verilmesinde ısrarcı olunduğu takdirde birlikteki neferlerin birer ikişer firar edeceklerini eklemişler ve zeybeklerin geleneksel kıyafetlerini kast ederek zaten "cümlesi çırlak çıblak geleceklerinden beher hal kisve-i mahsusaları verilmek icab edeceği"ni vurgulamışlardı. Ayrıca raporda, asker adaylarının bu bölgeye mahsus zeybek kıyafetlerine alışmış oldukları ve "vilayetlerinde daima dizlik ve yelekle açık saçık gezmek"i âdet edindikleri belirtilmiş, İzmir'in sıcak yazında bunlara kışlık kumaştan yünlü ve pamuklu elbiseler verilmemesi gerektiği tekrarlanmıştı. Son olarak da bu talepleri mümkün değilse asker elbiselerinin imali için Balıkesir'de şayak ve aba, İzmir'de Amerikan bezi bulabileceklerini, tüfeklerin de İzmir'deki Frenk tüccarlardan alınabileceği, böylelikle durumun biraz daha iyileştirilebilir olacağı belirtilmişti.[77] Nitekim seraskerlikten gelen cevaptan anladığımız üzere talepleri kabul edilmiş, ancak talimlerde boy gösteren ve kırlarda-kentlerde güvenliği sağlayarak kolluk kuvveti olarak kullanılan zeybeklerin düzenli ordu maceraları kısa sürmüştü. Zira 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşının başlaması, devletin asker ihtiyacını arttırmış, Yeniçeri Ocağının kaldırılmış olması nedeniyle asker eksikliğinin bir kısmı Aydın vilayetindeki zeybeklerden karşılanmak istenmişti. İzmir Muhafızı Hasan Paşa'ya gönderilen bir emirde, ivedilikle yaklaşık bin beş yüz nefer göndermesi emredilmiş, ancak savaşa gitmek

bostanca baradası giydirmişti. Bu sefer şubaranın asker serpuşu olarak kabulü, hem Nizam-ı Cedid'in ihya edildiği fikrini vermemek, hem de sekbanları yeniçeriden ayırt etmek içindi." Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara, Doğan Kitap, İstanbul, 2015, s. 221.

76 Yıldız, *Neferin Adı*..., s. 193.

77 Yıldız, *Neferin Adı*..., s. 190.

istemeyen zeybeklerin büyük bir bölümü ordugâhtan firar ederek tekrar eşkıyalığa başlamayı tercih etmişlerdi. Öyle ki özellikle Yörük aşiret piyade ve süvarilerinden % 15'i bu tarihte dağ yolunu tutmuştu.[78]

Söz konusu tarihte orduda görev alan veya eşkıya olan zeybeklerin istihdamı konusunda farklı alternatifleri de bulunmaktaydı. Ancak, yeni gelişmeler, bu gelir kapılarının da bir bir ellerinden çıkmasına neden olacaktı.

Zeybek Kahveleri

18. yüzyıl sonlarında ayan ordularında istihdam edilmeyen zeybeklerin küçük bir kısmı kır bekçiliği - derbentçilik yaparak geçimlerini sağlamaya çalışırken, sermayesi olanların pek çoğu ticaret yolları üzerinde kahveler işletmeye başlamışlardı. Esasında bu gelenek kendilerine bir zamanlar himayesinde oldukları taşra yeniçerilerinden miras kalmıştı. Kapıkulu sisteminin bozulması sonrası hamallık, aşçılık, kayıkçılık gibi pek çok mesleğin yanı sıra kahvehane de işletmeye başlayan yeniçeriler, açtıkları kahvelerden büyük gelirler elde etmişlerdi. Kapısının girişinde her yeniçeri ortasının kendisine ait nişanının olduğu bu fonksiyonel mekânlar, özellikle 18. yüzyıldan itibaren önü alınamaz bir şekilde artmıştı. Bu noktada öncelikle tahayyülü kolaylaştırması adına Koçu'nun; "Yeniçeri kahvehanesi, sadece gündüz toplanılır, oturup sohbet edilir, şerbet, kahve, çubuk bahanesiyle ülfet ve muhabbet yeri değildi; kahvehane sahibi zorbanın karargâhı ve çevresinin de kışlası, koğuşuydu."[79] cümleleriyle nitelediği yeniçeri kahveleri hakkındaki tespitlerini aktarmakta fayda bulunmaktadır:

> Her yeniçeri kahvehane yaptırıp açamazdı, kahvehane açıp işletmek bir zorbalık imtiyazıydı, kaldı ki, zorbalık olmadıkça bu kahvehaneler döşenip dayanılamaz, içinin takımları bile tedarik edilemezdi. Zira bu mükellef ve muhteşem yeniçeri kahvehanelerinin hepsi, sahipleri tarafından bir para harcanmadan açılırdı. Zorba, palasının parladığı ve sesinin gürlediği semtin, Müslim ve gayrimüslim, zengin ve hallice ne kadar tanınmış siması varsa isimlerini bir deftere yazar ve

78 M. Çağatay Uluçay, *Atçalı Kel Mehmed*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013, s. 40.
79 Koçu, *Yeniçeriler...*, s. 326.

her ismin yanına açacağı kahvehane için dilediği eşyayı kaydederdi. Sonra adamlarından gözü pek, zıpırlığı ve itliğiyle tanınmış birine bu defteri verir ve isimlerini kaydettiği zevata yollardı; pervasız serseri de, "Ağa selam ediyor, defter gönderdi, zatınızdan kahvehane hediyesi bekler..." der ve adama, ne haraç biçilmiş ise tebliğ ederdi. Ve bu tebliğe muhatap olanlar istenileni hiç tereddüt etmeden yollardı, hatta bazıları bizzat kendisi götürürdü.[80]

Yeniçeri kahveleri bu minvalde kurulup, işletilip, legal ve illegal yollardan kazanç elde ederken, bunun yansımaları imparatorluğun pek çok noktası gibi Batı Anadolu'ya da sirayet etmiş ve zamanla söz konusu kârlı işletmeler, yine taşra kapıkullarının himayesinde zeybeklerin tekeline girmişti. Zeybekler, özellikle İzmir, Afyon, Kuşadası, Manisa yolları üzerinde birbirine birer saat uzaklıkta kahveler açmışlar ve kendi mıntıkalarında bir nevi haraç sistemi kurmuşlardı. Buna göre kervan sahiplerinin haramilerden korunması ve güvenli yolculuk yapmaları belirlenen ücreti vermeleriyle mümkün oluyordu. Zeybekler palamut, mazı, kökboya gibi eşyadan yük başına beşer para, üzüm, incir vesair kuruyemiş, peynir, sadeyağ ve zeytinyağı yüklerinden ayni olarak yarımşar kıyye,[81] koyun ve sığır sürülerinden geçit akçesi namıyla beşer para, yolcuların her birisinden kahve parası diye on beş-yirmişer para, atlardan da ondakiye[82] adıyla yedişer para alıyorlardı. Fiyat tarifesi doğrultusunda bir yayanın Manisa, Aydın, Kuşadası ve İzmir'e gidip gelmesi dokuz kuruş, bir yüklü hayvanın İzmir'e gelip gitmesi ise on veya on iki avaid[83] gibi yüklü bir paraya tekabül ediyordu.[84] Üstelik söz konusu ücretlendirmenin herhangi bir kanuni dayanağı yoktu, ancak bu silahlı grupların dağa çıkıp eşkıya olmalarındansa, böyle küçük haraçlarla geçinmeleri daha makbul görülüyordu.

1828 senesinde İzmir - Bergama - Manisa hattında seyahat eden İngiliz subay Mac Farlane, Menemen yakınlarındaki Güzelhisar köyünde

80 Koçu, *Yeniçeriler...*, s. 326.
81 Osmanlı'da sıvılar için kullanılan ağırlık birimidir. Yaklaşık bin üç yüz gramlık ağırlık ölçüsü birimi.
82 18. ve 19. yüzyılda zeybeklerin Ege bölgesinde yol üstüne kurdukları kahvelerde hizmet karşılığında tüccarlardan aldıkları bir çeşit vergi.
83 Avaid: İratlar, gelirler. Aidat.
84 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 38

konakladığını ve buranın kervanların durak yeri olduğunu söylemişti. Buradaki kahvelerin çokluğundan şaşkınlığa uğrayan seyyah içlerinden bir tanesine uğramış ve buradaki "kahvede korkunç kıyafetli zeybeklerin hiç de kaba davranmadıklarını" belirtmişti.[85] Seyyah, zeybekleri nezaketli bulmuştu. Ancak ahali ve tüccarlar pek de öyle düşünmüyordu. Zira bu müsellah gençlerin, yolculardan ve taşıdıkları mallardan haraç olarak değerlendirilecek yol geçiş ücretleri almaları pek çok şikâyete neden olmuştu. Saray, bu durumun önünün alınması doğrultusunda gelen şikâyetleri ve talepleri dikkate alarak 1792, 1793 ve 1821 yıllarında çıkarılan fermanlarla bu uygulamanın sona erdirilmesini emretmişti. Ancak taşrada kudretin tam anlamıyla hissettirilemediği bu dönemlerde, zeybeklere pek de söz dinletememişti. Ancak kısa zamanda yaşanacak bir gelişme bu kahvelerin sonunu getirmişti.

Yeniçeri Ocağı'nın 1826 yılında kaldırılmasının ardından yönetime hâkim olan ve ipleri tam anlamıyla eline alan II. Mahmud'un bir sonraki hedefi taşra olmuştu. Sultan, öncesinden hizaya getirdiği pek çok feodal unsurun yanı sıra,[86] Batı Anadolu'da askerlik ve eşkıyalık faaliyetleriyle meşhur olan zeybekleri tedip etmek amacıyla harekete geçmişti. İstanbul'dan 31 Ekim - 8 Kasım 1828 tarihlerinde gönderilen fermanlar üzerine İzmir'den Aydın ve Kuşadası'na kadar yollar üzerindeki zeybekler, "zeybek haşaratı" olarak nitelendirilmiş ve usulsüzce aldıkları paranın men edildiği bildirilmişti.[87] En başta direnç gösterenler olsa da külliyetli miktarda askerle bölge

85 Akdoğu, *Bir Başkaldırı...*, s.139.

86 Osmanlı İmparatorluğu'nda taşra idaresinde olduğu kadar ekonomik ve askeri açıdan da önemli bir kurum haline gelen ayanlık, merkezi otoritenin zayıflaması sonucunda, ülkenin diğer yerlerinde olduğu gibi Batı Anadolu'yu da etkilemiş ve önemli merkezler ortaya çıkmıştır. Batı Anadolu'da Avrupa merkezi ticari hamlelerle doğrudan ilgili olan ayanlar uluslararası bağlantılar kurmuşlardır. Ayanların bu tehlikeli nüfuzundan kurtulmak isteyen merkezi devlet, ayanın iktisadi gücünün temelini oluşturan devlet adına vergi toplama imtiyazını ellerinden almak için çaba göstermiştir. Örneğin; 1813 yılında merkezi devlet, Karaosmanoğlu ailesinin Batı Anadolu'daki devlet adına vergi toplama tekelini kırmak amacıyla, bu aile dışından bir kişiyi yörenin vergi toplama işlerinden sorumlu olarak atamış böylece etkilerini silmeye çalışmıştır. 1830'lu yıllara gelindiğinde ise, imparatorluk genelinde ayanların neredeyse hemen her hareketleri takip edilir olmuştu. Nitekim Gelibolu Ayanı Hasan Bey'in şehirden ayrıldığının duyulması üzerine "nereye, ne sebeple" gittiğini tahkik etmek için hemen silahdar yamağı Ali tedbilen görevlendirilmişti. Yine İzmir Ayanı Katibzade İsmail Fahreddin'in yasadışı eylemlerde bulunduğu ihbarı üzerine peşine casuslar takılmıştı. Bu çalışmaların katkısıyla II Mahmud, ayanlık meselesine ve merkezi hükümetin birer temsilcisi durumuna getirdiği ayanlara bir çeki düzen vermeyi başarabilmişti. Ahmet Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, Kitap Yayınevi, 2. bs., İstanbul, 2017, ss. 519-522.

87 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 38.

baskı altına alınmış ve onlarca kahve yıkılmış, direnen zeybekler ya öldürülmüş ya da sürülmüştü. Kahveleri, dolayısıyla gelir kapıları kapatılan eli silahlı binlerce zeybek bu suretle açıkta bırakılmıştı. 1829 yılında, Osmanlı-Rus Savaşı için İstanbul'a gelen İngiliz Binbaşı George Keppel, bölgeye yaptığı ziyaret sonrası, alınan haraçlardan ziyade zeybeklerin düzenli orduya geçişini kolaylaştırmak ve asker ihtiyacını karşılamak için bu kahvehanelerin yıktırıldığını iddia etmiştir. Devamında da, zeybeklerin eşkıyalığa dönüşlerini şu cümlelerle dile getirmişti:

> Sanıldığına göre, padişahın amacı, zeybekleri düzenli ordu saflarına yerleştirmekti. Fakat hükümetin onların kuvvetini fark edememesi yüzünden zeybekler, dağlarına sığındılar. (Yunan dağlılarının daha önce yaptıkları gibi) Türkler onları takip etmekten korktular.[88]

Geçim kaynaklarını kaybeden zeybeklerin bir kısmı bu dönemde eşkıyalığa saparken, bir kısmı da kendilerine yeni geçim kapıları aramaya devam etmişti. Ancak bu dönemde bölgeyi ilgilendiren çok daha önemli bir gelişme yaşanmıştı.

Zeybeklerin İstihdam Sorunu: Garp Ocakları'na Veda

Osmanlı Devleti, Rumeli'ye geçişin ardından denizin ve özellikle boğazların önemini anlamış, İstanbul'un fethinden sonraysa bu alanda mesleki çalışmalarını hızlandırmıştı. 1517'de Mısır'ın, 1520'de ise Rodos'un fethinin ardından denizcilik alanında çok hızlı bir yapılanma ortaya çıkmıştı. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Kaptanıderya Barbaros Hayreddin ile kardeşleri İlyas ve Oruç Reislerin Habsburg donanmaları ve Kuzey Afrika toprakları üzerine çıktıkları başarılı seferler Akdeniz'de kesin bir Türk hâkimiyetini beraberinde getirmişti. Hemen akabinde imparatorluk donanması dışında İstanbul'a bağlı bir Osmanlı korsan gücü de aldıkları lojistik destek ve icazetiyle Akdeniz'de etkili bir denetim kurmuştu.[89]

88 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 39. Keppel'in 1829-1830 yılları arasında seyahat ettiği Batı Anadoluki gözlemleri; George Keppel, *Narrative Of a Journey Across The Balkans in The Years 1829*, II. London, 1831.
89 Türk denizcilerinin Akdeniz'deki faaliyetleri için; Şenay Özdemir, "Barbaros Hayrettin Paşa'nın Kaptan'ı Deryalığında Osmanlı Deniz Seferleri," *Donanma Komutanlığı 3. Deniz Harp Tarihi Semineri (haz. Donanma Komutanlığı)*, Ankara Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi Amirliği, Ankara, 2006;

Türk korsanlar; Cezayir, Trablusgarp ve Tunus'taki askeri / idari üsler ve savaşçı devşirme merkezleri olan Garp Ocakları'nın tayin ettiği kapudanların güdümünde ve Osmanlı askeri hiyerarşisi kalıplarında sefere çıkıyorlardı. Devasa İspanyol kalyonlarının yanı sıra Saint-Jean / Santo Stefano şövalyeleri ve Uskoklara karşı gaza paradigmasıyla / ganimet vaadiyle sancak altında toplanan levendler Hıristiyan ticaret ve yolcu gemilerini ele geçirip, fidye amacıyla soyluları kaçırıyor, limanlara baskın yapıp elde ettikleri yüklü ganaim ile Kuzey Afrika kıyılarındaki üslerine dönüyorlardı.[90] Ayrıca Osmanlı donanmasına eklemlenen korsanlar bütün Akdeniz muharebelerinde padişah fermanıyla ve başlarındaki "Dayı" denilen başbuğlarıyla sefere katılıyorlardı. Büyük tehlikeleri göze alarak gerçekleştirilen bu savaşlar sonrası dağıtılan hisseler ve elde edilen esirler; ancak çok azının tabii yollarla ölebildiği şanslı levendlere ve başlarındaki reislerine iyi bir geçim kaynağı oluyordu.[91] Söz konusu Müslüman korsan gemilerinin ve merkez üsleri olan Garp Ocakları'nın insan kaynağını Arapların, mühtedilerin ve merkezden yollanan yeniçerilerin yanı sıra ağırlıklı olarak Batı Anadolu kıyılarından toplanan Türkler oluşturmaktaydı.

Hemen hemen her sene bu ocaklara; emekli olan, esir düşen, ölen ya da sakat kalanların boşalttıkları kadrolara İzmir'deki Cezayir Hanı'ndan bir kaç bin genç gönderilirdi.[92] "Ocak kâhyası" denilen sorumlular Denizli, Ay-

Özlem Kumrular, "Turgut Reis'in 1550 Yılındaki Faaliyetleri: Mit ve Gerçek Arasında Bir Denizci Figürü," *Turgut Reis Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu (27 - 28 Mayıs 2011)*, Ankara, 2013; Alper Uygur, *Bizim Korsanlar Akdeniz'i Köpürten Osmanlı Leventleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

90 Akdeniz'deki Türk korsanlığının merkezi olan Garp Ocakları'nın faaliyetler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Aziz Samih İlter, Şimali Afrika'da Türkler, Vakit Gazete-Matbaa, İstanbul 1936; Seydi Vakkas Toprak, "Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları," *İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Mecmuası*, c. 22, Bahar 2012; Orhan Koloğlu, *Türk Korsanları*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2012; Özlem Kumrular, "16. Yüzyılda Türk ve Mağripli Korsanlar (Mağripliler Karaya Çıktı)," *Toplumsal Tarih*, S. 160, Nisan 2007.

91 Seferler ve yağmalamalar için gözü kara savaşçılar lazımdı. Gemilerde gençlere daima ihtiyaç duyuluyordu. Çünkü toplanan tayfaların 7/10'u deniz savaşlarında ölüyor, 2/10'u sakat kalıyor, yalnızca 1/10'u sağlıkla ihtiyarlığına erişebiliyordu. Orhan Koloğlu, "İstanbul Leventleri Sefere Çıkamayınca Şehri Vurdular," *Atlas Tarih*, S. 13 Haziran - Temmuz 2012, s. 37.

92 Bölgeden asker toplanılması ancak sultanın iradesine bağlıydı. Cezayir Ocağı'nın muhafazası için maaşları ve masrafları Ocak tarafından karşılanmak üzere İzmir, Aydın, Suğla, Saruhan ve Menteşe Sancaklarından gönüllü asker toplanılması konusunda İstanbul'dan istenen aşağıdaki izin, bu minvaldeki diğer taleplerin işleyişini anlamak adına faydalı olacaktır: "Devletlü, inâyetlü, atûfetlü sultânım hazretleri sağ olsun. Mahrûse-i Cezayir-i Garb muhâfazasiçün kifâyet mikdârı askere muhtâc olmağla bu def'a dahi ber-mu'tâd-ı kadîm İzmir ve Aydın ve Suğla ve Saruhan ve Menteşe Sancaklarında vâki' kurâ ve kasabâtdan kimesneye cevrolunmaksızın bahşiş ve mevâcibleri kânûn ve kâ'ide üzere ocak

dın, Manisa İzmir, Balıkesir illerinden eli silah tutan sağlıklı ve dayanıklı çiftçi / göçebe gençleri toplayarak reislere teslim ederlerdi. İstenen izin sonrası reayaya baskı uygulanmaması, taşkınlık yapılmaması ve hanelerden zorla nefer toplanmaması konusundaki uyarıların ardından olağanüstü bir durum yoksa izin verilir, ardından levend toplanılacak yerlerdeki kadı, voyvoda, kethüda, yeniçeri serdarı ve iskele emini gibi mahalli idarecilere gönderilen hükümlerde, Ocak reislerine yardımcı ve göz kulak olmaları emredilirdi. Alınan ferman sonrası "Ocak kâhyası"[93] adı verilen sorumlular Denizli, Aydın, Manisa, İzmir, Balıkesir illerinden eli silah tutan sağlıklı ve dayanıklı çiftçi / göçebe gençleri toplamak için dört bir yana tellallar çıkarırlardı. Davullar eşliğinde bayraklar açılır, "terlemeden para kazanmak - solumadan can vermek isteyenler, ana babasına darılmış olanlar bayrağımız altına gelsin" denilerek duyuru yapılır ve gemileri dolduracak kadar levend kaydedildikten sonra yola çıkılırdı. Levendlerin yanı sıra Batı Anadolu'dan veya adalardan türeyen reisler de Ege kıyılarında yaptıkları "Firkate" ve "Karamürsel" gibi gemilere doldurdukları bu gözü pek korsan adaylarının bir kısmıyla denize açılırlar ve ticaret / yolcu gemilerini ele geçirip Kuzey Afrika kıyılarındaki üslerine geri dönerlerdi.[94] Adli suçlara karışanlardan, kabadayılardan, macera peşinde koşanlardan,[95] çiftbozanlardan, işsiz ve topraksız köylülerden, ya da servet ve şöhret kazanmak isteyen gençlerden oluşan bu Ocak yoldaşları bahsi geçtiği üzere kimi zaman şehir korumasında kimi zamansa deniz savaşlarında kullanılırlardı. Ancak önemli bir husus vardı, Yeniçeri Ocağının aksine Garp Ocaklarındaki levendler için Türk kökenliler tercih edilmiş, bu bağlamda da Batı Anadolu Ocak reisleri için daima gözde bir demografik kaynak olmuştu. Nitekim as-

tarafından verilmek şartıyla hüsn-i rızâlarıyla tâlib ve râgıb olan kimesnelerden neferât tahrîrine kimesne tarafından mümâna'at ve müdâhale olunmamak için elviye-i mezkûrûnda vâki' kuzât ve nüvvâb efendilere ve voyvodalara ve mütesellim ve kethüdâ yeriler ve yeniçeri serdârlarına ve iskele eminlerine ve sâir zâbitâna hitâben ber-mu'tâd-ı kadîm bir kıt'a fermân-ı celîlü'ş-şân inâyet ve ihsânıyla mahrûse-i merkûme muhâfazasiçün kifâyet mikdârı neferât tahrîrine izin ve ruhsatları erzân buyurulmak niyâzıyla arzuhâle cesâret kılındı. Muhât-ı ilm-i âlîleri buyruldukda emr u fermân devletlü, inâyetlü, merhametlü efendim sultânım hazretlerinindir. Bende / el- Hac Muhammed / Vekîl-i Cezayir Hâlâ" 28 B. (12)88. *Osmanlı Belgelerinde Cezayir*, (Proje Yöneticisi: Yusuf Sarınay), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 115, Ankara, 2010, s.72.

93 Ocak vekilleri İstanbul, Antalya ve İzmir'de devamlı surette bulunurlardı.

94 Akdağ, *Türk Halkının...*, s. 136.

95 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, MEB Yay., İstanbul, 1971, s. 646.

kerler için Ocaklara yapılan kışlalarda tutulan kayıtlarda, oda üzerlerindeki isimlerde ve maaş defterlerinde isimlerinin öncesine yazılan Kazdağlı, Bayındırlı, İzmirli, Akşehirli, Manisalı, Bergamalı gibi aitlik belirten yer adları bu iddiayı destekler niteliktedir. Böylelikle düzenli geliri olmayan binlerce dinamik köylünün eşkıyalık yerine levendliği seçmesi sağlanarak potansiyel eşkıyalar meşru yollarla bölgeden ihraç edilir, bir anlamda Batı Anadolu'da asayişinin güvencesi temin edilirdi. Ancak bu muntazam demografik sirkülasyon Osmanlı denizciliğinin Akdeniz'de kan kaybetmesiyle bozulmuş ve imparatorluğun zayıflamasıyla korsanlık faaliyetleri de bundan nasibini almıştı.

Osmanlı denizciliğinin Akdeniz'de kan kaybettiği dönemlerde Müslüman korsanlar ikiye bölünmüştü. Bir taraf Kuzey Afrika kıyılarında Cezayir'de varlığını korumaya çalışırken diğer taraf ise Ege'de iç korsanlığa yani eşkıyalığa dönerek şehir, kasaba ve köyleri vurmaya, yağmalamaya başlamışlardı.[96] İşsiz kalan serseri leventlerin yanı sıra denizden gelecek saldırılara karşı beylerbeylerinin emrinde eğitilen levend süvarileri de isyanlara karışmaya başladı. Batı Anadolu'da başlayan bu küçük çaplı ayaklanmalar Celali anarşisiyle birleşip güç kazanmıştı. Ancak Batı Anadolu topraklarından Ocaklara asker sevkiyatı Celali isyanları gibi kimi buhran dönemlerinde aksamalar olsa dahi birkaç yüzyıl boyunca aralıksız devam etmişti. Bilinen bir gerçek vardı, Garp Ocaklarının en önemli özelliği, çok genç yaşlardaki yoldaşların ölüm yüzdelerinin normalin pek üstünde olmasıydı. Bunların dışında esir düştükten sonra küreğe vurulanların, düşman zindanlarında çürüyenlerin ya da esir pazarlarında satılanların sayısı da azımsanamayacak derecede çoktu. Ancak yine de Garp Ocaklarından Ege kıyılarına gemilerle gelen reislerin bayrak açıp adam toplamasında aksama yaşanmaz, Cezayir Hanı gönüllü korsan adayları tarafından hiç boş bırakılmazdı. Bu noktada Koloğlu'nun; "Bunu bile bile pek çok delikanlının köylerini, kulübelerini, sabanlarını bırakıp Orta Anadolu'dan kıyılara inerek, İzmir'de, Antalya'da, Mora ve Ege kıyılarında, Kıbrıs'ta, Kahire'de, Trablus'a, Tunus'a ve Cezayir'e gidecek gemiler gözlemelerinin sebebi ne olabilir?"[97] sorusu dikkat çekicidir. Şüphesiz ki buna verilebilecek en genel cevap -hangisinin öncelikli olduğu tartışma konusu olsa da- maddi ve

96 Kanuni Sultan Süleyman döneminde 24 Şubat 1528 günü yaşanan bir saldırı üzerine İstanbul'da 800 kişi idam edildi. Koloğlu, *İstanbul Leventleri...*, s.37.
97 Koloğlu, *Türk Korsanları...*, s. 100.

manevi tatmin duygusudur.[98] Öncelik olarak levendlerin manevi tatminini ele alacak olursak kuruluş döneminden itibaren "gaza ve cihad" paradigmaları, savaşlara katılımda bir itici güç oluşturmuş, pek çok dervişi, Türkmen'i ve kendi halindeki Müslüman köylüyü Rumeli topraklarına sevk etmişti. Şüphesiz "dârü'l-islâm"dan "dâru'l-harp"e yani "küffara karşı" girişilen bu mücadelenin açık denizlerdeki yansıması da 16. yüzyıl tarihçisi Selaniki'nin "küffâr-ı hâksâr üstüne gâh u bî-gâh cihâd u gazâda olan beâm korsan ve kurnâz levend tâifesi"[99] nitelemeleri ve bu surette korsanlığın "deniz gazisi" sıfatıyla dinsel perspektifte meşrulaştırılmasıyla gerçekleşmiştir. Metafizik boyutun beraberinde "ganimet" fikrinin iştah açıcılığını da yabana atmamak gerekir elbette. Baskınlar sonrası yağmalanan mallardan, mücevherlerden, kumaşlardan, altınlardan, esir satışlarından veya fidye gelirlerinden hiyerarşik konumlarına göre aldıkları payın yanı sıra, bir yerleşim vurulduğunda gemiye getirdikleri esir başına reis ve yatırımcılardan iyi miktarda para alırlardı. Düşman gemisine ilk ayak basan levend hoşuna giden esirlerden, çok değerli / önemli olmamak kaydıyla birini seçebilir ve böylece cesaretinin ödülünü almış olurdu.[100] Ayrıca ganimet ve maaş dışında Ocaklar, mensuplarının iş kurup ticaret sayesinde para kazanmalarına da olanak sağlıyordu. Parasını meşru yollardan dilediği gibi işletmesi veya çağrıldığında savaştan kaçmaması koşuluyla bir Ocak levendinin dükkân açması, berberlik, kunduracılık, demircilik, kahvecilik gibi işler yapabilmesi ve kazancını devam ettirebilmesi söz konusuydu.[101] Esirlere özgürlüklerini kazanmaları için borç verme, gemi sahipleriyle ortak ticarete girme, işletmeciliğini bir Hıristiyan esirle yapması koşuluyla meyhane açma ya da pazarda kumaş ticareti, Ocaklarda rastlanan şeylerdi. Çoğaltılabilecek örneklerden görüldüğü üzere Ege köylerindeki fakir bir rençper ya da ırgat çocuğunun servete ve şöhrete ulaşmasının, hatta idari

98 Batı Anadolu'dan gelen levendlerin bir kısmının korsanlığa veya kara eşkıyalığına elverişli olması ya da ganimet tutkusu ile bölgeye akın etmesi bölgenin bir başıbozuk yuvası olduğu sonucunu çıkarmamalıdır elbette. Zira Ocaklarda bu denli müsellah ve dinamik unsuru zapt edebilmenin tek yolu reisler tarafından denetlenen katı bir disiplin ve sertlikti. Orhan Koloğlu, "Garp Ocaklarında Anadolu Delikanlıları," *Tarih ve Toplum*, Sayı 32, 1986, s. 29.

99 Kuzucu, *XVIII. Yüzyılda...*, s. 173.

100 Emrah Safa Gürkan, "Batı Akdeniz'de Osmanlı Korsanlığı ve Gaza Meselesi," *Kebikeç*, S. 33, 2012, s. 106.

101 Koloğlu, *Türk Korsanları...*, ss. 196-197.

amir olabilmesinin en kolay yollarından birisi Garp Ocaklarına katılmaktı. Koloğlu'nun ifadeleriyle; "postu savaşlarda deldirmeyen, ya da çalışamayacak kadar sakat kalanların dışındakilere iki ufuk daima açık kalırdı: Ya politikayı severler, yüksek yöneticilik görevlerine yönelirler, üne kavuşurlardı; ya da, ticaretlerini geliştirir, para toplar, rahat bir yaşam kurarlardı."[102]

16. yüzyılda altın çağlarını yaşayan Garp Ocaklarının, sonraki iki yüzyıl sürecinde yaşadığı gerileme ve akabinde ortaya çıkan disiplinsizliğin Batı Anadolu'ya olumsuz yansıması kademe kademe olmuştu. Somutlaştıracak olursak; 1700 yılında Cezayir Ocağı'na mensup on kalyon sultandan izinsiz olarak levend kaydetmek üzere İzmir kıyılarına gelmiş ve Foça'ya demir atmıştı. Ancak Ocak korsanlarının buradaki halka zarar vermeleri ve asayişsizlik çıkarmaları üzerine durumu haber alan sultan, Kaptanıderya Mezzomorta Hüseyin Paşa'dan Akdeniz muhafazası için ayrılmış olan kalyonları bu korsanların üzerine göndermesini istemişti. Gönderilen emirde söz konusu Cezayir kalyonlarının İzmir, Foça, Midilli, Sakız, İstanköy ve Rodos limanlarına uğramalarının ve karaya levent çıkarmalarının önlenmesi isteniyor, sahil ve adalardaki halkın Ocak korsanlarından korunması adına da tedbir alınması emrediliyordu. Neticede önlem alınmış ve sorun çözülmüştü ancak yüzyıl sonlarında dahi aynı sorunlar devam etmişti. 1790 yılında, yani Osmanlı-Rus / Avusturya Savaşının devam ettiği tarihlerde Sakız limanına gelen Tunus ocağına mensup bir geminin levendleri, baş-

102 Koloğlu, *Türk Korsanları...*, s.105. Bir gencin Izmir'deki Cezayir Hanı'na gidip seçilerek ya da korsanlık yaparken Ocaklara biat ederek deniz eşkıyalığından reisliğe nasıl yükselebileceğini, tarihçi Gelibolulu Mustafa Âli, şu cümlelerle anlatmaktadır: "Deniz yüzünün leventleri, Trablusgarp, Tunus ve Cezayir-i Garp yöresinin yağmaya düşkün gemicilerinin çoğu Kaz Dağları (Edremit yakınında) Türklerinden çıkar... Önce işe sandalla başlarlar... Rençber gemilerini basıp zengin olma yolunu tutarlar... İnat edip ticaretle geçinenlere ve gemicilere kılıç çekmezler. Ama gemiciler direnirler ve bozgunculuğa kalkarlarsa o zaman iradelerinin dizgini ellerinden gider. Nice keskin kılıç, çekinmeden kan dökmek için hep birden kınından sıyrılıp çıkar... Giderek o sandal kendilerini taşımaz olur. Kadırgadan küçürek, firkateden büyücek bir gemi bahasına yetecekleyin paraya sahip oldukları ve zenginleştikleri kesinleşir... O zaman adalarda bir gemi yaparlar, tamam olur olmaz içine katılırlar, çekilip Cezayir-i Garp yöresinde kışlayan levent kapudanlarına varırlar, peşkeş çekerler ve kulluklarını bildirerek onlara bağlanmak şerefine ererler. İmdi bu kerteye geldikten sonra artık Müslümanlara, tacirlere ve haraç veren kâfirlere ilişmezler. Hatta önceki günahlarına tövbe ederler. Bir vakit namazlarını kazaya koymayıp onat olmayı ve dindarlığı kendilerine kılavuz edinirler. Gerek Hayrettin Paşa adındaki Barbaruça, gerek Salih Paşa ve Turgutça hep bu yoldan ortaya çıkmışlardır... İlkin yol kesmekle, ikincisinde korsanlıkla, üçüncüsünde gerçekten kalyataya sahip olarak reislik denen kahramanlıkla başkalarına üstün gelerek yükselmişlerdir." Gelibolulu Mustafa Âli, *Mevaidun-Nefais Fi Kavaidil Mecalis*, (Haz. Orhan, Ş. Gökyay), Istanbul, 1978, ss. 65-67.

larındaki reislerinin ilgisizliği sonucu buradaki reaya gemilerine saldırıp, gemilerde buldukları fıçıları gasp etmişlerdi. Ardından da asker kaydı diye denizcilikle alakası olmayan kişileri kalyoncu olarak gemiye alıp, çarşı, pazar, dükkân ve miri mallara zarar vermişlerdi.[103] 19. yüzyıl başlarında ise artık İstanbul'a pek de minnet duymayan, yok edici bir Osmanlı donanmasının kendi iktidarlarını yerle bir edemeyeceğini bilen Ocak dayıları, iyice korsanlıktan haramiliğe yönelmişler ve işi 1816 yılında Osmanlı bandıralı gemileri vuracak ve yağmalayacak kadar ileriye götürmüşlerdi. Bu olay üzerine II. Mahmud İzmir'e Cezayir Hanı'nın asker yazımını ve faaliyetlerini durdurması için emir yollamış, ancak diğer seferlerde olduğu gibi "Cezayirli yelkenleri suya indirip fi ma baad afvını niyaz etmeleriyle" yeniden izin verilmişti.[104] Muadili pek çok örnekte Osmanlı yerleşimlerini yağmalayan Ocak korsanları, 19. yüzyılın ikinci çeyreğine dek sultana itaatsizlik ve minnet arasında gidip gelmişlerdi.[105]

Yüzyıllarca Kuzey Afrika'nın en gözde savaşçılarının çıktığı Batı Anadolu 19. yüzyıl başlarında silahşor gençlerinin farklı bir mecraya sürüklendiği yeni bir döneme şahit olmaktaydı. Söz konusu dönemde Garp Ocakları için Batı Anadolu'dan alım yapılmaya hâlâ devam ediliyordu ancak gerek askeri kayıplar nedeniyle Akdeniz'de donanmaya ve binlerce levende

103 Şenay Özdemir, "Akdeniz Hâkimiyetinde Osmanlı Devleti ve Korsanlık (1695-1789)," *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ankara, 2004, ss. 223-224. Hüseyin Paşa, Kapudan Paşa olmadan önce Ocak dayılığı yapmıştı. Kendisi gençliğinde bir savaş sırasında 8-10 yerinden yaralanmış ve öldü zannedilmiştir. Ancak iyileşmesi üzerine İtalyanca yarı ölü manasına gelen "Mezzomorta" lakabını almıştı. Cezayir'deki Türk korsanlarının liderliğine yükselen Mezzomorta Hüseyin Reis, Fransızların 1687 yılında Cezayir'e saldırması sonucu kendileriyle anlaşma için gelen Fransız konsolosunun, papazların ve diğer sekiz Fransız'ın kol, bacak ve eklemlerini büyük çekiçlerle kırdırmıştı. Ardından da bacak kısmından topun içine yerleştirip, üzerlerine yeterli miktarda barut döküp ardından da sahile doğru ateşlemişti. Zeynep Dramalı, *Tarihi Tersten Okumak*, Yeditepe Yay., İstanbul 2010, ss. 275-281.

104 Koloğlu, *Türk Korsanları...*, s. 102.

105 Garp Ocaklarının disiplinsiz tavırları ve ahidname şartlarına uymayarak anlaşmalı yabancı devletlerin gemilerine saldırmaları pek çok uluslararası soruna neden olmuştur. Söz konusu eylemler ve sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi için; Seha Meray, "Bazı Türk Antlaşmalarına Göre Korsanlık ve Deniz Haydutluğunun Yasaklanması," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 18 S. 3 Ankara, 1963; Akdes Nimet Kurat, "Berberi Ocakları ile ABD Münasebetleri (1774-1916)", *Ankara Üniversitesi, D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, Ankara, 1964; İlber Ortaylı, "1727 Osmanlı - Avusturya Seyr-ü Sefain Sözleşmesi," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 3, Ankara, 1973; Özgür Oral, "1670'te Venedik'e verilen Korsanlık Ahitnamesi," *Toplumsal Tarih*, Temmuz 2004.; Kuzucu, *XVIII. Yüzyılda...*; Şenay Özdemir, "Korsanlıktan Kaynaklanan Zararın Tazmini Konusunda Osmanlı Devleti'nin Avusturya'ya Vermiş Olduğu Senet," *Kebikeç*, S. 18, 2004.

duyulan ihtiyacın azalması, gerekse Ocak korsanlarının artık Batı Akdeniz'de neredeyse bağımsız bir surette ve ayrı bir mecrada hareket etmeleri insan akışını derinden etkiliyordu. Nitekim bahsi geçtiği üzere bu dönemde ayan kapılarında ücretli askerlik yapan ve at koşturan zeybekler, yeni açılan gelir kapılarının tadını çıkarıyor ve pek çoğu için İzmir'den Cezayir'e uzanan güzergâh artık eskisi kadar cazip gelmiyordu.

Garp Ocakları İtalya ve İspanya kıyılarına bir süre daha rahatsızlık vermeye devam etse de Ege kıyılarına gelip bayrak açılan, asker toplanan, gemilere levend doldurulan seferler eski ihtişamından uzaklaşmıştı. Verilerle hareket edecek olursak üç yüz yıl boyunca her an Cezayir'de on beş - yirmi bin, Tunus'ta altı - sekiz bin, Trablusgarp'ta ise üç - beş bin arası bir Türk askeri gücü bulunurdu. Ocaklara ihtiyaç halinde de her iki üç yılda bir, beş - altı bin arası asker devşirilirdi. Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde bu rakamlar büyük oranda düşmüştü. Nitekim en büyük Ocak olarak kabul edilen Cezayir'de 1800-1829 arasında, yani yirmi dokuz senede ancak 8.550 yeni asker toplanmıştı.[106] Üstelik 1815 yılında toplanan Viyana Kongresi'nde korsanlığın yasaklanmasının ardından Büyük Britanya önderliğindeki Avrupalı savaş gemilerinin Garp Ocakları'nı hedef alması da korsanlık faaliyetlerine büyük zarar vermişti. Bu dönemde Müslüman korsanlardan bir kısmı Kuzey Afrika kıyılarında varlığını korumaya çalışırlarken artık pek fazla rağbet görmeyen tüfekli, nacaklı işsiz Batı Anadolu gençleri iç korsanlığa yani eşkıyalığa yönelmişlerdi. 1821 yılındaki Mora Ayaklanması, 1827 yılında Navarin'de Osmanlı donanmasının yakılması, 1828 - 1829 Osmanlı - Rus Savaşı ve harcamaları karşılamak için bunların peşinden gelen yüksek vergi uygulamaları memnuniyetsizliği arttırmış ve mevcut asayişsizliği daha da şiddetli hale getirmişti. İdareci zorbalıkları ve asker kaçaklarının sayısındaki artış da cabasıydı. Hemen akabinde eşkıya çetelerine katılımı arttıran asıl etken ise Fransa'nın Cezayir'i işgali olmuştu. Navarin'de Osmanlı donanmasının yakılması zaten bir nevi Osmanlının Akdeniz'e vedası anlamına gelirken, üzerine bir de İzmir'deki Cezayir Hanı'nın faaliyetine son verilmesiyle istihdam edilemeyen binlerce işsiz genç sosyal ve ekonomik nedenlerin de etkisiyle dağ yolunu tutmuştu.

106 Çetin, *Garp Ocakları*, s.384.

Avrupa'nın Kuzey Afrika'da yayılma stratejileri yaptıkları yıllarda önce kahvelerin, ardından Cezayir Hanı'nın kapatılmasıyla işsiz kalan ve yaşamak için kendilerine gereken kaynakları bulmakta zorlanan köylü gençlerin, bir istihdam kapısı olarak zeybekliğe yönelmeleri, dönemin şartlarına göre anlaşılır bir durumdur. Nitekim Keppel, Aydın seyahati sonrası söz konusu işsizliğin sonuçlarını şu sözlerle dile getirmektedir:

> ...İstanbul'a, İzmir civarında zeybeklerin ayaklandığı haberi geldi. Bu adamların hareketleri 1829'da önemli olaylardan olduğu için bunlara dair toplayabildiğim kadar bilgi veriyorum. Zeybekler, tıpkı İsviçreli dağlılar gibi ücretli dağlı asker kafileleridir. Arnavutlar gibi paşaların yanında ücretli asker olarak çalışırlar. Aynı zamanda yollar üzerindeki kahvelerin muhafızlarıdır. Yolcuları korudukları için onlardan vergi alırlar. Bu az bir para idi. Herkes istenilen vergiyi verirdi. Yeniçerilerin kaldırılmasından sonra hükümet onların kahve işletmelerini yasak etti. Bu suretle bir sürü silahlı adam topluluğa karşı serbest bırakılmış oldu. Genel kanaat onların istihdam edilmesiydi. Eğer Bab-ı Hümayuna gönderilen zeybek kelleleri dolu çuvalların sayısını bilselerdi başka türlü düşüneceklerdi...[107]

Ünlü seyyahın bahsettiği kesik kelleler, Atçalı Kel Mehmed Efe liderliğinde ayaklanan zeybeklere aitti. Yukarıda bahsi geçen tüm nedenlerin etkisiyle büyük bir sosyal patlama yaşanmıştı. Resmi yazışmalarda "haşerat" diye adlandırılan binlerce zeybek, 1829 yılında Batı Anadolu'yu zapt etmiş, pek çok Osmanlı sancağını aylarca yönetmiş, vergi toplamış, mahkemeler kurmuş, meydan savaşları yapmış ve nihayetinde can alıp can vermişlerdi.

107 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 39.

ATÇALI KEL MEHMED'İN PADİŞAH II. MAHMUD'A GÖNDERDİĞİ MEKTUP[108]

Devlet sahibi, iyilik sever, inayet ve ilim sahibi kullarının halinden anlayan efendim hazretleri

Sonucunun bu şekilde olmasını istemeyerek bu harekete kalkıştım. Buradaki idareciler halka insafsızca zulüm etmekteydiler. Zulüm ve gaddarlıkları hakkında destanlar yazılacak hale gelmiştir. Bu hareketim yerli halktan insafsızca vergi toplayan, gaddâr ve cabbâr mültezimlerin zulümlerinin durdurulması içindir. Niyetimiz de bundan ibarettir. Yoksa ne hâl ki Devlet-i Aliyye'ye ve rızâ-yı Bârî'ye [devlet ve padişaha] aykırı harekette bulunam. Kader-i ilâhî Güzelhisar'a geldiğimizde mütesellim ağa ile görüşmek istedik. Halka yaptığı zulmü son vermesini isteyecektik. Ancak kasıtlı olarak askerlerini üzerimize saldı. İstemeyerek savaşmak zorunda kaldık. Çatışmadan sonra bazı kişilerin tahrikiyle görevini terk ederek kaçtı. Devlet adına burada görev yapan yerli ve dışarıdan gelen memurlar görevlerini yapmaktadırlar. Gerek Devlet-i Aliyye hizmetini yapanlar ve gerekse yerli halkın ırz ve namusları emniyet altındadır. Herkes hürmet, huzur ve rahat içindedir. Halkın asayişleri sağlanmıştır. Hiçbir şekilde devlet malına ve padişahın itibarına zarar verilmemiştir. Ve bir akçesinin dahi ziyan olmaması için ne gerekirse yapacağım. Buradan kaçan İhtisab Müdürü görevine geri dönsün. Kendisine hakkıyla görevini yapması için lazım gelen kolaylıkları temin edeceğiz. Müdürün gönderilmesi için gereken emri vermenizi istiyoruz. Biz kullarınız sizin yükselmeniz için Allah'a yalvarıyoruz. Bizlere gerekli olan emirlerinizi gönderiniz. Bunlar aciz kulunuzun istekleridir.

Fî 11 R. sene [12]45. [10 Ekim 1829]

Bende Atçalı Mehmed

[mühür]

108 BOA-HAT.467-22831-G-2 [10 Ekim 1829] Ekte özgün metnini sunduğumuz bu belge, Atçalı'nın neden isyan ettiğini kendi ağzından dile getirdiği bir belge olması açısından önem taşımaktadır. Konumuzu oluşturan isyan, eşkıya, sömürü, halk kahramanlığı ve devlete bağlılık gibi kavramları içermesi nedeniyle, bu belgeyi günümüz Türkçesi ile sunuyoruz.

Üçüncü Bölüm

ZEYBEKLİĞİN YÜKSELİŞİ ATÇALI KEL MEHMED EFE İSYANI NAM-I DİĞER AYDIN İHTİLALİ (1829-1830)

Atçalı Kel Mehmed'in Eşkıyalık Yılları

Aydın sancağının Sultanhisar kazasına bağlı Atça'da[1] fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Mehmed, babası Hasan Ağa'nın ölümünden sonra annesi Hacer ile baş başa kalmış ve geçim sıkıntısı nedeniyle zor bir çocukluk dönemi geçirmişti.[2] Doğumu ve sonrası şöyle betimlenmekteydi;

> Küçük Mehmed altı aylık olduğu halde başında saç değil de, oldukça seyrek ve adeta zayıf tüyler çıkıyordu. Hacer her gün oğlunun başına dikkatlice bakıyor, gün geçtikçe o tüylerin daha da azaldığını görebiliyordu... Aslında Mehmed ne kadar güzel ve gürbüz bir çocuktu. Hele gözleri... Hani, eline iki delice zeytini almışsın, birini bir gözüne, diğerini öbür gözüne koymuşsun da Mehmed olmuş sanki...[3]

Küçük yaşlardan itibaren ırgatlık ve çobanlık yapmış, böylelikle vücutsal dayanıklılığını arttırdığı gibi yörenin dağlarını, patikalarını ve gizli geçitlerini de iyice öğrenmişti. Bu surette yıllarca Atça beylerinin emrindeki geniş tarlalarda ve meralarda hizmet eden Mehmed, genç bir adam olduğunda ise deştiban (kır bekçisi) yapılmıştı. Düşük bir maaş ve elinde eski bir tüfekle köyünün güvenliğini sağlayan bu yoksul genç, evlilik vakti geldiğinde oldukça cesur bir karar almıştı.

Mehmed, evlenmeye karar verince kendisine eş adayı olarak Atça köyünün muhtarı Şerif Hüseyin'in kızı Fatma'yı seçmiş ve bir bohça hazır-

1 "Merkum Kel Mehmed nam habis fi'l-asl Aydın Sancağı'nda vaki Sultanhisarı Kazâsı'na tabi Atça karyeli." HAT, 466/22823-D-1 Fî 15 B. Sene [12]45; "Aydın Sancağı kazâlarından şakî-i merkumun vatan-ı asliyesi olan Atça nâm merhaleye" HAT, 640-31514-A-1 Fî 7 B. sene [1]245; "şakî-i merkumun vatan-ı asliyesi olan Atça nâm merhale" HAT, 661-32242-1.

2 Etem Oruç, *Atçalı Kel ve Yağdereli Sinanoğlu Efe*, Berfin Yayınları, İstanbul, 2013.

3 İsmet Nadir Atasoy, *Atçalı Kel Mehmed, Sevda Zamana Sığmaz*, Ankara, s. 162.

latıp annesini, kızı istemesi için evlerine göndermişti. Ancak istettiği kızın babasının, köyün eşrafından, yani zenginlerinden ve önde gelenlerinden olduğunu hesaba katmamıştı.[4] Şerif Hüseyin, Mehmed'in oldukça yoksul olması nedeniyle böyle bir talepte bulunmasını had bilmezlik olarak algılamış ve kızını istemeye gelen yaşlı kadını hakaretlerle evinden kovmuştu. Oldukça çetin şartlarda yıllardır neredeyse karın tokluğuna yaşayan genç adam, böylesi aşağılayıcı bir tutumla karşılaşınca öfke patlaması yaşamış ve dönemindeki akranı pek çok cevval genç gibi dağ yolunu tutarak eşkıya olmuştu. Esasında travmatik bir durum yaşayan Mehmed'in dağa çıkışı, ait olduğu sosyal statü ve bunun beraberinde getirdiği sosyo-psikolojik etki göz önüne alındığında beklenen bir eylemdi. Zira 19. yüzyılda; yani siyasi, adli ve iktisadi ahvalin oldukça istikrarsız olduğu bir dönemde, Batı Anadolu'nun küçük bir köyünde doğup büyümüş eğitimsiz bir yanaşmanın rahat bir yaşam sürmesinin en kolay yolu eşkıyalıktı. Bu yaşlı coğrafyada ve söz konusu zaman diliminde eli silah tutan cengâver gençler için dağa çıkıp zeybek olmak, şöhret kazanmanın ve servet sahibi olmanın en kısa ve en kesin yollarından biri olarak görülüyordu. Yüzyıllardır yörelerinde adlarına türkü yazılan eşkıyalar, sözlü kültürün kahramanlık hikâyelerini dinleyerek büyüyen yoksul ve hevesli köy çocuklarının suça teşvikine ortam hazırlayabiliyordu. Hele ki zeybeklerin köy kahvesinde gümüşlü tüfekleriyle ayak ayaküstüne atıp başlarından geçen maceraları, vuruşmaları anlatmalarını hayranlıkla izleyen köylü çocukları, potansiyel eşkıya adaylarına dönüşüyorlardı.[5] Nitekim bu defa da öyle olmuş ve Aydın dağlarına yeni bir eşkıya daha katılmıştı.

Baskıcı yönetimlerin hüküm sürdüğü dönemlerde halk ve aydınlar herhangi bir belaya bulaşmadan düşüncelerini dillendirmek için kendilerine özgü yöntemler geliştirirler. Bazıları hayvanları konuşturarak fabl türüyle dinlendirirken, bazıları çocukları konuşturarak bu belalardan uzaklaşırlar. Etem Oruç, *Atçalı Kel Mehmed* adlı kitabında, Anadolu halkının padişaha, ezenlere karşı gelemeyince bir keloğlan yarattığını ve böylece padişaha kafa tuttuğunu, korkudan bir şey diyemediği padişaha, elindekini

4 Asaf Gökbel - Hikmet Şölen, *Aydın İli Tarihi*, C.1, Ahmed İhsan Basımevi, 1936, s. 107
5 Celâl Bayar, *Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş*, Cilt 6, İstanbul: Sabah Yayınları, 1997, ss. 16-17.

avucundakini alıp giden ayanlara karşı keloğlanı kullandıklarını vurgular. Halkın gözünde bir kahraman olan Atçalı'nın halkı uğruna kendi kellesini verdiğini ama masalların, efsanelerin söylenmeye devam ettiğini belirtir.[6]

1821 yılının sonlarında dağa çıkan Mehmed'in ilk eşkıyalık dönemleri hakkında çok fazla bilgi sahibi değiliz. Kendisi dağa çıkıp bir çeteye dâhil olduktan sonra mı liderliğe yükseldi, yoksa doğrudan çevresine adamlar toplayıp Efe'lik mi yaptı bilinmez. Ancak bilinen bir gerçek var ki kendisi, uğruna eşkıya olduğu Fatma'dan hiçbir zaman vazgeçmemişti. Üstelik sonrasında resmi yazışmalara yansıyan; "Hüseyin'in kerimesi Fatma nam bâkireye sekiz seneden beri kendüye tezvîc olunması için musallat olmuş ise de..."[7] cümlesinden anladığımız üzere dağa çıkışı sonrası tam sekiz yıl boyunca babasına tehdit mektupları göndererek kızın başka birisiyle evlenmesine engel olmuştu. Elbette Şerif Hüseyin'in sekiz yıl boyunca kızını başkasıyla evlendirmemesine rağmen bu inatçı zeybeğe de vermemesi bize Mehmed'in dağdaki erken zamanları hakkında yorum yapma olanağı sağlayabilir. Şerif Hüseyin'in yıllarca silahlı bir eşkıyayı reddetmesi, Aydın dağlarında pek çok çetenin kol gezdiği bir dönemde zeybek olan Mehmed'in ancak uzun bir zaman sonra güç kazanıp şöhrete kavuştuğunu bize göstermektedir. Nitekim bu dönemde yaşanan bir olay, iddiamızı destekler niteliktedir.

Şerif Hüseyin Ağa, Atçalı Kel Mehmed'in umudunu kırmak için, kızını Aydın'ın zenginlerinden Hasan adında bir gençle evlendirmek istemişti. Bu girişiminden vazgeçmesi için Şerif Hüseyin'e haber gönderen Atçalı, olumsuz cevap alması üzerine harekete geçmiş ve bir bağ eğlencesinde, damat namzedi olan Hasan'ı dağa kaldırmıştı. Yaşattığı korkuyla hem Hasan'ın düğünden vazgeçmesini sağlamış, hem de kendisini serbest bırakmak için yüklü bir fidye almıştı. Bu olaydan sonra, karşı hamle yapan Şerif Hüseyin Ağa ve Arpaz beyi Osman Bey, Atçalı Kel Mehmed Efe'yi öldürmesi için Uzun Efe adında ünlü bir eşkıyayla anlaşmışlardı. Atçalı'yı bir türlü bulamayan Uzun Efe, Köşk'te oturan Atçalı'nın anasına eziyet etmiş, bunu haber alan Efe ise, Köşk'ü basarak Uzun Efe'yi öldürmüştü. Atçalı'nın

6 http://www.zeybekoloji.com/atcali-kel-Mehmed-yagdereli-sinanoglu-efe-etem-oruc-t5594.html
7 HAT, 466/22823-D-1.

gitgide artan saygınlığından korkan ağalar, Atçalı'yı ortadan kaldırmak için birkaç teşebbüste daha bulunmuşlar, ancak başarısız olmuşlardır.

> Hacı Hüseyinoğlu, Uzun Efe'den sonra, ona kızanlık eden Kara Efe'yi bularak Atçalı'nın arkasına sürmüş, o da öldükten sonra Kara Efe'nin yeğeni Pehlivan Bekir Efe'ye sarılmıştı. Sonunda Pehlivan Bekir Efe de diğerleri gibi Atçalı'nın kurşunlarına hedef olarak can vermişti. Atçalı Kel Mehmed Efe'yi ortadan kaldırmak için harcadığı para neredeyse beş bin keseyi geçmişti...[8]

Bu süreçte bir düze inme teşebbüsü olsa da, pusuya düşürülüp öldürülme endişesiyle bu kararından vazgeçen Atçalı, böylelikle başlarda pek çok ünlü zeybeğin arasında adını duyurmak ve sıyrılmak konusunda zorluk yaşasa dahi, ilerleyen yıllarda üzerine gönderilen küçük takip kollarını ve rakip zeybek çetelerini birer birer imha etmesi sonucu[9] git gide kendisinden korkulan ve saygı duyulan bir isim haline gelmiştir.

Dağlarda geçen zorlu yıllardan sonra Mehmed, "yerine göre pusu kurmasını, baskın yapmasını, kılık kıyafet değiştirerek tehlikelerden uzaklaşmasını ve halkı avlamasını gayet iyi bilen"[10] bir eşkıya haline gelmişti. Yaptığı baskınlardan gasp ettiği paralarla, soyduğu kervanlarla ve topladığı haraçlarla iyice zenginleşmişti. Özellikle Arpaz beyinin çiftliğini basıp 20.000 lira gibi büyük bir paraya el koyması sonrası Aydın dağlarının hatırı sayılır eşkıyalarından biri olarak anılmaya başlanmıştı. Bu surette yasadışı gruplardan gördüğü destekle emrindeki zeybeklerin, muavin çetelerinin ve yatak ağının sayısı artan eşkıya Mehmed, artık daha büyük eylemlere kalkışmış ve böylelikle "Atçalı Kel Mehmed Efe" olarak anılmaya başlamıştı.

Maddi gücüne paralel olarak etki alanı ve silahlı adam sayısı artan Atçalı Kel Mehmed, başlarda yedi sekiz kişilik bir çeteye sahipken sekiz senenin sonunda, kurduğu muavin ağıyla birlikte yaklaşık kırk kişilik bir zeybek grubuna hükmetmeye başlamıştı. 19. yüzyılın ilk yarısı gibi ordunun cephelerde Rusya'yla boğuştuğu, iktisadi ve siyasi krizlerin yaşandığı

8 Atasoy, *Atçalı Kel Mehmed...*, s. 242.
9 Ali Haydar Avcı, *Atçalı Kel Mehmed İsyanı - Aydın İhtilali (1829-1830)*, E Yayınları, 2004, s. 38.
10 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 59.

bir dönemde, başkentten uzakta ve asker sayısı azalmış bir yerleşimde bu denli silahlı adamın örgütlü bir şekilde bulunması oldukça tehlikeli sonuçlar doğurabilirdi. Nitekim öyle de olmuştu.

1829 yılının yaz bitiminde yıllardır çobanlık ve ırgatlık yaptığı Aydın sancağında eşkıya olarak hayatını idame ettiren ve o zamana dek en fazla zengin çiftliklerini soymak ya da düşman zeybeklere pusu kurmak gibi eylemlerin içinde olan Atçalı Kel Mehmed; küçük bir müfrezeye eşdeğer kuvvetiyle Osmanlı idaresindeki bir kasabayı basmaya cüret etmişti.

Büyük Zeybek İsyanı

Osmanlı vakayinamelerinde kendisinden "Keloğlan," "Keleşoğlan" ve "Keleş Mehmed"[11] olarak bahsedilen Atçalı Kel Mehmed; resmi yazışmalarda ise "şaki," "uğursuz," "melun," "sefih-hîz,"[12] "cebî,"[13] "sergerde-i eşkıyâ,"[14] "sergerde-i haşerât," "ser-eşkıya," "ser-i menhus,"[15] "hâin-i bî-dîn,"[16] "mechûlü'n-neseb,"[17] "serhoş hazele,"[18] "iblis," "pîş-rev-i fesâd"[19] ve "re's-i eşkıyâ" gibi aşağılayıcı sıfatlara layık görülmüştür. Ancak onu, yaptığı işler düşünüldüğü zaman idarecilerin nezdinde en iyi ifade eden tanım ise; "Aydın Sancağı'nı istila eden zeybek haşeratının sergerdesi olan Atçalı Zeybek"[20] olmuştur.

Atçalı Kel Mehmed'in çetesiyle baskınlar verip servetini arttırdığı yıllarda Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'yla savaşmaya devam etmekteydi. Uzun ve kanlı çarpışmalarından ardından savaş nihayet sona ermiş ve iki taraf 14 Eylül 1829 tarihinde Edirne Antlaşmasını imzalamıştı. Barış sağlanmıştı ancak birliklerin henüz geri çekilmemiş olması imparatorluğun cepheye yakın pek çok yerleşiminde olduğu gibi Batı Anadolu'yu da güvenlikten yoksun bırakmıştı. Zira özellikle Balkan topraklarında açılan cephelerde

11 Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, (Çev: Yücel Demir, Tamer Erdoğan), Yapı Kredi Yayınları, C. II-III. İstanbul, 1999, s. 442.
12 Zevk ve Eğlenceye Düşkün.
13 Korkak, Yüreksiz; Alçak.
14 Elebaşı.
15 Uğursuz.
16 Dinsiz hain.
17 Soyu belli olmayan.
18 Yüzsüzler, adiler, aşağılıklar, alçaklar.
19 Önden giden.
20 HAT, 467-22831-G-1.

bölgeye en rahat asker sevk edilebilen yerlerin başında gelen Batı Anadolu, sancaklardan toplanan askerlerin henüz evlerine dönmemesi sebebiyle zayıf bir savunmayla baş başa kalmıştı. Bu sancakların arasında, eşkıyalık faaliyetlerinin çok daha yoğun görülmesi nedeniyle Aydın sancağının durumu ise diğerlerine nazaran çok daha hassastı. Bölgede savaşabilecek durumdaki erkeklerin büyük bir bölümü cepheye gönderilmiş, savaşa katılmak istemeyen asker kaçakları yakalanmamak için dağa çıkıp eşkıya olmuştu. Geriye kalanların pek çoğu esnaf, çiftçi, yaşlı, kadın, çocuk ve sakatlardan ibaretti. Askeri yetersizliğin yanı sıra sancağı korumakla yükümlü İzmir Muhafızı Hasan Paşa da[21] bölgenin en seçkin askerleriyle birlikte hâlâ Rumeli yakasındaydı. Bu da idari anlamda bir zafiyet yaratmıştı. Aydın'da vekâleten Mütesellim Salih Bey bulunmaktaydı, ancak kendisi vekâletini yaptığı kişi kadar bölgeye hâkim değildi. Tüm bu olumsuzlukların arka arkaya sıralanması pek çok tecrübeli eşkıya için bir fırsat anlamına gelmekteydi. Zira savaş nedeniyle toplanılan olağanüstü vergilerin ve Karaosmanoğlu idaresinin yarattığı huzursuzluğun ve yoksulluğun halk nezdinde isyana katılımı arttıracağı ortadaydı. Ayrıca devletin silahlı kanadının da zayıf durumda bulunması başkaldırı için uygun zeminin oluşumunu sağlamıştı. Bu fırsatı iyi değerlendiren Atçalı Kel Mehmed, sancağı aylarca asker ve zeybek kanına bulayacak olan büyük zeybek isyanını başlatmak için harekete geçmişti.

Zeybeklerin Aydın Sancağını Zapt Etmesi

Atçalı, kendi kalkışmasından önceki birkaç başarısız ayaklanma girişimini iyi tahlil etmiş ve uygun zamanı bulur bulmaz da hamlesini yapmıştı. İsyanın çıkış noktası yıllardır gezindiği dağların eteklerinde yer alan Kuyucak'tı. Atçalı'nın saldırıya Kuyucak'tan başlamasının en önemli nedeni, kazanın ileri gelenlerinden Ayan Hacı Ahmedoğlu Mehmed ve Müftü Ali Efendi gibi isimlerin kendisini buraya davet etmesiydi. Voyvodalarının eziyetlerinden, yolsuzluğundan ve adaletsiz kararlarından şikâyetçi olan bu

21 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Anadolu eyalet sistemi içinde yapılan değişikliklerden Aydın sancağı da etkilenmişti. Denetimin sağlanması adına Aydın, Sığla, Menteşe, Saruhan ve Menteşe sancakları birleştirilerek yönetimi İzmir Muhafızı komutanı Hasan Paşa'ya verilmişti. Mehmet Başaran - Aysun Sarıbey Haykıran, "Osmanlı Merkezi Yönetimine Taşranın Direnişi: Atçalı Kel Mehmed Ayaklanması," *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 12, S. 22, Aralık 2009, s. 157.

yerleşim, çareyi zeybeklerde bulmuş ve sözcüleri aracılığıyla Atçalı çetesini kendilerine yönlendirmişlerdi. Neticede zeybekler, 1829 yılının Ekim ayı başında ilk olarak Kuyucak'ı basmış, ancak Kuyucak voyvoda vekili Atçalı Hacı Ali Ağa bu beklenmedik saldırı sonucu herhangi bir direnç gösterememiş ve gizlice kaçarak kasabayı zeybeklerin eline bırakmıştı.[22] Küçük isyancı grup kazandıkları ilk başarının ardından Nazilli'ye yönelmişlerdi. Zira bu defa Nazilli Naibi Kör Müezzinzade Mustafa Efendi, Atçalı'ya gelmeleri konusunda çağrıda bulunmuştu. Davete icabet eden zeybekler, askerden ve eli silah tutan sivilden mahrum olan Nazilli voyvadasının çarpışmayı göze alamayarak, kaçması sonucu bu yerleşime sorunsuz bir şekilde el koymuşlardı.[23] Böylelikle Atçalı liderliğindeki zeybekler, zahmetsiz bir şekilde ve birkaç gün içerisinde Kuyucak ve Nazilli gibi birbirine oldukça yakın iki yerleşime hâkim olmuştu.

Muhtemelen haklarında şikâyet gelen voyvodalara gözdağı vererek ibretlik bir adalet sağlamak ve bu sayede halkın sempatisini kazanmak isteyen Atçalı Kel Mehmed, Kuyucak ve Nazilli'yi zapt etmesinin ardından artık geri dönüşü olmayan bir yola girmişti. Zira önceki yüzyıllardaki Celali ve Bölükbaşı isyanlarında pek çok defa benzer örnekleri görüldüğü üzere; yerel bir yöneticiden memnun olmayan gruplar, en son çareyi şikâyetçi oldukları kişiyi öldürmekte bulurlardı. Çok az kişiyle ve belki de anlık bir öfkeyle, küçük adli bir vaka olarak başlayan bu asayişsizlik; toplumun rahat yaşam süren kesimine uyum sağlayamamış grupların veya firari durumda olanların, bu suça dâhil olmasıyla kısa zamanda önü alınamaz bir şekilde büyürdü. Kuyucak ile Nazilli voyvodalarının tek kurşun atmadan kasabalarını teslim etmeleri, Atçalı'nın isyanına rağbeti arttırmıştı. İdarecilerin bir avuç isyancıdan korkup kaçması ve zeybeklerin başarısı abartılı hikâyelerle kulaktan kulağa yayılırken; işsiz gençler, yoksul köylüler, vergiden bunalmış Yörükler, ordudan kaçmış askerler, hapisten yakayı kurtarmış firariler, hakkını arayanlar, kıyımdan canını kurtarabilmiş eski yeniçeriler, Ocağın kapanmasından sonra gözden düşen ve tekkeleri ellerinden alınan Bektaşilerle küçük çeteler halinde dağlarda gezinirken daha büyük bir başkaldı-

22 HAT, 466/22823-D-1 Fî 15 B. Sene [12]45; HAT, 467-22831-I-1
23 HAT, 466/22823-D-1 Fî 15 B. Sene [12]45

rının neferi olmak isteyen Aydın eşkıyaları akın akın Atçalı'ya biat etmişti. Resmi yazışmalarda "Kel Mehmed bir takrib başına bir takım erazil ve eşkıya cem'iyle"[24] diyerek tanımlanan isyancıların sayısı ilk günlerde birkaç yüz kişiyi bulmuş, ancak çok kısa zamanda binden fazla adam, Atçalı'nın sancağının altında bir araya gelmişti.[25] Emrindeki silahlı adam sayısının bu denli artmasıyla birlikte Atçalı'nın hedefleri de büyümüştü. Neticede iki kasaba zahmetsiz ele geçirilmişken, sancak böylesine savunmasız durumdayken ve zaten idamlık olmuşken ilerlemek, bir eşkıya için seçilebilecek en mantıklı yoldu. Nitekim çok kısa zamanda vücut bulan zeybek ordusu, yönünü sancağın merkezi olan Güzelhisar'a çevirmiş ve küçük kazaları ele geçirip, yaka yıka ilerlemeye başlamıştı.[26]

Zeybek saldırısı karşısında sancak merkezini koruyacak olan isim Aydın Mütesellim Vekili Salih Bey'di. Ancak - İzmir İhtisap Nazırı Ömer Lütfi Efendi'nin raporundan öğrendiğimiz üzere - kendisi Kuyucak baskınını duyar duymaz ciddi askeri önlemler almak yerine, rehavete kapılmış ve sorumluluklarını yerine getirmemişti. Onun bu hatası isyanın diğer kazalara sıçramasını kolaylaştırmıştı. Üstelik Salih Bey, savunma ve saldırı planı belirlemek yerine adamlarından Çeşmeli Ahmed Efendi'yi nasihatçi olarak Atçalı'ya göndermeyi tercih etmişti.[27] Elbette kısa zamanda binden fazla eşkıyayı emri altına toplayan Atçalı, "isyandan vazgeçmesi ve teslim

24 HAT, 466/22823-D-1 Fî 15 B. Sene [12]45

25 "Aydın Sancağı'nda Atça Kazâsı sâkinlerinden ve zeybek zümresinden Kel Mehmed nâm şekâvetpîşe bir kaç bin nefer mikdarı zeybek neferâtını maiyetine cem' ile Aydın Güzelhisarı Kazâsı'nı zabt eyledikden sonra.." HAT, 467-22831-İ-1. İsyancıların sayısı konusunda rivayetler muhteliftir. Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi isyancı sayısı olarak 7000-8000 kişiden bahsetmektedir. Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed...*, s. 442. Ahmet Rasim de Lütfi Efendi'ye istinaden isyancı sayısını 7.000 olarak aktarmıştır: "İstanbul'da elbiseye nizam verildiği halde taşra ahvali bir türlü inzibat altına girememiş, taraf taraf uygunsuzluk zuhur etmeye devam etmişti. Hatta Keleş Oğlan adında biri Aydın kasabaları tarafında türeyerek 'Keleş Mehmed, el- umûr-ı min indillah diye bir mühür kazdırmış, fakirleri korumak adına başına 7-8 bin kişi toplamış idi." Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi*, (Haz: Seyitali Karaman, Mümin Çevik, Fuad Onuk), C. 4, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 150. Ancak seyyah Keppel şu istatistiği vermektedir: "Adı Küçük Hacı Mehmed Ağa olan Kel Mehmed mükemmel bir adam. Başlangıçta yanında bulunanlar altmışı geçmiyordu. Fakat kısa zamanda, sayıları dört bine yükseldi. Bununla beraber, kimse onun maiyetinin ne kadar olduğunu bilmiyor." Uluçay, *Atçalı Kel...*, 63. İsyancı sayısı hakkında kesin bir sayı vermek mümkün değildir. Ancak belgelerdeki 1500 isyancı zeybek, dönemin demografik şartları düşünüldüğünde diğerlerine göre çok daha olasıdır.

26 HAT, 467-22831-İ-1

27 HAT, 727-34637-1

olması" minvalinden kendisine iletilen nasihatleri ciddiye almamış, aksine bunu idari zafiyetin bir göstergesi olarak görüp büyük ihtimalle daha da cesaretlenmişti. Yapılan gizli ihbarların ve şikâyetlerin sonrası mütesellim vekilinin bu ihmalkârlığı görevden alınmasına neden olmuş, yerine bölgeyi ve halkı iyi tanıyan, üstelik zeybeklerle daha önce mücadele etmiş olan Haşim Ağa atanmıştı.[28] Birliklerini yönetmesi için de tüfekçibaşı olarak, daha önce eşkıyayla mücadelede defalarca başarılar elde eden Kelesli Duhanlızade Hüseyin Ağa tayin edilmişti. Yeni mütesellim ve tüfekçibaşısı emirlerindeki yaklaşık 600 askerle vakit kaybetmeden savaş hazırlığına başlamış, görevlendirme için seçilen isimlerin oldukça isabetli olduğu kısa zamanda görülmüştü. Zira Haşim Ağa'nın askerleri, ilk karşılaşmalarında Atçalı'nın öncü birliklerini yenilgiye uğratmışlar, hatta zeybekleri işgal ettikleri bir kaç kazadan çıkarmayı da başarmışlardı.[29] Ancak kısa süre sonra şartlar tekrar zeybekler lehine değişmişti.

Zeybek isyanına karşı küçük başarılar kazanıldığı günlerde, eşkıyayla mücadelede tecrübesine çok güvenilen Hüseyin Ağa'nın aniden eceliyle ölmesinin yanı sıra sancak merkezi Güzelhisar'da halkın zeybeklere gizlice davet mektupları göndermesi ve isyanı destekler tavırlarının yanı sıra savunmaya katkılarının olmaması Haşim Ağa'yı güçten düşürmüştü. Üstüne üstlük Atçalı'nın, belgelerde ifade edildiği şekliyle "bin beş yüzden mütecâviz zeybek haşerâtı ile Güzelhisar üzerine hücumu"[30] bu kadar adama karşı elinde yeterli askeri olmayan yeni mütesellimin iyice zor durumda kalmasına neden olmuştu. Ancak aradaki sayı farkına rağmen yine de şehirde saklanmayıp, birliklerini Güzelhisar dışına çıkartarak savaş pozisyonu almıştı. Aldığı bu karar oldukça cesur, fakat bir o kadar da hatalıydı. Zira açık alanda siper almaları ve karşılarındaki kuvvetin fazlalığı çevrelerinin sarılmasına olanak sağlamıştı. Neticede mütesellim ordusu mevzilere sığınmış, zeybeklerin atış menziline girmesinin hemen ardından da yoğun tüfek atışıyla çarpışma başlamıştı. Akşam vakitlerinde başlayan mücadele yaklaşık 6 saat sürmüş ve oldukça kanlı geçmişti. Başlarda sayıca az olmalarına rağmen mühimmat, silah ve hâkim mevki konusunda avan-

28 HAT, 727-34637-1
29 HAT, 467-22833-F-1
30 HAT, 727-34637-1

tajlı durumda olan Haşim Ağa kuvvetleri, ilerleyen saatlerde bu üstünlüğü zeybeklere bırakmıştı. Bunda zeybeklerin sayıca fazla olmalarının yanı sıra Güzelhisar ahalisinin kendileriyle bir olup mütesellim askerlerine arkadan kurşun atmaya başlaması da etkili olmuştu. Kendi yönettiği sancağın halkı tarafından ihanete uğrayan ve iki ateş arasında kalıp askerlerinin pek çoğunu kaybeden Haşim Ağa, az sayıda adamıyla zar zor konağına doğru geri çekilmek zorunda kalmıştı.[31] Son çare olarak bir savunma hattı kurdurup konağından mücadeleye devam etse de başaramayacağını anlamış ve gecenin karanlığından faydalanıp on beş süvarisiyle şehirden firar etmişti.[32] Böylelikle Aydın sancak merkezi meşakkatli bir savaş sonrası zeybekler tarafından ele geçirilmişti.

Güzelhisar'ın zeybekler tarafından zapt edilmesinin haberi çok kısa bir sürede tüm sancağa yayılmış ve olayın duyulmasının ardından çevresindeki 7-8 kaza da direnmeden teslim olmuştu.[33] Böylelikle sıra merkeze uzak olan diğer yerleşimlere gelmişti. Ancak öncelikle yapılması gereken Atçalı Kel Mehmed'in başında olduğu bir karargâhın oluşturulmasıydı. Güzelhisar, isyan sonrası kurulacak olan idari yapı için merkez seçilmiş, kuvvetlerin büyük miktarı burada konuşlanmıştı. İsyan buradan yönetilecekti. Diğer yerleşimlere gönderilecek bölükbaşılar Güzelhisar'daki ana karargâha tabi olacaktı. Dolayısıyla Atçalı, emir-komuta sisteminin aksamaması için askeri kurmaylarını belirlemişti. Efe'nin zeybek komutanları arasında en bilinenleri Çakmakoğlu Mehmed ile kardeşi Çakmakoğlu Şecereli, Yörük Ahmed, Turnalı Ali ve Palabıyıkoğlu'ydu. Bu tecrübeli eşkıya başları, emirlerine tahsis edilen kuvvetlerle isyanı güçleri yettiği yere kadar

31 Belgelerde Güzelhisar savaşının saati konusunda farklı beyanlar bulunmaktadır. HAT, 727-34637-1 nolu belgede "ahşam vakti olmağla haşerâtın kesretinden ve ahali-i mezkûrenin dahi haşerât-ı eşkıyâ ile birleşip mütesellim-i mûmâ-ileyhin askerine kurşun atmağa başladıklarından" ifadesi geçerken HAT, 466/22823-D-1 nolu belgede ise "Ağa bozulup Güzelhisar'a avdet etmiş ve konağına kapanmış ve gece saat üçden dokuza kadar şakî-i merkûm ile muhârebe ve ba'dehû mûmâ-ileyh Haşim Ağa firar etmiş olduğundan" cümlesinde de gece başlayan çatışmanın sabaha kadar sürdüğü ve Haşim Ağa'nın sabah kaçtığı belirtilmektedir. Ancak binden fazla zeybeğin arasından gündüz vakti kaçması çok mantıklı görünmediği için ilk belgeyi esas almamız daha doğru olacaktır.

32 "Atçalı Mehmed üzerine vardığımızda bozulduk ve merkûm dahi var kuvvetini bâzûya verip Güzelhisar'a girip mütesellimimiz ağa bendeleri konağa kapanıp muharebeye tasaddî etmiş ise merkûm zeybekler gâlib gelip ağa-yı mûmâ-ileyh ihraç ve Güzelhisar'a dahi zabt eyledikleri" HAT, 467-22833-F-1

33 HAT, 727-34637-1

yayacaklar, zeybeklerle ilgili müspet propaganda yapılmasını sağlayacaklar ve zapt ettikleri kazalarda idareciliği üstleneceklerdi.

Hiyerarşik bir sistemin oluşmasının ardından, görev dağılımı yapılmış, hedefler doğrultusunda izlenecek güzergâh belirlenmiş ve zeybekler, sancağın dört bir yanına karınca sürüsü gibi yayılarak önü alınamaz bir şekilde saldırıya geçmişlerdi. İlk olarak, Çakmakoğlu Mehmed, birkaç yüz kişilik bir zeybek kuvvetiyle birlikte; tıpkı Kuyucak, Nazilli ve Güzelhisar'da olduğu gibi gelen bir davet üzerine Tire üzerine yürümüştü. Böyle bir saldırıyı zaten bekleyen Tire Voyvodası Mehmed Ağa; müftü, naip, eşraf ve halkı bir yerde toplayarak zeybek saldırısına karşı topyekûn direnmeyi teklif etmişti. Ancak çoğunluğu esnaf ve çiftçi olan Tireliler bu isteği kabul etmemiş, elinde yeterli asker olmayan voyvoda da diğer idarecilerle birlikte şehirden ayrılarak İzmir'e kaçmak zorunda kalmıştı. Kendilerine karşı herhangi bir direncin olmaması ve zaten talep üzerine gelmeleri nedeniyle Çakmakoğlu Mehmed'in zeybek birliği hiç bir engelle karşılaşmadan 15 Ekim 1829 tarihinde Tire'ye büyük bir gösterişle girmişti.[34] Bir diğer bölükbaşı Yörük Ahmed'in emrindeki zeybekler de Tire'nin zaptı sonrası hiç durmadan bir başka davete icabet ederek Bayındır'a yönelmişlerdi. Gelen kuvvetleri haber alan Bayındır idarecilerinin çok önceden kaçması nedeniyle bu yerleşime de rahatlıkla zeybek sancağı dikilmişti.[35]

Esasında sancağın topoğrafik ve demografik şartları göz önünde bulundurulduğunda saldırıların yapılacağı belirli başlı noktalar tahmin edilebilirdi. Nitekim aynı günlerde İzmir İhtisap Nazırı Ömer Lütfi Efendi'nin kaleme aldığı raporundaki tespitleri, aslında zeybeklerin saldırı planlarıyla birebir uyuşuyordu.[36] Rapordaki "hafaza'llâhu te'âlâ haşerât-ı mezkûrenin zikrolunan Tire Kazâsı'na dahi duhulleri vâki' olmak lazım gelir ise civarında olan Bayındır ve Ödemiş ve Birgi kazâlarına sirâyeti melhuz ve Magnisa ve Turgutlu kasabaları ahalilerinin dahi etvâr ve istidâdlarına nazaran ve avene-i mürtekib olmaları me'mûl..."[37] cümlesi, oldukça isabetli ve makul

34 HAT, 467-22831-I-1
35 HAT, 467-22831-I-1
36 "İzmir İhtisâb Nâzırı Ömer Lütfü Efendi kullarının bu defa bir kıt'a kâimesi vürûd edip fezleke-i meâlinde zeybek haşerâtı Aydın Güzelhisarı'nı istilâdan sonra Tire ve Bayındır kazâlarına duhul etmiş ve Turgutlu Kasabası'na dahi gelecekleri şüyû' bulmuş" HAT, 1053-43378-1
37 HAT, 727_34637_1

bir öngörüydü. Tire ve Bayındır'ın düşmesinden sonra, merkezden çok uzaklaşmayan Atçalı'nın başında olduğu birlikler Atça ve Arpaz'ı alırken, Çakmakoğlu Mehmed de sancağın uzak kazalarını tek tek ele geçiriyordu. Kardeşi ise, Tire'nin alınmasından birkaç gün sonra, yüzlerce zeybeğiyle birlikte Saruhan sancağına yönelmişti. Çakmakoğlu Şecereli komutasındaki zeybek kuvvetleri önce Turgutlu'yu, sonrasında da kısa aralıklarla Alaşehir, Buldan, Balyanbolu, Karapınar, Birgi, Bozdoğan, Koçak, Köşkderesi ve Sultanhisar'ı zapt etmişlerdi.[38] Diğer zeybek komutanları ise aynı tarihlerde Ödemiş, Sart, Bozdoğan, Yenipazar, Yenişehir ile Kütahya'nın Eşme ve Kula kazalarının yanı sıra Denizli ve Muğla'daki bazı yerleşimlere hâkim olmuşlardı.[39] Böylelikle küçük bir kasabada başlayan isyan, önce Aydın sancağının tamamını yayılmış, ardından da Saruhan ve Menteşe sancakları gibi oldukça geniş bir alana sirayet etmişti. Küçük çeteler halinde senelerdir dağlarda dolaşan zeybekler, kendilerinin bile hayal edemeyeceği bir hızla çok kısa zamanda Batı Anadolu'yu istila etmişler, üstelik birkaç ay dahi olsa, daha önceden tedirgin olmadan dağlarında dahi gezemedikleri sancaklarda artık tek söz sahibi olmuşlardı. Böylelikle Atçalı Kel Mehmed liderliğinde ve sınırları üç sancağa yayılmış bir alanda, 1829 yılının Ekim başından Aralık ortasına dek sürecek olan bir zeybek idaresi başlamıştı.

Zeybek Usulü Sancak Yönetimi

Atçalı Kel Mehmed'in sancaklara bu denli hızlı yayılmasında konjonktürel pek çok faktör etkili olsa da, ahaliden aldığı desteği yabana atmamak gerekir. İlginçtir, Atçalı isyanındaki ilk hedef noktaları hep, halkın kendilerini davet ettikleri yerleşimler olmuştur. İstisnai durumlar dışında zeybekler, kaza ve kasabalarda halktan hiç bir tepki görmemişler, aksine memnuniyetle karşılanmışlardı. Bu duruma Atçalı Kel Mehmed'in, yoksul kitleler için bir kurtarıcı olarak lanse edilmesi etkili olmuştu. Halkın ellerinden kurtulmak istediği kişiler ise keyfi davranan, söz dinlemez voyvodalardı.

İsyanın ilk günlerinden itibaren saraya ulaştırılan pek çok raporda, halkın voyvodalara karşı duyduğu nefret yüzünden kapılarını zeybeklere açtıkları belirtilmişti. Durumun vahametinin tüm ayrıntılarıyla kaleme alın-

38 HAT, 467-22831-I-1
39 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 71.

dığı bu raporlarda yer alan "Nazilli ahalisi dahi rağbet edip voyvodalarını ihraç Sultanhisarı ve sair kazâlar dahi teba'iyet edip mültezimler müdafaasına kudret-yâb olamadıklarından"[40] cümlesinden anlaşılacağı üzere, Nazilli, Sultanhisar ve çevresindeki kazalar; voyvodalarına ve mültezimlerine karşı zeybekleri desteklemişlerdi. Aynı günlerde İzmir İhtisâb Nâzırı Ömer Lütfi Efendi'in raporundaki "...Aydın Sancağı'nda vâki' Nazilli ve Kuyucak kazâları ahalisi, voyvodaları olan devletlü muhâfız paşa hazretlerinin vekil-harcıyla geçinemeyerek zeybek haşerâtını celb ile voyvoda-i merkûmu kazâeyn-i mezbûreynden Güzelhisar'a kaçırıp..."[41] ifadesi de bizi benzer bir sonuca çıkarmaktadır. Aynı metnin devamındaki cümleler ise çok daha ilginçtir. İddiaya göre Güzelhisar'ın zapt edilmesinden önce halk her ne kadar mütesellimin destekçisi görünse de esasında zeybeklere gönülden yakınlık duymakta ve onların idaresini istemekteydiler.[42] Nitekim Güzelhisar'ın zeybekler tarafından kuşatılması sırasında ahalinin şehri savunmak bir yana, çarpışma sırasında isyancılara destek olmak için mütesellim askerlerine kurşun attıklarına değinmiştik. Şüphesiz bu tavırlarının nedeni bahsi geçen bakış açılarındandı. Ömer Lütfi, raporun sonlarına doğru böyle giderse voyvodalarından yaklaşık bir seneden beri şikâyetçi olan Tire ahalisinin de zeybekleri davet etmesinden endişelendiğini belirtmiş ve bu kaygılarını; "Tire Kazâsı ahalisi bir seneden beri voyvodalarıyla keşmekeş ve muârazadan hâlî olmamalarıyla akl-ı kasîrimce onların dahi bu misillü fesâda meyl ve istidâdları olmak gerekdir"[43] cümleleriyle dile getirmişti. Bu satırların yazılmasından çok kısa bir süre sonra Tire, gelen davet sonrası zeybek hâkimiyetine girmişti. İhtisap nazırının bu birkaç tespitine yer verdiğimiz raporu esasında bilinen pek çok meselenin ifşası, malumun ilamı anlamına geliyordu. Zira bölgedeki voyvodaların eziyetleri sultanın da kulağına gitmiş, sorunun düzeltilmesi adına defalarca tehdit dolu emirnameler gönderilmişti. Atçalı isyanının çıkış nedeni hakkında yapılan incelemeler sonrasında önüne konulan detaylı bilgilere, II. Mahmud'un verdiği tepki oldukça çarpıcıdır:

40 HAT, 467-22833-F-1
41 HAT, 727-34637-1
42 "Nefs-i Aydın ahalisi sûretâ mütesellim-i mûmâ-ileyhle müttefik ve manen haşerât-ı mezkûre ile yek-dil olarak derûn-ı şehre gelmelerini hafice davet eylemiş olduklarından..." HAT, 727-34637-1
43 HAT, 727-34637-1

...Vâkı'a memalik-i mahrûsemizin bu misillü ihtilâline bir müsebbib de voyvoda ve mütesellimler olduğu zâhirdir kendi kâr ve temettu'ları için fukaranın ciğerini sökerek iler tutar yer bırakmayarak tahrîb-i memâlike bâ'is oluyorlar Allah belâlarını versin işte zarar ve sıkındısı Devlet-i Aliyyemize râci' oluyor mûmâ-ileyhin iş'âr eylediği vovyodalar maddesi sürhde beyan olunduğu üzere mukâta'ât nâzırıyla bi'l-müzâkere ba'dehû taraf-ı hümâyûmuna arz olunsun ancak bu voyvoda olacak adamlar mücerret olmasına dikkat olunsun sonra yine bir gûne uygunsuzluklarını işidirsem ben de iktizâsını icrâ ederim mütesellim-i mûmâ-ileyhe tahsini mutazammın cevâb tahrîr ve irsâl olunsun.[44]

Görüldüğü üzere bizzat sultan, voyvodaların yolsuzluklarından dert yanmakta, usulsüzlük yapan mütesellimler ve voyvodalar için "Allah belâlarını versin işte zarar ve sıkındısı Devlet-i Aliyyemize râci' oluyor" diyerek isyanın dayandığı temel sorunu ortaya koymaktadır. Tam bu noktada ahalinin söz konusu haletiruhiyesini iyi tahlil eden Atçalı Kel Mehmed'in eylemlerini ve söylemlerini irdelemek faydalı olacaktır.

Atçalı Kel Mehmed'in sancak idaresi, "zengin düşmanlığı" ilkesi üzerine kurulmuştu. Keppel'in; "Zeybeklerin tahribatının zenginler üzerinde olduğunu İzmir'de duyduğum gibi buradaki adamlar da tasdik ettiler"[45] cümlesi bu tespiti doğrular niteliktedir. Nitekim Atçalı, zapt ettiği her yerleşimde, önce voyvodalara ait ambarları yağmalatıp zahirelere el koydurmuş, ardından bakliyatın ve kuru gıdanın bir kısmını ihtiyacı olan yoksullara dağıtmıştı.[46] Neredeyse isyanın alametifarikası olan bu eylem, sözü edilen voyvoda nefretini körüklemek ve bir intikam algısı yaratarak kitlesel tatmini sağlama amacı taşıyordu. Bununla da yetinmeyen Atçalı, isyan bölgelerine çıkarılan tellallar aracılığıyla, toplanılan vergilerin tamamen kaldırıldığını

44 HAT, 709-33967-1-1. Tire ve civarındaki yerleşimlerde görev yapan voyvodalar hakkında II. Mahmud'un değerlendirmesi "Tire ve emsâli misillü voyvodalarının uygunsuzlukları derkâr olmağla bu hususlar Aydın ve Saruhan mütesellimleriyle bi'l-mükâtebe taht-ı nizâmına idhâl olunmak icab-ı maslahatdan görünmekle ihtisâb nâzırıyla bi'l-müzâkere ona göre tanzim ve icrâlarına ibtidar olunsun." HAT, 466-22827-1 Fî 7 B. sene [1]245.
45 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 57.
46 HAT, 467-22831-I-1

beyan etmiş, böylelikle kendisine katılımı ve desteği had safhaya çıkarmıştı. Tire voyvodasının adamlarından Hacı Ali Ağa'nın sunduğu bir rapora göre de zeybekler girdikleri yerlerde "sizden bundan sonra vergi alınmayacaktır" diyerek kazaları kendilerine tabi kılmışlar ve halkı yanlarına çekmişlerdi.[47] Esasında uygulanan bu iktisadi cömertlik, ardı ardına gelen davetleri ve pek kan dökülmeden kolaylıkla düşen kazaları açıklamak için yeterli bir veridir. Keppel, Kuyucak baskını sonrasında kendisinden"Şef" sıfatıyla bahsettiği Atçalı'nın uyguladığı vergi politikasından şu cümlelerle bahsetmektedir:

> Bir kâfirle savaşıldığı zaman, padişahın Müslümanlardan ve reayadan özel bir yardım olarak Salarieh (Salâriye) adlı özel bir savaş vergisini almak, hakkı idi. Barış yapıldığı halde, padişah vergi almaya devam etti. Zeybekler bu vergiyi vermeyi reddettiler. Şefleri Kel Mehmed'in emriyle tamamiyle organize oldular. Sistematik fakat aynı zamanda düzgün bir şekilde ilerlediler. Vergi vermemekten şerefli bir hareket bulunmıyacağına kanaat getirerek; Babıâli'nin, memurları vasıtasıyla toplattığı vergileri vermeyi açıkça reddettiler.[48]

Ancak çoğunluğu oluşturan yoksul kalabalıkların hoşuna gidecek bu tarz beyanlar, uzun ömürlü olmamıştı. Gerek bin beş yüz kişiden fazla zeybeğin iaşe ve mühimmat gibi temel ihtiyaçlarının giderilmesi, gerekse işkenceli ölümleri göze alarak isyana katılanların maddi anlamda tatmini için paraya ihtiyaç vardı. Üstelik kendi başlarına yağmaya ya da soyguna yönelmemeleri için de tek koşul buydu. Dolayısıyla "başka bir tekâlif maddesi yokdur" şiarı kısa zamanda "mültezimlere ve zabitlere ayrılan vergiyi artık bize vereceksiniz ancak miktarı eskisi kadar fazla olmayacak. Padişaha olan borcunuzu ise eskisi gibi ödemeye devam edeceksiniz" söylemine dönüşmüştü. Yine Keppel, vergi toplamak konusundaki söz konusu değişimden şu cümlelerle bahsetmektedir:

47 "zümre-i merkûmeyi kurâ ahalisi beytûtet etdirmediklerinden gün be-gün tekessür bularak kazâlarda voyvodaların mevcud olan zahîre anbarlarını müşârun [ileyh] ile telef ve nehb ü gâret etmekde olduklarından başka tekâlif maddesi bu kadar diyerek kazâlar ahalilerini kendüne tâbi' etmekde olduklarından bahisle tez elden indifâ'ı çaresine bakılmadığı sûretde fukaraya ve voyvodalara zulm ü te'addîleri artmakda idüğünü ifade ve takrîr eder." Bkz: HAT, 467-22831-1-1

48 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 36.

İlk olarak savaş vergisini red ettiler. Daha sonra, doğrudan doğruya padişahın hazinesine gitmeyen vergileri ve yardımları azalttılar. Kel Mehmed'in ilk teşebbüsü, son zamanlarda kendi menfaati için çok keyfi ve haksız vergiler toplayan gaddar bir tiran olan bir köy voyvodasının üzerine saldırmak oldu. Şef, bu köyün halkına şöyle dedi. "Padişaha borçlu olduğunuz bir miktar vergi vardır. İyisi mi onu bana ödeyin ben de padişaha gönderirim." İstenen miktar, evvelce toplanan verginin onda biri kadar bile değildi.[49]

Bu eylem ve söylem değişikliği doğrultusunda Atçalı'nın kurnazca bir siyaset izlemiş olduğunu görmekteyiz. Celali çağında sıklıkla görüldüğü üzere başarılı isyancıların kimi zaman paşalığa varan yüksek rütbelere tevcih edildiği bilinmektedir. Adaletli bir yönetim talebiyle ortaya çıkan Atçalı'nın da, başkaldırısının Osmanlı saltanatına değil, bölge idarecilerine karşı olduğunu göstermek istediği açıktır. Kendisi padişahın ve dahi devletin payını ayırıp gasp etmemeyi taahhüt etmiş, "bir akçesinin kesr ve tedennisine rızâ olunmayacağı"[50] cümlesiyle bunun teminatını vermişti. Hatta İzmir'e kaçan Aydın İhtisap Müdürünü vergileri teslim alması için Sancağa davet etmişti. Ayrıca İzmir İhtisap Nazırına "Atçalı Mehmed" imzası ve "Bende-i Huda Seyyid Mehmed" mührüyle 10 Ekim 1829 tarihinde yolladığı mektupta isyan nedenini şu cümlelerle ifade etmişti:

Bi -tevfikillahu Taala herhalde niyet-i acizanem ve harekât-ı abidanem olan ahali-yi sükkan ve fukara-yı zir - destanı birtakım bi-insaf ve gaddar ve cebbar mültezimin dest-i taaddilerinden halas ile telif-i kulub ve siyanet babından ibarettir. Yoğısa ne hal ki, Devlet-i Aliyye'ye ve rıza-yı Bari'ye mugayir harekette bulunam...[51]

Mektubundaki cümlelerinde mealen halka eziyet eden mültezimlerin zorbalıkları ve haksızlıkları nedeniyle bu başkaldırıyı gerçekleştirdiğini

49 Uluçay, *Atçalı Kel*..., s. 72.; Keppel "Kel Mehmed'in ilk teşebbüsü, son zamanlarda kendi menfaati için çok keyfi ve haksız vergiler toplayan gaddar bir tiran olan bir köy voyvodasının üzerine saldırmak oldu" cümlelerinde Kuyucuk baskınında bahsetmektedir.
50 HAT, 467-22831-G-2
51 HAT, 467-22831-G-2

ve amacının kesinlikle devletin şahsına isyan olmadığını ifade eden Atçalı, eylemlerinden de gördüğümüz üzere bu noktada ustalıklı bir siyaset gütmüştür.[52]

Atçalı Kel Mehmed'in kısa yönetim sürecindeki idari geleneklerinden birisi de bir yerleşimi ele geçirdikten sonra, ivedilikle mahkemeler kurdurmasıydı. Bunun yanında hak söylenceleri ve rivayetler de etrafı doldurmaktaydı.

Atçalı Kel Mehmed hakkındaki en meşhur rivayetlerden birisi "Vali-i Vilayet, Hademe-i Devlet, Atçalı Kel Mehmed" cümlelerinden oluşan bir mühür yaptırmış ve kullanmış olduğudur. Bu konuda muhtelif görüşler bulunmaktadır. Ahmed Rasim, Atçalı hakkında; "Keleş oğlan namında biri Aydın'ın kasabalar tarafından türeyerek 'Keleş Mehmed elmemuru minindillâh' diye bir mühür kazdırmış" diyerek mühür meselesine farklı bir yorum getirmektedir. Buna karşılık, aynı konuda Uluçay'ın şu tespiti ilginçtir:

> Ahmed Lütfi Efendi; mührünün: "Keleş Mehmed el- me'muru indAllah;" romanına adını veren Murat Sertoğlu ise "Vali-i Vilayet, Hademe-i Devlet, Atçalı Kel Mehmed" şeklinde olduğunu yazıyorlar. Biz vesikaların hiçbirisinde bu şekilde bir mühür görmedik. Üstelik bir adamın kör, topal, şaşı, kel gibi kötü sıfatlarını, mühürlerine kazdırdıkları ender görülmüş olaylardandır.[53]

Mühür dışında bir başka meşhur söylence de "çeşme" meselesidir. Gökbel'in anlatımıyla; "Mehmed dağda gezerken yalaksız bir çeşme görmüş, çam ağacından bir tekne yaptırmış, yanında gezdirdiği Atça naibine, buna bir tarih düşürmesini emretmiş, o da "Başını kaşımağa eli değmezdi kelin / Su elin, çeşme elin, tekne kelin" demiştir.

Bu söylenceyi Atasoy şöyle anlatmaktadır.

> (Kendilerine) katılımların bir intizam altına alınması... Önüne gelenin öyle destursuz bir vaziyette aramıza girmesini engellemeli... O gün Suludere Çeşmesi'nin başında alınan bu karar, bir efenin yanına

52 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 58
53 Gökbel-Şölen, *Aydın İli...*, s. 107

kızan olarak girmek isteyen gençlerin kabul merasimi olarak benimsenmiş... Kel Mehmed, Çopur ve Çakmakoğlu Ahmed Efe... uzun müddet Suludere Çeşmesi'nin başında bu konuyu konuştular... Mehmed Efe çeşmenin altındaki karaçıtlık ağacından oyulmuş ve zaman içinde yarılmış yalağa baktı. Sonra da Çakmakoğlu Ahmed'e... Ne yap, ne et bu çeşmeye bir güzle yalak yaptır... Hani şöyle mermerden... Çakmakoğlu gülerek... yalağın üstüne "Su elin, çeşme elin, yalak Atçalı kelin" diye yazdırayım mı?... Atçalı da şöyle yazdır (der): "Başını kaşımağa eli değmezdi kelin / Su elin, çeşme elin, yalak Atçalı Kelin"[54]

Elbette bunlar halk söylencesi olmaktan öteye gidememiş ve iddia edilen çeşmeyle ilgili herhangi bir delil günümüze kalamamıştır. Ancak kesin olan şudur ki; Atçalı Kel Mehmed'in kısa yönetim sürecindeki idari gelenekleri arasında, en önemlilerinden birisi bir yerleşimi ele geçirdikten sonra, ivedilikle mahkemeler kurdurmuş olmasıydı.

Kendisine gönderilen davet mektuplarında şikâyet edilen şahısların yanı sıra ahalinin maruzatlarını kulak ardı etmeyen Atçalı, ele geçirebildiği pek çok voyvodayı, mültezimi, müftüyü ve naibi bu mahkemelerde yargılamaya tabi tutmuştu. İdarecilerin yargılanması mühim bir konuydu. Zira adalet ve değişim vaat eden Atçalı'nın öncelikle eski çürümüşlükleri yok etmesi ve suçlu görülenleri toplum vicdanını rahatlatacak şekilde cezalandırması gerekmekteydi. Bu amaç doğrultusunda Kuyucak baskınından itibaren ele geçirdiği tüm yerleşimlerde, kaçan voyvodaların yerine en üst amir olarak kurmaylarını görevlendirmiş, böylelikle kendi ilkelerine göre hüküm verebilecek bir zeybek idaresi oluşturmuştu. Haklarında şikâyet olmayan köy kethüdaları ve mültezimleri ise yerinde bırakarak bir ödül / ceza algısı yaratmıştı. Ancak söz konusu algının ceza kısmı çok daha sık rastlanılan bir durumdu. Atçalı halkın şikâyetçi olduğu kişilere genellikle pek acımamış, uyguladığı adalet politikasıyla da halkın teveccühünü kazanmıştı. Yine isyan günlerinde bölgeyi gezen Keppel'in vergi konusundaki cümlelerinin arkasından gelen şu ifadeler, zeybek usulü sancak yönetiminin ahali nezdindeki yansımasını ortaya koymaktadır:

54 Atasoy, *Atçalı Kel Mehmed...*, s. 250.

Voyvoda kaçtı, Kel Mehmed onun yerine adamlarından birisini tayin etti. Neticede köy kalkındı, komşu köylüler, şefin adil bir adam olduğunu anladılar ve ondan kendilerini korumasını istediler. Böylece o, geniş bir ülkenin idaresini ele aldı. Bir köye girdiği zaman oradaki memurların vazifeleri hakkında şikâyet duymazsa, hepsini yerlerinde bırakırdı. Fakat memurların vazifelerinin sınırlarını aşmamasına son derece dikkat ederdi.[55]

İsyandan yaklaşık üç sene sonra Anadolu'yu dolaşan seyyah Arundell de, tıpkı Keppel gibi, isyan hakkında oldukça olumlu cümleler kurmuş, eserinde Atçalı'nın büyük bir ıslahatçı olduğunu, suiistimalleri kaldırdığını, birtakım reformlar yaptığını ve eski köy ağalarını attığını, yerine kendi adamlarını koyduğunu uzun uzun anlatmıştı.[56] Kaldı ki Atçalı'nın bu mikro idari başarısı sadece seyyahların değil, kendisini yok etmekle görevlendirilen idarecilerin dahi raporlarına yansımıştı. Muğla Mütesellimi İlyaszade İlyas Ağa, zeybek hâkimiyeti sırasında Aydın'a adamlarını göndererek Atçalı isyanı hakkında bilgi toplatmıştı. Başta Güzelhisar olmak üzere pek çok yerleşime dağılan casuslar, zeybek yönetimindeki ahaliden isyan konusundaki düşünceleri ve varsa mağduriyetleri hakkında istihbarat toplamakla görevlendirilmişlerdi. Toplanılan bilgiler bir rapor halinde İlyas Ağa'ya sunulmuş, O da, elindeki verileri 14 Ekim 1829 tarihinde İzmir Muhafızı Kaymakam Ağa'ya iletmişti. İlyas Ağa, gönderdiği metinde zeybek isyanını "Aydın Sancağı'nda tahaddüs eden ihtilâl"[57] cümlesiyle tanıtmış ve çıkış sebebi olarak da idarecilerin yolsuzluklarıyla zulümlerine dem vurmuştu. Ahaliden edinilen bilgilere göre zeybekler başkaldırmadan önceki uygulamalar fecaat durumdaydı. Padişahın; fakir-fukaranın korunmasına, reayaya zulmedilmemesine ve adil olunmasına yönelik emirleri mütesellim ve voyvodalar tarafından dinlenmemişti. Üstelik tüm uyarılara rağmen "mühimmat-ı seferiye" adıyla alınan savaş vergisi için yüklü paralar toplamışlar ve buna da sık sık zam yapmışlardı. Ayrıca belirlenen akçenin çok daha üstünde bir miktar belirleyip artanı kendilerine almışlar ve bunu ganimet bilip kişisel hazinelerine aktarmışlar-

55 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 72.
56 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 76.
57 HAT, 467-22833-F-1

dı. Öşür adıyla köylünün mahsulüne el koyup, gasp eden mültezimler; vergi dışında asker alımlarında da haksızlık ve usulsüzlük yapmışlardı. Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu için asker alınacağı zaman misalen iki asker istendiğinde yedi asker toplayıp, askerlik yapmaya elverişli olmayanlardan bedel olarak para, paraları yoksa da ailelerinden tarlalarını ve evlerini satarak ödeme yapmalarını talep etmişlerdi. Bu nedenle rüşvet ve irtikâp had safhaya çıkmıştı. Satacak bir şeyi olmayanlar ise tefecilerin eline düşmüştü. Üstelik mültezimlerin bu zorba tutumlarından mağdur olan ve raporda "bîçâreler" olarak nitelenen köylüler; şikâyetlerini ulemaya, kadıya ve voyvoda ya da naip gibi üst düzey idarecilere ilettikleri zaman da ciddiye alınmamışlar, dertlerini anlatacak mecra bulamamışlar, üstüne üstlük azarlanıp, dövülüp, sürülmüşlerdi. Raporun sonundaki "fukarâlarımız ayaklar altında kalıp bu vechile mazlum ve sergerdân mâl ve ırz ve canlarımızdan geçip dururken zeybek taifesinden Atça karyesinden pespayeden Zeybek Mehmed zuhura gelip isyan etmiş ve bu vechile fukaraya emn ü râhat gelip" cümlesinde belirttiği üzere köylüler isyana katılmaktan başka yol bulamamıştı. Arka arkaya sıralanan maddelerden anlaşılacağı üzere taşradaki idari yozlaşmanın bir nevi panoramasının çıkarıldığı bu ilginç metnin devamında ise köylülerin Atçalı'ya olan desteklerini şu cümlelerle ifade edilmişti:

> ...ahali-i vücûhun hulâsaten cevabları merkûm zeybek Atçalı Mehmed'in bu vechile mal ve cânımıza ve ırzımıza tasallutu olmayıp bu vechile rızâ-cûyâne hareketinden cümlemiz hoşnud ve râzıyız kazâlarımız matlub buyrulan emvâl-i mîriye ve matlûbât-ı Devlet-i Aliyye'nin tahsil ve te'diyesinde zerrece kusûr ve fütûrumuz olmayıp ancak vedî'a-i cenâb-ı kibriyâ olan ibâdullahı bu makule mültezimler ve zâbitler zulm ü te'addî eylediklerini tâb ve tâkatimiz kalmayıp ve sabır ve tahammül dahi edemeyiz deyu cevab vermişler işte ahalinin keyfiyeti ve Zeybek Mehmed'in tavr-ı etvârı böyle efendim.[58]

Raporda, zeybekler hakkındaki "mal ve cânımıza ve ırzımıza tasallutu olmayıp" cümlesi, bu kadim isyan coğrafyasında özlenilen ve üzeri-

58 HAT, 467-22833-F-1 Fî 15 R. sene [1]245.

ne büyük hassasiyetle yaklaşılan kavramlardandı. Zira yüzyıllarca siyasi, askeri, dini, iktisadi veya yağmacı karakterli pek çok eşkıyalık hareketine tanık olan Aydın sancağı, genellikle adları minnetle anılan isyancı liderlerinden ziyade acımasız ve aç gözlü çapulcularla karşılaşmıştı. Dolayısıyla böylesi bir teminat, isyanı toplum nezdinde daha karakteristik bir kisveye bürümüştü. Atçalı Kel Mehmed idaresinde -istisnai durumlarla karşılaşılsa dahi- kasıtlı suçlar cezasız bırakılmamış, zapt edilen kazalar vahşiyane surette yağmalanmamış, oğlan ve kız kaldırma faaliyetleri görülmemişti. Bu süreçte sert bir asayiş politikası izlenmiş, zapt edilmiş sancaktaki pek çok tecavüzcü, tefeci, hırsız, yağmacı ve katil ya asılmış ya da işkenceyle öldürülmüştü. Elbette hakkındaki bilgilerimizin sınırlı olduğu bir dönem için körü körüne genelleme yapmamız doğru olmaz. Bu bağlamda cinayet, hırsızlık, gasp, asker kaçaklığı, hapishane firariliği gibi suçlar nedeniyle ya da servet veya şöhret kazanmak amacıyla dağa çıkmış binlerce eşkıyanın, bir lider önderliğinde isyana kalkışıp şehirleri zapt etmesi sonrası şüphesiz ki gayriahlaki ve gayri vicdani olaylar da yaşanmıştır. Zira küçük zeybek çetelerinin kolektif bir hareketi olan Atçalı Kel Mehmed Efe İsyanı'na katılan kitlenin tamamının "haksızlığa başkaldırmak" ilkeli tek bir ideal uğruna hareket etmedikleri malumdur. O günlerde zeybek idaresinde olan Aydın, Manisa ve Kütahya'da seyahat ederken "Genel olarak yolların tehlikeli olduğu sanılırsa da en korkunç yerlerde dahi, yolculuğum esnasında hiçbir şikâyet etmedim"[59] diyen Keppel'in ortaya koyduğu anlatımın ve bakış açısının yanı sıra Uluçay'ın şu tespiti de göz ardı edilmemelidir:

> Kel Mehmed adamlarının -eldeki vesikalarda böyle şikâyetler yok- bazı haksızlıklar, soygunlar yapması mümkündür. Hatta Kel Mehmed, bazı kimseleri; haklı veya haksız yere de; öldürmüş olabilir, şimdilik bunlar hakkında bilgimiz yok. Yalnız gerçek bir şey varsa o da -ele geçirdiği kötü mültezim, voyvoda ve zabitleri, yakaladı ise- öldürmüş olabileceğidir. Bunlar kaçtığına göre, onlarla işbirliği yapan adamlarını, vücuh-u ahaliden olup bu gibi kötü memurlara

59 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 76.

yardım edenleri, Kel Mehmed'in hapsettiğini ve türlü işkenceler yaptığını biliyoruz.[60]

Neticede iyisiyle kötüsüyle yaklaşık üç ay boyunca zeybek usulü bir yönetim tarzı belirleyen Atçalı Kel Mehmed, bu süreçte uğruna dağa çıktığı Fatma'ya da kavuşmuştu. Şerif Hüseyin'in daha sonra verdiği ifadeden anladığımız üzere Güzelhisar henüz zeybekler tarafından zapt edilmeden önce Atçalı, sevdiği kızı tekrar istetmişti. Ancak bu defa yaşlı annesi yerine tam teçhizatlı on zeybeğini göndermiş ve Fatma'nın babasını da "kızını bana vermezse onu katlederim" diye tehdit etmişti. Şerif Hüseyin önce "bakalım" diyerek geçiştirmiş, sonra da zeybekler evinden gider gitmez ailesini alıp Atça'dan Güzelhisar'a kaçmıştı. Burada bir ev kiralayıp kendini güvene aldığını düşünmüş, ancak Sancak merkezinin düşmesinden sonra isteğinden ve inadından vazgeçmeyen Atçalı, kızını tekrar istetmişti. Bu defa da "bana yine kerimeni (kızını) vermeyecek misin" diyerek ikinci kez tehditkâr bir uyarıda bulunmuştu. Zor durumda kalan Şerif Hüseyin ise "rızam ile vermem kerhen ve cebren olur ise ne diyeyim" demiş, böylelikle kız isteme meselesi de çözülmüştü. Atçalı kendisine iletilen bu cevap üzerine hemen bir dizi boyun altını çıkarıp, "alın bunu bu herifin kızına götürün" diyerek zeybeklerini tekrar göndermiş, gelinin getirilmesinden sonra nikâh kıyılmıştı.[61] Ünlü eşkıya, böylelikle seneler sonra muradına kavuşmuş ve sonunda Fatma'yla nikâhlanmayı başarmıştı.

Atçalı Kel Mehmed nihayetinde istediğini almıştı ancak aynı günlerde onun kellesini almak isteyenler vardı. Neticede imparatorluğun en gözde yerleşimleri aylardır zeybek işgali altındaydı. Ve isyancılarla mücadele konusunda kadim bir tecrübeye sahip olan Osmanlı, buna son vermek için hazırlıklarını tamamlamış, oluk oluk zeybek kanı akıtacak isimleri çoktan belirlemişti.

Zeybek İsyanına Karşı Alınan Önlemler

19. yüzyılın ilk yarısı gibi sonu çoğunlukla mağlubiyetle biten uzun savaşların, siyasi çalkantıların, milliyetçi isyanların ve iktisadi krizlerin imparatorluğu çok zor durumda bıraktığı bir dönemde, Türkmen toplu-

60 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 77.
61 HAT, 466/22823-D-1 Fî 15 B. Sene [12]45

lukların başlattığı bir ayaklanmanın yerli halktan da destek görerek hızla yayılmış olması, taşranın diğer sancaklarına örnek teşkil etmesi açısından oldukça tehlikeli bir durumdu. Kaldı ki yabancı tüccarların ve devlet adamlarının yıldızını parlattığı İzmir şehri ve limanı isyan bölgesine oldukça yakındı. Şehrin askeri kuvveti hâlâ Balkan topraklarındaydı. Bölgede büyük bir nüfuzu olan İzmir Muhafızı Hasan Paşa, savaş sırasında basur hastalığına yakalandığı için Bolayır'dan dönememişti. Yerine vekâleten bakan İzmir İhtisap Nazırı Ömer Lütfi ise, az sayıda adamıyla krizi iyi idare edememiş ve zeybek yayılışını önleyememişti. Zapt edilen kazalardaki voyvodaların can havliyle İzmir'e kaçmaları şehirde tedirginlik yaratmış, dedikoduları arttırmıştı. Herkes şehre, olası bir zeybek saldırısı beklemeye başlamıştı. Ayrıca o günlerde İzmir ahalisinin isyancılar hakkında ne düşündüğü bilinmez ancak, diğer yerleşimler gibi şehrin içinden zeybeklere destek olacak grupların çıkma ihtimali yerel idarecileri oldukça rahatsız etmekteydi.[62]

İzmir'e yapılacak bir zeybek saldırısı için önlem alma ihtiyacı hisseden Ömer Lütfi, şehir içinde kontrolü sağlamak ve savaşa hazırlıklı olmak amacıyla, İzmir kaymakamının elinde bulunan üç yüz askeri, şehir kapılarına göndererek bir savunma hattı oluşturmuştu. Kadı, müftü ve şehrin önde gelenleri gerektiği takdirde halktan ellişer yüzer asker toplayıp Kaymakam Ağa'nın emrine verme ve eşkıyaya karşı savaşma konusunda taahhüt vermişlerdi.[63] Ancak verilen taahhütler yeterli değildi. Neticede pek çok yerleşim aniden zeybek saldırısıyla karşılaşmış ve daha ne olduğu anlaşılmadan, kendilerine yardım ulaşamadan yenilgiye uğramışlardı. Gerçi şehirde bulunan İngiliz, Fransız ve Rus konsoloslarının, İzmir ile Urla limanlarında kıyıyı koruyabilecek gemileri bulunmaktaydı. Ancak İngiltere, Fransa ve Rusya'nın henüz iki sene önce Navarin'de, onlarca Osmanlı gemisini yakıp, binlerce askeri öldürdükleri düşünüldüğünde bu devletlerin temsilcilerine karşı oldukça temkinli yaklaşılıyordu. Dolayısıyla "dimağları fesâda"[64] ifadesiyle nitelenen söz konusu devlet amirallerinin, bir saldırı durumunda şehrin

62 "İzmir'de bir takım hammâl ve manav misillü ecnâs-ı muhtelife yağma ve gârâta müterassıd-ı fırsat olduklarından ma'âzallahu te'âlâ haşerât-ı merkûme ol tarafa tasallut etmeleri lazım gelse vukû'a gelecek fenalıklardan" HAT, 1053-43378-1
63 HAT, 1053-43378-1
64 HAT, 727-34637-1

savunmasına yardım edip etmeyecekleri pek kestirilemiyordu. Bu nedenle aldığı askeri önlemlerin yetersizliğinin farkında olan Ömer Lütfi, şehrin ahvalinin uzun uzun açıklandığı bir mektupla saraydan yardım istemişti. Kendisi öncelikle isyanı bastıracak muktedir bir paşanın görevlendirilmesini, sonra da Çeşme Muhafızı Tavaslı Osman Ağa ile Menteşe ve Karesi sancağı mütesellimlerinin ivedilikle yardıma gelmesini talep etmişti.[65]

İzmir'den gelen yardım isteği saray tarafından makul bulunmuş ve ivedilikle bir dizi görevlendirme yapılmıştı. 1829 yılının Ekim ayının sonlarında, yani isyanın neredeyse tüm sancağa yayıldığı günlerde serasker paşa, isyanı bastırması için sultana iki isim önermişti. Bunlardan ilki Bolayır'da tedavisi devam eden İzmir Muhafızı Hacı Hasan Paşa, diğeri Karadeniz Boğazı Muhafızı Hacı Ali Paşa'ydı.[66] Serasker; Hacı Hasan Paşa'nın emrindeki askerlerin Aydın sancağından toplanmış olması nedeniyle bu birliklere güvenilemeyeceğini, bu yüzden yöreyi iyi tanıyan Hacı Ali Paşa'nın bu işe daha uygun olacağını öneri mektubunun sonuna eklemişti. Ancak her iki isim de sultan tarafından ret edilmişti. Zira yazışmaların sürdüğü günlerde Hacı Hasan Paşa şiddetli sancılarla hasta olarak yatmaktaydı. Nitekim 20 günlük hastalığın sonrasında yakalandığı ishal sonucu ölmüştü.[67] Bir diğer önerilen isim Hacı Ali Paşa ise böylesi bir kumandanlık vazifesi için yeterli görülmemişti. Meseleyi bölgeye hâkim isimlerle çözmeyi planlayan sultan, 7 Kasım 1829 tarihinde Muğla mütesellimi İlyaszade İlyas Ağa'yı, Aydın mütesellimliğine tayin etmişti.[68] Saruhan sancağına da mütesellim olarak Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa getirilmişti.[69] Bu atama oldukça önemliydi. Zira sultan, Saruhan mütesellimi Karaosmanoğlu Hacı Hüseyin Ağa 1815 yılında

65 HAT, 1053-43378-1

66 HAT, 1053-43378-1. Serasker Paşa'nın, isyanı bastırmak için Hacı Ali Ağa'yı önerdiği cümleleri: "serî'an icrâ buyrulması ve müşârun-ileyhin iâdesi muvafık-ı irâde-i seniyyeleri olmadığı takdirce Bahr-i Sefîd Boğazı muhâfızı hazretleri hem civarda olup vaktiyle yetişebileceğinden ve hem de İstanköy muhâfazasında tûl müddet bulunarak ol havalinin ahvâline vâkıf olduğundan münâsib gibi göründüğü beyanı vesîle-i arz-ı ubûdiyyetim olmuşdur. Ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. [mühür] Mustafa" HAT, 727-34637-1

67 HAT, 1053-43378-1

68 HAT, 467-22833-K-1

69 "Aydın ve Saruhan sancakları ve medine-i İzmir Muhâfızı Hasan Paşa hazretleri bu def'a hulûl-i ecel-i mev'ûdlarıyla irtihâl-i dâr-ı bekâ edip Saruhan Sancağı mukâta'ât hazinesine rabt ile bir mütesellim nasbı lazım gelerek dergâh-ı mu'allâ kapıcıbaşılarından Kara Osmanzâde atûfetlü el-Hac Mehmed Ağa kulları livâ-i mezkûra mütesellim nasb olunarak" HAT, 714-34076-1.

ölünce, yeni mütesellimlik görevini beklenildiği gibi bu aileden birine vermemişti. Üstelik gönderdiği bir fermanda Karaosmanoğulları'nı, asli görevlerini yapmamakla ve ahaliye sahip çıkmamakla itham etmişti.[70] Hemen akabinde Saruhan sancağı, muhassıllığa çevrilmiş ve başına da İzmit Kereste Nazırı Osman Efendi tayin edilmişti. Sultan sonraki süreçte de farklı zamanlarındaki fermanlarında "...Bu Karaosmanzadeler, bu ana gelince, Devlet-i Aliyye'nin hiçbir işine yaramadıklarından maada...," ya da "...bu vakte kadar Devlet-i Aliyye'mize bir hidmetleri sebkat etmemiştir..."[71] gibi cümlelerle, ayan ailesine karşı olumsuz hissiyatını ortaya koymuştu. Dolayısıyla bu eylem ve söylemler dikkate alındığında yapılan atama bir nevi iade-i itibar olmuştu. Aynı tarihlerde Karaosmanoğulları ile ilgili bir diğer önemli gelişme daha yaşanmış ve Atçalı Kel Mehmed'in Bayındır, Tire, Ödemiş, Birgi ve Sart kazalarındaki zeybekleriyle mücadele için Hacı Mehmed Ağa'nın yeğeni ve vekili Yetim Ahmed Ağa görevlendirilmişti.[72] Ayrıca Tavaslı Osman Ağa'nın Menteşe sancağından, Karesi mütesellimının de kendi bölgesinden toplayacağı askerlerle[73] zeybeklere karşı düzenlenecek harekâta katılmaları ve destek birlikleriyle İlyas Ağa'ya yardım etmeleri emredilmişti.[74] İlyas Ağa birliklerini Tire'ye gönderecek, sonrasında diğer kuvvetlerle birleşip, beraber merkeze yürüyeceklerdi.

Ardı ardına yapılan atamalar ve yer değiştirmeler isyanın ne denli ciddiye alındığını göstermekteydi. Dikkat çekici kısım ise kilit isimlerin bölgenin seçkin ayan ailelerinden seçilmiş olmasıydı. Bu seçimin nedeni olarak mücadele edilecek bölgeyi ve insanlarını yakından tanımaları gibi yorumlar yapılabilir. Ancak bu konuda Uluçay'ın ilginç bir bakış açısı vardır:

> Kel Mehmed, mütesellimden, zabitten, voyvodadan şikâyet ediyor. Halkı ezdiklerini ileri sürüyor. O zaman II. Mahmud, halkın bu şikâyetine karşılaştırıcı kuvvet olarak âyanları ve mütegallibeleri

70 "Saruhan Sancağı Mütesellimliği bir müddetten beri Karaosmanzade müteveffa Hüseyin'in uhde-i iltizamında olub sancağ-ı mezkur dahilinde olan cemi'mukataat ve zaamet ve tımarlar kezalik uhde-i iltizamında olduğundan gerek mütesellim-i mezkur, gerek o makule iltizamın eshab-ı mazhar-ı cevr-i eza olmakta oldukları ve fukara ve zuafa dahi himayet ve siyanet olunmıyarak kesret-i taddiyatta aciz kalmış idükleri zaahir olduğu.." Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 116.

71 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 117.

72 HAT, 466-22825-A-1

73 HAT, 1053-43378-1

74 HAT, 467-22833-K-1; HAT, 1053-43378-1

çıkarıyor. Batı Anadolu'nun en kudretli üç ailesini; Karaosmanoğulları, İlyaszadeler ve Tavaslı Osman Ağa'yı Aydınlıların üzerine musallat ediyor. Halkın bu yaka silkişine karşılık bu azılı âyanlara: "Bu yolsuzlukları sizler yaptınız, haydi bakalım, şimdi de yine sizler temizleyin" diye Aydınlıların üzerine âdeta saldırtıyor.[75]

Yukarıdaki satırlarda haklılık payı taşıyan cümleler olsa da, görevlendirmenin tamamen bu düşünceyle yapıldığını iddia edemeyiz elbette. Bahsi geçtiği üzere her ne kadar zaman zaman Osmanlı padişahlarının hiddetini üzerlerine çekseler de, Batı Anadolu özelinde bilhassa Karaosmanoğulları'nın, öncesi ve sonrası pek çok askeri harekâtta aktif rol oynadıkları bilinmektedir. Nitekim bu isyanda da ön plana çıkan isimler yine bu ailedendir. Kaldı ki II. Mahmud'un, Saruhan mütesellimliği gibi önemli bir görev için kendisini seçmesinin özel bir nedeni vardı. Ölümünden sonra yapılan devir işlemleri sırasında İzmir Muhafızı Hasan Paşa'nın, sancağı yüklü miktarda borçlandırdığı ortaya çıkmıştı.[76] Bu durumdan müthiş bir rahatsızlık duyan sultan sorgu için derhal Hasan Paşa'nın o sırada Bolayır'da olan kethüdası Hafız Ağa'yı, müdür-i umur'u Kayserili Hacı Bey'i ve İzmir'de bulunan gayrimüslim sarrafı Keşişoğlu'nu İstanbul'a çağırtmıştı. Borca neden olanlar hakkında gerekli cezalar tatbik edildikten sonra sancağın iktisadi denetimi; bölgeyi, insanlarını ve geçim kaynaklarını yakından tanıyan Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa'ya mukataa olarak tahsis edilmişti.[77] Ancak her ne kadar kendisine böyle önemli bir vazife verilmişse ve Karaosmanoğulları işlerinin ehli kabul edilse de, isyanı bastırmak için başlayacak mücadelenin liderliğine uygun görülmemişti. Neticede bölgedeki ayan aileleri arasında yüzyıldan fazla süredir bir çekişme ve rekabet vardı. Dolayısıyla bu kudretli ağaların üzerinde, koordineyi sağlayabilecek, geniş

75 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 116.

76 Hasan Paşa'nın borçlarından şu cümlelerle bahsedilmişti:"Müteveffâ Hasan Paşa şimdiye kadar İzmir muhafızlığından bulunmuş ve bu sancaklar dahi ilhâkan beher sene kendisine ibkâ olunmuşken bu def'aki me'mûriyetinde ne vechile davranmış olduğu cümlenizin malumu olmuşken şimdi vefatında dahi mukâta'ât hazinesine ve sarrâfı tarafına ne mikdar külliyetlü düyunu olduğu meydâna çıkdı" HAT, 1053-43378-1

77 "bu sancakları vüzeraya teveccüh etmekden ise bi'l-müzâkere takririnde beyân olunduğu vechile livâeyn-i mezkûreynin Mukâta'ât Hazinesi'nden zabt ve idare olunmak üzere Saruhan Mütesellimliği dahi mûmâ-ileyh Mehmed Ağa'ya ihâlesi münâsibdir" HAT, 1053-43378-1

yetkilere sahip bir idareciye ihtiyaç duyulmuştu. Bu ihtiyaç doğrultusunda eski Halep Valisi İbrahim Paşa, Teke ve Hamit sancakları muhassılı sıfatıyla Aydın'a gönderilmişti. Ancak alınan bu karar, yeni düşmanlıkların ortaya çıkışına da sebebiyet vermişti.

İbrahim Paşa'nın saray tarafından isyanı bastırma amaçlı görevlendirildiği tarihlerde, zeybeklerin üzerine yürümesi konusunda hükümetten emir almış olan Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa, çoktan hazırlıklarını tamamlayıp girdiği küçük çatışmalarda, sancağındaki zeybek birliklerini yok etmeye başlamıştı. Kendisi daha sonraki şikâyet metinlerinden anlaşılacağı üzere İbrahim Paşa'nın bölgede görevlendirilmesine sıcak bakmamış ve elini çabuk tutarak sarayı hoşnut edecek bir zeybek kıyımına girişmişti. Ancak yine de tüm çabaları, İbrahim Paşa'nın adının duyulması kadar etkili olmamıştı. Zira paşa, oldukça tanınmış ve korkulan bir vezirdi. Ona bu görevlendirmeyi uygun görenler, isminin duyulması sonrası Atçalı'nın başıbozuk birliklerinin dağılacağına, hatta belki kendisi daha Aydın'a varmadan bile isyancı güruhun eriyeceğine inanıyorlardı.[78] İlerleyen günlerde kısmen de olsa haklı çıktıkları görülecekti.

Zeybek Birliklerinin Püskürtülmesi

Zeybek isyanını bastırmakla görevlendirilen İbrahim Paşa, yetki belgesini alır almaz vakit kaybetmeden yola çıkmıştı. Hareketinden kısa bir süre sonra, önceden aldıkları emir gereği Tekirdağ'da bulunan 500 kişilik maiyeti, paşanın ordusuna katılmıştı. Ayrıca kendisine yol boyunca dilediği kadar asker toplama yetkisi verilmişti.[79] Zeybeklerin üzerine gönderilen bu orduya, usta süvari ve piyadelerin yanı sıra eşkıyaya korku salması için Tophane-i Amire'den bir buçuk çapında iki çarha[80] topu ve yeteri kadar da usta topçu tahsis edilmişti. Bölgedeki tüm mütesellimleri emri altına alan iradenin kendisine verilmesiyle gücü ve yetkisi arttırılan İbrahim Paşa'nın işini kolaylaştıran en büyük etken, o daha bölgeye varmadan isyancılara ulaştırılan tebliğler olmuştu. Mütesellim ordularının mevcut olduğu güvenli bölgelerdeki kaza ve köylerde tellallar aracılığıyla, isyan bölgelerinde ise casuslar yoluyla Aydın,

78 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 85.
79 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 84.
80 Hafif top.

Saruhan ve Menteşe ahalisine duyurulan fermanlarda, isyana katılan zeybeklere "vazgeçin" çağrısı yapılmış, elebaşları dışında direnmeden isyandan çekilenlerin cezalandırılmayacağı taahhüdü verilmişti.[81] Af vaadinin amacı isyancı grubu psikolojik olarak çökertmek ve dağıtmaya çalışmaktı. Neticede pek çok isyan başlangıçta pek plan yapmadan olaya dâhil olan memnuniyetsiz grupların katılımıyla büyürdü ancak sonrasında pişmanlık yaşayanlar illa ki olabilirdi. Bu tecrübeyle sabit hakikati dikkate alan idareciler, bu nedenle isyanı içerden yıkmayı amaçlamışlardı. Nitekim başarılı da olmuşlardı. Devletin sunduğu af teklifiyle Atçalı'nın emrindeki zeybeklerin bir kısmı bölüklerinden firar ederek isyandan çekilmiş, bir kısmı teslim olurken büyük bir bölümü üzerlerine gelen kuvvetlerin korkusundan izini kaybettirmek için uzaklara gitmeyi tercih etmişti.

Zeybek bölükleri daha savaşmadan dağılmaya yüz tuta dursun, İbrahim Paşa 18 Aralık 1829 tarihinde Manisa'ya ulaşmıştı. Burada mühimmat ve levazımat eksikliğini giderdikten sonra Manisa mütesellimi Hacı Mehmed Ağa'yı ve onun yaklaşık 400 süvarisini yanına alarak Aydın'a, yani Atçalı'nın ana karargâhına doğru yürüyüşe geçmişti.[82] Bu yürüyüş sırasında İzmir - Manisa yolu arasındaki "kuttâ'u't-tarîk" adı verilen yol kesici eşkıyalarla küçük direniş grupları da ortadan kaldırılmıştı.[83] Paşa; önden yola çıkardığı adamlarıyla Aydın Müftüsü'ne, sancağın ileri gelenlerine ve halka "...içlerinde bulunan eşkıyâyı zinhar istishâb (yanına alma) etmeyip ûlû'l-emre itaat ve inkıyâd eylemeleri"[84] hususunda uyarılarda bulunmuş ve af ilanı sonrasında hâlâ yardım-yataklık yapanların şiddetle cezalandırılacağını duyurmuştu. Ayrıca Aydın mütesellimi İlyas Ağa'ya, Manisa mütesellim vekili Yetim Ahmed Ağa'ya ve Menteşe sancağı mütesellimi Tavaslı Osman Ağa'ya talimatlarını bildiren birer mektup göndermişti.[85] Gönderilen mektupta mütesellimlerin zeybekleri kıskaca alacak şekilde Aydın üzerine saldırıya geçmeleri emrediliyordu. Ancak mütesellimler zaten çoktan zeybeklerle çarpışmaya başlamışlardı. Girdikleri kasabalarda

81 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 85.
82 HAT, 466-22829-1.; HAT, 466/22823-B-1
83 HAT, 466/22823-B-1 Fî 3 B. Sene [1]245.
84 HAT, 466-22829-1
85 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 87.

hızlı surette zeybek bölüklerini yok eden Aydın ve Menteşe sancaklarının mütesellimleri, üç koldan Aydın merkezine yaklaşıyorlardı.

Tavaslı Osman Ağa, 16 Aralık 1829 tarihli raporuna göre, Menteşe ve Denizli sancaklarından ve yol güzergâhından topladığı piyade ve süvarilerden güçlü bir ordu oluşturmuştu. Sonra da askerlerin başına komutan olarak oğlu Mehmed ve kardeşi Hasan'ı getirmişti. Tavaslı Osman Ağa'nın emriyle birlikte Mehmed ve Hasan ile yola çıkanlar, güzergâh üzerindekileri yok ederek İlyas Ağa'ya yardım etmek için Aydın'a doğru ilerlediler.[86] Osman Ağa'nın kuvvetleri Çeşme ve İzmir merkezde birkaç gün kalmışlar, saldırı hazırlıklarını yapıp mühimmat depoladıktan sonra Denizli üzerinden Aydın sınırına ilerlemişlerdi.[87] Amaçları sancağın doğu kanadına hâkim olup, isyanın çıkış noktasından itibaren zeybek direnişini yok etmekti. Bu plan doğrultusunda mütesellimin oğlu ve kardeşinin yönettiği kuvvetler iki ayrı koldan isyanın başladığı ilk yer olan Kuyucak'ı sarmışlardı. Oldukça kısa bir mücadelenin ardından Kuyucak'taki zeybeklerin pek çoğu öldürülmüştü. Mütesellim askerleri kazaya hâkim olmalarının ardından Yenişehir'i ele geçirip Nazilli'ye saldırmak için taktik belirlemişlerdi. Bu son saldırı önemliydi, zira Denizli üzerinden gelirken ele geçirilen yerleşimlerden kaçan zeybeklerin neredeyse tamamı Nazilli'ye sığınmışlardı. Dolayısıyla zeybeklerin en güçlü olduğu cephelerden birinde alınacak galibiyet işlerini oldukça kolaylaştıracaktı. Neticede mütesellim ordusunun akıllıca izlediği strateji başarılı olmuş, tüm güçleriyle iki yönden yaptıkları saldırı ve ateşli silahlar açısından üstün olmaları sayesinde Nazilli'deki zeybek idaresini düşürmüşlerdi. Nazilli savaşının kazanılması, Bozdoğan, Yenipazar, Köşk ve Sultanhisar kasabalarının da teslim olmasını beraberinde getirmişti.[88] Ulaklar aracılığıyla gelişmelerden an be an haberdar olan Tavaslı Osman Ağa, birliklerinin kazandığı başarılardan sonra İzmir İhtisap Nazırı'na yazdığı mektupta, Güzelhisar'a doğru ilerlediklerini ve yol güzergâhındaki yüzlerce zeybeği öldürdüklerini, ayrıca yakın zamanda diğer mütesellimlerle birleşerek "ser-eşkıya Kel

86 HAT, 466-22825-C-1 Fî 19 C. sene [1]245.
87 HAT, 466-22825-C-1 Fî 19 C. Sene [1]245.; HAT, 466-22828-B-1
88 HAT, 466-22828-B-1

Mehmed"i ele geçireceklerini bildirmişti.[89] Ayrıca Atçalı yakalanana kadar az bile olsa rehavet göstermeyeceklerini, fakir olsun, zengin olsun herkesin can-mal teminatının sağlanacağını ve çok yakında eşkıyanın kökünün kurutulacağını da satırlarına eklemişti.[90]

Aydın sancağının doğu kanadında Tavaslı Osman Ağa kuvvetleri zeybek kıyımı yaparken, Saruhan sancağındaki Yetim Ahmed Ağa'nın ordusu da Turgutlu'ya saldırmıştı. Karaosmanoğlu'nun emriyle sancaktan toplanan beş yüz kadar süvari, buradaki zeybek idaresini düşürmek için tüm güçleriyle mücadele etmişler, ancak oldukça zorlanmışlardı. İki ay önce komutanları Çakmakoğlu Şecereli ile sancaklarını bu kazaya diken zeybekler, ahaliden de aldıkları destekle mütesellim askerlerine büyük kayıplar verdirmişlerdi. Yerli halkın bu bölgede zeybeklere büyük destek vermesinin en önemli nedeni, Saruhan sancağında Karaosmanoğlu ailesine karşı duyulan nefretti.[91] Bu nedenle Turgutlu savaşı, Nazilli'dekinden çok daha kanlı geçmişti. Ancak Karaosmanoğulları'na karşı hissettikleri olumsuz duygular, isyancıların savaşı kazanmalarına yetmemiş, yaklaşık iki saat kadar süren çarpışmanın ardından Turgutlu'daki zeybek garnizonu neredeyse tamamen yok edilmişti. Yazışmalarda "Turgudlu Kasabası'na

89 HAT, 466-22825-C-1 Fî 19 C. Sene [1]245

90 "Güzelhisar'da varınca yüz doksan ve Yenipazar ve Köşk ve Sultanhisarı namân kazâlarda olan zeybek eşkıyâsının ne tarik ile mümkün olur ise sarf-ı mâ-hasal-ı kudret edip me mûrîn-i sâire ile havali-i Güzelhisar'da birleşip inşaallahu te'âlâ yümn-i teveccüh-i âsafileriyle Güzelhisar'da olan ser-eşkıyâ Kel Mehmed'in derdest ve mahall-i mezkûrun tathîrine dâmen-der-meyân gayret olunmakda ser-mû (kıl kadar, pek az şey) rehâvete mesâğ gösterilmeyeceği..." HAT, 466-22825-C-1 Fî 19 C. Sene [1]245.; HAT, 466-22828-B-1 Fî 19 C. Sene [1]245.

91 Halkın ayan ailelerine karşı duyduğu nefreti Akdağ şöyle açıklamaktadır: "Bir köye biçilen salma o yerin ileri gelenlerinden ayan seçilmiş olanına bildiriliyor ve o da öteki arkadaşları ile her hanenin hangi kategoride olduğunu ayrı ayrı belirledikten sonra salmanın baş, orta ve ayak evlere bölüşümünü yapıyor ve toplamaya başlıyordu. Salmaları toplama halk yönünden görevlerinin en önemlisi olan ayan seçilmiş kişilerin hükümet ya da vali ve öteki bir makamın istediği vergiye kendileri içinde bir miktar ilave yaptıkları geniş şikâyetlerden anlaşılmıştır. Hükümet zaman zaman padişahın yayınlattığı 'adalet fermanlarında' bu yolsuzluğu şiddetle eleştirdi ise de önüne geçemedi. Ayanın bu biçimde vergi tahsildarlığı görevini kötüye kullanarak zamanında ehli örfün yaptığı gibi fakir fukarayı soymakla bulunduğunu öncelikle hükümete karşı eşkıya kılığında mücadele açan leventleşmiş halkın bu kerede ayan ve eşrafa saldırır olduklarını hatta kimi yerlerde köylülerin kitle halinde ayaklandıklarını, kamunun kinini kazanmış kişileri, isterse ayan ve eşraftan olsun pek insafsız işkencelerle öldürdüklerini görüyoruz. Önceleri soyguncu ehli örfe karşı tertiplenen bu türden olaylar 18. yüzyılda kadıları ve özellikle ayanları hedef alır olmuştu. Pek çok örneğinden ikisinin burada kayıt olması, ayan devrinin genel karakterlerini belirtmeye yetecektir." Akdağ, *Osmanlı Tarihinde...*, s. 60.

girmiş olan zeybekân eşkıyâsı"[92] olarak isimlendirilen isyancılardan çok azı Aydın'a, merkez karargâha kaçıp kurtulmayı başarabilmişti.

Ölülerin tespitinin ve güvenliğin sağlanmasının hemen ardından ivedi bir cezalandırma safhası başlamış ve sağ olarak teslim alınan zeybeklerden on sekizi Yetim Ahmed Ağa tarafından idam cezasına çarptırılmıştı. Tutsak zeybeklerden altısı asılarak geriye kalan on ikisi kafaları kesilerek öldürülmüş, içlerinde yerli halkın da yer aldığı otuz kişi ise yaftalanarak teşhir edildikten sonra, yargılanmak üzere İstanbul'a gönderilmişti.[93] Ardından kasabanın çevresindeki derbentlerde saklanan firari zeybekler tespit edilmiş ve üzerlerine gönderilen askerlerle bu alanlar da güven altına alınmıştı.[94] Bölgede yakalanan pek çok zeybek boğazlanmış ve böylelikle direnmeye devam eden isyancılar üzerinde korku temelli bir etki yaratılmak istenmişti.[95] Yine, baskınlar sonrası, "on dokuz nefer eşkıyâ bu defa Aydın havalisinden tutulmuş ve hayyen (diri, canlı olarak) müstahık oldukları meydan-ı mezellete (hakirlik; alçaklık, itibarsızlık) gönderilmiş," yani idam edilerek rapordaki ifadeyle "layığını bulmuştu."[96]

Atçalı Kel Mehmed isyanını bastırmak için görevlendirilen mütesellimler, eşkıyayla mücadele sırasında idam veya işkence gibi bedeni cezalar dışında farklı yöntemler de denemişlerdi. Saruhan mütesellimi Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa'nın raporundan anladığımız üzere bu kısa süreli savaşlar sırasında ilginç bir yol denenmişti. Karaosmanoğlu, zeybek birliklerinin pek çoğunun firar etmesinden cesaret alarak, bundan sonraki durumun zayiat vermeden çözülebileceğini düşünmüştü. Zira mütesellim saldırılarından zaten yılmış olan zeybek grupları telkin yoluy-

92 HAT, 497-24412-1,

93 HAT, 497-24412-1, 5 Ocak 1830'da Turgutlu'ya gelen Keppel, yargılama safhasından şu cümlelerle bahsetmektedir: "Birkaç hafta önce Zeybeklerin Aydın'a yerleştiklerini Kel Mehmed'in buraya bir garnizon gönderdiğini işittik. Karaosmanoğlu kasabayı ondan aldı. Eşkıyadan 18'ini yakaladı. 6'sını astı geri kalan 12 kişinin de kafalarını uçurttu. 30 kişi de kasabanın dışında yaftalandı ve İstanbul'a gönderildi." Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 90.

94 "Mukaddime-i iş'ârından müstefâd (anlaşılmış) olduğu üzere mukaddemce Turgudlu Kasabası'ndan firâr etmiş olan melâ'în-i eşkıyâ kasaba-i mezkûre civarında olan derbendde tahassun etmişler ise de derhâl üzerlerine asker sevkiyle oradan dahi firâr etdirmiş olduğunu ve esnâ-yı muharebede elegeçip idam eylediği eşkıyanın bir kıt'a defteriyle ruûs-ı maktû'aların göndermiş idüğünü" HAT, 497_24412_1

95 "eşkıyâ-yı merkum kasabaya dahi geldiklerinden bi'l-icab muharebe olunup kasabadan ve civarında olan derbendden çıkarılmış ve birazı idam olunmuşdu." HAT, 714-34076-C-1

96 HAT, 466/22819-1

la ikna edilip, dağıtılabilirdi. Hacı Mehmed Ağa, bu amaç doğrultusunda önce eşkıyaların saklandıkları yerleri tespit ettirmiş, sonra da içlerine "casus ve söz anlar âdemler" göndermişti. Gönderilen adamlar, abartılı anlatımlarla zeybeklerin gözünü korkutmaya ve isyandan vazgeçirmeye çalışmışlar, ancak başarısız olmuşlardı. Zeybekler söylenenlere aldırış etmek veya teslim olmak bir yana, üzerine bir de Salihli ve Sart kazalarına saldırmışlardı. Bunun üzerine Hacı Mehmed Ağa, meselenin ancak şiddet yoluyla çözülebileceğine kanaat getirmiş ve Bayındır'a yönelttiği yeğeni Yetim Ahmed Ağa'ya bir haberci gönderip, belirlediği noktalardaki tüm zeybekleri dağıtmasını emretmişti.[97] Yetim Ahmed Ağa, haberi alır almaz, süratli bir şekilde saldırıya geçmiş ve süvarileriyle yaptığı baskınlarda, kaçmayıp civar yerleşimlere sığınmayı tercih eden pek çok zeybeği kılıçtan geçirmişti. İhbar sonucu yakalananlardan on beşini ise idam ettirmişti. Sonrasında da "...zeybekân basdırılmış ve çoğu firâr edip on beş neferi tutulmuş olduğundan idam olunarak"[98] diye devam eden raporla birlikte kesik başları teşhir edilmek üzere ulaklarla merkeze göndermişti. Böylelikle Turgutlu sonrası Bayındır, Tire, Ödemiş, Birgi, Salihli ve Sart ardı ardına zeybek hâkimiyetinden kurtarılmıştı.[99]

Süvari ve piyadeleriyle önü alınmaz bir şekilde ilerleyen Yetim Ahmed Ağa, nihayet Büklü köyünde Hacı İlyas Ağa kuvvetleriyle birleşmişti. Mütesellim ordularının hızlı hareket etmelerinin en önemli nedeni Hacı Mehmed Ağa'nın ifadeleriyle "Aydın Sancağı'nda âlem-efrâz-ı bağy ve tuğyân olan zeybek eşkıyâsının şu kış basmaksızın tard ve def'"[100] etmekti. Bu amaç doğrultusunda üç ayrı koldan ilerleyen mütesellim kuvvetleri,

97 "Eşkıyâ-yı merkûmun bidâyet-i tuğyanlarından beri önlerine gelip muharebe eder bulunmadığından kasaba ve derbend muharebelerinden içlerine havf düşerek hüsn-i suretle def' olunur mütalaasıyla içlerine casus ve söz anlar âdemler gönderilip habere müterakkıb iken eşkıyâ-yı merkûm şekâvetlerini ısrar ederek livâ-i mezkûrda vâki' Salihli ve Sart kazâlarına dahi girmiş olduklarından külliyetlü süvari ve piyade asâkir istishâbıyla (yanına alma) Bayındır tarafına gönderilmiş olan yeğen-i çâkerî Yetim Ağa kullarına derhal haber gönderilip kazâeyn-i mezkûreynde olan zeybekân basdırılmış ve çoğu firâr edip on beş neferi tutulmuş olduğundan idam olunarak ser-i maktû'ları nihâde-i seng-i mezellet olmak üzere irsâl kılınacağı..." HAT, 714-34076-C-1

98 HAT, 714-34076-C-1

99 Hacı Mehmed Ağa'nın durumu bildirdiği mektubu şöyledir: "külliyetlü asâkir ile Aydın Sancağı'na gönderilmiş olan yeğen-i çâkerleri Yetim Ahmed Ağa kulları Bayındır Kazâsı'nı almış ve Tire Kazâsı'nı dahi alıp ileriye varacağını bâ-tahrîrât cânib-i çâkerîye bildirmiş olmağla" HAT, 709-33967-1-1

100 HAT, 466-22829-C-1

başta belirlenen saldırı planı dâhilinde zeybekleri kıskaca alıyorlar ve teker teker kasabaları ele geçirerek Aydın içlerine doğru ilerliyorlardı. Zeybek birlikleri kasabaları savunmaya çalışıyorlardı ancak gerek sayı olarak gerekse silah ve mühimmat açısından mütesellim askerleriyle baş edemiyorlardı. Üstelik sayıları ölümlerin yanı sıra firarlar yüzünden oldukça azalmıştı. Bunda isyandan erken çekilenlerin affedileceği konusundaki taahhüdün yanı sıra İbrahim Paşa'nın dağ toplarından ve tam teçhizatlı askerlerden oluşan ordusunun propagandasının çok iyi yapılması da etkiliydi. Uygulanan psikolojik harp yöntemi başarılı olmuş ve isyancılar üzerinde bir korku yaratılmıştı. Elbette söylentilerin yanı sıra zeybek idaresindeki yerleşimlerin tamamının mütesellimler tarafından geri alınması ve girilen kazalarda yaşanan zeybek kıyımlarının da etkisi büyüktü. Nitekim henüz mütesellim orduları Güzelhisar'a ilerlemeden önce bile, öncesinde bahsi geçtiği üzere resmi yazışmalarda "erbab-ı fitne"[101] olarak isimlendirilen zeybek ordusunda büyük bir dağılma baş göstermişti. Kalanların ise pek çoğu savaşta öldürülmüş veya yakalanıp idam edilmişti. Neticede birkaç günlük bir sürede sancağın pek çok kasaba ve kazası zeybeklerden geri alınmış, en zorlu çarpışmalar ise birkaç saat içerisinde sona ermişti. Bu şartlarda sancaklardaki zeybek direnişi de kısa zamanda kırılmış ve 20 Aralık 1829 tarihinde Yetim Ahmed Ağa ve Hacı İlyas Ağa'nın birleşik kuvvetleri Aydın'a girmişti. Tavaslı Osman Ağa kuvvetleri de Denizli'ye giden güzergâhı kontrol altında tutmaktaydı. Ancak işin ilginç yanı küçük kasabalarda dahi canla başla zeybek direnciyle karşılaşan mütesellimler, Güzelhisar'a, yani Atçalı'nın karargâhını kurup sancağı yönettiği yere oldukça rahat bir şekilde girmişlerdi. Zira isyanın lideri olan Atçalı dahi, casusları aracılığıyla an be an kayıplardan haberdar olmuş ve işin gideceği yeri hesaba katarak, çevresi sarılmadan önce Aydın Güzelhisar'ı terk etmişti. Tire'ye yaklaştığı sıralarda Atçalı ve adamlarının kaçtığını haber alan İbrahim Paşa ve Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa, mütesellimlerden üç gün sonra gösterişli bir şekilde isyancılardan arındırılan sancak merkezine ulaşmışlardı.[102] Sancaklar geri alınmıştı, ancak yeterli değildi. Sıra zeybek avındaydı.

101 "zaman-ı adâlet-iktirân-ı şâhânede bazı âlem-efrâz-ı bağy ve tuğyân olan erbab-ı fitne ve şekâvet mücerred kuvve-i" HAT, 466/22819-1
102 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 87.

Zeybek Takibi

Atçalı Kel Mehmed, İbrahim Paşa'nın ve mütesellimlerin yaklaşan ordularıyla baş edemeyeceği öngörüsünde bulunmuş ve 16 Aralık 1829 Perşembe gecesi saat dokuz civarında, yanında kalan birkaç yüz zeybeğiyle birlikte Güzehisar'dan kaçmıştı.[103] Olayın detaylarını ilerleyen günlerde ele geçirilecek olan Atçalı'nın kayınbabası Şerif Hüseyin'in sorgu tutanağından öğrenmekteyiz. Şerif Hüseyin'in iddiasına göre Atçalı, kızıyla nikâhlandıktan sonra dahi kendisine asla tam anlamıyla güvenmemişti. Kızını tehdit zoruyla vermesi nedeniyle de daima "intikam almak isteyebilir," "bilgi taşıyabilir" endişesi taşımış ve kayınbabasının yanından ayrılmasına engel olmuştu. Şerif Hüseyin, damadından Atça'da bıraktığı hayvan ve eşyalarına sahip çıkmak bahanesiyle, ailesini de yanına alıp gitmek için defalarca izin istemiş, ancak her defasında reddedilmişti. Hatta son defasında ısrardan bunalan Atçalı, kendisini "seni bir bıçak urup idam ederim" diyerek ölümle tehdit dahi etmişti. O da korkup, bir daha bu gerekçeyle izin istememiş, ancak mütesellim ordularının Güzelhisar'a yaklaştığı günlerde"kayınvalideniz pek keyifsiz imiş," diyerek karısının hastalığını öne sürüp, evini görmek istediğini söyleyerek talebini son defa yinelemişti. Atçalı'da "git lakin yine gel" diyerek sonunda izin vermiş, ancak karısını kendi yanından ayırmamıştı. Bu olaydan sadece dört gün sonra ise, üzerine yaklaşan ordular nedeniyle Atçalı'nın sancaktan firarı söz konusu olmuştu. Önce, öğle vakti karısını bir arabayla Atça'ya babasının yanına yollayan Atçalı, akşama doğru birkaç yüz zeybeğiyle kendi gelmişti. O gece voyvoda vekilinin konağında kalmış ve sabah erkenden Şerif Hüseyin'in yanına gelip "işte emanetin yani kızını sana verdim ben gidiyorum" demişti. Şerif Hüseyin, damadına "ol dahi ben ne kızımı ve ne seni isterim" demiş, ancak Atçalı'nın üzerine yürüyüp "idam ederim herif seni" diye tehdit etmesi üzerine çaresiz kalmıştı.[104] Karısını, babasının yanına teslim eden Atçalı, sonrasında yanındaki zeybeklerle birlikte köyden uzaklaşmıştı.

103 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 92. Atçalı, bazı belgelere göre savaştan vazgeçip gece 9'da bazı belgelere göre ise saat 6'da firar etmişti. "Güzelhisar'da tahassun eylediği mahalden saat altı sularında firâr edip doğru kendi karyesine varıp haremini bırakıp gavgaya gider gibi cevablarıyla firâr ederek" HAT, 466-22827-C-1,; HAT, 466-22829-1

104 HAT, 466/22823-D-1 Fî 15 B. Sene [12]45

Atçalı'nın, uğradığı hezimet sonrası önünde üç seçenek kalmıştı. Ya teslim olacak ve büyük ihtimalle işkenceli bir ölüm sonrası teşhir edilecek, ya elinde kalan bir avuç sadık adamla intihar saldırısı gerçekleştirecek ya da tekrar güç toplayana ve şartlar onun için elverişli olana dek izini kaybettirecekti. Kendisi, tecrübeli bir eşkıya olarak en makul olan son seçeneği uygun görmüş ve tekrar saldırmaya hazır olana dek beklemeye karar vermişti. Ancak izini kolaylıkla kaybettirmesi için maiyetini de dağıtması gerekiyordu. Zira böyle bir kalabalık, binlerce asker peşindeyken oldukça dikkat çekerdi. Ayrıca kış ayıydı ve bu kadar zeybekle dağlarda uzun süre kalmak; barınma, saklanma ve iaşe sorunlarını da beraberinde getirirdi. Dolayısıyla Atçalı, tekrar toplanacakları zaman konusunda kavilleştikten sonra adamlarıyla yolunu geçici olarak ayırmıştı. Ancak on kadar güvenilir zeybeğini yanında tutmuş ve yakalanmamak için oldukça hızlı at sürerek Aydın sınırlarından dışarı çıkmıştı.[105] Atçalı kendisini güven altına almak için sancağın dışında saklanmayı daha uygun görmüştü. Zira kendisinin suretini oralarda gören bilen yoktu. Dolayısıyla daha rahat hareket edebilir ve kolaylıkla saklanabilirdi. Ancak bu amaçla Eşme yoluna düşen Atçalı'nın hesaba katmadığı bir durum vardı. Firar ettiğini Tire'ye yaklaşırken öğrenen İbrahim Paşa'nın, kendisinin peşini bırakmaya niyeti yoktu.

İbrahim Paşa, 19 Aralık 1829 tarihinde saraya sunduğu bir raporda kazaları ele geçirip bu yerleşimleri "levs-i (pislik, mundarlık, kir) eşkıyânın vücûdlarından tathîr"[106] kıldığını bildirmişti. Önüne çıkan tüm zeybek müfrezelerini büyük bir acımasızlıkla yok eden bu güçlü ordu, sonunda Güzelhisar'a varmıştı. Ancak İbrahim Paşa'nın, kazaların zapt edilmesi kadar önem verdiği bir başka husus da Atçalı Kel Mehmed'in ve diğer elebaşların yakalanmasıydı. Sancak merkezi zapt edilmiş, yüzlerce kesik zeybek kellesi meydanlarda teşhir edilmiş ve bölgede direnecek bir kuvvet kalmamış olsa da Atçalı'nın yok edilmemesinin yeni sorunlara yol açacağının farkındaydı. Bu nedenle paşa, Tire'deyken, zeybeklerin kaçışını Yetim Ahmed Ağa ve İlyas Ağa'dan haber alır almaz vakit kaybetmeden askerlerinin bir kısmını ayırıp firari eşkıyaların

105 HAT, 466-22829-1

106 "...kazâları zedelenmemeksizin zabt ve teshîr (ele geçirme, elde etme) ve levs-i (pislik, mundarlık, kir) eşkıyânın vücûdlarından tathîr kılınarak cümle fukarâ ve zu afâ da avât-ı mülûkaneye devam ve ibtidâr üzere..." HAT, 466-22829-1

takibine çıkarmıştı. Tecrübeli bir vezir olan İbrahim Paşa, ayrıca Atçalı'nın firar ihtimalini düşünerek, çok önceden civardaki sancakların en küçük idarecilerine dek emirnameler göndermişti. Ardı ardına özel ulaklarla çıkarılan bu mektuplarda, casuslardan ve tutsaklardan öğrenildiği kadarıyla Atçalı'nın eşkâli detaylıca anlatılmış, her birinin tedbirli davranması gerektiğinin altı çizilerek yolları ve geçitleri kapatarak kontrol noktaları oluşturmaları emredilmişti.[107] Ayrıca sorgulama amacıyla zeybeklerin mutlaka canlı ele geçirilmeleri istenmiş, takiplerde rehavet gösterecek olanların sorumlu tutulacağı da eklenmişti. Paşanın bu detaylı önlem politikası işe yaramıştı.

Firarı sonrası Atçalı hakkındaki ilk bilgi 27 Aralık 1829 tarihinde Uşak voyvodası Kapıcıbaşı Hacı Ömer Ağa'dan gelmişti. İbrahim Paşa'nın uyarı mektubu gönderdiği idarecilerden olan bu voyvoda, paşaya Atçalı'nın az sayıda atlı adamıyla Eşme kazası üzerinden Uşak'a girdiğini haber vermişti. Tanınmamak için kıyafet değiştirip kafasına bir kukuleta geçiren Atçalı,[108] adamlarıyla birlikte Yörük köylerinin yolunu tutmuş ve Kayapınar'a varmıştı. Zaten tetikte bekleyen Eşme voyvodası Ahmed Ağa, Atçalı'nın on kadar adamıyla Uşak sınırına girdiğini haber alır almaz derhal askerlerini toplayıp silahlandırmış ve Hacı Ömer Ağa'nın kardeşi Mustafa Ağa'dan da yardım istemişti. Devamında civar köylere haberciler gönderip hazır olmalarını emretmiş, uyarılarda bulunmuş ve yaklaşık elli süvariyle eşkıya takibine çıkmıştı. Ancak görüldükleri ve gidebilecekleri her yer aranmasına rağmen firari eşkıyaların izi bulunamamıştı. Çünkü bir zeybek refleksiyle tedbirli davranıp bölgeden hızla uzaklaşan Atçalı, peşinde onlarca silahlı adam olduğu sırada Şeyhlü[109] kazasının Çivril köyüne

107 Teke ve Hamid sancakları mutasarrıfı İbrahim Paşa'nın zeybek takibi için gönderdiği tembihnamelere, kaza sorumlularından ardı ardına olumlu cevaplar gelmiştir: "firâr ve perişan olan zeybek haşeratından kazamız civarlarına gelmesi olur ise fermûde-i seniyye üzere amel ve hareket olunup cümlemiz Devlet-i Aliyye bendesi olup emr u fermânına mutî' ve kâffe-i matlûbât-ı seniyye-i cihandârîyeyi edâya ve bundan böyle eşkıyâ olanları dahi lede't-tahkik elevermeğe cümlemiz müteahhid olduklarımızda bir kıt'a ilâm ediver deyu ilhâh ve iltimâs etmeleriyle ol ki vâki'u'l-hâl bi'l-iltimâs pâye-i serîr-i saltanat-ı a'lâya arz u ilam olundu" cümlesinden de anlaşılacağı üzere mütesellim ve ağalar zeybeklerin tamamen ortadan kaldırılacağı konusunda kendilerine büyük güven duyuyordu. Sultanhisar ma'a Atça gelen mektup için; HAT, 466-22827-F-1; Arpaz ma'a Amasya'dan gelen mektup için; HAT, 466-22827-G-1, Balyanbolu'dan gelen mektup için; HAT, 466-22827-H-1
108 "...tebdîl-i câme ve heyet ederek kukuleta giymiş..." HAT, 466-22826-B-1
109 Işıklı, Çivril, Denizli.

geçmişti. Burada, kendisine hükümet tarafından görevlendirilmiş memur süsü veren Atçalı, köylülere orada daha önceden ölmüş olan Eşkıya Osman adındaki bir adama ait kulelerin harap halde olduğu ve o yüzden yıkılması için memur olarak gönderildiğini söylemişti.[110] Esasında Atçalı ve adamlarının esas amacı, şöhretini önceden duydukları bu kulelere sığınmaktı. Zira kuleler, herhangi bir saldırı durumunda demir kapıları ve tırmanmaya elverişsiz pencereleri nedeniyle çatışmaya uygun yapılardı ve Atçalı ani bir baskın ihtimaline karşı, en azından bir süre buraya yerleşmek istemişti. Ancak bir sorunla karşılaşmıştı. Yıkmak için geldiklerini söyledikleri bu kuleler, daha önce bölgenin mütesellimi tarafından zaten yıktırılmıştı. Bu nedenle ahaliden bazıları şaşkınlıkla baktıkları bu yabancılara "kule-i mezkûrları mütesellim ağa külliyen hedm etdirdi"[111] demişlerdi. Atlarıyla son sürat kazaya giriş yapan bu silahlı adamların görevlendirilmiş olduklarını söylemelerine rağmen bu durumu bilmemeleri üzerine şüpheler iyice artmıştı. Nihayetinde kendilerine verilen tarifin de yardımıyla, Uşak ve Eşme voyvodalarının adamlarından Şeyhlü voyvoda vekili Arif Ağa ve yanındaki birkaç askeri bunların kaçak zeybekler olduğunu anlamışlardı. Arif Ağa'nın oldukça gür bir sesle adamlarına; "bunlar fermanlıdır ve Keloğlan'dır urun" demesi üzerine zeybekler, hızla atlarına binerek kaçmayı başarabilmişlerdi.[112] Ancak yaşanan arbede esnasında Atçalı'nın iki zeybeğiyle bir miktar cephanesi ve koşum takımı gibi eşyaları Ağa'nın adamlarının eline geçmişti.[113] Tutsak zeybekleri bağlayıp, firarileri takibe çıkan Arif Ağa ve adamları ise geriye eli boş dönmüşlerdi. Peşindeki müfrezeyi atlatmayı başaran Atçalı, yol boyunca durmadan at sürmüş, ancak Yaka Dağı civarında kendisini hazır bekleyen askerlerle karşılaşmıştı. Burada girdiği ufak bir

110 "Kütahya mütesellliminin ser-asker paşa kullarına meb'ûs şukkasıdır. Atçalı Kel Mehmed nâm şaki Çivril karyesine gelip maktul Osman'ın kuleleri hedmine mübaşirim deyu inandırmak sevdalarında olmuş ise de kule-i mezkûrları mütesellim ağa külliyen hedm etdirdi deyu cevab vermişler ve fi'l-hakika maktulün ceddinden mevrûs olan kulelerinin hâli üzere ibkâ olunmasını bir vechile çâkeriniz tensib göremediğinden merkûm şakî-i bed-fi'âlin karye-i mezkûra vürûdundan çend (birkaç) rûz evvelce mahsus âdem tayiniyle bütün bütün hedm etdirilmiş idüğü ifadesi ma'razında arîza-i çâkerî terkîmine ictisâr kılındı. İnşaallahu te'âlâ muhât-ı ilm-i âlem-ârâ-yı veliyyü'n-ni'amîleri buyruldukda ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emr efendimizindir." Fî 9 Receb sene [1]245. HAT, 466-22826-A-1

111 HAT, 466-22826-A-1

112 HAT, 466-22826-1; HAT, 466-22826-B-1; HAT, 466-22827-C-1.

113 HAT, 466-22826-B-1

çatışma sonrası bunların da elinden de kurtulmayı başarmış ve atlarından inip yaya olarak dağ yolunu tutarak, gece karanlığında adamlarıyla birlikte izini kaybettirmişti.[114] Ancak bu ikinci karşılaşma sırasında kendilerine rehberlik yapması için tutsak alınan Rum bir genç askerler tarafından ele geçirilmişti.[115] Emin Ağa tarafından voyvoda konağında yapılan sorgusunda Atçalı'nın tütün çubuklarını hazırlayan uşağı olduğu öğrenilen genç, ifade tutanağında, "üstünde başında doğru düzgün elbise ve silah olmayan ve Atçalı tarafından zorla alıkonulan bir gayrimüslim"[116] olarak betimlenmişti. Uşak voyvodası Ömer Ağa'nın bizzat yaptığı sorguda oldukça ilginç bilgilere ulaşılmıştı. İfade tutanağına göre Atçalı'nın Eşme kazasında Başçavuşoğlu Mehmed adında bir akrabası vardı. Kendisi bu adama önceden bir haberci yollamış ve yardım talebinde bulunmuştu. Başçavuşoğlu Mehmed de, kendisine söylendiği üzere Yörükkedi köyüne sîm-kârî piştov, bıçak ve tüfek gibi silahların yanı sıra kaçış esnasında işe yarayacak eşyalar bırakmıştı. Atçalı, bunları almak için Yörük köyüne yönelmiş, hatta bu sırada ilginç bir hamle de yapmıştı. Kendisinin peşine düşen Eşme voyvodasına, köylülerden birini gönderip para teklif etmiş ve karşılığında kendisini koruyup saklamasını istemişti. Ancak voyvoda bu teklifi hemen reddedilmiş ve sorgu metnine göre "Ahmed Ağa kulları ketm etmeğe cesaret edemeyip âdemleriyle süvar olarak sahte taharrîsine çıkmış"tı.[117] Rum genç, Atçalı'nın Aydın'a geri dönme planlarının olduğunu, ama şimdilik güç toplayana dek Konya taraflarında "delil"lerle birleşmeyi düşündüğünü de cümlelerine eklemişti.[118] Kendisinin bu son beyanı oldukça ciddiye alınmış ve tedirginlik yaratmıştı. Zira levend teşkilatının kaldırılması sonrası onun yerine getirilen tüfekçi delil'ler, tıpkı selefleri gibi kapısız kaldıkları zaman, buldukları her fırsatta nahiyeleri, kazaları ve köyleri basıyorlar, amansız bir şekilde yağma yapıyorlardı.[119] Dolayısıyla Atçalı Kel Mehmed gibi ünlü ve tehlikeli

114 HAT, 466-22827-D-1
115 HAT, 466-22826-B-1
116 HAT, 466-22827-D-1
117 HAT, 466-22827-D-1
118 HAT, 466-22826-B-1
119 1829 yılındaki Osmanlı- Rus Harbi'nin hemen ardından disiplinsiz tavırları nedeniyle delillerin kaldırılmasına karar verilmişti. Bunun üzerine pek çok delil, başıboş gezmeye ve eşkıyalık etmeye başlamıştı. Cezar, *Osmanlı Tarihinde...*, s.176.

bir ismin, bu eşkıya gruplarıyla birlik olması büyük sorunlara yol açabilirdi. Alınan son istihbaratın ardından Uşak - Konya arası tüm yol ve geçitler kapatılmış, ayrıca plan değiştirip geri dönme ihtimaline karşı Kütahya ve Karesi mütesellimleri ile Eşme, Şeyhlü ve Çal kazalarının yanı sıra Denizli, Burdur ve Isparta'nın voyvodaları da Atçalı konusunda uyarılmıştı.

Gelişmelerden sürekli haberdar olan Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa Atçalı'nın takibi sırasında askerlerinden seçkin bir müfrezeyi takip için göndermiş ve durum hakkında ayrıntılı bir rapor yazmıştı. Karaosmanoğlu, Atçalı'nın Aydın'da sığınabileceği ve saklanabileceği herhangi bir yerin olmadığını, ancak yine de tedbiri elden bırakmadıklarını bildirmişti. Sonrasında dört bir yana salınan casusların ve askerlerin edindiği bilgiye göre Atçalı, Karahisar-ı Sahib (Afyon) ve Emirdağ taraflarına yönelmiş, ayrıca Konya havalisinde bulunan delil'lerle ortak hareket etmek için de hamle yapmıştı. Bu yüzden Karaosmanoğlu, ismi geçen bölgelerdeki ve Aydın sancağındaki her evin gerekirse tek tek aranmasının lüzumunu belirterek firari eşkıyalar konusundaki hassasiyetini göstermişti. Son olarak tedbiri sıkı tutan mütesellim, Karaman valisine, Karahisar-ı Sahib (Afyon) mütesellimine ve hatta Adana taraflarına firar etme ihtimalinin olması nedeniyle bölge idarecilerine uyarı içeren mektuplar göndermişti.[120] Gönderilen mektuplarda en çok altı çizilen mesele, eşkıya yuvalarının ortadan kaldırılması ve mümkünse isyana katılmış olan zeybeklerin öldürülmeden sağ olarak ele geçirilip İstanbul'a yollanmasıydı.[121] Bu kadar geniş bir alana yayılan tedbirler sonuçlarını kısa zamanda vermişti. 4 Ocak 1830 tarihli belgede Kütahya mütesellimi Halil Kamilî, İstanbul'daki serasker paşaya bir mektup göndermiş ve İbrahim Paşa'nın kendisini uyarması sonrası "Aydın tarafında suret-i isyanı tebeyyün etmiş olan Atçalı kel Mehmed nam şakînin kahr u tedmîri (yok etme, mahvetme, tepeleme) için"[122] başlayan takip sonucu zeybeklerin izini bulduğunu bildirmişti. Sancağın dört bir yanında eşkıya avına çıkan askerler sonunda Çivril'de bulundukları haberini almışlar ve bölgeye yönelmişlerdi. Alınan ihbar doğruydu. Zeybekler Baklan kazasının Çivril mahallesinde görülmüştü. Ancak bahsi geçen grup Atçalı ve adamları değildi. Atçalı'nın, sancağı

120 HAT, 466/22819-1.
121 HAT, 466-22826-1; HAT, 466-22827-A-1 Fî 7 B. sene [1]245.
122 HAT, 466-22826-B-1.

terk etmesinin ardından, Kütahya sancağına gelen bölükbaşılarından Yörük Ahmed'di. O da, Atçalı ile aynı bölgeye denk gelmiş ve sığınacak yer aramaya başlamıştı. Henüz üç ay önce emrindeki yüzlerce adamla Bayındır'ı zapt eden bu zeybek komutanı, şimdi kılık değiştirip canını kurtarma derdine düşmüştü. Yanındaki sekiz zeybeğiyle dolaşırken Çivril yakınlarında, mütesellim askerleri karşısına çıkmış, karşılıklı ateşle başlayan çatışma sırasında tecrübeli eşkıya, adamlarıyla birlikte kaçmayı başarmıştı. Ancak, "muhârebe iki nefer avenesiyle erkek kıyâfetinde bir nefer köyünde avrat bırakdırılmış." ifadesinden anladığımız üzere Yörük Ahmed'in maiyetinden iki zeybek ve erkek kıyafeti giydirilmiş bir kadın ele geçirilmişti.[123] Kaçanların peşine takılan askerler, yanlarına kendilerine tabi olan delil'leri de almışlar ve büyük bir takibe başlamışlar, ancak sonuç alamamışlardı. Neticede öncesinde yakalanan iki zeybek ve tütüncü Rum gençle bu çatışmada esir edilenler bağlanıp, sorgulanmak üzere yola çıkarılmışlardı.

Atçalı veya bölükbaşılarından Yörük Ahmed kıl payı kaçırılmıştı ancak takip kolları, birkaç gün sonra çok önemli bir gelişmeye imza atmıştı. Aydın mütesellimi İlyaszade İlyas Ağa'nın oğlu olan Mehmed Ağa, babasının ani ölümü üzerine kaymakamlık görevine layık görülmüş ve ilk icraatı da eşkıya takibine çıkmak olmuştu.[124] Aydın ve Sığla kaymakamı İlyaszade Mehmed Ağa'nın 11 Ocak 1830 tarihli bir mektubundan öğrendiğimiz üzere, Atçalı'nın kurmaylarından Çakmakoğlu Mehmed'in izi bulunmuştu. İlyaszade Mehmed Ağa, adamlarından İbrahim'i kır kolcusu olarak görevlendirip, yanlarına bol miktarda asker ekleyerek, firari zeybek takibi için Tire'ye göndermişti. Yapılan araştırmalar sırasında Tire kazasının Güme dağı eteklerinde sarp bir alanda Çakmakoğlu Mehmed ve zeybekleriyle karşılaşan askerler derhal ateşe başlamışlardı. Neticede kısa bir çatışmanın ardından tüm zeybekler öldürülmüştü. Kendisinden, "sergerde-i (elebaşı) eşkıyâ olan Kel Mehmed'in asıl fitne-kârı ve her mevâdda iğfâl ve ol derece ma'reke-i nâyire-câyâ esbâb ve Tire ve Bayındır

123 HAT, 466-22826-B-1 Fî 9 Receb sene [1]245

124 "Arzuhâl-ı abd-i direm-hırideleridir ki bâ-irâde-i âlî idaresi muhavvel-i uhde-i âcizânesi buyrulan müteveffâ pederim Hacı İlyas Ağa kullarının bi-emri'llâhi te'âlâ irtihâl-i dâr-ı bekâsıyla ittifâk-ârâ-yı vücûh-i ahali bâ-mürâsele-i şer'iyye şimdilik Aydın Sancağı'nın umûr-ı idâresi bu kullarına kâimmakâm tensîb görülmekle livâ-i mezbûrda ser-zede-i zuhur etmiş olan zeybek eşkıyasının haklarında sünûh (akla, hatıra gelme) buyrulan irâde-i kât'a-i hazret-i cihân-penâhî icrâ olunmak imtisâlinde o makulelerden firâr etmişlerinin arkalarından bir kat dahi muktedir âdemler gönderilerek.." HAT, 640_31513_1

ve Ödemiş ve Birgi ve havalisinde mümâsil kazâhâya dahl [ü] ta'arruz ve îsâl-i (ulaştırılma) rahne ve çend (birkaç) rûz tasarruf ve ol gûne hasârâta cesâret eden Çakmakoğlu Mehmed nâm şakî"[125] cümleleriyle bahsedilen bu ünlü zeybeğin başı, vurulup öldürüldükten sonra kesilmiş ve "Çakmakoğlu bundan akdem ele geçip ser-i maktû'u gönderilmişdi."[126] cümlesinde açık olduğu üzere teşhir edilmek üzere yola çıkarılmıştı. Bu başarının ardından Çakmakoğlu'nun kardeşi Şecereli'nin de aynı bölgede olabileceği ihtimali üzerine durulmuş ve "Keloğlan'ın asıl pâdaşları (ayakdaş) olan Çakmakoğluyla ortanca karındaşı Şecereli nam şakînin ele gelmeleri fariza-i hâliyeden olduğu..."[127] görüşüne binaen de Tire dağlarında takibe geçilmişti. Ancak Saruhan sancağının altı üstüne getirilse de bu zeybek komutanının izine rastlanılmamıştı.[128]

Kurmayları avlana dursun, Atçalı Kel Mehmed'in Aydın, Denizli, Kütahya ve Uşak kazalarında haftalarca yaşadığı kovalamaca pek çok yazışmaya konu olmuştu. Kendisi iki defa, mutlak yakalanma tehlikesini sezgileri ve yetenekleri sayesinde ustalıkta atlatmış, bu başarısı II. Mahmud'un dahi dikkatini çekmişti. Olayları, gönderilen raporlardan öğrenen sultan, söz konusu takip süreci konusunda hayretini saklayamamış ve kendisine ulaştırılan bir telhisin üzerine "merkum habisin besbelli henüz eceli gelmemiş, danesin devşiriyor, kariben belasını bulur İnşaallah..."[129] cümlelerini yazmıştı.

Atçalı Kel Mehmed sürek avından zorlukla da olsa canını kurtarabilmiş ve yaklaşık beş ay boyunca izini kaybettirerek gözden kaybolmayı başarabilmişti. Ancak Aydın'da kalanların veya kaçış yolunda yakalananların pek çoğu onun kadar şanslı değildi.

Yargılama Safhası

Sancaklardaki zeybek idaresinin düşmesinin ardından, bahsi geçtiği üzere uzun bir takip süreci başlamıştı. Ancak eşkıyalardan arındırılan yerler-

125 HAT, 640-31513-1.; HAT, 466/22819-1
126 HAT, 466/22819-1
127 HAT, 466/22819-1
128 Karaosmanoğlu durumu; "şu Şecereli mel'ûnun dahi ele alınması için Tire dağlarına iki kol olarak adamlar çıkarılmağla hazret-i Allah'ın lütuf ve ihsânı ve rızâsı yoluna fedâ-yı mal ve can eylediğim veli-nimet-i âlem veli-nimet-i bî-minnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerinin âsâr-ı teveccühât-ı şâhâneleri inşallah inşaallahu bu dahi ele geçip artık eşkıyâdan şu kaldı diyecek olmayacağı"satırlarlarıyla özetlemişti. HAT, 466/22819-1
129 HAT, 466-22826-1

de güvenlik sağlandıktan sonra halledilmesi gereken önemli bir mesele daha vardı. Atçalı'nın ele geçirilmesi için büyük gayret gösteren İbrahim Paşa, çatışmalarda canını kurtarmayı başarabilmiş olanları unutmamıştı. İsyanın bastırılması ve Atçalı'nın askeri gücünün neredeyse yok edilmesi önemliydi elbette, ancak yönetim geleneği açısından isyana fiilen katılanlarla yardım ve yataklık edenlerin de ibretlik bir surette cezalandırılmaları gerekiyordu. Zira kitlelere hissettirilecek korku, bir sonraki asayişsizliğin önüne geçebilir, aksi durum ise zafiyet olarak algılanıp daha büyük sorunlara yol açabilirdi.

Mütesellim ordularının Aydın'a girişi sonrası ilk olarak Aydın naibi Şakir Efendi'ye, kapsamlı bir soruşturma açılması konusunda talimat verilmişti. Böylelikle sert bir surette işleyecek olan yargılama safhası başlamıştı. Aldığı emir doğrultusunda Şakir Efendi'nin emriyle askerler önce Güzelhisar'a dağılmışlar ve hemen hemen bütün evleri tek tek aramışlardı. Gün içerisinde, kaçak zeybeklerden kalan pek çok değerli eşya ortaya çıkmıştı. İlk olarak Atçalı'nın geride bıraktığı on bir tüfeğe, çok sayıda değerli kürke, kumaşa, halıya ve on dört yük devesine el konulmuştu.[130] Bu ganimetler derhal zapta geçmiş, devamında Atçalı'ya yataklık yaptığı tespit edilen kişiler, sürüklenerek meydana götürülüp bağlanmış, malları müsadere edilmişti. Söz konusu aşamada zeybeklerin ellerindeki malları zorla aldığını, dolayısıyla müsadere mallarının kendilerine ait olduğunu söyleyen ve mağdur olduğunu beyan eden bir takım eşraf çıksa da, İbrahim Paşa'nın kapısından elleri boş dönmüşlerdi. Zira paşa, bu çetrefilli konuyu saraya danışmış ve aldığı cevap sonrasında müsadere edilen tüm değerli eşyalar emriyle kaydedilip devlet hazinesine aktarılmıştı.[131]

Müsaderenin ardından sıra firari durumdayken yakalanan zeybeklerin cezalandırılmasına gelmişti. Bu aşamada, civar mütesellimlerinin

130 Ele geçirilen ayni malların listesi için; HAT, 466/22823-E-1, HAT, 507-24934-A-1, HAT, 466/22823-G-1. Yük devesi için yazılan tahrir şöyledir: "Der-i devlet-i mekîne arz-ı dâ'î-i kemîneleridir ki Aydın Sancağı kazâlarını istila eden ser-eşkıyâ Atçalı Kel Mehmed yaveri-i tevfîk-i inâyet-i Bârî (yaratan, yaratıcı) ve kuvvet-i kudsiye-i cenâb-ı hazret-i hilâfet-penâhî üzere mâh-ı Cumâde'l-âhir'in yirmi birinci penc-şenbih [21 C 1245] gecesi leylen Güzelhisar'dan firâr eyledikde medine-i mezbûrede on dört mehâr şütürânı [yük devesi] kalmış olmağla şütürân-ı (deve) mezbûrûn hâlâ Teke ve Hamid sancakları mutasarrıfı devletli İbrahim Paşa hazretlerine marifet-i şer'le teslim olunduğu ol ki vâki'u'l-hâl bi'l-iltimâs pâye-i serîr-i a'lâya arz u ilam olundu." HAT, 466/22823-F-1 [21 C 1245]

131 HAT, 466/22823-G-1 Fî 3 B. Sene [1]245.; HAT, 507-24934-A-1

yanı sıra özellikle Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa'nın büyük gayreti görülmüştü. Yöreyi iyi tanıyan Karaosmanoğlu askerleri, gizli geçitlerde ve kaçış yollarında on sekiz zeybeği yakalamış ve mütesellimlerinin huzuruna getirmişlerdi. II. Mahmud'un ifadesiyle, ele geçen bu "on sekiz neferin cümlesi idama müstahık habisler," Ramazan ayına girilmiş olması nedeniyle öldürülmemişler, ancak amele sayısının azalmış olması nedeniyle bayramdan sonra idam edilmek üzere tersanede küreğe mahkûm edilmişlerdi.[132] Aydın'dan gönderilen on altı eşkıya yatağı da, başta güçlü kuvvetli olmaları hasebiyle gemi personeli olarak yazılmak istense de sonrasında bu durum uygun görülmemiş ve II. Mahmud'un emriyle Tersane-i Amire'de ayaklarında pranga takılı bir şekilde burgucu amelesi olarak çalıştırılmaya başlanmışlardı.[133] Bunun dışında eşkıyaya yataklık yaptıkları gerekçesiyle peyderpey gönderilen onlarca kişi de aynı akıbete uğramıştı. Ancak, tüm mahkûmlar için sadece hürriyeti kısıtlamakla yetinilmemiş ve gerek küreğe çarptırılanların, gerekse Ramazan ayının bitimi sonrası kafası kesilecek olanların tersanedeki zorlu görevlerinin yanı sıra

132 Sultana yargılamalar konusunda yazılan rapor şu cümleleri içermekteydi: "...Tomrukda mahbûs olan sâlifü'z-zikr on sekiz nefer eşkıyâ dahi her ne kadar müstahıkk-ı te'dîb ve gûş-mâl (kulak bükme, yola getirme) iseler de el-hâletü hâzihî (şimdiye kadar) Tersâne-i Âmirelerinde amelenin kıllet (azlık) ve lüzumu derkâr olduğuna binaen mücerred eyyâm-ı mübârekeye ve velâdet-i hümâyûnları meserretine (sevinç, şenlik) hürmeten haklarında muamele-i âhar icrâsında sarf-ı nazar olunarak fakat kayd-ı ebedî ile küreğe vaz' olunmaları hususu..." HAT, 466/22819-1. II Mahmud'un iradesi ise şöyleydi: "Aydın havalisinden tutulup bâ-defter şöhretleriyle mütesellim-i mûmâ-ileyhin göndermiş olduğu on sekiz neferin cümlesi idama müstahık habisler ise de bunların içlerinde pek eşni'aları dahi isimleri bâlâlarına verilen şerhden müstefâd (anlaşılmış) olmağla bu makuleleri ihtisâb nâzırı marifetiyle ayrılıp bade'l-kayd birer mahalde siyâset olunmak üzere yine tomrukda tevkif mâadaları kayd-i ebedî ile küreğe vaz' olunması için Tersâne-i Âmireme gönderilsin..." HAT, 466/22819-1

133 "Aydın mütesellimi kullarının sûy-i senâverîye (birini övene ait) olan bir kıt'a tahrîrâtıyla maktul (vurulmuş,öldürülmüş) Kel Mehmed nâm şakî avenelerine (yardakçı) ittibâ' (uyan) etmiş bulunanlardan on altı nefer genç ve tüvânâ (kuvvetli) ve harb ü darba muktedir makulesi bulunduklarından te'dîb ve terbiye muamelatına müstahık olmuşlar ise de haklarında ne vechile muâmele-i seniyye şâyân buyrulması re'ye havale olunduğu beyânıyla merkûmları göndermiş olmağla merkûmların asakir-i mürettebeye (tayin edilmiş, gemi personeli) yazılması suretini meal-i tahrîrâtı îmâ eder ise de pek de câiz görünmediğinden merkûmları emâneten Tersâne-i Âmire'ye habse gönderilmiş ise de el-hâletü hâzihi (şimdiye kadar) Tersâne-i Âmire'de burgucu amelesinin eşedd-i lüzumu derkâr olduğundan bu makulelerin asâkir-i mürettebe silkine (mesleğine) yazılmakdan ise gerek işbu on altı neferin ve gerek bundan evvelce bu makule gelmiş bulunanların ayaklarında demir ve üzerlerinde üstadları bulunarak Tersâne-i Âmire'de burguculuk hidmet-i lazımesinde istihdâmları tahsis buyrulması muvafık-ı irâde-i veliyyü'n-ni'amî buyrulur ise ol bâbda iktizâ eden fermân-ı âlîleri ısdârıyla Tersâne-i Âmire tarafına emir ve tenbîh buyrulması menut-ı re'y-i sâmî idüğü ifadesiyle arîza-i senâverî tahrîrine ibtidâr olundu, efendim." HAT, 466/22816-2

tomruk cezasına çarptırılmalarına karar verilmişti. "Tomruk," Babıâli'deki işkencehane ve hapishaneye verilen isimdi. Hapishanenin kendisine tomruk denildiği gibi, başları dışarıda kalacak şekilde çapı yaklaşık elli santim olduğu için zar zor sığabilecekleri bir mekanizmaya sokulup kilitlenme usulü de aynı şekilde isimlendiriliyordu. Özellikle eşkıyalara ve yataklarına uygulanan bu cezanın esas amacı, sorgulama sırasında çektirilecek acı sayesinde itirafı sağlamak ve kolaylıkla bilgi almaktı. Nitekim istenilen bilgi verilmediği takdirde hareketsiz bir şekilde ıstıraplı bir ölüme neden olan bu ceza, Atçalı soruşturmasında neredeyse her sorgulama ve tutuklamada kullanılmıştı.[134]

Takibi sırasında kendisinden sık sık, "Aydın Sancağı'nda izhar-ı şekâvet eden sefih-hîz (zevk ve eğlenceye düşkün) Kel Mehmed nâm iblis"[135] diye bahsedilen Atçalı, detayları verildiği üzere Batı Anadolu'daki her sancakta büyük bir titizlikle aranırken, "Şakî-i merkûm her ne kadar Aydın'dan firâr etmiş ise de merkûmun ve avenesiyle hâli üzere bırakılması kat'an câiz olmadığından gerek kendisinin ve gerek matlûb buyrulan kâtibi ile avenesinin elegetirilmesine bi'l-ittifâk ikdâm ve gayret etmeleri için müşâr ve mûmâ-ileyhimâya tahrîr,"[136] şeklinde devam eden sultan iradesinden anladığımız üzere, bölükbaşıları ve yoldaşlarının yanı sıra, "kâtip" olarak

134 "Siyasî suç yüklenen kişilere işkence de yapılsa, boğdurulsa da, bu olay saray duvarlarının ardında kalırken, günümüzde İstanbul Valiliği'nin tam karşısında, bir dönem jandarmaya ait olan bina âdi suçlarda 'işkencehane' olarak kullanıldı. 'Tomruk Dairesi' resmiyette 'emniyet müdürlüğü,' yani çavuşbaşılığa bağlı (sonradan Deavi Nezareti oldu, yani Adliye Bakanlığı) nezarethaneye verilen addı. Suçlular buraya getirildiklerinde, ayakları üzerine çeşitli boylarda sekiz-on delik açılmış tomruklardan, baldır uzunluğuna uyan birinin içine sokulur ve kilitlenirdi. Dairede, baş dışarıda kalmak üzere, vücudun bütünüyle içine sokulduğu tomruklar da vardı. 'Tomruk Dairesi' kapatıldığında, resmi binaların bahçe kapılarının arkasına dayanak olarak konulan tomruklar üç-dört metre uzunluğunda, 50 cm çapında kütüklerdi. Suçlular itirafta bulunmaları hâlinde konuldukları cendereden kurtulabilir, aksi hâlde ölünceye kadar tomruğa takılı kalırlardı. İtirafçılar zindana gönderilirdi. Subaşılığa bağlı zindanlar, o dönemde asesbaşılık denilen gardiyan teşkilatı tarafından muhafaza edilirdi. Tomruk cezası eskiden beri uygulandığı hâlde, Tomruk Ağalığı'nın Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra ihdas edildiği biliniyor. Muhzır Ağalılığı denilen kurum 1825'te resmen Tomruk Ağalığı adını aldı. İşkence merkezinde tek yöntemin 'tomruğa kilitlemek' olduğu söylenemez elbette. Bu dairede işkencenin her türlüsünün yapıldığı su götürmez. Özellikle sanık sayısı fazlalaştığında, 'tomruk boşaltma' amacıyla işkencelerin yoğunlaşıp şiddetlendiğine şüphe yoktu. Tomruk Ağası'nın yardımcılarına bağlı olarak yapılan işkencenin türüne göre görevlendirilmiş kişiler vardı. Genelde 'solaklar' falakacı, 'kapı kahyaları' tomruk muhafızıydılar." Avni Özgürel, "Osmanlı'da Cezalandırma," *Geçmiş Zaman Olur ki - Radikal*, 15 Aralık 2002.

135 HAT, 466/22819-1

136 HAT, 466-22827-1 HAT, 466-22829-1

isimlendirilen danışmanları da göz ardı edilmemişti. Bu noktada isyanın anatomisini değerlendirirken, tüm bu organizasyonda katkısı olanları da değerlendirmek faydalı olacaktır.

Emrine itaat edilen, kendisine güvenilen ve idam cezasına çarptırılacak eylemler yapmak pahasına arkasından gidilen bir isyancı lideri olmak için cesaret, zekâ, sabır ve silahşorluk gibi temel vasıfların yanı sıra muhakkak iyi bir siyaset erbabı da olmak gerekir. Zaten can pazarı olarak tabir edilen dağlarda onca rakip çeteye ve takip koluna karşı tuzağa düşmeden hayatta kalmanın tek yolu da budur. Bu bağlamda her ne kadar dönemin padişahı II. Mahmud, Atçalı Kel Mehmed'i "öyle cin fikirli habislerden olmayıp kabaca mel'un bir herif"[137] olarak nitelese de, kendisinin, bu görüşün aksine ince oyunlara aklı eren bir zeybek olduğu ortadadır. Bu yeteneklerini de isyanın en başından itibaren aldığı doğru kararlarla ortaya koymuştur. Ancak askeri başarılarının dışında kendisinin okuma-yazma bilmez bir kişi olduğu düşünüldüğünde tüm bu teşkilatlı sistemin ve idaresi altına aldığı yerleşimlere gönderdiği emirnamelerin kendi marifetiyle ortaya çıkmadığı muhakkaktır. Somut bir örnek verecek olursak, isyan bölgelerini dolaşan Keppel'in, Atçalı ve zeybekleri hakkında değindiği bir ayrıntı oldukça ilginçtir:

> ...Serbest ticaretin, tarımın korunmasını, daha iyi kanunlar yapılmasını ve daha çok eşit vergiler konulmasını istediler. Türklerin manasını hemen hiç bilmedikleri meseleler hakkında konuşmaları fikri, bana o kadar tuhaf geldi ki, asileri ziyaret etmek için bende büyük bir arzu uyandı...[138]

Yukarıdaki alıntıyı değerlendirecek olursak, bahsi geçen iktisadi önlemlerin ve önerilerin; köy kökenli, eğitimsiz bir zeybek reisinin zihninden türediğini düşünmek şüphesiz fazla iyimserlik olur. Üç ay gibi bir süre için, ahaliyi bu derece memnun etmiş bir idari mekanizmanın beyin takımında "mürekkep yalamış" diye tabir edilen, çelebi sınıfından şahısların olduğu ortadadır. Aynı mantık doğrultusunda düşünen İbrahim

137 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 59.
138 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 74.

Paşa'nın soruşturmanın bu safhasıyla ilgili eline geçen ilk isim Nazilli naibi Kör Müezzinzade Mustafa Kamil Efendi olmuştu. Kendisi, isyanın en başında, Kuyucak'ın zaptı sonrası Atçalı'yı Nazilli'ye davet eden ve kasabayı teslim eden kişiydi. Üstelik bununla da kalmamış ve Atçalı firar edene dek onun yanında yer alarak, baş danışmanlığıyla kadılığını yapmıştı. Paşanın adamları tarafından firar etmek üzereyken yakalanan naip, ilk ifadesinde öldürülme korkusuyla Atçalı'ya hizmet ettiğini ve hiçbir suçu olmadığını beyan etmişti. Sorgusunu bizzat, kendisinden; "Atçalı Kel Mehmed nâm cebînin (korkak, yüreksiz; alçak) ibtidâ-yı zuhur-ı fesada irâe-i tarik ve cabîs-i merkûm eydine bast-ı kudûm-i nekbet-nümûn refîk-i şakîki olan nüvvâbdan hâlâ Nazilli Kazâsı Naibi Kör Müezzinzâde Mustafa Kamil Efendi nam hayin,"[139] cümleleriyle bahseden İbrahim Paşa yapmıştı. Paşanın iddialarına göre naip; eşkıyayı mektup yoluyla Nazilli'ye davet etmiş ve orada bulunan Aydın ihtisap müdürünün kardeşini zeybeklere katlettirmişti. Devamında da öldürülen bu adamın eşyalarını ve paralarını gasp etmişti. Tüm bunların dışında halkın malına, vergi kisvesiyle el koydurmuş, kendine ayırdığı paylarla kişisel bir servet elde etmişti. Toplanılan bu vergilerin arttırılması için de Atçalı'yı kışkırtmış ve yine paşanın ifadeleriyle, "habîs Kel Mehmed Aydın Güzelhisarı'nda olduğu müddet îş ü işret ederek etraf fukarâ-yı acezeden hums hissesi namıyla fukarâyı duçâr-ı hasârât ve ihtisâb kâtibinde demdehr deyu bin beş yüz kuruş cebren almış."[140]

Devlet hazinesine gönderilecek hisse diyerek fakirlerden zorla topladığı paranın yanı sıra ihtisap kâtibinin 1.500 kuruşuna da el koymuştu. Bu ağır suçlamalardan görüldüğü üzere eşkıyayı kışkırtan, ahaliyi fesada iten ve gasplar konusunda onları yönlendiren kişi olarak naip sorumlu tutulmuştu. Paşa raporunda işlediği bu suçlar dolayısıyla kendisine yakışır bir ceza verilmesi gerekliliğini ilave etmişti. Neticede naip, yakalandığı ilk andan itibaren sürekli masum olduğuna dair ifade vermesine ve tüm suçlamaları inkâr edip yalvarmasına rağmen inandırıcı olmamıştı. Nitekim 19. yüzyıl vakanüvislerinden Ahmed Lütfi Efendi de, ünlü eseri *Tarih-i Lüt-*

139 HAT, 466/22823-A-1 Fî 3 B. Sene [1]245.[mühür]
140 HAT, 466/22823-A-1 Fî 3 B. Sene [1]245.[mühür]

fi'de isyanın müsebbiplerinden biri olarak kendisini göstermiş ve eserinin "Zuhur-ı Keloğlan" başlıklı bölümünde, "püsküllü bela" olarak nitelendirdiği Atçalı Kel Mehmed'i ve naibi şu cümlelerle tanıtmıştı:

> Aydın tarafında Adalar kasabası ahâlisinden Keleş Mehmed nâm kimesne o aralık memâlike neşr olunan adâlet fermanlarından birini eline alıp pâdişâhın fukarâya ta'addî olunmasına rızâsı yokdur diyerek halkı başına cem' ile ol havâlîye püsküllü belâ olmuş idi. Cem'iyyeti uygunsuzluğu fenâlaşmaya başlayıp mevkib-i hümâyûn Ramî'de iken Ramazan'da Eyyûb Cami'-i şerifinde esnâ-yı va'z u tedrîsde yeni esvâba dahl-i azîm ve lâbisine tekfîri sebebiyle nefy olunmuş olan Boşnak müderris Mustafa Efendi dahi Keleş'in yanına gitmiş olduğu mesmû' olmuşdur.[141]

Bahsi geçen olay, Bosna doğumlu Kör Müezzinzâde Mustafa Kamil Efendi'nin Aydın sancağına gelmeden önceki bir eylemiyle alakalıdır. Kendisi, İstanbul'daki Eyüp Camii'nde bir vaaz vermiş ve burada sultanın eylemlerini eleştirme cüretinde bulunmuştu. Hutbesinin içeriği II. Mahmud dönemi kıyafet reformu üzerineydi. Naip, sultanın emriyle devlet dairelerinde sarık ve cübbenin yasaklanmasının; fes, pantolon ve ceketin ise zorunlu hale getirilmesinin dini açıdan sakıncalarından bahsetmiş, bunun "Frenk özentiliği" olduğundan dem vurmuş ve söz konusu yeniliğe karşı çıkmak gerektiğini söyleyerek halkı bir nevi galeyana getirmişti. Normal şartlarda yaptığının karşılığı idam iken, tanınmış bir âlim olan babasına duyulan hürmet nedeniyle öldürülmemiş ve sultanın emriyle Aydın sancağına sürgün edilmişti. Dolayısıyla sorgulama aşamasında, sultana duyduğu öfke ve intikam hissi nedeniyle böyle bir isyana dâhil olabileceği ihtimali hep göz önünde tutulmuştu. Kaldı ki bizzat II. Mahmud, kendisi hakkındaki olumsuz fikirlerini şu cümlelerle belirtmişti:

> ...Şu Nazilli naibi denilen Kör Müezzinzâde meşhur Nişancı Câmii müezzininin oğludur bu habîs burda iken dahi tek durur makule-

141 Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed...*, s. 442.

den değil idi tarikden hakk olunarak ibreten li's-sâirîn cezâsı tertib olunsun hususât-ı saire dahi sürhde beyân olunduğu vechile icrâ kılınsın.[142]

II. Mahmud'u bu denli öfkeli cümleler yazmaya iten neden, şüphesiz naibe ikinci bir şans vermiş olmasındandı. Özellikle dört sene önceki "Vaka-i Hayriye" adı verilen yeniçeri kıyımı düşünüldüğünde, bu sultanın eylemlerinde pek de görmeye alıştığımız bir durum değildi. Ancak bu defa affetmemiş ve emri doğrultusunda; naibin, önce ismi kadılık defterinden silinmiş, sonra da tüm serveti müsadere edilmişti.[143] Hemen ardından kendisinden "Aydın Sancağı'nda âlem-efrâz-ı şekâvet olan Kel Mehmed-i habisle yek-dil olan Nazilli Kazâsı Nâibi Mustafa Kamil Efendi"[144] diye bahseden Saruhan mütesellimi Hacı Mehmed Ağa'nın emriyle Aydın'da boğularak idam edilmişti.[145] II. Mahmud, bu ölüm haberini "naip cezâ-yı lâyıkını bulmuş"[146] cümlesiyle değerlendirmiş ve geriye kalanların da hak ettikleri cezaya çarptırılmalarını emretmişti.

Naip Mustafa Kamil Efendi'nin derdesti ve infazı sonrası, mütesellim askerlerinin bir diğer önemli başarısı, Atçalı Kel Mehmed'in en yakınlarından sayılan danışmanı Başkâtip İbrahim Efendi'nin yakalanması olmuştu. Aslen Harputlu olan başkâtip, isyandan yaklaşık on altı sene önce Aydın'a gelmiş ve evlenerek buraya yerleşmişti.[147] Öncesinde aldığı eğitim gereği Aydın mütesellimlerinin kâtipliğini yapmış ve geçimini böyle sağlamıştı. Kısa zamanda görev yaptığı idari yetkililerin güvenilir adamlarından biri olmuş, hatta zeybek isyanı sırasında, Atçalı'nın ordusuna karşı mütesellim Haşim Ağa'nın kuvvetlerine dahi katılmıştı. Ancak Haşim Ağa'nın yenilgiye uğrayıp Güzelhisar'a geri çekilmesi sonrası derhal konağına kapanmış ve çatışmalar bitene dek evinde saklanmıştı. Haşim Ağa'nın firarı sonrasında

142 HAT, 466/22823-1
143 HAT, 466/22823-1
144 HAT, 507-24934-A-1
145 Saruhan mütesellimi Karaosmanoğlu'nun ihtisap nazırı Mustafa Efendi'ye gönderdiği mektupta, emir doğrultusunda naibin idamını gerçekleştirdiğini "tarih-i arizadan bir gün akdem ihnâkan (boğma) idam ve izâle kılınarak sürat-i tenfîz-i emr u irâde-i şâhâneye ber-muktezâ-yı vâcibe-i zimmet sarf-ı mâhasal-i miknet kılındığı" cümleleriyle bildirmişti. HAT, 507-24934-A- 1
146 HAT, 507-24934-1
147 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 67.

zeybekler sancak merkezini zapt edince evinden çıkmamış, beklemeye başlamıştı. İlk hengâmenin atlatılmasının ardından, kendisinin methini duyan Atçalı, kâtibin bulunması için emir vermiş ve İbrahim Efendi, evini basan zeybekler tarafından yaka paça huzuruna getirilmişti. Kâtibin ifadesinden anladığımız üzere Atçalı, saklanmasına kızmış ve "niçin ihtifâ (saklanma, gizlenme) etdin alimallahu te'âlâ senin başını koparırım ve bundan böyle iktiza eden tahrîrâtımı yaz"[148] demişti. Böylelikle bu tarihten, zeybek idaresi sona erene dek, kendisi Atçalı'nın yanından ayrılmamıştı.

Kâtibin hizmetine girmesi Atçalı için büyük önem taşımaktaydı. Nitekim yine İbrahim Efendi'nin beyanına göre Atçalı'nın Güzelhisar'a gelmeden önce belli başlı bir yazıcısı yoktu. Daha önce yapılacak yazışmalarla ve gelen davet mektuplarıyla, çevresindeki okuma-yazma bilen adamlar ilgileniyor, ancak bunu hakkıyla yapamıyorlardı.[149] Hele sancaklar ele geçirildikten sonra, zeybek komutanlarına gönderilen emirnamelerin sıklığı düşünülürse İbrahim Efendi, kendisinin oldukça işine yaramıştı. Atçalı'nın bu sır kâtibinin, isyanın bütün bilgilerine vâkıf olduğunu düşünen II. Mahmud da, yardım ve yataklık yapanların isimlerine ulaşılması için İbrahim Efendi'nin mutlaka canlı olarak yakalanması gerektiğini düşünüyordu. Bunun önemini de "...Şu habis Kel'in yanında olan kâtibi Allah vere, bir tarafga savuşmayub olaydı, bu habisde bu fesada dair çok malumat vardır..."[150] cümlesiyle dile getirmişti. Sultanın özel olarak önemini belirttiği bu isim doğrultusunda, İbrahim Paşa'nın yakalama listesinin başlarında yer alan kâtibin bulunması için sancaklara pek çok adam gönderilmiş ve neticede kendisi kaçmaya çalışırken Alaşehir'de yakalanmıştı.[151] Süklüm püklüm paşanın huzuruna getirildikten sonra ilk sorgulaması yapılmış ve zaman kaybetmeden tutuklanarak İstanbul'a gönderilmişti.

İbrahim Efendi, tıpkı naip gibi, ilk sorgusunda kendisini "âciz olarak can korkusuyla ne vechile yaz demiş ise ol vechile dediği gibi yazdım" [152] diyerek savunmuştu. Bu iddiasının ispatı içinde soruşturma yapılmasını

148 HAT, 466/22823-D-1 Fi 15 B. Sene [12]45
149 HAT, 466/22823-D-1 Fi 15 B. Sene [12]45
150 HAT, 466/22823-1
151 HAT, 466-22827-1
152 HAT, 466/22823-D-1 Fi 15 B. Sene [12]45

istemişti. Ayrıca kendisinin on altı seneden beri "...taraf-ı Devlet-i Aliyye'den nasb olunan mütesellimlerin hidmet-i kitâbetlerinde olup hazret-i Allah'ı ve peygamberi ve Devlet-i Aliyye'yi bilir ve rızâsını gözedir ehl-i ırz sadır ve mutî bendesi olduğunu..."[153] ifade etmişti. İbrahim Efendi beyanlarında sürekli civar kazalara gönderilen tüm talimatnameleri zorla yazdığını ve Atçalı'ya can korkusuyla hizmet ettiğini söylemişti. Kâtibin, söz konusu yaşam tehlikesinin boyutu konusunda verdiği bir örnek ise gayet ilginçtir. İddiasına göre mütesellim orduları Aydın'a yaklaşırken, Atçalı çekilme kararı almış, ama öncesinde sancağın tüm ileri gelenlerini ve İbrahim Efendi'yi Aydın valilerinin kullandığı özel odaya hapsetmişti. Bu kişileri sıkıca bağladıktan sonra altlarına barut fıçıları yerleştirmiş ve "cümlenizi yakacağım ve gelen mütesellim memleket ve adam bulamasın"[154] demişti. Hatta on beş adet barut kundağını hazırlamış, ancak ordular yaklaştığı için yine kâtibin ifadesiyle, "memleketi yakmak üzere iken İlyaszâde kullarıyla Yetim Ahmed Ağa kulları bir saat mahalle geldikleri Kel Mehmed'in mesmû'u olduğu halde penc-şenbîh gecesi saat dokuzda firar"[155] etmişti. Diğer tutulanlarla beraber kendisi de böylelikle canını zor kurtarabilmişti. Kâtip, sorgunun devamında zeybeklerin elindeyken bir esir gibi olduğunu belirtmiş ve bunun için de bir başka ilginç olaydan bahsetmişti. Kâtibin anlatımına göre, hizmet ettiği günlerde, Atçalı kendisine sürekli haşin davranmıştı. Özellikle mektup yazdırdığında, yazılanları beğenmediği zaman kendisini defalarca darp etmişti. İfade tutanağına göre Atçalı, yazdırdığı mektupları her zaman çevresindekilerden birine sesli olarak okutuyor, eğer söyledikleriyle bir farklılık görürse "siz benim yaz deyu tarif eylediğim mektubları yazmıyorsunuz" diyerek bıçağının tersiyle Kâtip İbrahim Efendi'yi dövüyordu.[156] Buna benzer daha pek çok yakarışa ve mağduriyet dolu cümlelere rağmen, İbrahim Efendi kendini aklayamamıştı. Zira hakkında oldukça ciddi iddialar bulunmaktaydı. Nitekim Atçalı'nın "etraf kazâlarını tahrik ve

153 HAT, 466/22823-I-1
154 HAT, 466/22823-I-1
155 HAT, 466/22823-I-1
156 "Şaki-i merkûm cebren beni evimden getirdip ve etraf kazâlarını tahrik ve ıdlâl için yazdırdığı mektubları gayrılara okutup siz benim yaz deyu tarif eylediğim mektubları yazmıyorsunuz deyu bizleri bıçak arkasıyla darb eyleyip cebr eyler idi deyu" HAT, 466/22823-I-1

ıdlâl için yazdırdığı mektublar"[157] dışında, kâtibe sorulan en önemli konu "Abdülfettah Ağa olayı" olmuştu.

Güzelhisar'ın henüz zeybek idaresi altında olduğu 8 Kasım 1829 tarihinde Atçalı, Milas voyvodası Ömerağazade Abdülfettah Ağa'ya bir tehdit mektubu göndermişti.[158] Müsveddesi İbrahim Efendi'nin yardımcısının koynundan çıkan ve İbrahim Efendi'nin kaleme aldığı öğrenilen mektubun yazılma nedeni, Atçalı'nın malının müsadere edilmesiydi.[159] Atçalı, Efrenc (Fransız) tüccarlar aracılığıyla İzmir'den kurşun satın almış ve sandıkları Menteşe sancağına getirtip Milas iskelesine çıkarttırmıştı. Amacı, İzmir güzergâhının sıkı denetimde olması nedeniyle, deniz yoluyla güvenli bir şekilde nakledilecek cephaneyi iskeleden teslim alıp, karadan hızlı bir şekilde Güzelhisar'a getirtmekti. Ancak önceden tembihli oldukları için zaten dikkatle liman akışını izleyen ve casusları aracılığıyla sevkiyatı haber alan Milas voyvodası Abdülfettah Ağa, adamlarıyla iskeleyi basarak sandıklara el koymuştu.[160] Sonrada kurşunları idari amiri olan Menteşe mütesellimi Tavaslı Osman Ağa'ya, onun oğlu aracılığıyla ulaştırmıştı.[161] Atçalı bu durumu haber alınca epey bir sinirlenmiş ve "Saadetlü meveddetlü biraderim ağa hazretleri" hitabıyla başladığı mektubuna; "...Cenabları herçend hanedanzadelik iddiasında isen de muktezay-ı cibiliyet-i asliyen hasbice olarak denaet ve isaati elden bırakmadığın cümlenin ma'lumu ise de bu defa meczum ve meşhudum olub seg-ı Pazar, alayim-i gayib ve hayalata uzaktan ürüdüğü gibi..." diye devam ederek, Abdülfettah Ağa'yı "uzaktan havlayan köpeklere" benzetmişti. "Alçak" ve "it" gibi hakaretlerin yanı sıra oldukça tehditkâr ve özgüven dolu cümlelerle dolu olan mektupta, Atçalı öncelikle voyvodadan "senin elinde emr-i âlî var mıdır ne sened ile cesaret ediyorsun?" diyerek hesap sormuş, sonra da, "benim için kurşuna müzâyaka yokdur yedi bin kantar ve belki hesâba gelmez bu tarafda kurşun vardır" diyerek bir nevi güç gösterisi yapmıştı. Son olarak da mektubunu; "Hem sen Aydın'a civâr değilsin uzakdan uzağasın vusul-i kâğıdımda mezkûr kurşunu ve bu misillü

157 HAT, 466/22823-İ-1
158 HAT, 466/22823-H-1
159 HAT, 466/22823-H-2
160 HAT, 466/22823-H-1
161 HAT, 466/22823-H-1 *Fî selhi Ca. sene [1]245.*

tüccarın emti'asından destkeşân ve kendi ırz ve vakarında olman için ihtâr olundu"[162] uyarısıyla bitirmişti. Kendisine çok da uzak olmayan bir mesafedeki ünlü bir isyancı liderinden böylesi tehditler alan Abdülfettah Ağa, bu mektubu hemen Tavaslı Osman Ağa'ya göndermiş, Osman Ağa da durumu saraya bildirmişti. Neticede böylesi meşhur bir mektubun müsvettesinin, yardımcısının koynundan çıkması sonrası söz konusu belge, İbrahim Efendi'nin önüne konmuştu. Sorgu tutanağında; "Katib İbrahim kullarına gösterilip bu senin hattın mıdır? deyu suâl olundukda bi'z-zarûr havfen ve kerhen yazdığım mektubdur deyu cevab verdi"[163] şeklinde geçen soru-cevap kısmındaki beyanlar ise sultanı pek tatmin etmemişti. İbrahim Efendi her ne kadar "evet mektubu ben yazdım ama bunu mecburiyetten, korkudan yaptım" minvalinde açıklamalar yapsa da, ortada bir gerçek vardı. Atçalı Kel Mehmed çocukluğunda çobanlık, gençliğinde kır bekçiliği sonrasında da eşkıyalık yapmıştı; okuma - yazma bilmez, tahsili olmayan birisiydi. Bu şartlarda "Kel Mehmed söyledi ben yazdım" diyen İbrahim Efendi'ye mektuptaki edebi ifadeler nedeniyle; "O makûle esâfilden olan zeybeğin işbu mektubda olan muharrer tabirâtı bilmez niçin merkûm Kel Mehmed'in kabaca tabiratını yazmayarak kendi indinden böyle müşevvik-i sâde-dilân olan tabirâtı yazar idin...?"[164] sorusu sorulmuştu. Abdülfettah Ağa'ya yazılan mektup önemli bir delildi. Zira sorgu memurunun da ifade ettiği üzere Atçalı gibi bir zeybeğin böylesi kıvrak cümleler ve söz sanatlarıyla dolu cümleler kuramayacak olması, bahsi geçen kelimeleri İbrahim Efendi'nin kaleme aldığını göstermekteydi. Bu iddia, isyanın örgütlenmesi hususunda İbrahim Efendi'nin de payı olduğu suçlamasının temel dayanağını oluşturuyordu. Nitekim Ahmed Lütfi Efendi, yazılan mektupları ve bunların sorumlularını isim vermeden şu cümlelerle dile getirmekteydi:

> Merkûmun mührü "Keleş Mehmed el-me'mur min indullah" ibaresiyle mahkûk, yanında okuryazar, söz anlar âdemler varmış. İstîlâ etdiği yerlerde aklınca celb-i kulûb-i avam içün benim garazım fukarâyı

162 HAT, 466/22823-H-4; HAT, 466/22823-J-1; HAT, 466/22823-H-1; HAT, 466/22823-H-3 7 C. Sene [1]245
163 HAT, 466/22823-I-1
164 HAT, 466/22823-I-1

sıyânetdir, voyvodaların zulmünden memâliki vilayetdir gibi sözleri münadîler vâsıtasıyla i'lan ederek başına yedi sekiz binden mütecâviz asker biriktirdikden ma'adâ ol vakit devletçe istiskal olunan tavâif-i kadîme-i askeriyenin bakıyyesinin bir tarafdan merkûmun başına tecemmur' edişi hayli telâşı mûcib olmuş...[165]

Görüldüğü üzere, tıpkı naip efendide olduğu gibi tüm bu organizasyonun tatbikinde, Atçalı'dan ziyade yanında bulunan "okuryazar, söz anlar âdemler"in etkili olduğu görüşü oldukça yaygındı. Dolayısıyla eldeki delillere binaen kâtibin kendisini kurtarabilme ihtimali pek yoktu. Kâtip, her ne kadar "cebren yazdırır idi" dese de meselenin sadece mektup kaleme almak olmadığına kanaat getirilmiş ve kendisi danışmanlıkla, hatta elebaşılıkla itham edilmişti. İşlenen suçun cezası idam olsa da kâtip, sultanın emriyle daha sonra tekrar işe yarayabilir ümidiyle hemen idam edilmemiş ve tomruk cezasına çarptırılarak, hapsedilmişti.[166]

Arama listesinde olan ve ele geçirilen bir diğer kâtip, Küçük İbrahim Fehim Efendi'ydi. Kâtip İbrahim Efendi'nin yardımcısı olan Aydın doğumlu bu kişi, medrese eğitimini tamamlamasının ardından uzun süre mahkeme kâtipliği yapmıştı. Tecrübesi arttıktan sonra da -isyandan yaklaşık üç beş sene önce- Aydın mütesellimlerinin kâtipliğine başlamıştı. O da zeybeklerin Güzelhisar'ı ele geçirmesinden sonra Atçalı'nın emrine giren isimlerdendi. Kendi iddiasına göre; Atçalı birlikleri şehre girince firar edecek fırsat bulamamış ve evinde iki gün saklanmıştı. Ancak şehirde yapılan genel taramalar sonucunda izi bulunmuş ve Atçalı kendisini "celb ve cebren ve kahren kitâbet hidmetinde istihdam etmiş"[167] yani zor kullanarak da olsa kâtip olarak hizmetine almıştı. Tıpkı İbrahim Efendi gibi Küçük İbrahim Fehim Efendi de Atçalı'nın ani kaçışı sonrası kendini kurtarmak adına hemen şehri terk etmiş, ancak Alaşehir yolunda yakalanmıştı.[168] İstanbul'daki sorgusunda mektupları can korkusuyla yazdığını, kendisinin "Devlet-i Aliyye'nin duasıyla meşgul sadık ve mutî bendesi" olduğunu ve bunu, eski Güzelhisar

165 Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed...*, s.442
166 HAT, 466/22823-İ-1
167 HAT, 466/22823-D-1 Fî 15 B. Sene [12]45
168 HAT, 466-22827-1

mütesellimi Haşim Ağa'nın kethüdası İsmail Efendi'ye gizlice yolladığı mektupta belirttiğini söylemişti.[169] Tıpkı ustası İbrahim Efendi gibi kendisi de iddialarının araştırılmasını istemiş ve af dilemişti. 29 Aralık 1829 tarihli bir tahrirde İbrahim Paşa'nın kendisinden; "her ne kadar cünhası (küçük kabahat, küçük suç) yoğise de katib-i merkûmun yamağı bulunmuş ve haylice esrarına vâkıf olmuş olan Küçük İbrahim Efendi"[170] diye bahsettiği bu kâtip yamağının beyanları, diğerlerinde olduğu gibi bir işe yaramamış ve o da suçlu bulunarak tomruk cezasına çarptırılmıştı.[171]

1829 yılının Aralık ayı sonlarında birlikte Alaşehir'de yakalanıp, zincirlenerek İstanbul'a gönderilen ve 1830 yılının Ocak ayından Şubat ortalarına dek soruşturmaları süren kâtiplerin, verilen hapis cezası sonrası akıbetleri hakkında bilgi sahibi değiliz.[172] Her ikisi de, belirtildiği üzere Atçalı'ya hizmet etmeye mecbur kaldıklarını defalarca söylemişler ve bu durumda "başkatib ve yamağı İbrahim bendeleri Bâbıâli'de mahbesde oldukları ve takrirleri üzere Kel'in kâğıdlarını yazmışlar ise de cebren ve kahren yazdıkların beyan ve ifadeleri"[173] cümleleriyle raporlara geçmişti. Ancak soruşturma sonrası resmi yazışmalarda kendilerinden "iki nefer kâtibler her ne kadar bizim bunda kabahatimiz yokdur diyorlar ise de te'dibe müstahık oldukları merkûm habîsin sözüyle etrafa yazdıkları evrak-ı hezeyandan ne makule dinsiz oldukları zahire çıkdı bu iki habîs şimdilik mahbesde dursunlar"[174] ifadeleriyle bahsedilmesi, bize sonları hakkında bir fikir verebilir. Kâtiplerin isimlerinin "habis" ve "dinsiz" sıfatları eşliğinde zikredilmesi, onlara karşı duyulan öfkenin yansımasıdır ki, bu da savunmalarının inandırıcı bulunmadığını ve dolayısıyla her ikisinin de gerekli bilgiler alındıktan sonra muhtemelen idam edildiklerini göstermektedir. Ancak bu iki şahsın tutuklu bulunan eşleri, çocukları ve hizmetkârları da halledilmesi gereken bir diğer

169 "...hafiyyen şaki-i merkûmun keyfiyet-i hal-i rediyyesini mütesellim-i sâbık Haşim Ağa'nın kethüdası İsmail Efendi'ye yazmış olduğunu ve kendisi Devlet-i Âliyye'nin duasıyla meşgul sadık ve mutî' bendesi olduğunu ve şakî-i merkûm tarafından kâğıd yazması rıza ve ihtiyârıyla olmayıp bi'z-zarûr can korkusuna mebni olduğunu ve keyfiyet bu vechile olduğuna itimad-ı âlî buyrulmaz ise mahallinden tahkik buyrulmasını takrir eder." HAT, 466/22823-D-1 Fî 15 B. Sene [12]45
170 HAT, 466/22823-1
171 HAT, 507-24934-A-1 Fî 13 Ş. sene [12]45.
172 HAT, 466/22823-1
173 HAT, 507-24934-A-1 Fî 13 Ş. sene [12]45.
174 HAT, 466/22823-1

konuydu. Soruşturma sırasında İbrahim Efendi'nin ve Küçük İbrahim Efendi'nin tüm yakınları Saruhan mütesellimi Hacı Mehmed Ağa'nın emriyle hapsedilmiş, sonra da İstanbul'dan gelecek emir beklenmeye başlamıştı. Mütesellim, 7 Şubat 1830 tarihli raporunda, o sırada hâlâ devam etmekte olan yargılama safhasıyla ilgili detaylı bilgi vermiş ve naibin boğularak öldürüldüğünü, kendi sancağında ele geçirdiği firari zeybekleri Babıâli zindanlarında sorgulanmak üzere yola çıkardığını, Atçalı'nın el konulan on dört yük devesinin İstanbul'a nakli konusunda hazırlıkların devam ettiğini bildirdikten sonra, hapsettiği bu insanların hükmü konusunda bir karar beklediğini ilave etmişti.[175] Ayrıca gözetim altında tuttuğu bu insanların yaptığı araştırma neticesinde suçsuz, günahsız olduklarını da cümlelerine eklemişti. Sonra "... Iyâl ve evlâdlarına icrâ-yı mâ-cerâ-yı merhamet ve mazhar-ı inâyet münâsib olacağı..." ifadeleriyle de bu kişilerin tahliyesini istemişti. Neticede isteği II. Mahmud tarafından makul görülmüş ve "ser-i hümâyûnumuzun sadakası olarak merkûmânın sebilleri tahliye kılınıp" şeklinde devam eden iradeyle, mahkûm kâtiplerin aileleri ve hizmetkârları serbest bırakılmıştı.[176]

Görüldüğü üzere isyanın danışman kadrosu hakkında çok kafa yorulmuş ve şüpheli her isim hakkında itinayla araştırma yapılmıştı. Bu hususta verilecek örneklerden birisi de eski Uşak müftüsü Osman Efendi'dir. Uygunsuz davranışları nedeniyle Uşak'tan Güzelhisar'a sürgün edilen bu eski müftünün soruşturmaya adının karışması ise ilginç bir yoldan olmuştu. Kendisi diğerleri gibi tutuklu listesinde olan isimlerden değildir. Atçalı'nın takibi sırasında Uşak voyvodası Hacı Ömer Ağa, saraya olanlar hakkında detaylı bilgi verirken yakından tanıdığı ve kendisinden "derûnunda fesâd dahi olduğu ortada" diye bahsettiği bu eski din görevlisini kesin bir dille suçlamıştı. Voyvodanın iddiasına dayanağı ise yakalanan tütüncü Rum gencin anlattıkları olmuştu. Yaptığı sorguya göre müftü, Uşak ahalisinin isyana dâhil olması için çaba göstermiş ve fesat çıkarmaya çalışmıştı. Voyvodanın ifadesiyle müftünün; "ol tarafda dahi kendi halinde olmayıp şakî-i mel'ûna kitâbet edip türlü türlü fesâdına irâe eylediği ve hüsn-i haline arz-mahzar tertib edip hâk-i pây-i veliyyü'n-ni'âmânelerine takdim ve

175 Raporun devamında bu istek tekrarlanmıştı. "... Iyâl ve evlâdlarına merhameten salıverilmeleri muvafık-ı irâde-i seniyye-i şâhâneleri buyrulur ise..." HAT, 507-24934-1
176 HAT, 507-24934-1

daima şaki-i merkûmi irâe-i tarîk ve fesâdına mü'eddî olduğu"[177] ortadaydı. Neticede kendisinin tutuklanıp tutuklanmadığı hakkında bir bilgi elimizde bulunmamaktadır. Ancak Atçalı soruşturması sırasında en ufak ihtimalin dahi suçlama için yeterli olduğunu düşünürsek, bulunup cezalandırılmış olma ihtimali yüksektir.

Danışmanların dışında yakalanıp sorguya alınan isimlerden biri de Atçalı'nın kayınbabası Şerif Hüseyin'di. O da iç bölgelere kaçmaya çalışırken yanında Atçalı'nın kendisini koruması için görevlendirdiği birkaç zeybekle birlikte Alaşehir'de yakalanmıştı. Sonra zincirlenip, kâtiplerle birlikte çok sıkı bir gizlilik ve güvenlikle İstanbul'a gönderilmişti.[178] Kısa bir süre tomruk cezasıyla cezalandırılmış, yapılan sorguda Atçalı'nın kızını zorla aldığını ve kendisini sık sık tehdit ettiğini beyan etmişti. Ayrıca sorgulamaları sırasında Atçalı'ya da bol bol hakaret etmişti. "Merkum Kel Mehmed, Hazret-i Allah'ı ve Peygamber'i bilmez meçhulü'n- neseb ve sarhoş hazele makulesinden olduğundan mezbûr Şerif Hüseyin kerimesini vermemiş..."[179] cümlelerinden anlaşılacağı üzere, Şerif Hüseyin, damadına karşı olan bütün nefretini dile getirmiş ve bu tavrı canının kurtulmasını sağlamıştı. Gerek sorgudaki beyanları, gerek isyan sırasında herhangi bir görevinin bulunmaması, gerekse İbrahim Paşa'nın, tahririnde kendisinden; "Kel'in kayınatası Hüseyin'in gerek zikr olunan takririnden ve gerek bazı tahkikatdan anlaşıldığına nazaran hiçbir şeyde medhali olmayıp bî-cürm ve ehl-i ırz gürûhundan olduğu."[180] cümleleriyle bahsetmesi olumlu bir sonuç doğurmuştu. Neticede II. Mahmud'un "...firarî-i habîs Kel'in kayınatası denilen Hüseyin'in hiçbir şeyde medhali olmadığı ve bî-cürm olduğu tebeyyün etmekle fakat merkûmun memleketine gitmek üzere sebili tahliye olunsun..."[181] emri sonrası suçsuz bulunarak serbest bırakılmıştı.

Böylesi büyük bir isyan sonrası kalburüstü isimlerin tutuklanması ve cezalandırması yeterli değildi elbette. İsmini zikrettiğimiz bu bir kaç kişi dışında pek çok tutuklama ve idamlar gerçekleşmişti. II. Mahmud, tüm bu

177 HAT, 466-22827-D-1
178 HAT, 466/22823-1
179 HAT, 466/22823-D-1 Fî 15 B. Sene [12]45
180 HAT, 466/22823-1
181 HAT, 466/22823-1

aşamalarda, suçlanan isimleri tek tek incelemişti. Durumun hassasiyeti nedeniyle Şerif Hüseyin gibi hapis yatıp bir süre eziyet çektikten sonra serbest bırakılan insanlar olmuş, ancak bu konuda çok da aceleci davranılmamıştı. Özellikle suçu olup olmadığı konusunda kararsız kalınan kişilerin salıverilmesinde imtina edilmiştir. Müderris Bosnevi Hasan Efendi hakkındaki irade buna verilebilecek somut örneklerdendir:

> ...bu Güzelhisar'a mukaddema nefy olunan Bosnevî Hasan Efendi'nin nâ-münasib kelam-ı tefevvühüne (münasebetsiz söz söyleme) mütecâsir olduğundan nefy ve tağrîbi (sürgün ve kovma) lazım gelmiş olduğu kayddan bilinmiş ise de zâten ne makule adamdır malûm-ı hümâyûnum olmadığından bi't-tahkik tekrar taraf-ı hümâyûnuma arz olunsun...[182]

Ancak yargılamalar sırasında sultanın hassasiyetini göstermeyenler de olmuştu. Bu isimlerin başında ise soruşturmaların en tepesindeki idareci olan İbrahim Paşa gelmekteydi. Paşa, Güzelhisar naibinin yardım, yataklık ve isyana tahrik gibi suçlar için tespit ettiği isimler sonrası hızlı bir cezalandırma süreci başlatmıştı.[183] Raporda, sancağın önde gelen pek çok ismi "sergerde-i eşkıyâ Atçalı Kel Mehmed ve avenesi" olarak nitelenen isyancıları kışkırttıkları, halkı ihtilale katılma konusunda ikna ettikleri, fitneye neden oldukları ve "...haşerât makulelerini tahrik ve bazı sâde-dilân etrâk-i bî-idrâkı dahi teba'iyet etdirderek livâ-i mezbûr kazalarında olan ehl-i ırz kesânın emvâl ve eşyâsını yağma ve gârât eyledikleri"[184] gerekçesiyle suçlanmıştı. Neticede pek fazla araştırma ihtiyacı duyulmadan aralarında ayan, voyvoda vekili, müftü, hâkim, müderris, tarikat şeyhi, müderris, esnaf gibi farklı meslek dallarından ve statülerden çok sayıda insan, isyana bilfiil katıldıkları ya da yardım-yataklık yaptıkları gerekçesiyle cezalandırılmışlardı.[185] Esasında isyanların ardından bu tarz toplu cezalandırmalar, hatta

182 HAT, 466/22816-2.
183 Güzelhisar naibinin tutuklama sürecini başlatan raporu: HAT, 466_22824_A_1
184 HAT, 466_22824_A_1
185 Soruşturma neticesinde İbrahim Paşa ile Aydın naibi Abdullah Şakir Efendi'ye göre Kel Mehmed'i ayaklanmaya teşvik eden Kuyucaklı dört, Aydınlı sekiz kişidir. Bunlar derhal yakalanmış ve İstanbul'a sevk edilmişlerdi. Atçalı Kel Mehmed isyanını teşvik ettikleri gerekçesiyle tutuklanan kişiler: "Kuyucak

kıyım sayılabilecek idamlar normal karşılanırdı. Ancak bu defaki olayda Karaosmanoğlu faktörü de bulunmaktaydı. Neticede yapılan kulis çalışmaları sonucu tüm bu fevri cezalandırmaların, emri veren paşa nezdinde olumsuz yansımaları olacaktı.

Yargılama Safhasının Neticesi: Aziller ve Atamalar

Atçalı isyanın bastırılmasının ardından bu denli geniş çaplı bir tutuklama politikasının izlenmesi, ibretten ziyade huzursuzluğa neden olmuştu. Şikâyetlerin temelinde soruşturmaların hakkıyla yapılmadığı iddiası yatmaktaydı. Ayrıca bu denli önemli insanların yeterli araştırma yapılmadan apar topar zincirlenmeleri, gördükleri fena muamele ve sonrasında mallarının ellerinden alınması yolsuzluk söylentilerini ayyuka çıkarmıştı. Üstelik şikâyetçilerin Saruhan sancağı mütesellimi Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa gibi bir destekçileri bulunmaktaydı. Karaosmanoğlu, İbrahim Paşa ile Aydın naibinin tutuklamalar için raporlarında gösterdiği delillere itiraz etmişti. Tutuklanan ve İstanbul'a gönderilmek üzere zincirlenen on iki kişi Manisa'ya geldiği zaman, kendisi bunların bir listesini yapmış ve her biri hakkındaki kişisel fikirlerini isimlerinin altına not olarak yazmıştı. Bu adamları savunmasının gerekçesini de kendi beyanına göre İbrahim Paşa'nın haksızlık yapması ve toplum nezdinde oldukça saygı duyulan isimlerin mağdur mağduriyetleri üzerine kurmuştu. Zira söz konusu liste Atçalı'nın Güzelhisar'ı terk etmeden önce, barut fıçılarına oturtup patlatmak istediği kişilerden oluşuyordu. Dolayısıyla bunların Atçalı'nın yardımcısı olma ihtimali yoktu. Geriye kalanların çoğu kendi halinde zararsız ya da dini bütün kişilerdi. Örnek verecek olursak Karaosmanoğlu, Zatizade

Kazasından: Ayan Hacı Ahmedoğlu Mehmed, Voyvoda Vekili Atçalı Hacı Mehmed Ali, Müftü Ali Efendi ve Naibi Mustafa Efendi, Aydın'dan Müderris Hacı Mustafa Efendi, Müderris Hacı Yusuf Efendi, Müderris Hacı Ali Efendi, Müderris Sukuti Efendi, Kadiriye Şeyhi Ahmed Efendi, Mevlevi Şeyhi Hacı Mustafa Dede Efendi, Yenişehir Kethüdası Hacı Ali Ağa, Esnaf Şeyhi Hacı Hafız Efendi. Tire kazasından: Bıçakçıoğlu Hacı Hasan, Mevlütoğlu Hacı Ali, Kel Hasanoğlu Hacı Mehmed, Mehmed Said, Çam Köylü, Pabuşçular Kâhya Ustası Hacı Osman, Alacacılar Kâhya Ustası Caferoğlu İbrahim, Hacı Mehmed, Okumuşoğlu Hacı Mehmed, Sarbanoğlu Hacı Abdullah, Furunlu Hacı Mehmed, Mahalle Ayanı Kara Ahmed, Mahalle Ayanı Yoncakırlı (?), Ulu Cami Ayanı Mustafa, Beyler Mahallesi Ayanı Haliloğlu, Hamamcı Hacı Mustafa, Hacı Alemdar, Mahalle Ayanı Sofu, Debbağ Hacı Kocabaş, Belediyeci Koca İbrahimoğlu Hacı Alemdar, Mermici İsmail, Bazirgan Mehmed, Hancı Arap Hacı Ali, Eski Müftü İsmail Efendi, Tokatlıoğlu Mehmed Efendi." Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 98.

Medresesi müderrisi Hacı Mustafa Efendi için; "Keloğlan mumaileyhi getürdüb hapsedüb hatta barut üzerine oturdup sizi atacağım hakkımda hüsn-i şehadet edin demiş..." notunu eklemişti. Devamında müderris Hacı Ali Efendi için "bu makule ihtiyar ve ulemaya ne veçhile geçiru bakılabilür mü? Doğrusu, gönlünden korkulur, bu dahi baruttan kurtulduğu." Kuyucak Ayanı Mehmed Ağa için "nik ü bedi bilmez kendi halinde bir adam olduğunu mine'l-kadim bildiğimizden hasbeten lillahi taala ifade olundu" ya da Kadiriye Tarikatı şeyhi Ahmed için "bu dahi tarik-i müşarünileyhin postnişinlerinden sahib-i irşad bir zat olduğundan" gibi ifadeler kullanmıştı.[186] Buna benzer daha pek çok isim hakkındaki bu olumlu ve kefalet belirten cümlelerde Karaosmanoğlu'nun ismini zikrettiği kişilerden bu denli emin olmasının nedeni 1827-1833 yılları arasında Aydın'da muhassıllık görevini icra ederken hepsini yakından tanımış ve birlikte iş yapmış olmasıydı. Elbette bu durumda mütesellimin itirazını ve çabasını, yakından tanıdığı insanların mağduriyetlerin giderilmesi adına bir adalet arayışı olarak görebiliriz. Ancak İbrahim Paşa ile kendisinin, Manisa'da karşılaşmalarından itibaren mesafeli olduğunu bilmek ve değerlendirmeyi buna göre yapmak daha faydalı olacaktır. Yüzyılı geçkin süredir bölgede nüfuzlu bir aile olarak at koşturan Karaosmanoğulları'nın, İbrahim Paşa gibi dışarıdan gelen bir bürokratın emrine girmesi sonucu, rekabet ve düşmanlıkla sonuçlanacak duyguların ortaya çıkması doğaldır. Nitekim yargılamaların hemen bitiminde Hacı Mehmed Ağa'nın yaptığı bu şikâyet hamlesi de iddiamızı destekler niteliktedir.

Hacı Mehmed Ağa, bahsi geçtiği üzere tutukluların masum oldukları kanaatini belirten küçük metinlerin yanına bir şikâyet ve ihbar dilekçesini de ilave ederek İzmir ihtisap nazırı Mustafa Efendi'ye ulaştırmıştı. İddiaları ve suçlamaları oldukça ciddiydi. Mütesellime göre İbrahim Paşa, bütün bu hapis ve soruşturmaları, tutuklanma listesine girme ihtimali olanları korkutmak ve onlardan kurtuluş akçesi olarak yüklü miktarda para alabilmek için hazırlamıştı. Ayrıca yine iddiasına göre paşanın tavrı yüzünden ahali oldukça rahatsız olmuştu. Dolayısıyla yeni bir fitnenin çıkmaması için, kendisinin bir an önce Teke ve Hamit muhassılı olarak görev

186 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 81-82

yerine dönmesi gerekmekteydi.[187] İzmir ihtisap nazırı Mustafa Efendi de, suçlamaları yerinde bulmuş ve Karaosmanoğlu'nun görüşlerine katıldığını belirten bir notla beraber, raporu saraya sunmuştu. Böylelikle bu kez İbrahim Paşa için bir soruşturma süreci başlamıştı. Soruşturmanın tamamlanmasının ardından bölgedeki voyvoda ve diğer mütesellimlerden alınan bilgi doğrultusunda yargılama aşamasının Aydın halkının üzerinde olumsuz etki yaratması, isyan daha yeni bastırılmışken huzurun bozulmasına yönelik eylemlerin vuku bulması ve halk arasında İbrahim Paşa'nın kötü bir şöhretle anılması gibi olumsuzlukların anlatıldığı bir rapor sultanın önüne konmuştu. Soruşturma safhasında meselenin gideceği yeri fark eden paşa 6 Ocak 1830 tarihinde, isyancıların elebaşlarının kaçtığını ve artık burada bir işinin kalmadığını belirten bir mektubu saraya ileterek, Aydın'ı terk etmiş ve görev yeri olan Teke-Hamit sancağı merkezine hareket etmişti. O sırada soruşturmalarla hâlâ ilgilenmekte ve tutuklular hakkındaki kişisel görüşlerini, soruldukça beyan etmekteydi. Ancak bu çabası, kendisi hakkındaki iddiaları atlatmasına yetmemiş ve II. Mahmud'un gazabından kurtulamamıştı. Sultanın emriyle paşa önce görevinden azledilmiş, sonra da vezirlik payesi elinden alınmıştı. Bu rütbe tenzilinden sonra Karahisar-ı Sahib'e (Afyon) sürgüne gönderilmişti.[188] Böylelikle, bu konularda büyük tecrübeye sahip Karaosmanoğlu ailesi bir rakibinin daha ayağını kaydırmış; Atçalı Kel Mehmed isyanı kudretli bir paşanın düşüşüne neden olurken, bir diğer ismin ise hızla yükselmesine olanak tanımıştı.

Büyük zeybek isyanında yıldızı en çok parlayan isim şüphesiz Yetim Ahmed Ağa olmuştu. Saruhan mütesellimi Hacı Mehmed Ağa'nın vekili ve aynı zamanda yeğeni olan Ahmed Ağa, Karaosmanoğulları ailesine mensuptu. Adı resmi yazışmalarda "Saruhan askerinin başbuğu Ahmed Ağa"[189] olarak geçen bu zat, Turgutlu'dan başladığı zeybek kıyımını Aydın sancağının içlerine dek sürdürmüş, pek çok kazanın tekrar geri alınmasını

187 Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 99.

188 Ahmed Lütfi Efendi sürgünün gerekçesi olarak, İbrahim Paşa'nın isyanı zamanında bastıramamasını göstermektedir. "Salifü'z-zikr İbrahim Paşa Aydın gailesinin def'ine olan me'muriyyetini hüsn-i ifâya muvaffak olamadığından muahharen ref-i vezâretle Karahisar-ı Sâhib'e nefy ve uhdesindeki sancaklar mukataa hazînesi cânibinden mütesellimlere ihale olunmuşdur." Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed...*, s. 442.

189 HAT, 466-22829-1

sağlayarak oldukça önemli biri haline gelmişti. Kendi vekilinin bu başarısını, siyasi bir avantaja dönüştürmek isteyen Hacı Mehmed Ağa da fırsatı iyi değerlendirmiş ve İzmir ihtisap nazırı Mustafa Efendi'ye 21 Aralık 1829 tarihinde "Saruhan Mütesellimi Hacı Mehmed Ağa kullarının İhtisâb Nâzırı Mustafa Efendi bendelerine meb'ûs şukkasıdır. Veliyyü'n-ni'amâ behiyyü'ş-şiyemâ devletlü âtıfetlü efendim hazretleri" takdimiyle başlayan bir mektup yazmıştı. Mektubunda önce, yeğeninin zeybeklere karşı gösterdiği başarıyı ve devlete, padişaha olan sadakatini tekrar hatırlatmış, sonra da; "beynel-akran müftehir ve mübahi olmak üzere Kapıcıbaşılık rütbe-i refiası kendisine ihsanıyla ısdar olunarak bir kıt'a ruûs-ı hümâyûn-ı inâyet-makrûn-ı şâhâne yed-i bendegânemle mûmâ-ileyhe i'tâsı için lâzım gelecek esbaba teşebbüs buyrulup şu ümniyyenin husûlüne inâyet ve mürüvvet buyurmaları niyâz-ı bendegânemdir, efendim." cümleleriyle, tıpkı öncesinde kendisine yapıldığı gibi, Yetim Ahmed Ağa'nın kapıcıbaşılık vazifesiyle görevlendirilmesini talep etmişti.[190] İhtisap nazırının da destekleyici ifadeleri sonrası II. Mahmud, bu ödüllendirmeyi uygun görmüştü.[191] Böylelikle, "eşkıyâ maddesinde yararlığı görülmüş olduğundan mûmâ-ileyhe kapıcıbaşılık rütbesi verilip iktizâ eden ruûsu isdâr ve irsâl olunsun,[192] emrini içeren bir iradeyle Yetim Ahmed Ağa, öldürdüğü zeybeklerin ve kurtardığı kasabaların fazlalılığı nedeniyle kapıcıbaşılığa yükseltilmişti.

Karaosmanoğlu'nun kabul edilen talebinin, kendi ailesi açısından önemi oldukça büyüktü. Zira özellikle 19. yüzyıl başlarından itibaren, "kapıcıbaşılık" rütbesi, âyanlık sayesinde kaza idaresini elde etmiş olan bir şahsın, kendi mevkisini sağlam bir temele dayandırmak ve mümkünse nüfuzunu daha geniş sahaya yaymak amacıyla kullandığı bir vasıta haline gelmişti. Bu rütbe, esasında Topkapı Saray teşkilatıyla ilgili bir vazife iken, bir önceki yüzyıldan itibaren taşrada bulunan ayan ve nüfuzlu kimselere verilen şerefli bir unvana ve memuriyete dönüşmüştü. Dolayısıyla, ayanların kendileri veya aile bireyleri için kapıcıbaşılık istemeleri, hiç şüphesiz bu unvanın maddi getirilerinden ziyade siyasi ve içtimai salahiyetinden kaynaklanmaktaydı. Özellikle savaş zamanlarında kapıcıbaşı yapılan kişilerin daha sonra vali ya da bir üst

190 HAT, 466-22828-A-1
191 HAT, 466-22825-1
192 HAT, 466-22825-1

kademede vezirlik rütbesiyle paşa yapıldıkları, böylelikle devlet erkânı zümresine dâhil oldukları sıklıkla görülmekteydi.[193] Nitekim Yetim Ahmed Ağa'da da bu yükseliş görülmüş ve kapıcıbaşı yapıldıktan çok kısa bir süre sonra, yakın zamanda ölen Aydın mütesellimi İlyaszade İlyas Ağa'nın yerine getirilmişti. Bununla da yetinilmemiş ve Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa'nın bir başka yeğeni Hacı Eyüp Ağa Tire voyvodası tayin edilmişti. Aynı tarihlerde Hacı Mehmed Ağa Manisa ve İzmir arasında yol kesen çetelerin varlığını haber aldığı için, Saruhan sancağına geri dönmüş,[194] böylelikle Saruhan, Aydın, Tire güzergâhında etkili bir Karaosmanoğlu hâkimiyeti kurulmuştu. Bu rütbe artışı ve yeni görevlendirmeler, Karaosmanoğulları'nın akıllıca sürdürdükleri siyaset ve entrikalardan mı yoksa Yetim Ahmed Ağa'nın askeri başarılarından mı kaynaklandı bilinmez. Ancak kesin olan odur ki ünlü ayan ailesi bu isyandan sonra tekrar büyük bir nüfuz elde etmişti.

Yargılamalar yaklaşık iki ay sürmüş ve bu süre zarfında sancaktaki pek çok insan canını, malını, itibarını kaybetmiş; sultanın iradesiyle asayişi tekrar sağlayan yetkililer altınlarla ve makamlarla ödüllendirilmişti. Aydın, Saruhan ve Menteşe sancaklarında asayiş tekrar sağlanmış, otorite tesis edilmiş ve devletin demir tokadı isyancıları darmadağın etmişti. Kış mevsiminin gelip geçmesinden sonra sancaklardaki yaşam tekrar rutin ilerleyişine dönmüştü. İsyan pek çok insanı etkilemişti ancak bölgedeki idari hiyerarşinin kilit noktalarına konuşlanan Karaosmanoğulları bu işten en kârlı çıkan taraf olmuştu. Fakat henüz kimsenin bilmediği bir gerçek vardı. Çok yakın zamanda gerek bu ünlü ayan ailesinin gerekse onlara mevkiler bahşeden sultanın huzuru tekrar kaçacaktı. Zira Atçalı Kel Mehmed, zeybekleriyle birlikte intikam almak için geri dönmeye karar vermişti.

Atçalı Kel Mehmed'in Dönüşü

Yakın adamlarıyla birlikte kaçışının ardından pek çok küçük çatışma ve yakalanma riski atlatan Atçalı Kel Mehmed, sonunda izini kaybettirmiş ve kış ayını geçirecek kadar zaman bulabilmişti. En son Ocak ayında Kütahya dolaylarında görülen ünlü eşkıyadan bir daha aylarca haber alına-

193 Yuzo Nagata, *Muhsinzade Mehmed Pasa ve Ayanlık Müessesesi*, İzmir, 1999, s. 135.
194 Uluçay, *Atçalı Kel...*, ss. 95- 96.

mamış, bir yerlerde ölüp kalma ihtimalinin yüksek olmasına rağmen yine de takipten vazgeçilmemişti. Kalabalık bölüklerle dolaşmanın tehlikesinin farkında olan Atçalı, sancağı terk etmeden önce adamlarını dağ köylerine ve Yörük obalarına dağıtmış, pek çoğu deveci, oduncu, Çingene veya tüccar suretinde tebdili kıyafet farklı sancaklarda gezinmişti. Ancak havaların ısınması ve geçen zamana binaen takiplerin şiddetinin azalması sonrası dağılan isyancılar tekrar hareketlenmeye başlamıştı.

Arpaz voyvodası Hasan Bey'den gelen habere göre, Atçalı Kel Mehmed 1830 yılının Haziran ayı başlarında tebdili kıyafet bir şekilde Denizli'nin Sarayköy kazasına gelmişti. Üç gün boyunca bu yörede gezindikten sonra aynı kazaya bağlı Hasköy'de bir kaç gün kalmıştı. Bu sırada kendisini Çakal İmamoğlu Mustafa adında bir adam görüp voyvodaya ihbar etmiş ve Atçalı'nın üç gün boyunca "Nazilli'nin dağ kurâlarında zuhur etmiş olan eşkıyanın içlerine gitdiğini"[195] haber vermişti. Bu bilgiye pek itibar edilmese de ihmal edilmeyip araştırma yapılmış, ancak bir ize ulaşılamamıştı. Esasında alınan istihbarat doğruydu. Atçalı, Denizli'ye gelip civar sancaklara dağılan adamlarına haberciler salmış ve beklenen günün geldiğini bildirmişti. Çağrıyı alan pek çok zeybek edindikleri tüfeklerle, baltalarla ve yatağanlarla yeni bir isyan için harekete geçmişlerdi. Özellikle Denizli taraflarına kaçan firari eşkıyalar, patikalar üzerinden ilerlemişler ve dağlardan akın akın inerek, kafileler halinde geri dönmüşlerdi. Buluşma yerleri önceden belirlenen dağ köyleriydi. Aralarına bu defa, asayiş ve tedhiş politikalarından mağdur olmuş Yörükler de dâhil olmuştu. "Nazilli Kazâsı'nın dağ kurâlarına vürûd ve zuhur ederek bir takım bakiyye-i gürûh-ı mekrûhe ve taife-i Yörükân tecemmu edip fırsat bulurlar ise icrâ-yı fesâd edecekleri ve kurâhâ-i mezkûre ahalisinin dahi eşkıyâ-yı merkûmlara meyl ve ittibâ'ları anlaşılmış olduğundan"[196] cümlesinde de belirttiği üzere Yörük aşiretlerindeki eli silah tutan gençler, zeybeklerin yanında saf tutarak hak arama yoluna gitmişlerdi.

Arpaz beyinden gelen ihbarın akabinde Atçalı ile ilgili bir başka haber de Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa'dan gelmişti. Kendisi, İzmir ihtisap nazırına Haziran ayının başlarında yazdığı bir mektupta, uzun süredir

195 HAT, 466-22830-C-1 Fî 17 Ca. Sene [1]245
196 HAT, 466-22830-C-1

Saruhan, Aydın ve Menteşe sancaklarında aranmasına rağmen hakkında herhangi bir ipucu elde edilemeyen Atçalı Kel Mehmed'in sonunda görüldüğünü haber vermişti. Tire voyvodası Hacı Eyüp Ağa'nın verdiği bilgiler doğrultusunda yazılan mektuba göre; "eşkıyâ-yı zeybekân bir tarafdan tecemmu' ederek dağ karyelerine hafiyyeten duhul ve tahassun etmekde"[197] idi. Bu tarihlerde ihbarlar yoğunlaşmıştı. Sancak merkezine, her yerden zeybek süvarilerin görüldüğüne dair kaygılı mektuplar geliyordu. Aydın mütesellimi Yetim Ahmed Ağa'nın, Hacı Mehmed Ağa'ya yolladığı rapordan öğrendiğimize göre, Atçalı'nın önemli kurmaylarından Turnalı Ali, yanında otuz kadar zeybekle Nazilli'nin dağ köylerinde görülmüştü. Üstelik Atçalı da Aydın sancağının sınırlarına kadar girmiş ve sonra yine kaybolmuştu. Gelen ihbarlar üzerine Yetim Ahmed Ağa, derhal yöredeki adamı Derbendli Topal Hasan Ağa'yı yaklaşık kırk süvarisiyle eşkıya takibine çıkarmış, ancak herhangi bir iz bulunamamıştı.[198] Zeybeklerin bulunamamasının nedeni saklanma konusunda oldukça usta olmalarıydı. Ayrıca bölgedeki dağlar, az sayıda askerle taranamayacak kadar yalçındı. Dolayısıyla gönderilen adamlar yeterli gelmiyor ve zeybeklerin tekrar zuhur ettiği iddiası kanıtlanamıyordu.

Atçalı Kel Mehmed; canhıraş arandığı günlerde, sancağın burnunun dibindeki Nazilli'nin dağ köylerinden Samailli'de yüzlerce zeybekle birlikte gizli bir toplantı düzenlemişti. Turnalı Ali'nin topladığı adamların yanı sıra Atçalı'nın talimatıyla Denizli'den gelen zeybekler gece yarısı bu küçük köyde buluşmuşlardı. Öncelikle gerekli tedbirleri almışlar ve köyün giriş çıkışlarını kapatmışlar, sonra da ahaliye onlar köyden ayrılıncaya kadar evlerinden çıkmamalarını emretmişlerdi. Dört saatlik bir bekleyişin ardından da sabaha doğru yanında beş altı zeybekle birlikte Atçalı gelmişti. Burada yaklaşık iki saat boyunca harekât planı belirleyen efe, gün ışımasıyla takviye kuvvetler bulmak için yanına aldığı az sayıda adamla atını Madran Dağı'na doğru sürmüştü.[199]

197 HAT, 466-22830-E-1

198 HAT, 466-22830-D-1 Fi 15 Ca. sene [12]45 [mühür]

199 Atçalı Kel Mehmed hakkındaki ihbar şu cümlelerle kaleme alınmıştı: "Samayil karyesi ayânı Nazilli tarafına gelip bu gece karyemize Denizli tarafından yüz kadar eşkıyâ gelip ahali-i karyenin bir ferdini hanesinden taşra çıkarmayarak üç beş saat ikamet ve sabaha karîb beş altı zeybek ile merküm Kel Mehmed gelip eşkıyâ-yı mezkûrlar ile bir mikdar sohbet ederek Madran Dağı tarafına gitti deyu haber vermiş olduğundan" HAT, 466-22830-C-1 Fi 17 Ca. sene [1]245; Turnalı Ali hakkındaki ihbar ise şöyleydi: "...

Aydın sancağı, büyük zeybek isyanının ikinci ve son kalkışmasına şahit olmak üzereydi. Son toplantının haber alınması üzerine Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa, derhal sarayı durum konusunda bilgilendirmiş ve Nazilli'nin dağ köylerinde tekrar zuhur eden zeybeklerin, kazaları savunmasız yakalamak istedikleri için, ahalinin hasat dönemleri nedeniyle işlerle meşgul olduğu bir tarihte hareketlendikleri yorumunu yapmıştı.[200] Şartlar esasında dokuz ay öncekine benzer durumdaydı ve Atçalı zamanında durdurulmazsa bu defa çok daha yıkıcı olabilirdi. Durumun ciddiyetinin farkında olan Karaosmanoğlu, tecrübelerine binaen tedbirli davranmış ve erken önlem alarak, eşkıya henüz harekete geçmeden bayrak açıp asker toplamaya başlamıştı.[201] Saruhan sancağında zaten tetikte bekleyen çok sayıda silahlı adam vardı. Bunların mühimmat eksiklikleri de ivedilikle giderilmişti. Ancak mütesellimin bu telaşının ve yoğunluğun nedeni Aydın sancağından gelen haberlerdi. Ayrıca Yetim Ahmed Ağa, kendisinden yardım istemişti. Karaosmanoğlu, bir yandan savaş hazırlığı yaparken bir yandan da civar kazalara, asker toplanması için haberciler göndermiş ve Tire voyvodası Hacı Eyüp Ağa'ya birliklerini toplayıp Aydın'a yardıma gitmesini emretmişti.[202]

Mütesellimler, zeybeklerle yapılan savaşlar neticesinde düşmanlarının sistemlerini çözdüklerini düşünüyorlardı. Üstelik bu defa sorgulama veya soruşturma amacıyla canlı yakalama, esir alma gibi bir koşul da bulunmuyordu. Atçalı Kel Mehmed'in ölü veya diri ele geçirilmesi tek amaçtı.[203]

ehad (ilk) gecesi Nazilli'nin dağ kurâlarından Samyil=Semayil=Samailli karyesinin ayânı tarafımıza gelip cevabında dün geceki sebt (cumartesi) gecesi karyemize mezkûr Turnalı Ali gelip beş altı saat ikamet ve sabâha yakın Kel Mehmed dahi dört beş nefer ile karyemize gelip merkûm Turnalı Ali ile biraz sohbet ederek kalkıp yanlarından gitdi ba'dehû bir takrîm karyemizden çıkıp tarafınıza geldim deyu ayân-ı merkûm ifade eylediğinde..." HAT, 466-22830-D-1 Fî 15 Ca. sene [12]45 [mühür]

200Hacı Mehmed Ağa'nın Güzelhisar naibi Abdullah Ağa ile müşterek olarak saraya yolladığı mektupta Atçalı Kel Mehmed'in tekrar zuhuru şu cümlelerle bildiriliyordu: "Bundan akdem Aydın Sancağı ve havalisi kazâlarına pâ-zede-i hasâr olan eşkıyâ bakiyesinden bir mikdarı Nazilli civarı dağlarında ihtifâ (saklanma, gizlenme) ile ahali-i kazahânın ziraat ve harâsete müteallik mesâlih ile iştigalleri vaktini fırsat bilerek bugünlerde hurûc ve küreyve-i bağy ve tuğyana hurûc eyledikleri ve hemen ma'rûz-ı çâkeride re's-i madde-i ifsâd ve mel'anet olan Kel Mehmed nâm şakî dahi bağteten eşkıyâ-yı mezkûre ile bi'l-ittifâk Nazilli ve Atça kazâlarına duhul eylediği." HAT, 466-22830-A-1

201 HAT, 466-22830-E-1

202HAT, 466-22830-A-1

203 Hacı Mehmed Ağa, Tavas, Denizli, Menteşe, Kütahya sancaklarındaki mütesellimlere, Ödemiş voyvodasına ve Akşehir ve Karahisar taraflarındaki yetkililere fermanlar gönderilerek bu yerleşimlerin idari amirlere ve askeri yetkililere uyarılarda bulunulması gerektiğini bildirmiştir. HAT, 466-22830-A-1

Hacı Mehmed Ağa, raporunda; "...Kel bir müddet dahi mâr-ı sermâdîde (kışın soğuğundan uyumuş ve uyuşmuş yılan) gibi sûrâh (delik, gedik) ihtifâda (saklanma, gizlenme) uyuşup dursa mukaddem etdiği habâset ve mel'anetin mücâzâtı şayet yanına kalacağından..."[204] cümleleriyle Atçalı'yı, "kış aylarında bir deliğe saklanan yılanlara" benzetmiş ve kötülüğünün sona ermesi için mutlaka yok edilmesi gerektiğini ifade etmişti. Bu konuda da kendisine ve askerlerine duyduğu güvenin tam olduğunu belirttikten sonra da; "eşkıyâ-yı mezbûrların ahd-i karîbde cemiyetleri perişan ve rüesaları olan habîsin vürudu sahih olduğu halde yâverî-i tevfîkât-ı sübhânî ile ser-i menhusu ibret-nümâ-yı âleme galtan olacağı"[205] ifadeleriyle bir nevi güç gösterisi yapmıştı. Görüldüğü üzere aylar öncesi kazanılan başarılar sonrası mütesellimler kendilerinden oldukça emindi. Yazışmalardan anlaşıldığı üzere kendilerini savaşa hazır durumda hissediyorlardı. Neticede Atçalı'yı yok etmek, sultanın takdirini kazanmak anlamına gelecekti. Nitekim yakında istediklerini elde etme fırsatına da sahip olacaklardı.

Son Zeybek Saldırısı

Atçalı Kel Mehmed, bir hafta gibi oldukça kısa bir süre içerisinde zeybeklerini örgütlemiş ve aylar sonra Nazilli'ye geri dönmüştü. Kendisinin, isyan başlangıcı olarak yine aynı bölgeyi seçmesinin nedeni aldığı davetti. Aylar öncesinde olduğu gibi Nazilli halkı bir kez daha yardım talebinde bulunmuş ve kendisini destekleyeceklerine söz vermişlerdi. Ayrıca bölgedeki zeybekler de, o daha sancağa girmeden önce, kendisine tekrar biat ettikleri haberini vermişler ve gelen talimat sonrası dağlarda hızlı ve korkutucu bir şekilde yuvalanmaya başlamışlardı. Bu surette Nazilli'nin çevresini kendiliğinden saran zeybek çeteleri, aylar önce kanlı bir surette çıkarıldıkları bu yerleşime tekrar göz dikmişlerdi. Casuslar aracılığıyla bölgedeki kaynaşmayı takip eden Aydın mütesellimi Yetim Ahmed Ağa ise gafil avlanmamak için

204 HAT, 466-22830-A-1

205 HAT, 466-22830-E-1. "...Aydın mütesellimi mûmâ-ileyh kullarına dahi başkaca mektub tesyîr (gönderme, gönderilme, yollama, yollanma) olunmuş ve birbirleriyle muhâbere ve ittifak ederek külliyetlü asâkir ile şakî-i merkûmun her tarafdan üzerine varıp cemiyetini perişan ve hayyen (diri, canlı olarak) ve meyyiten kendisinin beher hal ele getirilmesine ikdâm ve bezl-i tâb ü tüvân eylemeleri te'kîdâtını şâmil Menteşe mütesellimine ve Ödemiş ve Denizli voyvodalarına başka başka mekâtîb-i çâkrî gönderilmiş olmağın..." HAT, 466-22830-A-1

öncelikle derbentleri ve yolları kapatarak buralara çok sayıda asker yollamıştı. Ayrıca emrindeki birlikleri Aydın'ın doğu kanadına kaydırmaya başlamış ve istihkâm mevzileri oluşturmuştu. Kendisi, zeybekler daha Nazilli'den ayrılmadan saldırmak niyetindeydi. Ancak yöredeki dağlar oldukça yüksek, sarp ve dikti. Dolayısıyla dağları tamamen çevirip zeybekleri kıskaca almak, kaçış yollarını kapatmak ve sonrasında çemberi daraltıp isyancıları tamamen yok etmek için çok sayıda askere ihtiyaç vardı. Bu nedenle Yetim Ahmed Ağa, bahsi geçtiği üzere Hacı Mehmed Ağa'dan[206] ve Menteşe-Denizli mütesellimi Tavaslızâde Osman Ağa'dan asker takviyesi istemişti.[207] Ayrıca civar yerleşimlerin voyvodalarını durumdan haberdar etmiş ve birliklerini sancağa yönlendirmelerini emretmişti. Kendisi eksiklerini tamamlayıp gelecek yardımı beklerken Tüfekçibaşısı Ali Ağa'yı öncü birlik olarak Nazilli taraflarına göndermişti. Bu görevlendirmenin amacı Denizli güzergâhından Nazilli kazasına dek dağlara saklanmış veya civar köylere sığınmış eşkıyaları tespit etmek, haklarında istihbarat toplamak, ardından da gönderilecek güçlü birliklerle tamamını ortadan kaldırmaktı.[208]

Gelen emir doğrultusunda yanına bir miktar asker alan Tüfekçibaşı, alanı tararken Nazilli'ye on dakikalık bir mesafe kala zeybeklerle burun buruna gelmişti. Nazilli voyvodası daha zeybek saldırısı başlamadan önce korkup kazayı terk ettiği için, Atçalı Kel Mehmed burada rahatlıkla pusu kurabilmişti. Yanındaki iki yüz zeybekle, hâkim bir noktadan mütesellim askerlerini gören Atçalı, hedefi menzile girer girmez ateş emri vermişti.[209] Bu çarpışmada avantajlı olan taraf Atçalı Kel Mehmed'di. Tepeleri erken tutması ve Nazilli ahalisinin zeybeklerin safında çarpışması, Tüfekçibaşı'ya hiç şans bırakmamıştı. Daha ilginci çarpışmanın en kızgın anında, mütesellim askerlerinin de bir kısmı saf değiştirip Atçalı'nın zeybeklerine katılmıştı. Tüm bu avantajları

206 Yetim Ahmed Ağa'nın yardım talebinde bulunduğu mektubundan bir kesit: "Sâye-i hazret-i padişahîde iş'âr olunan asâkirin vürûdlarında cümle eşkıyanın [bi-]izni'llâh haklarından gelinip ve ale'l-husûs padişahımız ve efendilerimiz sağ olsun keyfiyet ma'lûm-ı devletleri buyruldukda hemen birbirini müteâkib külliyetlü asâkir îsâline (ulaştırılma) himmet ve inâyet ve tez elden mevcud olandan ulaştırıp verâlarından dahi peyderpey asker irsâl ederek şerr-i mel'ûnu inşallah derdest olunmasına gayret edelim efendim." HAT, 466-22830-D-1 Fî 15 Ca. Sene [12]45 [mühür]

207 HAT, 466-22830-D-1 Fî 15 Ca. Sene [12]45 [mühür]

208 HAT, 466-22830-C-1

209 HAT, 466-22830-C-1 Fî 17 Ca. Sene [1]245

iyi kullanan Atçalı, karşılıklı ateş sırasında emrindeki kuvvetleri ikiye bölmüş, adamlarının bir kısmı mütesellim askerleriyle çarpışmaya devam ederken diğer grup Nazilli'ye girmişti.[210] Mevcut gücün yanı sıra "Nazilli zeybekleri dahi eşkıyâ-yı merkûmlara tebaiyet eylediklerinden" ifadeleriyle belirtilen takviye kuvvetlerinin de çarpışmaya yetişmesinin ardından aylar sonra yapılan bu ilk savaşı zeybeklerin kazanacağı kesinleşmişti. İkindi vaktine doğru Arpaz'a kadar çekilen Tüfekçibaşı, savunma pozisyonunda zeybeklerle savaşırken, bir yandan derhal atlılar çıkararak Tire voyvodası Hacı Eyüb Ağa'dan, Sığla mütesellliminden ve Sobuca ile Karahayıt voyvodalarından takviye istemişti. Ancak aradan çok uzun süre geçmesine rağmen kendisine, civar kazalardan dahi bir yardım gelmemişti.[211] Bunun üzerine kaybettiğini anlayan Tüfekçibaşı, az sayıda adamıyla kaçarak canını kurtarmıştı. Yaşanan çatışma sırasında mütesellim askerlerinin pek çoğu ölmüş, geri çekilişleri esnasında zeybekler tarafından yakalananlar ise katledilmişti.[212]

Yaşanan bu bozgundan sonra Yetim Ahmed Ağa, Hacı Mehmed Ağa'ya yolladığı mektubunda hislerini; "Kel Mehmed'in iki gün içinde füc'eten zuhuru işledikleri ayağına dolaşacak olmağla ancak merkûmun böyle iki gün içinde füc'eten zuhur eylemesi ve bağteten Nazilli'ye gelmesi mûcib-i ıztırâbımız olmuşdur"[213] cümleleriyle dile getirmişti. Ardından asker talebini yinelemiş ve zaman kaybetmeden Arpaz'a çekilmiş olan az sayıda askerine takviye yapılması için emrindeki kuvvetleri peyderpey bölgeye yönlendirmişti. Tüfekçibaşı'nın yeni görevi sancak merkezi olan Güzelhisar'ı korumaktı. Kendisi yeni gelen askerlerle birlikte Köşk kazası taraflarında bir savunma hattı kuracak ve yardım gelene dek canı pahasına zeybek ilerleyişini yavaşlatacaktı.

Yetim Ahmed Ağa oldukça zor durumda kalmıştı. Nitekim her ne kadar Saruhan sancağında Karaosmanoğlu askerleri günler öncesinden toplanmaya başlamışsa da, kimse saldırının böyle aniden gelişeceğine ihtimal vermemişti. Atçalı büyük bir başarıyla sadece birkaç gün içerisinde, Nazilli'deki zeybekleriyle birleşip saldırıya geçmiş, üstelik üzerine gönderi-

210 HAT, 466-22830-D-1 Fî 15 Ca. Sene [12]45 [mühür]
211 HAT, 466-22830-D-1 Fî 15 Ca. Sene [12]45 [mühür]
212 HAT, 466-22830-C-1 Fî 17 Ca. Sene [1]245
213 HAT, 466-22830-D-1 Fî 15 Ca. Sene [12]45 [mühür]

len öncü birliği de yenerek bölgede yine psikolojik üstünlük kazanmıştı.[214] Yetim Ahmed Ağa, yardım istediği mektubunda bu duruma da değinmiş ve "henüz dört beş gündür iş'ârımız olan mahallerden asker zuhur etmediğinden Bâbıâli'den bir kıt'a emirnâme-i sâmî ile mütesellim-i mûmâ-ileyh kullarına ve sâir lazım gelenlere şu merkûm Kel Mehmed'in ele getirilmesi hususuna mü'ekkeden (bir daha haber verilmiş) emir ve tenbîh buyrulmak niyâzı(ında)"[215] bulunarak, takviye gönderilmesini istediği kazaların söz dinlemezliğinden şikâyetçi olmuştu. Esasında mütesellimin yoğun hazırlığı ve telaşı boşuna değildi. Zira kazandıkları ilk çarpışmadan sonra Atçalı, ilk hedef olarak eteklerinde çarpıştıkları Nazilli'yi belirlemiş ve daha önceden gönderdiği zeybek bölüğü gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra, adamlarıyla birlikte 6 Haziran 1830 tarihinde bu kazaya girmişti. Bahsi geçtiği üzere ahali zaten kendisini desteklediği için herhangi bir sorunla veya direnişle de karşılaşmamıştı. Atçalı burada bir gece geçirmiş, hemen ertesi gün de liderliğindeki isyancı zeybeklerin, Aydın sancak merkezlerine ikinci yürüyüşlerini başlatmıştı. Bu defa sayıları ancak üç yüz kişi kadardı.[216] Bir öncekinde yaklaşık bin beş yüz isyancının olduğu düşünülürse, kıyımların ve yargılamaların bölgede büyük bir korku yarattığı sonucu çıkarılabilir. Ancak söz konusu azalmanın da etkisiyle zeybekler bu defa çok daha acımasız davranmaya başlamışlardı.

Atçalı Kel Mehmed'in yol üzerindeki ilk hedefi, aylar önce eşini bıraktığı Atça olmuştu. Bu küçük kazanın voyvodası, zeybeklerin korkusundan çoktan kaçmıştı. Atçalı herhangi bir müdahaleyle karşılaşmadan Atça'ya girmiş ve voyvodanın konağına yerleşmişti. Zeybekler çember şeklinde konağı sararak güvenliği sağlamışlar ve kendi aralarında eğlenceye dalmışlardı. Atçalı ise uzun bir aradan sonra, bir gün de olsa eşiyle birlikte kalabilmiş ve son günlerinin tadını çıkarmıştı. Evet, son günleriydi, zira

214 Hacı Mehmed Ağa'nın saraya yolladığı mektupta Atçalı'nın kısa zamanda topladığı zeybeklerden şu cümlelerle bahsediliyordu: "...habîs-i merkûmun başına çarçabuk birkaç yüz nefer eşkıyâ toplanarak biraz hasaret dahi etmiş olmalarına nazaran el-yevm ol havalide hayli haşerât (elebaşı) olmak iktizâ edip hâlbuki bu makulelerin daima taharrisiyle elegetirilip cezâ-yı sezâlarının (münâsip, uygun, yaraşır) icrasına bakılmak lâzıme-i mülkdârîden olduğundan..." HAT, 466/22822-1

215 HAT, 466-22830-C-1 Fî 17 Ca. Sene [1]245

216 "Nazilli Kazâsı'na zuhur ve bir iki gün zarfında başına bir üç yüz kadar eşkıyâ cem' ederek..." HAT, 466-22830-B-1

kendisi henüz farkında olmasa da çok yakında ordusunu dört bir koldan saracak olan mütesellim askerleri çoktan yola çıkmıştı.

Atçalı Kel Mehmed'in ve Zeybek İsyanı'nın Sonu

Tıpkı mütesellimler gibi Atçalı da altı ay önceki çarpışmalardan ders almış ve buna göre yeni bir taktik geliştirmişti. Amacı üzerine tam teçhizatlı, ağır silahlar barındıran ordular gönderilmeden önce yıldırım savaşına girmekti. Dehşet yayarak oluşturacağı korku sonrası tıpkı geçen seferki gibi kolayca kazaları zapt edecek ve Güzelhisar'ı ele geçirecekti. Böylelikle elde ettiği başarı sayesinde belki de eskisinden çok daha büyük bir kalabalık toplayacaktı. Bu amaçla Nazilli ve Atça'yı bir kez daha zahmetsiz ele geçirdikten sonra sıradaki hedefi Arpaz olmuştu. Ancak zeybekler burada Hasan Ağa'nın direnişiyle karşılaşmış ve yaklaşık on beş saat sürecek bir çatışmanın içine girmişti. Sonunda Atçalı'nın emriyle voyvodanın konağı yakılmış ve içerde yanmamak / boğulmamak için kendilerini dışarıya atan askerlerin pek çoğu yaylım ateşiyle öldürülmüştü. Hasan Ağa ise gizli geçitten firar ederek canını kurtarmış, böylelikle Arpaz bir kez daha zeybek hâkimiyetine girmişti.[217]

9 Haziran tarihine gelindiğinde Atçalı'nın hedefi Güzelhisar'ın Karahayıt voyvodası Posacızade Osman Ağa olmuştu. Güzelhisar'a üç buçuk saat mesafedeki Sığla'ya bağlı bu yerleşime saldırması Atçalı'nın önceki saldırı güzergâhını değiştirdiğini ve farklı bir taktik izlediğini göstermektedir. Kendisi, Köşk üzerinde kurulmuş olan savunma hattını hesaba katmış ve zayiat vererek ilerlemek yerine hilal çizerek doğrudan Güzelhisar'a varmayı amaçlamıştı. Bu plan doğrultusunda önüne çıkan tüm engelleri ortadan kaldırmaya başlamış ve Karahayıt'a gelmişti. Ancak voyvoda Osman Ağa kaçmayıp, savaşmayı tercih etmişti. Asker sayısı çok az olsa da, oldukça inatçı bir savunmayla zeybeklere kayıplar verdirmiş, nihayetinde o da, konağı yakılarak firar etmeye mecbur bırakılmıştı.[218]

Zeybeklerin Güzelhisar'a ikinci kez yürüyüşü sırasında durum ileri karakollar, casuslar ve sancak merkezine sığınan voyvodalardan çoktan

217 HAT, 466-22830-B-1 Fî 19 Ca. Sene [12]45.
218 HAT, 466-22830-B-1 Fî 19 Ca. Sene [12]45.

haber alınmıştı.[219] Gelen raporlara göre "Zi'l-hiccetü'ş-şerîfe'nin on sekizinci penc-şenbîh" yani 10 Haziran 1830 tarihinde, Atçalı sancak merkezine saldırmaya karar vermişti. Zeybekler az da olsa yeni katılımlarla güçlenmişler ve ele geçirilen kazalardaki cephanelikleri yağmalamaları sonucu mühimmat eksikliklerini de gidermişlerdi.[220] Ancak hesaba katmadıkları durum, mütesellim tarafının bu konuda çok daha üstün durumda olduğuydu. Zira Menderesi geçen Atçalı kuvvetlerinin sancak merkezine saldırı hazırlığı yaptığı sıralarda Tire voyvodası Hacı Eyüp Ağa'nın ve Tüfekçibaşı Ali Ağa'nın sancaktan topladığı çok sayıda asker, Yetim Ahmed Ağa'nın yardımına yetişmişti. Aynı gün Hacı Mehmed Ağa'nın Saruhan süvarileri de yardım amacıyla dörtnala Tire üzerinden sancağa doğru ilerlemekteydi. Yetim Ahmed Ağa'nın talebini geri çevirmeyen Karaosmanoğlu, piyade ve süvarilerden oluşan yaklaşık beş yüz askerinin yanı sıra kendi tüfekçibaşısını ve sancağındaki savaş tecrübesine sahip voyvodaları Aydın sancağına göndermişti.[221] Esasında gönderilen bu takviye birlikler, mutlak bir zafer anlamına geliyordu ancak Yetim Ahmed Ağa'nın onları beklemeye niyeti yoktu. Zira Atçalı gelen orduyu duyup firar edebilir, elden kaçabilirdi. Dolayısıyla hemen saldırıya geçilmesi icap ediyordu.

Aldığı cesur karar sonrası savunmaya çekilmek yerine saldırıyı tercih eden Yetim Ahmed Ağa, birliklerinin başındaki komutanlara gerekli talimatları vermişti. Sonrasında süvarilerden ve piyadelerden oluşan bu gösterişli ordu, henüz zeybekler yaklaşmadan önce Güzelhisar'a iki saate mesafede bulunan Tepecik köyüne doğru ilerlemeye başlamıştı. Böylelikle hâkim tepeleri erkenden tutabilecekler ve öncesinde siper kazıp avantaj sağlayacaklardı. Bu doğru karar neticesinde harekete geçen birleşik mütesellim kuvvetleri, plan dâhilinde köye varıp hazırlıklarını yapmışlar ve nihayet ikindi vaktine doğru zeybek ordusuyla karşılaşmış-

219 "...ferdâsı mâh-ı Zi'l-hiccetü'ş-şerîfe'nin on sekizinci penc-şenbîh şaki-i merkûm mecmû'-ı eşkıyâ ile kendüye takviyet ve istihkâm vererek Güzelhisar'a hücum etmek kasd-ı fâsidesiyle mâ'-i Drazı (Menderes=Maiandros) berü tarafa geçip geliyor haberi me'mûr karakollarımız inhâ etmekle..." HAT, 466-22830-B-1 Fî 19 Ca. Sene [12]45.; Başka bir belge; "Aydın üzerine hücum ile nezd-i bendegânemden me'mûrlar erişip mâh-ı Zilhicce'nin on yedinci yevm-i çhar-şenbih vakt-i ışâda tarafeynden muharebeye tasaddî olunarak ol gece sabaha kadar muharebe olunarak..." HAT, 466-22830-1
220 HAT, 466-22830-B-1 Fî 19 Ca. Sene [12]45.
221 HAT, 466-22830-A-1

lardı. İlk atışların başlamasının ardından iki taraf arasında yaklaşık dört saat süren, çok kanlı bir çarpışma gerçekleşmişti. Sayı ve silah üstünlüğünü iyi değerlendiren mütesellim ordusu, karşı tarafa nefes aldırmamış ve yoğun ateş sonrası ağır kayıplar verdirmeyi başarmıştı. Tepecik Savaşının sonlarına doğru isyancı ordusundaki pek çok zeybek öldürülmüş ve safları bozulmaya yüz tutmuştu. Çatışma sırasında Atçalı'nın kaçmaması için azami gayret gösterilmiş ve olduğu yer tespit edildikten sonra çevresi sarılmıştı. Böylelikle köşeye sıkışıp firar edemeyecek durumda olan Atçalı kıskaca alınmış ve bulunduğu siper kurşun yağmuruna tutulmuştu. Çevresinde kendisini koruyacak zeybek kalmaması neticesinde dört bir yandan ateş altında kalan Atçalı Kel Mehmed ile kurmayları Turnalı Ali ve Palabıyıkoğlu nihayetinde vücutlarına isabet eden onlarca kurşunla öldürülmüşlerdi.[222] Tepecik Savaşı yazışmalarda, "ol gece sabaha kadar muharebe olunarak eşkıyâ-yı merkûmların cemiyetleri perişan etdikleri ve sergerde-i (elebaşı) eşkıyâ olan Atçalı Kel Mehmed nam hâin ile Turnalı Ali nam şakî vakt-i muharebede kurşun ile katl olundu"[223] cümleleriyle betimlenmişti. Ateşin kesilmesinden sonra da Atçalı'nın ve iki zeybek komutanının, kurşunlar yüzünden delik deşik olmuş bedenleri siperden çıkarılmıştı. Kısa bir teşhisin ardından bu üç zeybeğin "ser-i menhuse" olarak nitelenen başları kesilmiş ve bozulmaması için bal dolu bir küpe konulduktan sonra aşağıdaki ifadelerin de yer aldığı bir mektupla İstanbul'a gönderilmişti.

222 Hacı Mehmed Ağa Tepecik Savaşını şu cümlelerle anlatmaktadır: "Aydın tarafında bundan akdem ve bu defa zuhur eden eşkıyâ sergerdesi (elebaşı) Atçalı Kel Mehmed ile Turnalı Ali nam şakîler tarih-i arizamdan iki gün akdemleri nefs-i Aydın üzerine hücum ile nezd-i bendegânemden me'mûrlar erişip mâh-ı Zilhicce'nin on yedinci yevm-i çhar-şenbih vakt-i ışâda tarafeynden muharebeye tasaddî olunarak ol gece sabaha kadar muharebe olunarak eşkıyâ-yı merkûmların cemiyetleri perişan etdikleri ve sergerde-i (elebaşı) eşkıyâ olan Atçalı Kel Mehmed nam hâin ile Turnalı Ali nam şakî vakt-i muharebede kurşun ile katl oldukları haberi vürûdu ânda derhal ifadeyi mutazammın arzuhâle cesâret kılındığı ve şakî-i merkûmların ser-i maktû'ları dahi verâsından gelmek üzere oldukları taraf-ı kullarına me'mûrların iş'ârları üzere ser-maktû'-ı menhûslar dahi hemen bir iki gün tarafında der-bâr-ı ma'delet-karara irsâl kılınacağı..." HAT, 466-22830-1 Ayrıca; "Kel ile pâdaşı olan Turnalı Ali nam şakî cezâ-yı sezâlarını (münâsip, uygun, yaraşır) bulmuş olduğu inhâ olunmuş olmağla manzûr-ı hümâyûn-ı şâhâneleri buyrulmak için takdim-i hâk-i pây-i hümâyûn-ı mülûkâneleri kılındı..." HAT, 466-22830-1

223 HAT, 466-22830-1

...bi-avnihî te'âlâ eşkıyâ bozulup şakî-i merkûm olan Kel Mehmed'in ve akdemce Nazilli Kazâsı'nın dağ kurâlarında zuhur edip bu defa Kel Mehmed'in ve teâvünü olan Turnalı Ali ve Palabıyıkoğlu nâm şakilerin hîn-i muhârebede ser-i menhûseleri (uğursuz) alız ve diğer dahi bir kaç nâ-ma'rûf baş ve aveneleri ağuşte-i hâk ve helâk olunmağın ser-perîde-i menhûseleri (uğursuz) üç aded kelle bu def'a tatarımız kullarıyla Bâbıâli'ye irsâl ve li'llâhi'l-hamd ve'l-minne kuvvet-i kudsiye-i hazret-i şehriyâr-ı hümâyûn-ı ma'delet-nümûn iktiranıyla eşkıyâ-yı merkûmların bu cihetle idam ve izâlelerinin istihsâli mahzâ yâverî-i tevfîk-i ilâhî ve âsâr-ı kerâmet-disâr-ı hazret-i şehinşâhî iktizâsı olarak muvaffak olunup...[224]

10 Haziran 1830 tarihinde, Nazilli'nin Tepecik köyünde, mütesellim ordularıyla isyancılar arasındaki savaşta, üç yüz kişilik zeybek ordusunun neredeyse tamamı yok edilmişti. Yüzlerce zeybek, kurşunlarla can vermiş, yaralı olanlar ise kıvranarak acı içinde ölmüştü. Böylelikle Batı Anadolu toprakları bir kez daha zeybek kanıyla sulanmış, Atçalı Kel Mehmed'in öldürülmesi isyanının tamamen sona ermesi anlamına gelse de bu defa kesin çözüm adına ilkinden çok daha şiddetli bir intikamın peşine düşen devlet, savaş alanından kaçanların ve onların destekçilerinin peşine düşmüştü.[225]

Atçalı Kel Mehmed olayına yabancı seyyahların gözüyle baktığımız zaman Baptistin Poujoulat'ın, "Anadolu'dan Beşinci Mektup" adıyla yazdığı 1829'da Aydın'da Müslüman isyanı olarak değerlendirdiği Atçalı Kel Mehmed'in isyanının Fransız seyyah şu cümlelerle aktarmaktaydı.[226]

224 HAT, 466-22830-B-1 Fî 19 Ca. Sene [12]45.
225 Firarilerin takip edileceğini belirten mektup:"ba'd-ezîn dağdağa-i eşkıyadan rehâ ve sükkân ve kuttân (oturanlar, yerliler) ve fukarâ-yı zîr-destân şerr u mazarratlarından halâs bulup firârî eşkıyanın verâlarına asker tayiniyle sâye-i hümâ-vâye-i cenâb-ı cihândârîde cümlesini elegetirerek tedmîr (yoketme, mahvetme, tepeleme) ve istîsâllerine mübâderet ve kazâ ve kurâ vücûd-ı şekâvet-âlûdlarından tathîr ve tasfiyesi esbabına müsâberet olunmakda" HAT, 466-22830-B-1 Fî 19 Ca. Sene [12]45.
226 Muzaffer Çetin, Nurkadın Esra Çetin, Abdurrahman Yarar, İbrahim Öztürk, *Denizli'nin Seyyahları*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, Denizli 2013, s. 157-158'den alınan bu satırların özgün kaynağı; Poujoulat, Baptistin. *Voyage dans l'Asie Mineure, en Mésopotamie, à Palmyre, en Syrie, en Palestine et en Égypte: faisant suite à la Correspondance d'Orient*, Brüksel, 1844, ss. 49-67

İzmir, 4 Şubat 1837
Sultanhisar'dan Aydın'a giden yolu biliyorsunuz. Ondan size hiç bahsetmeyeceğim. Güzelhisar veya Aydın, 1830'dan beri hiç değişmemiş. Yolları kıvrım kıvrım, kaldırımları bozuk ve sık sık harap evlere rastlanıyor. Mektubunuzda, bütün Aydın sancağına korku saçan bir isyandan hiç bahsetmemişsiniz. 1828'de, Aydın'a on saatlik bir mesafedeki Atça köyünde doğan Kel Mehmed adında bir zeybek, bölgeyi Sultan II. Mahmud reformlarına karşı kışkırtan bir isyanın başına geçiyor. Kel Mehmed'in ne okuması ne de yazması var fakat güçlü mukayese kabiliyetine sahip. Kendisini kuşatan taassup, onu halk gözünde lider bir konuma getirmiş. Kısa bir sürede sancağın değişik köylerinden bin kadar adam toplamış. Aydın'ın doğusuna birkaç fersah mesafedeki Nazilli ve Kuyucak gibi küçük kasabaları ele geçirir. İlk zaferleri onu cesaretlendirir ve Aydın'a karşı ani taarruza geçer. Askerlerinin başında şehre girer. Aydın'daki sekiz yüz kişilik garnizon gücü, ona karşı koymayı denemez. İsyancıların reisi, kendisini halk lideri görmeye başlar. Kel Mehmed, o zamanlar Aydın valisi olan Hacı Yakupoğlu'nu oradan uzaklaştırır. Atçalı zeybek, üç ay Aydın'ı idare eder. İsyancıların lideri, askerlerini İzmir'e doğru harekete hazırlarken; birçok Anadolu paşası, güçlerini birleştirerek üzerine yürür. Yine de Mehmed, Aydın'ı tekrar geri almak için bir teşebbüse geçer. Bir gece Aydın kapısında paşaların askerleriyle isyancılar arasında korkunç bir savaş meydana gelir. Askerler, göğüs göğüse yapılan çarpışmada bir tek Kel'i arar. Gözü pek isyancı, sonunda çoğunluğa boyun eğer ve bir vuruş darbesiyle yere düşer. Ertesi gün, kafası gümüş bir tepsi içinde Aydın pazarında gezdirilir. Katliamdan kurtulan isyancılar, Babadağı'nın küçük vadilerine sığınır.

Aydın'da, Nicolas adında bir doktorla görüştük. O bize Kel Mehmed'le ilgili bir hikâyecik anlattı. Bu hikâyecik, bu Müslüman'ın karakteriyle ilgili size bir fikir verebilir. İsyankâr muzaffer olarak Aydın'a girişinden iki gün sonra Nicolas'ı çağırtmış. Kel, divanın bir köşesinde oturmuş bir yandan sükûnetle çubuğunu tüttürüyor

bir yandan da hekimbaşına sağlığından bahsediyormuş. Bu esnada bir Türk içeri girmiş ve saygıyla Mehmed'i selamladıktan sonra Müslüman âdetlerine göre cüppesinin eteklerini öpmek için ayaklarına kapanmış. Kel, kuşağından hiçbir zaman ayırmadığı yatağanı almış ve gözünü kırpmadan bir vuruşla ayaklarına kapanan adamın başını ikiye ayırmış. Kel Mehmed, kanlı demiri kılıfına sokarken: "Önceki gün biz dinimizi savunmaya çalışırken bu korkak, savaş meydanını terk ederek firar etti. Bugün de gelmiş bana yanaşmaya cesaret ediyor." demiş. Kel Mehmed, hizmetçilerini çağırmak için ellerini birbirine vurup, sesini de biraz yükselterek "Gel! Gel!" diye bağırmış. Hizmetçiler, efendilerinin işaretine uyarak gelmiş ve cesedi dışarı çıkarmışlar. Sonra Kel Mehmed, büyük bir soğukkanlılıkla doktora dönerek:

- Doktor, kan almak bana iyi gelir mi? Ne düşünüyorsunuz?

Nicolas, gözlerinin önünde cereyan eden olay karşısında öyle şaşırır ki ona cevap veremez. Doktor, bu trajik sahneyi bize anlatırken bile hâlâ titriyordu.

Türkiye'de, Aydın kadar İstanbul'daki Sultan II. Mahmud'un reformlarından nefret eden başka bir yer daha yoktur. Şayet halk, çoğunlukla Kel Mehmed gibi adamlarla karşılaşacak olsaymış, kentte kitlesel isyan çıkabilecekmiş. Aydın voyvodası Karaosmanoğlu buradaki Müslüman halkı demir yumrukla yönetiyor. En ufak bir hoşnutsuzluk alametini ölümle cezalandırıyor. Bir garnizon kuvveti, kenti asla terk etmiyor. Daima ayaklanmaya karşı hazır vaziyette bulunuyor.

İsyanın Bedeli: İdamlar, Hapisler ve Sürgünler

Uzun zamandır kendisini meşgul eden Atçalı Kel Mehmed'in öldürüldüğünü öğrenen II. Mahmud, durumdan gayet memnun olmuş ve kesik başların kendisine ulaştırılması konusundaki sabırsızlığını, iradesinde şu cümlelerle dile getirmişti:

> Eğerçi eşkıyâ-yı mahzûle için bi'l-müzâkere iktizâ eden mahalde mekâtîb irsal olunmuş ise de li'llâhi'l-hamd ve'l-minne onlara hâcet

kalmaksızın ma'hûd (sözü geçen) Kel ile padaşı olan Turnalı Ali nam şakî cezâ-yı sezâlarını (münâsip, uygun, yaraşır) bulmuşlar merkûm habislerin ser-i maktû'ları birkaç gün zarfında geleceği mütesellim-i mûmâ-ileyhin tahrîrâtı mealinden müstefâd (anlaşılmış) olmağla her kangi gün vürûd eder ise taraf-ı hümâyûnumuzdan bi'l-istîzân ona göre mûmâ-ileyhe tahsîni mutazammın cevâb tahrîr ve irsâl olunsun.[227]

Kendisi çok fazla bekletilmemiş ve Tepecik Savaşından çok kısa bir süre sonra kesik başlar saraya ulaşmıştı.[228] Sultan iradesiyle kesik başları kendisine getiren ulağı altınlarla ödüllendirmiş ve bu azılı zeybeklerin kanları kurumuş başlarını, üzerlerine suçlarının olduğu bir kâğıt iliştirilerek[229] günlerce İstanbul ahalisine teşhir ettirmişti.[230] Atçalı'nın yok edilmesinin akabinde sultanın bu konudaki bir diğer iradesi ise yoldaşlarının da cezalandırılması üzerine olmuştu. Oldukça tedbirli ve tecrübeli bir padişah olan II. Mahmud; "Kel-i ma'hûd ile bir kaç rüfekâsı bitdi deyip de avenelerini hâli üzere bırakmak çendân münâsib olmayacağından bu makule gürûh-ı eşkıyadan olanları bi't-tahkîk icrâ-yı te'dîbâtlarına bakılması pek lazımdır,[231] diyerek isyanın kalan bakiyesinin çözülmesi gereken bir sorun olduğuna dikkat çekmişti. İradesinde cezalandırmalar konusunda adaletli davranılması uyarısını da ekleyen II. Mahmud, "bu aralıkda erbâb-ı ağrâzın lakırdı karışdırmaları muhtemel olduğundan bu makulelerin ihbarıyla kaziyyede medhali olmayan bî-cürm makulelerine bir güne gadri mûcib olmamak için bu hususa itina ve dikkat olunması lazım eden olmağla,"[232] cümleleriyle hassasiyetinin nedenini ortaya koymuştu. Nitekim iftira ve dedikodu

227 HAT, 466-22830-1
228 Hacı Mehmed Ağa'nın kesik başlarla ilgili mektubundan bir kesit: "şakî-i mezbûrun ve iki nefer avenelerinin ser-i maktû'ları üç aded olarak irsâl ve keyfiyet muharebe ve şekâvetleri liva-i mezkûr mütesellimi Ahmed Ağa kullarının Bâbıâli'ye takdim olunmuş olan arîza-i kemterânesinden (âcizce, hakirce, çok küçükçe) muhât-ı ilm-i veliyyü'n-ni'amâneleri buyrulacağı ifadesiyle Hak sübhânehû ve te'âlâ hazretleri rûh-ı âlem ve sebeb-i emn ü asayiş-i Benî Adem veli-nimet-i bi-minnetimiz padişahımız destgîrimiz efendimiz hazretlerine tükenmez ömür versin..." HAT, 466/22822-1
229 HAT, 466/22822-1
230 "Me'mûrîn cânibîerinden avenesiyle beraber kânı itmâm ile ser-i maktû'u nihâde-i cây-i ibret kılınmışdır." Ahmed Lütfi Efendi, Vak'anüvîs Ahmed..." s. 442.
231 HAT, 661-32242-1
232 HAT, 661-32242-1

neticesinde keyfi olarak yapılacak idamlar, halkın tepkisini çekebilir, dolayısıyla yeni sönmüş bir isyanı tekrar alevlenmesine neden olabilirdi. Bu hususta gerekli uyarılar, ilgili kişilere ulaştırılmış ve vakit kaybetmeden ikinci yargılama safhasına geçilmişti.

Sultanın emirleri henüz Aydın sancağına ulaşmadan önce Yetim Ahmed Ağa, çoktan kendi usulüne göre cezalandırmalara başlamıştı. Kendisi Tepecik'te önemli bir başarı elde etmiş, zeybek ordusunu ağır bir hezimete uğratmıştı. Ancak savaşı tam anlamıyla bitmiş olarak görmüyordu. Zira elebaşları yok edilmiş olsa bile, zeybeklerin bir kısmı henüz Atçalı Kel Mehmed öldürülmeden önce Nazilli cihetinden dağ yolunu tutmuş ve canlarını kurtarmaya çalışmıştı. Şöyle de bir gerçek vardı, ardı ardına iki kez vuku bulan zeybek isyanı her an veya aylar sonra yeni bir lider bulabilir, devleti tekrar uğraştırabilirdi. Dolayısıyla meselenin kesin olarak çözümü ve ardılı bir isyanın uzun süre çıkmaması adına takibin ve verilecek korkunun bu defa çok şiddetli olması gerekiyordu. Raporlardaki ifadesiyle; "cemiyet-i fitne-kâr-ı eşkıyadan müteferrik firarî eşkıyâların âverde-i kayd ü kemend olunmaları için"[233] neredeyse başta dağ köyleri ve Yörük obaları olmak üzere bölgedeki her bir mağara, geçit ve sığınılacak doğal mekân tek tek kontrol edilmişti. Bu aramalar sırasında firari eşkıyaların pek çoğunun izi bulunmuş, karşı koymaya kalkanlar vahşice öldürülmüştü. Gerçi teslim olanların akıbetleri de pek farklı olmamıştı. Öldürülen zeybeklerin ölü bedenlerinin, bir zamanlar hâkim oldukları kazalarda ibret amacıyla teşhir edilmesinin dışında, teslim olanlar,[234] "eşkıyâ makulelerinden hayli vâfir şekâvet-pîşeler hayyen (diri, canlı olarak) ve meyyiten ele getirilip hayyen (diri, canlı olarak) girift ve kemend olunanlar der-akab meydân-ı siyâsetde cezâ-yı lâyıkaları icrâ..."[235] cümlesinden anladığımız üzere meydanlarda idam edilmişlerdi.

Kaçak zeybeklerin kıyıma tabi tutulmasının ardından sıra yardım ve yataklık yapanlara gelmişti. Yatak meselesi önemliydi, zira pek çok kazanın zeybekler tarafından zaptı, yerli halkın bizzat desteğiyle mümkün olmuştu. Yetim Ahmed Ağa'nın bakış açısına göre; "manen ve zahiren iâneye cür'et ile eşkıyânın dimâğında fesâd-nümûn olan tarafgir ve hempâları ahaliden

233 HAT, 640-31514-A-1 Fî 7 B. Sene [1]245.
234 HAT, 466-22830-B-1 Fî 19 Ca. Sene [12]45.
235 HAT, 640-31514-A-1 Fî 7 B. Sene [1]245.

lazım gelenlerin te'dîbât-ı lâyıkaları îfasıyla bu havali-i cenâb-ı hazret-i memalik-perveri eyâdî-i eşkıyadan tathîr kılınarak,"[236] sancak temizlenecekti. Böylelikle "ehl-i ırz taifesi"[237] olarak nitelenen mağdur ahali için adalet sağlanacak ve devletin gücü hatırlatılmış olacaktı. Elbette bu konuda sadece tutuklama ve idamlar yeterli değildi. Bu şartlarda canın yanı sıra malın da devlet tarafından alınması yoluyla kapsamlı bir müsadere süreci başlamıştı. "Bağy ve isyâna cesâret eden eşkıyâların mal ve canlarına ızrâr eylemek"[238] cümlesiyle açıklanan müsadere sürecinde, öldürülen veya ele geçirilemeyip firar eden zeybeklerin hayvanlarına ve eşyalarına el konulmuştu. Nitekim Tepecik Savaşının hemen sonrasında Yetim Ahmed Ağa, çok sayıda askeri Atça'ya göndermiş ve burada üç gün kalan askerler, soruşturma sonrası çok sayıda firari zeybeği ve yatağını ele geçirmişlerdi. Yakalanan bu şahıslar sorgularının ardından kafaları kesilerek idam edilmişti. Öldürülmeleri de yeterli olmamış ve öldürülen kişilerin hayvanlarıyla diğer değerli mallarına el konulmuştu. Ancak asıl büyük tarama Atçalı Kel Mehmed'in evinde yapılmıştı. Kıymetli sayılabilecek eşyaların kayıt altına alınıp müsadere edilmesinden sonra Atçalı Kel Mehmed'in ve onun geri dönüşünden sonra hakkında verdiği ifadeler nedeniyle canından endişe edip Kütahya'ya kaçan kayınbabası Şerif Hüseyin'in evleri yakılmıştı.[239] Atçalı'ya yakınlığı bilinen neredeyse herkes sorgudan geçirilmiş ve tamamının evleri aranıp mallarına el konulmuştu. Böylelikle aynî ve nakdî zaptlar sonucu toplam 17.800 kuruş para müsadere edilmişti.[240] Atça'dan sonra Nazilli de didik didik taranmış ve Atçalı'nın bölüklerinde komutanlık yaptığı tespit edilen on zeybeğin daha kafaları kesilmişti. Burada da üç gün kalındıktan ve gerekli güvenlik sağlan-

236 Bkz: HAT, 640-31514-A-1 Fî 7 B. sene [1]245.
237 Bkz: HAT, 640-31514-A-1 Fî 7 B. sene [1]245.
238 HAT, 640-31514-A-1 Fî 7 B. sene [1]245. Ayrıca; "Fezleke-i meâli maktul Kel Mehmed avenesinin taharrisi zımnında bi'n-nefs liva-i mezbur kazalarını dolaşıp ele geçen hainlere ne veçhile icrâ-yı siyâset ve bazılarının hanelerini ihrâk ile ne güne sâire ibret kılınmış ve kılınmakda..." HAT, 661-32242-1
239 "...maktul-i menhus Kel Mehmed'in Atça'da olan haneleri tetfiş olunup emvâl ve eşyadan hâlî bulunduğu hasebiyle mücâzâtı ef'âl-i bed-nihâdı için kayınpederi Hacı Hüseyin oğlu Hüseyin'in ve şakî-i merkumun haneleri ihrâk bi'n-nâr etdirilip ve kayınpederi Kütahya kazâlarına doğru firâr etmiş olduğu tahkik olundukda" Bkz: HAT, 661-32242-1
240 II. Mahmud'un müsaderelere onay verdiği iradesi: "...meblağ-ı mezbûr cânib-i mirîye teslîm etdirilip ve nezr maddesi dahi Başmuhâsebe'ye kayd olunarak mütesellim-i mûmâ-ileyhe iktizasına göre cevab yazılsın..." HAT, 466-22831-1

dıktan sonra Bozdoğan, Arpaz, Yenipazar kazalarına asker gönderilmişti. Dağlarda ve vadilerde geniş çaplı bir arama yapılmış, isyana katılmış olma şüphesi olan bazı kişiler sürgün edilmişti.[241] Uygulanan şiddet politikaları kısa vadede işe yaramıştı. Yetim Ahmed Ağa'nın sunduğu bir rapordan anladığımız üzere "etrâk-ı bî-idrâk cehele makulesi" olarak nitelendirilen Yörük obaları[242] zapt altına alınmış ve bu aşiretler, bir daha eşkıyaya meyletmeyeceklerini, içlerinden eden olursa da buna engel olacaklarını söyleyerek pişmanlıklarını dile getirmişti.[243]

Aydın kazalarındaki tedhişin nedeni, isyanın tekrar çıkılmasından endişelenilmesiydi. Yetim Ahmed Ağa, raporlarında sık sık uyguladığı şiddet politikasının eşkıyayı sindireceğini, böylelikle fakir ahalinin canına, malına göz dikemeyeceklerini ifade ediyor ve kendisini savunuyordu.[244] Nitekim bu tavrı, saray tarafından teveccüh görmesini sağlıyordu. Üstelik altı ay önce isyanın bastırılmasında büyük payı olan Yetim Ahmed Ağa'nın kapıcıbaşılık tevcihi, bu defa gönderdiği takviye birlikler nedeniyle akrabası Eyüp Ağa'ya da uygun görülmüştü. Yine Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa'nın talebiyle Eyüp Ağa kapıcıbaşı yapılmış ve bu atama "Tire voyvodası Eyüb Ağa'ya dahi kapıcıbaşılık rütbesi verilsin" iradesiyle beyan edilmişti.[245] Böylelikle Atçalı

241 HAT, 661-32242-1

242 1844 yılında Aydın sancağında yapılan sayımda kimilerinin kökenleri üç yüz yıl öncesine kadar giden Horzum, Karamanlı, Mucan, Caber, İçel, Durcalı, Bulacalı, Tekeli, Karacumalı, Eski Yörük, Gacar, Saçıkaralı, Yahya Elçisi, Çakal, Bürhan, Efraz-ı Çakal, Karaçakal, Emir Dağlı, Cerid, Bozcayakalı, Karatekeli ve Sarıkeçili gibi 54 aşiret tespit edilmişti. "XIX. yüzyılın ikinci yarısında Aydın, Saruhan ve Karesi'de yaşayan Yörük oymaklarından en önemlileri şunlardır: Karatekeli (İzmir yakınlarında, Karesi, Aydın ve Saruhan yörelerinde), Hayta (Aydın yöresinde büyük bir oymaktır), Saçıkaralı, Karaçakal, Bulacalı (Aydın yöresinde), Kaçar (Aydın, Söke), Horzum, Gökmûsâlı (Saruhan), Kızılkeçili, Sarıtekeli (Nazilli-Denizli arasında), Burhanlı (Karesi Sancağı'nda birçok köyde yerleşmiştir), Eskiyörük, Harmandalı, Kocabeyli (Aydın ve Bursa sancaklarında), Kılaz (Karesi sancağının birçok köyünde), Kubaş (büyük bir oymak olup Karesi'de yerleşik hayata geçmiştir), Yağcıbedir (Karesi sancağının Sındırgı, Kepsut, Bigadiç, Ayazment kazalarına bağlı köylerde yerleşmiştir) " Faruk Sümer, "Yörükler," *DİA*, VIII., 2013, s. 571.

243 HAT, 466-22831-1

244 "...ma'âzallahu te'âlâ yine fırsat buldukları anda mecbûl oldukları şekâvetin izharında olacakları derkâri ve ale'l-husûs böyle hengâm-ı hasâde-i fukarâ-yı ra'iyyetin mahsûlât ve emvâl ve eşyâlarını nehb ü gârât eylemekden lezzet hasıl etmiş olan eşkıyâ hemen fırsat gözetmekde oldukları bedîdâr olmağla bundan böyle bu misillü harekete cesâret gelmeyecek mertebe kat'-ı urûk-ı şekâvet eylemek muktezeyâtdan olduğu..." HAT, 661-32242-1

245 Hacı Mehmed Ağa'nın, Eyüp Ağa için kapıcıbaşılık rütbesi istediği mektubu: "Tire voyvodası Eyüb Ağa kulları bu defa muharebe-i vakıada işe yaramış olup mukaddem habîs-i merkûm ile vuku bulan muharebelerde işe yaraması cihetiyle Aydın mütesellimi kullarına kapıcıbaşılık ihsan buyrulmuş olduğundan voyvoda-i mûmâ-ileyhe dahi avâtıf-ı aliyye-i mülûkânelerinden kapıcıbaşılık rütbesi tevcihi

Kel Mehmed'in ikinci isyanından da en kârlı çıkan taraf yine Karaosmanoğlu ailesi olmuştu. Hacı Mehmed Ağa'nın ustalıklı siyasetiyle İbrahim Paşa gibi önemli bir isim bu olayda devre dışı bırakılmış ve nüfuzları olabildiğine artmıştı. Bu tarihten itibaren Batı Anadolu'da uzun süredir korku uyandıran zeybek çeteleri ise en azından bir süre yerlerinden kıpırdayamamıştı.

Atçalı Kel Mehmed İsyanı Sonrası Zeybek Kıyafeti Yasağı

Atçalı Kel Mehmed ve kurmaylarının kesik başlarının II. Mahmud'un emriyle günlerce halka teşhir edilmesinden yaklaşık bir ay sonra Cezayir, Osmanlı idaresinden çıkmıştı. 1827 yılından beri kısmi olarak başlayan örtülü Fransız işgali, son Cezayir dayısı İzmirli Hüseyin Paşa'nın bir alacak meselesi yüzünden Fransa konsolosunun suratına vurmasıyla savaşa dönüşmüştü. Fransız donanması Haziran 1827'de Cezayir limanını ablukaya almış, uzlaşma çabaları sonuç vermeyince de 14 Haziran 1830'da karaya ordu çıkarıp Cezayir şehrini kuşatmıştı. Neticede 5 Temmuz 1830'da Hüseyin Paşa teslim olmuş ve çoğunluğu Batı Anadolu'dan olan 14.500 Garp Ocaklı nefer gemilere doldurulup geri gönderilmişti. Geri kalan Ocaklar da çok uzun ömürlü olmamıştı.[246] Ocakların resmi olarak kapanmasının ardından Batı Anadolu menşeli Akdeniz korsanlığı tamamen sona ermiş ve Kuzey Afrika'da istihdam edilen binlerce işsiz savaşçı, memleketlerine geri dönmüştü. Ancak böylesi bir demografik akışa rağmen, o tarihlerde bölgede büyük eşkıyalık hareketleri görülmemiş ve Atçalı isyanı sonrası uygulanan tedhiş politikaları, böylelikle işe yararlılığını göstermişti.[247]

hâtıra gelmiş ise de bu suret mutalaka emr u irâde-i inâyet-âde-i zıllullahîlerine mütevakkıf mevâddan idüğü muhât-ı ilm-i âlem-ârâ-yı şehinşâhîleri buyruldukda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir." HAT, 466/22822-1

246 Yine Fransa'nın bazı soyguncuların kendi hâkimiyetlerindeki Cezayir topraklarına girişini bahane ederek karadan ve denizden kuşattığı Tunus, Girit'te bulunan üç Osmanlı zırhlısının yardımının yetersiz olması nedeniyle gözden çıkarılmak zorunda kalmıştı. 12 Mayıs 1881 tarihli Fransız himayesini kabul anlaşmanın imzalanmasıyla, burası da kaybedilmişti. Son olarak merkeze en yakın olan Trablusgarp ise 1912 yılına kadar dayanabilmişti. İttihatçı subayların çabaları ve Ocakların son temsilcileri olan Kuloğulları ile dinsel bir güç olan Senusi'lerin de katılımıyla 1911 Trablusgarp Savaşında İtalyanlarla gerilla savaşına girilmiş, ancak müdafaa neticesiz kalmıştı. Neticede Ouchy barışıyla Trablusgarp da Osmanlı'dan ayrılan son Ocak olmuştu. Koloğlu, *Türk Korsanları...,* ss. 169-175.

247 Atçalı Kel Mehmed Efe İsyanı bastırılmış, ancak sosyo-psikolojik etkileri uzun süre silinememişti. Bu konuda şu değerlendirme ilginçtir: "Baskıcı yönetimlerin hüküm sürdüğü dönemlerde halk ve aydınlar her hangi bir belaya bulaşmadan düşüncelerini dillendirmek için kendilerine özgü yöntemler geliştirirler. Bazıları hayvanları konuşturarak fabl türüyle dinlendirirken, bazıları çocukları konuştura-

Atçalı Kel Mehmed isyanı sonrası II. Mahmud'un otokratik politikalarıyla zeybeklerin başları ezilmiş ve Batı Anadolu'da belirli bir süre sükûnet sağlanmıştı. İsyan sonrası tedhiş sürecinde çok zayiat veren zeybekler, devamında eşkıyalık yapmaya cesaret edememişler ve alternatif yollar aramışlardı. Fransız hükümetinin emriyle Anadolu'da araştırmalar yapan Fransız arkeolog Charles Texier'in gözlemlerine göre 1833 yılında pek çok zeybek ücretli askerliğin yanı sıra ticaret yapmaya başlamıştı. Kendisinin "tacir ve kervancıdırlar. Rumlar, bunların isminden titrerler"[248] ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, zeybekler, kahve işlettikleri zamanlardan kalma alışkanlıkla silahlı yapılarını koruyarak gelir elde etmeye çalışmışlardı. Sermayesi olmayanlar dağlara sığınmış ve küçük vurgunlarla, merkezi açıdan tehdit içermeyen eylemlere girişmişlerdi. 1832 yılında, yani isyandan iki sene sonrasına tekabül eden bu kıpırdanmalar ise 1834 yılında tekrar darbe almıştı. Zira o yıl, Batı Anadolu'nun Aydın, Manisa ve Muğla gibi yerleşimlerde peyda olan bir veba salgını zeybekler dâhil binlerce insanın ölümüyle sonuçlanmıştı. Küçük çeteler varlığına ve önemsiz eylemlerine üç dört sene daha devam etse de, söz konusu sükûnet dönemi 1838 yılında tekrar bozulmuştu. Zira bu defa "zeybek kıyafetleri" ayrı bir başkaldırıya sebebiyet vermişti.

Zeybeklerin tarihsel süreç içerisinde coğrafya, gelenek ve inançlarına göre şekillenmiş özel bir kıyafet tarzları bulunmaktaydı. Pek çok parçadan oluşan ve günlük yaşamlarında / mücadelelerinde kullanışlı olan bu kıyafetler, içerisindeki "potur" adı verilen zeybek şalvarı nedeniyle şeri açıdan kimi idarecilerin tepkisini çekmekteydi. Nitekim henüz Atçalı isyanı öncesinde, 1829 yılının Mart ayında, II. Mahmud bir ferman yayınlamış ve "dağlarda bazı rezil eşkıyaların, külah, kısa don ve dizlik giydikleri, türlü rezaletler yaptıkları"nı belirtip, bu durumun önüne geçilmesini istemişti.[249] Ancak sonrasında çıkan isyan ve devamında başka bir ayaklanmaya

rak bu belalardan uzaklaşırlar. Etem Oruç, '*Atçalı Kel ve Yağdereli Sinanoğlu Efe*' adlı kitabında, Anadolu halkının padişaha, ezenlere karşı gelemeyince bir Keloğlan yarattığını ve böylece padişaha kafa tuttuğunu, korkudan bir şey diyemediği padişaha, elindekini avucundakini alıp giden ayanlara karşı Keloğlan'ı kullandıklarını vurgulamaktadır. Halkın gözünde bir kahraman olan Atçalı'nın halkı uğruna kendi kellesini verdiğini ama masalların, efsanelerin söylenmeye devam ettiğini belirtir.' Bkz: http://www.zeybekoloji.com/atcali-kel-Mehmed-yagdereli-sinanoglu-efe-etem-oruc-t5594.html

248 Akdoğu, *Bir Başkaldırı*..., s. 154.

249 Akdoğu, *Bir Başkaldırı*..., s. 154.

sebebiyet verilmek istenmemesi, meselenin ileri bir tarihe bırakılmasına neden olmuştu. II. Mahmud'tan sonra bu konuda ikinci hamleyi ise Aydın sancağına vali olarak atanan Çengeloğlu Tahir Paşa atmıştı.

21 Ağustos 1838 tarihinde Aydın valiliğine tayin edilen Çengeloğlu Tahir Paşa, bölgeye gelir gelmez, önce zeybeklerin de dâhil olduğu düzenli bir ordu oluşturmak istemiş, saraya bir yazı göndererek, zeybek kıyafetlerinin "ahlaka ve dine mugayir" olduğunu belirtip, bu kıyafetlerin giyilmesinin yasaklanması talebinde bulunmuştu. Tahir Paşa'nın söz konusu arzı şu cümlelerden oluşmaktaydı:

> ...Öteden beri Türkiye topraklarında huzur içinde oturmakta olan halkın giydikleri eski elbise ve kıyafetlere güzel şekil verilerek hepsi de bir düzene girmişti. Redif askeri müşirliğine tayin edildiğim Aydın sancağı halkının giydiği zeybek çirkin kıyafetinin de düzeltilmesi lazım geliyordu. Bu şekilde zeybek donu ve külahı giymek bu halkın eski âdeti olduğundan, böyle giyinmenin padişahın arzularına uygun olmadığını bilmeyenler, bir defa tembih edilmekle bu elbiselerini terk etmişlerdi. Ancak, bazı eşkıya ve edepsiz taifesi, eski kıyafetlerinde ısrar edip, zaman zaman bu elbiseyi giydikleri tahakkuk ettiğinden böylelerinin cezalandırılacakları evvelce ilan edilmişti. Keza itaat etmeyenler hakkında gereği yapılacağı da, sancağın kazalarında buyrultularımla bildirilmiştir. Bu sebeple bundan böyle zeybek kıyafetinde kimse bulunmayacağına dair kazalar halkının söz verdiklerine dair kaza naiblerinin şer'i ilamları ilişikte takdim edilmiştir... Bu hususta her halde emr ü ferman padişahındır. 20 Aralık 1838, Mehmed Tahir.[250]

Paşa, bölgenin sıcak iklimi nedeniyle diz üstüne denk gelen bu kıyafeti İslami giyim tarzına uygun görmüyordu. Ancak bu işin sadece görünür kısmıydı. Kıyafet yasağının kökeninde eşkıyalığı engelleme çabası yatmaktaydı. Zira gösterişli zeybek kıyafetleri belirli bir bağlılık kültürü geliştiriyor, bu da dağa çıkış konusunda yoksul gençleri heveslendiriyordu. Dola-

250 Tuncer Baykara, "Zeybekler (Zeybek Elbisesi Giyme Yasağı)," *Efeler (Kökenleri, Eylemleri, Töreleri, Dansları, Giysileri,* (Haz. Ersal Yavi), Aydın Valiliği, İl, Özel, İdaresi,Yayını, N. 3., Aydın, 1991, s. 95.

yısıyla bu kıyafetlerin yasaklanması, bir nevi o haletiruhiyenin de yıkılması anlamına gelecekti. Bu politika yaklaşık yüz yıl önce levend kıyafetlerinin yasaklanmasında denenmişti. Şimdi zeybeklere tatbik edilmek isteniyordu. Neticede levendliğin her ne kadar ismi değişse de, silahlı gençlerin eylemleri ve sonuçları benzerlik göstermekteydi.

Sultan II. Mahmud, paşanın önerisine olumlu cevap vermiş ve böylelikle 1838 yılında Batı Anadolu'da, zeybek kıyafetinin giyilmesi yasaklanmıştı. Ancak beklenmedik bir şekilde büyük bir direnişle karşılaşılmış ve kıyafet yasağının zorla uygulanmaya çalışılmasının yanı sıra zeybeklerin askere alınmaya kalkışılması, merkezlerden dağ köylerine kadar yayılan büyük bir isyana neden olmuştu. Atçalı isyanının üzerinden henüz sekiz yıl geçmişken böylesi bir kalkışmanın yaşanması, idarecileri ivedilikle harekete geçirmişti. Charles Texier'e göre Tahir Paşa'nın istediği resmi kıyafeti kabul etmeyen zeybeklerin isyanı Edremit, Bergama, Bayındır ve Aydın şehirlerinde çok kanlı bir şekilde bastırılmıştı.[251] Külliyetli miktarda asker pek çok yerde direnen zeybek gruplarını imha etmiş, kıyafeti giymekte ısrarcı olanlar yakalandıkları yerde öldürülmüştü.[252] Böylelikle yapılan katliamın ardından yasak yürürlüğe girmişti.

Yüzlerce zeybeğin ve askerin hayatına mal olan ilk zeybek kıyafeti yasağı ancak on beş sene sürmüş ve çıkan savaşlar nedeniyle askere ihtiyaç duyulması zorunlu bir sulhu mecbur kılmıştı. Sarayın çağrısıyla 1854 Kırım ve 1862-1867 Karadağ Savaşına katılan zeybekler, taburlarında kendi özel kıyafetlerini giyerek görev yapmışlardı. 1863 yılında Batı Anadolu'yu gezen seyyah A. De Moustier, kıyafet yasağı konusunda, tüm baskılara rağmen zeybeklerin inadının kırılmadığını söylemiş ve yine bir başka seyyah V. Cuinet de, bu isyandan bahsederken "Zeybekler Aydın'da üstün devlet kuvvetlerine mağlup olarak katledildiler, ancak kıyafetlerini daima muhafaza ettiler" demişti.[253]

251 Baykara, *Zeybekler...*, s. 95.
252 Zeybek kıyafeti sadece 1838 de değil, 1894 ve 1905 yıllarında da yasaklanmıştır. Baykara, *Zeybekler...*, s. 95.
253 Baykara, *Zeybekler...*, s. 95.

Sonuç

Antik çağlardan beri dünyanın her yerinde kişinin ayni, nakdi veya bedeni mülkiyetinin erk sahibi bir unsur tarafından meşru veya gayrimeşru suretlerle gasp edilmesi bilinen bir olguydu. Zorla almanın meşru yolu, siyasi / askeri / dini kudret taşıyan liderlerin komutasında galip olan orduların veya ordulara mensup olan başıbozuk grupların, mağlupların mülkiyetlerini "kılıç hakkı" adı altında yağmalamalarıydı. Gayrimeşruluk ise mezkûr siyasi gücün izni dışında kalan bireysel ve çeteleşmiş yapılanmaların faaliyetleriyle ortaya çıkmıştı. Özellikle mutlak iktidarın olduğu her yerde hiyerarşik bir sosyo-politik düzenin, dolayısıyla da memnuniyetsizliğin ve muhalefetin ortaya çıkacağı gerçeği göz önüne alındığında liderin çizdiği sınırlar dışında eylem yapan bu gruplar, yaşam sürdükleri alanlara göre illegal bir faaliyet şekli belirlemişlerdi. Söz konusu illegal faaliyetlerin Osmanlı coğrafyasındaki yansıması ise, kuruluşundan beri küçük harami çeteleri var olsa dahi, Celali isyanları ve akabinde devam eden artçı sarsıntıları olmuştu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun eşkıyalıktan en muzdarip bölgelerinden biri olan Batı Anadolu, çalışmamızın zaman aralığı olan 16. yüzyıl başlarından, 18. yüzyıl ortalarına dek, tarihsel süreç içerisinde adına "levend," "sekban," "korsan" ve "zeybek" denilen pek çok silahlı unsurun, başkaldırısına veyahut bir idari amirin himayesinde yarı resmi eşkıyalığına şahit olmuştu. İmparatorluğun merkezi yapısının korunması adına yapılan mücadeleler pek çok can, mal ve zaman kaybına neden olmuş, ancak kalıcı bir çözüm sağlamamıştı.

Adlarına ferman yazılan, katli vacip görülen, kurşuna dizilen, darağacına çekilen eşkıyalar, "mal zapt etmek, öç almak," "dağ hırsızları, haydutlar" cümleleriyle sözlüklerde yerlerini almışlardı.

Osmanlı yöneticilerinin isyan eden asiyi cezalandırma yöntemleri Kuyucu Murad Paşa'nın kurnaz ve acımasız operasyonlarından, Çengeloğlu Tahir Paşa'nın fevri buyruklarına değin hep aynı amaca hizmet etmiş ve organik bir bağa sahip olmuştu. Eşkıyaların işkenceyle idam edilmeleri, bağırışlar ve hakaretler arasında ipte sallandırılmaları, kesilmiş kafalarının, et yığınına dönmüş bedenlerinin teşhir edilmesi, mal varlıklarının ellerin-

den alınması, akrabalarının çöllere sürülmeleri veya zincire bağlı zindanlarda ömür tüketmeleri halka korkuyu ve huzuru aynı anda yaşatmış, iktidar ise bu sayede bekasını koruduğunu düşünmüştü. Vahşi cezalandırma yöntemlerinin ve verilen makamların yarattığı korku veya sadakat duygularının karmaşasıyla geçen yüzyılların ardından, 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanıyla başlayan yapısal değişim, devletin suça bakış açısını ve işkenceli cezalandırma şeklini değiştirmişti. Bu durum şekavet suçu işleyen şakiye karşı tutumda yeni bir perspektif ortaya çıkarmıştı. Artık zeybekler kazığa oturtulmuyor ya da kafaları kesilerek parçalanmıyor, bunlar yerine daha acısız bir şekilde darağacında asılıyorlardı.

Tanzimat Fermanı, kanun önünde eşitlik, mahkemelerin halka açık yapılması, dava sürecinin hızlandırılması, ceza infazına standart bir usulün getirilmesi, cezalardaki keyfiliğin giderilmesi gibi hukuki yaptırımlar getirmişti. Suçların cezalarında ise devrin Avrupa'sında görülen eğilimlere uygun bir şekilde bedene yönelik şiddet içeren eziyet verici uygulamaların kısmen de olsa terkiyle kürek başlığı altında toplanan ağır işlerde çalıştırma cezası ile sürgün ve kısa süreli hapis cezalarına doğru bir kayış söz konusuydu. Batı normlarıyla yönetimin esas olmaya başladığı Tanzimat dönemi devlet-zeybek ilişkisinde de, cezalandırmalar dışında bazı değişikliklere yol açmıştı.

İdarecilerin, eşkıya olarak nitelendirilse bile kendi tebaasından olan birisini adil bir mahkemede yargılamadan cezalandırmasına karşı çıkılmasını, batı kavramlı modernleşme ve yeni hukuk anlayışıyla açıklamak fazla iyimserlik olur. Bu tavrın arkasında şüphesiz çözülme döneminde aynı anda birden çok coğrafyada açılan cephelerin demografik ihtiyaçları ve uluslararası baskılarla ülke içi odakları dengeleme kaygısı vardı. Bahsi geçtiği üzere imparatorluk açısından zeybeklerle ilgili tek sorun kıyafetlerini değiştirip değiştirmemeleri değildi. 1854 Kırım Savaşı sırasında, imparatorluğun asker ihtiyacı ortaya çıkmış ve zeybeklerin eski ordu mensupları olduğu düşünüldüğünden cepheye sevk edilmeleri çok uzun zaman almamıştı. Nitekim bu tarihten sonra pek çok savaşta yedek kuvvet olarak kullanılmış ve sisteme dâhil edilmişlerdi. Ancak sadece savaş zamanlarında istihdam edilen zeybekler, erken dönemlerdeki muadilleri gibi savaş sonrası yaşanan kargaşadan faydalanarak çoğu zaman geleneksel yaşam tarz-

ları olan eşkıyalığa geri dönmüşlerdi. Buna engel olmak isteyen devlet de, sunduğu affın yanı sıra affedilen zeybeğin yaşamını yasal yollardan idame ettirebilmesi ve eski yaşam tarzındaki şiddet imgelerini kontrol edilebilir bir ortamda devlet faydasına sürdürebilmesi için eski yöntemlerini reforme etmiş ve merkezi politikalarının bir ürünü olarak pragmatist bir uzlaşma sağlanmıştı. Böylelikle daha öncesinden de uygulamaya soktuğu, ancak bu tarihlerden sonra sistemleştirdiği "kır serdarlığı" adı verilen, kolculuk göreviyle eşkıyayı eşkıyaya kırdırmıştı. Yine de bu tarz çözümler kalıcı bir asayiş sağlayamamıştı. Zira Kırım Savaşının ardından ortaya çıkan buhran döneminde imparatorluğun dengelerinin iyice sarsılmış, ekonomik bunalım en üst safhaya ulaşmış ve bölgede eşkıyalık faaliyetleri ziyadesiyle artmıştı. Bu hareketlerin boyutu 1860'larda öylesine yaygınlaşmaya başlamıştı ki, zeybekler Batı Anadolu'daki tüccarların başına bela kesilmiş; gelen geçen ticaret kervanlarına baskınlar düzenlemeye başlamışlardı. Onların bu tip vurgunları bölgedeki ticari ilişkileri sekteye uğratmıştı, ancak yine de büyük çaplı ayaklanmalar çıkarabilecek kudrete erişememişlerdi.

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde kitlesel zeybek isyanları devri -birkaç istisna görülse dahi- artık sona ermişti. Bu tarihlerden itibaren Batı Anadolu'da, güçlenen taşra idaresinin de etkisiyle Kalenderoğlu Mehmed, Cennetoğlu, Yusuf Paşa, İlyas Paşa ya da Atçalı Kel Mehmed gibi, binlerce silahlı adamı emirleri altına alabilecek liderler Kuvayımilliye dönemine kadar görülmeyecekti. Batı Anadolu eşkıyaları artık vilayetleri düşürmüyorlar, valileri öldürmüyorlar, şehirleri yağmalamıyorlardı. Yaşanan yapısal evrim sonrasında atlı yağmacı bölükler artık yerini sayıları yedi sekizi geçmeyen, vur-kaç usulü savaş teknikleri kullanan küçük çetelere bırakmıştı. Efe - baş zeybek - zeybek ve yatak hiyerarşisiyle örgütlenen çeteler için artık farklı bir dönem başlamıştı.

Resimler

Charles Gabriel Gleyre (1806-1874),
İzmir Zeybeği

Zeybek Silahşorlar

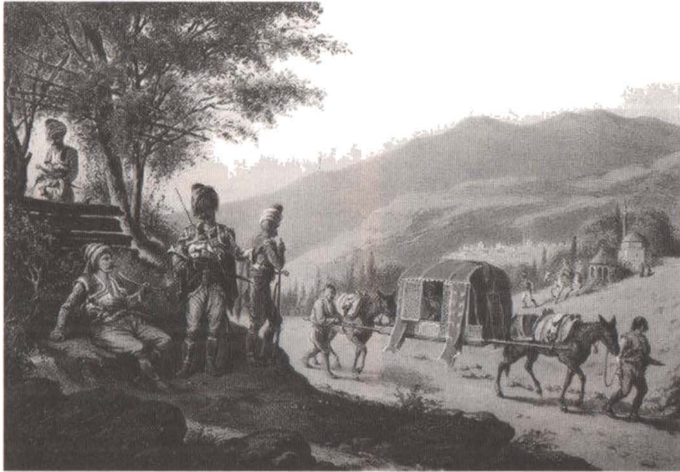
Jean-Léon Gérôme (1824-1904), *Başıbozuk*

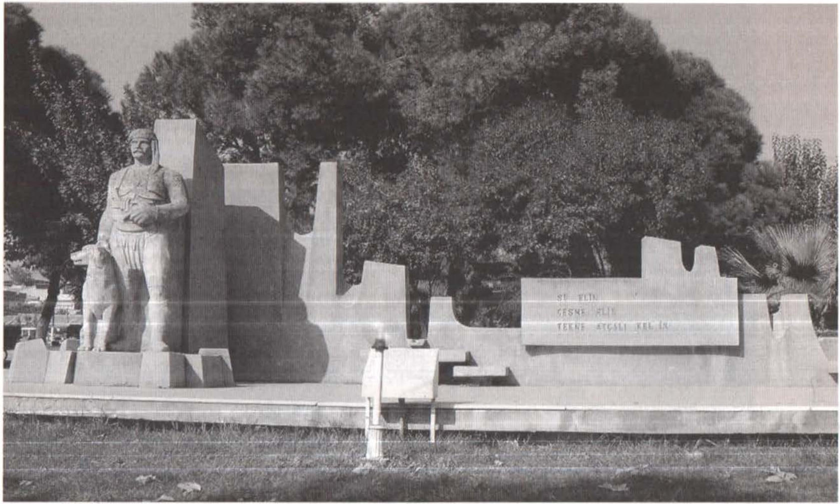
Gleyre Charles, *İzmir Zeybeği*

Zeybekler

Brendizi Gravürü, *Hayat Tarih Mecmuası*. Kervan yollarında kahve işleten zeybekler

Atçalı Kel Mehmet Efe heykeli

Jean Leon Gerome *Siyahi Başıbozuk*

19. yüzyıl sonlarından bir fotoğrafta zeybekler

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT)

HAT, 1053-43378-1
HAT, 466-22816-2
HAT, 466-22819-1
HAT, 466-22822-1
HAT, 466-22823-1
HAT, 466-22823-A-1
HAT, 466-22823-B-1
HAT, 466-22823-D-1.
HAT, 466-22823-E-1
HAT, 466-22823-F-1
HAT, 466-22823-G-1
HAT, 466-22823-H-1
HAT, 466-22823-H-1
HAT, 466-22823-H-2
HAT, 466-22823-H-3
HAT, 466-22823-H-4
HAT, 466-22823-İ-1
HAT, 466-22823-J-1
HAT, 466-22824-A-1
HAT, 466-22825-1
HAT, 466-22825-A-1
HAT, 466-22825-C-1
HAT, 466-22826-1
HAT, 466-22826-A-1
HAT, 466-22826-B-1.
HAT, 466-22827-1
HAT, 466-22827-A-1
HAT, 466-22827-C-1.
HAT, 466-22827-D-1
HAT, 466-22827-F-1
HAT, 466-22827-G-1
HAT, 466-22827-H-1
HAT, 466-22828-A-1
HAT, 466-22828-B-1
HAT, 466-22829-1
HAT, 466-22829-C-1

HAT, 466-22830-1
HAT, 466-22830-A-1
HAT, 466-22830-B-1
HAT, 466-22830-C-1
HAT, 466-22830-D-1
HAT, 466-22830-E-1
HAT, 466-22831-1
HAT, 467-22831-G-1
HAT, 467-22831-G-2
HAT, 467-22831-G-2
HAT, 467-22831-İ-1
HAT, 467-22833-F-1
HAT, 467-22833-K-1
HAT, 497-24412-1
HAT, 507-24934-1
HAT, 507-24934-A-1
HAT, 640-31513-1
HAT, 640-31514-A-1
HAT, 661-32242-1
HAT, 709-33967-1-1
HAT, 714-34076-1
HAT, 714-34076-C-1
HAT, 727-34637-1

Basılı Kaynaklar

Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, (Çev: Yücel Demir, Tamer Erdoğan), Yapı Kredi Yayınları, C. II-III., İstanbul, 1999.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. 2, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1972.

——, *Ma'ruzat*, (Haz: Yusuf Halaçoğlu), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.

——, *Tezakir*, (Haz: Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.

Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi*, (Sad: Seyitali Karaman, Mümin Çevik, Fuad Onuk), C. 4, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2000.

Ahmed Vefik Paşa, "Zeybek", *Lehçe-i Osmanî*, Dersaadet, 1876.

Akçam, Taner, *Siyasi Kültürümüzde Zulüm ve İşkence*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

Akdağ, Mustafa, "Medreseli İsyanları," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1-4, 1949.

——, "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri (1730 - 1839)," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 8-12, S. 14-23, 1970.

——, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453 - 1559)*, C. 2, Tekin Yayınevi, 2. bs., 1979.

——, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası 'Celalî İsyanları'*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.

Akdoğu, Onur, *Bir Başkaldırı Öyküsü - Zeybekler (Tarihi-Ezgileri-Dansları)*, İzmir, 2004.

Akyıldız, Ali, "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni," *İslam Araştırmaları Dergisi*, II, 1998.

Alphonse De *Lamartine, Osmanlı Tarihi,* (Çev: Serhat Bayram), Toker Yayınları, İstanbul, 1995.

Arslan, Hüseyin, *Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. Yüzyıl): Yönetim Nüfus Göçler, İskânlar, Sürgünler,* Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001.

Atasoy, İsmet Nadir, *Atçalı Kel Mehmet, Sevda Zamana Sığmaz,* Ankara.

Avcı, Ali Haydar, *Atçalı Kel Mehmet İsyanı - Aydın İhtilali (1829-1830),* E Yayınları, 2004.

Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Ait Notlar," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,* C.17, No: I-4. İstanbul, Ekim 1955-Temmuz 1956.

Barkey, Karen, *Eşkıyalar ve Devlet. Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi* (Çev. Zeynep Altıok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

Başaran, Betül, "III. Selim ve İstanbul'da Şehir Siyaseti, 1789-1792," *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza (18.-20. Yüzyıllar),* (Haz. Noémi Lévy, Alexandre Toumarkine,) İstanbul, 2007.

Başaran, Mehmet - Sarıbey Haykıran, Aysun, "Osmanlı Merkezi Yönetimine Taşranın Direnişi: Atçalı Kel Mehmed Ayaklanması," *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* c. 12, S. 22, Aralık 2009.

Başaran, Mehmet - Özçelik, Ali, "Garp Ocakları Merkezli Akdeniz Korsanlığı'nın Batı Anadolu'ya Sosyo - Ekonomik Etkileri," Yayımlanmamış Sempozyum Bildirisi, *Uluslararası Fethinin 500. Yılında Cezayir, Barbaros Hayrettin Paşa ve Osmanlı Denizciliği Sempozyumu,* Manisa, 1-3 Aralık 2016.

Bayar, Celâl, *Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş,* C. 6, Sabah Yayınları, İstanbul, 1997.

Baykara, Tuncer, "Zeybekler (Zeybek Elbisesi Giyme Yasağı)," *Efeler (Kökenleri, Eylemleri, Töreleri, Dansları, Giysileri,* (Haz. Ersal Yavi), Aydın Valiliği İl Özel İdaresi Yayını, N. 3., Aydın, 1991.

Bostan, İdris, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği,* Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.

Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası,* (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Cilt I, Eren Yayıncılık, İstanbul 1989, s. 165.

——, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası,* (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), C.2, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1990.

Celnarova, Xenia - Avcı, Ali Haydar, *Avrupa ve Önasya'da Eşkıyalık,* Barış Kitap, Ankara, 2012.

Cezar, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler,* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013.

Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Malî Tarih),* İstanbul, 1986.

Çaltepe, Sipahi, 19. *Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizam-ı Cedit Ordusu,* Göçebe Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 195-198.

Çetin, Atillâ, "Garp Ocakları," *DİA,* C. XIII,

Daniel Goffman, *Levanten Dünya ve İzmir,* İstanbul, 1995.

Divitçioğlu, Sencer, " 'Oyun Teorisi' Bağlamında Celali İsyanları," *Cogito - Osmanlılar Özel Sayısı,* Yapı Kredi Yayınları, S.19, Yaz 1999. İstanbul.

Dramalı, Zeynep, *Tarihi Tersten Okumak,* Yeditepe Yay., İstanbul, 2010.

Dural, Halil, (Yay. Haz. Sabri Yetkin), *Bize Derler Çakırca, 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

Düzdağ, Mehmet Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları,* Enderun Kitabevi, 2. bs. İstanbul, 1983.

Edouard François Zier, *Nouvelle Geographie Universelle. Tome IX L'Asie Anterieure,* Paris, 1884.

Ertaş, Mehmet Yaşar, "18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yasadışılık: Yerel İdarecilerle Eşkıya İlişkileri," *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör,* (Ed. Osman Köse), Samsun İlkadım Belediyesi Yayınları, Samsun, 2009.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. VIII., (Sad. Mümin Çevik), İstanbul, 1985.

Faruqhi, Suraiya, *Devletle Başa Çıkmak - Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720*, (Çev: Hamide Koyukan Bejsovec), Alfa Yayınları, İstanbul, 2016.

Findley, Carter, *Modern Türkiye Tarihi (İslam, Milliyetçilik ve Modernlik, 1789-2007)*, (Çev. Güneş Ayas), Timaş Yayınları, 2. bs., İstanbul, 2012.

Foucault, Michel, *Ders Özetleri (1970-1983)*, (Çev: Selahattin Hilav), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.

Gazimihal, Mahmut R., "Yüzyıllar Boyunca Zeybekler," *Efeler (Kökenleri, Eylemleri, Töreleri, Dansları, Giysileri)*, (Haz. Ersal Yavi), Aydın Valiliği, İl Özel İdaresi Yayını, N. 3., Aydın, 1991.

Gelibolulu Mustafa Âli, *Mevaidun-Nefais Fi Kavaidil Mecalis*, (Haz. Orhan Ş. Gökyay), İstanbul, 1978.

George Keppel, *Narrative Of a Journey Across The Balkans in The Years 1829, II*. Londra, 1831.

Goffman, Daniel, "İzmir: Köyden Kolonyal Liman Kentine," *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

Govan, Bruce Mc, "Ayanlık Çağı," *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II 1600-1914*, (Ed: Halil İnalcık-Donalt Quataert), Eren Yayınları, 2004.

Gökalp, Haluk, "Çobanlıktan Valiliğe, Valilikten Asiliğe: Varvarî Ali Paşa ve Makâlât-ı Varvarî," *İlmî Araştırmalar*, S. 22, İstanbul 2006.

Gökbel, Asaf - Şölen, Hikmet, *Aydın İli Tarihi*, C.1, Ahmed İhsan Basımevi, 1936.

Griswold, William J., *Anadolu'da Büyük İsyan (1591-1611)*, (Çev. Ülkün Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

Günay, Vehbi, "Batı Anadolu'da Âyânlık Mücadeleleri ve Bergama Voyvodası Sağancalı Veli," *Tarih İncelemeleri Dergisi, XXI/2*, Aralık 2006,

Güneş Yağcı, Zübeyde, "Bir İsyan ve Etkileri: Balıkesir'de İlyas Paşa İsyanı," *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, (Ed. Osman Köse), Samsun İlkadım Belediyesi Yayınları, Samsun, 2009.

Gürkan, Emrah Safa, "Batı Akdeniz'de Osmanlı Korsanlığı ve Gaza Meselesi," *Kebikeç*, S. 33, 2012.

Halaçoğlu, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

Hayat Tarih Mecmuası, S. 6, İstanbul, 1965.

Hobsbawm, Eric J., *Eşkıyalar*, (Çev. Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2011.

——, *İlkel Asiler - 19. ve 20. Yüzyıllarda Toplumsal Hareketin Arkaik Biçimleri Üzerine İncelemeler*, (Çev: Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, 2. bs., İstanbul, 2014.

İlgürel, Mücteba, "Anadolu," *DİA*, C. 3.

——, "Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silahların Yayılışı," *Tarih Dergisi*, S. 32, 1979.

İlter, Aziz Samih, *Şimali Afrika'da Türkler*, Vakit Gazete-Matbaa, İstanbul, 1936.

İnalcık, Halil, "Haydaroğlu Mehmed," *DİA*, C. 17.

——, "Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfî- Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları," *Siyasi İlimler ve Hukuk*, C. XIII, N:2, 1958.

——, "Sened-i İttifak ve Gülhane-i Hatt-ı Hümayunu," *Belleten*, XXVIII, 1964.

——, "Köy, Köylü ve İmparatorluk," *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler*, Ankara, 1990.

——, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar," *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticarî Tarım*, (Ed. Çağlar Keyder - Faruk Tabak), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

——, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

——, *Devlet-i Aliyye - Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar -II Tagayyür ve Fesad (1603-1656)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. bs., İstanbul, 2014.

——, *Devlet-i Aliyye - Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - IV Âyanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. bs., İstanbul, 2016.

Joseph Von Hammer, (Haz. Mümin Çevik), *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat, 2. Basım, C. 9, İstanbul, 2008.

——, (Haz. Mümin Çevik), *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat, 2. Basım, C. 10, İstanbul, 2008.

Kahraman, Kemal, "Cezayir (Osmanlı Dönemi)," DİA, C. VII.

Kanat, Cüneyt, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, Küre Yayınları, 2. bs., İstanbul, 2013.

Karademir, Zafer, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı - Osmanlı Toplumunda Kıtlıklar (1560-1660)*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014.

Kasaba, Reşat, *Bir Konargöçer İmparatorluk Osmanlıda Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar*, (Çev. Ayla Ortaç), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012.

Kâtip Çelebi, "Fezleke" (Haz. Zeynep Aycibin), *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2007.

Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi* (Haz. Zuhuri Danışman), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

Koçu, Reşad Ekrem, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara, Doğan Kitap, İstanbul, 2015.

——, *Yeniçeriler*, Doğan Kitap, 4. bs., İstanbul, 2015.

——, "Garp Ocaklarında Anadolu Delikanlıları," *Tarih ve Toplum*, S. 32, 1986.

——, "İstanbul Leventleri Sefere Çıkamayınca Şehri Vurdular," *Atlas Tarih*, S. 13, Haziran - Temmuz 2012.

——, *Türk Korsanları*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2012.

Köprülü, Fuad - Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Ayân," *İslam Ansiklopedisi* (MEB), C. II.

Kumrular, Özlem, "16. Yüzyılda Türk ve Mağripli Korsanlar (Mağripliler Karaya Çıktı)," *Toplumsal Tarih*, S. 160, Nisan 2007.

——, "Turgut Reis'in 1550 Yılındaki Faaliyetleri: Mit ve Gerçek Arasında Bir Denizci Figürü," *Turgut Reis Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu (27 - 28 Mayıs 2011)*, Ankara, 2013.

Kur'an- ı Kerim, Maide Suresi, 33. Ayet.

Kurat, Akdes Nimet, "Berberi Ocakları ile ABD Münasebetleri (1774-1916)," *Ankara Üniversitesi, D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, Ankara, 1964.

Kuzucu, Serhat, "XVIII. Yüzyılda Uluslararası Bir Sorun Olarak Garp Ocakları'nın Akdeniz'deki Korsanlık Faaliyetleri," *Akademik Bakış*, C. 9, S. 17, Kış 2015.

Linebaugh, Peter, *Londra İdamları - 18. Yüzyılda Suç ve Sivil Toplum*, (çev. Çiğdem Demir), Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2015.

Maksudoğlu, Mehmet, "Tunus'ta Dayıların Ortaya Çıkışı," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIV, Ankara, 1966.

Meray, Seha, "Bazı Türk Antlaşmalarına Göre Korsanlık ve Deniz Haydutluğunun Yasaklanması," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 18, S. 3, Ankara, 1963.

Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985.

Nagata, Yuzo, *Tarihte Âyânlar, Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara, 1997.
——, *Muhsinzade Mehmet Paşa ve Ayanlık Müessesesi*, İzmir, 1999.
Naima, *Naîmâ Tarihi (Tarih-i Naima, Ravtaz-el Hüseyn Fî Hulâsat Ahbar el-Hafikayn)*, (Çev. Zuhuri Danışman), C. 2., Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul, 1968.
——, *Naîmâ Tarihi (Tarih-i Naima, Ravtaz-el Hüseyn Fî Hulâsat Ahbar el-Hafikayn)*, (Çev. Zuhuri Danışman), C. 3, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul, 1968.
——, *Naîmâ Tarihi (Tarih-i Naima, Ravtaz-el Hüseyn Fî Hulâsat Ahbar el-Hafikayn)*, (Çev. Zuhuri Danışman), C. 4, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul, 1968.
Oral, Özgür, "1670'te Venedik'e verilen Korsanlık Ahitnamesi," *Toplumsal Tarih*, Temmuz 2004.
Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler: Telhîsler (1597-1607)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1970.
——, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1987.
Ortaylı, İlber, "1727 Osmanlı - Avusturya Seyr-ü Sefain Sözleşmesi," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 3, Ankara, 1973.
——, "Osmanlı Devleti'nde Kadı," *DİA*-24, İstanbul, 2001.
Oruç, Etem, *Atçalı Kel ve Yağdereli Sinanoğlu Efe*, Berfin Yayınları, İstanbul, 2013.
Osmanlı Belgelerinde Cezayir, (Proje Yöneticisi: Yusuf Sarınay), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 115, Ankara, 2010.
Önal, Ahmet, "Varvar Ali Paşa," *DİA*, C. 42.
Önal, Ertuğrul, "Piri Reis'in Hürmüz Seferi ve İdamı Hakkında Türk ve Portekiz Tarihçilerin Düşünceleri," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2010, S. 47, C. 29, s. 4
Öz, Mehmet, *Kanun-ı Kadimin Peşinde - Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, 5. bs., Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013.
Özdemir, Şenay, "Korsanlıktan Kaynaklanan Zararın Tazmini Konusunda Osmanlı Devleti'nin Avusturya'ya Vermiş Olduğu Senet," *Kebikeç*, S. 18, 2004.
——, "Akdeniz Hâkimiyetinde Osmanlı Devleti ve Korsanlık (1695-1789)," *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004.
——, "Barbaros Hayrettin Paşa'nın Kaptan'ı Deryalığında Osmanlı Deniz Seferleri," *Donanma Komutanlığı 3. Deniz Harp Tarihi Semineri (haz. Donanma Komutanlığı)*, Ankara Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi Amirliği, Ankara, 2006.
Özel, Oktay, "O İnce Çizgi: Osmanlı Son Dönemi Pratiğinde Eşkıyalıkla Kahramanlık Arasında Salınanlar," *Kebikeç*, S. 34, 2012.
Özgürel, Avni, "Osmanlı'da Cezalandırma," *Geçmiş Zaman Olur ki - Radikal*, , 15 Aralık 2002.
Özkaya, Yücel, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirişleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu," *Belleten*, XLII/168, Ekim 1978.
Özkul, Ali Efdal, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta Kalebentler ve Cezirebentler," *Hapishane Kitabı*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), Kitabevi Yayınları, 2. bs. İstanbul, 2010.
Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, MEB Yay., İstanbul, 1971.
Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. bs., İstanbul, 2003.
Poujoulat, Baptistin, *Voyage dans l'Asie Mineure, en Mésopotamie, à Palmyre, en Syrie, en Palestine et en Égypte: faisant suite à la Correspondance d'Orient*, Brüksel, 1844

Pullukçuoğlu Yapucu, Olcay, *Aydın Sancağı 1845-1914 (Sosyal, Ekonomik, İdari, Kültürel Durum)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006.

——, *Modernleşme Sürecinde Bir Sancak / Aydın*, Kitap Yayınevi, İstanbul, Eylül 2007.

Ruff, Julius R., *Erken Modern Avrupa'da Şiddet (1500-1800)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2011.

Sa'düd'din, *Tacü-t Tevarih*, İstanbul, 1279/1863-1864.

Sarıbey Haykıran, Aysun, "Aydın Vilayetinde Çiftlikler (1839-1918)," *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2013.

Saydam, Abdullah, "Tanzimatçıların Ağalık ve Beylik Kurumunu Kaldırmaya Yönelik Çabaları," *Toplumsal Tarih*, X, 1994.

Saydam, Abdullah, "Osmanlı Devleti İle Aşiretler Arasındaki Çatışma Konuları ve Devletin Denetim Araçları," *Abdülkadir Yuvalı Armağanı*, I, Kayseri, 2015.

Scott, George Ryley, *İşkencenin Tarihi*, (Çev: Hamide Koyukan), Dost Kitabevi, 2. bs, Ankara, 2003.

Sertoğlu, Midhat, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul, 1986.

Shapiro, Henry R., "17. Yüzyıl Osmanlı Ermeni Sosyal ve Entelektüel Tarihine Aralanan Yeni Bir Pencere - Ermenice El Yazması Kolofonlar," *Toplumsal Tarih*, S. 265, Ocak 2016.

Solakzâde Tarihi (Haz. Vahit Çabuk), C. 2., Ankara, 1989.

Sümer, Faruk, "Karaosmanoğulları Hakkında Bir Destan," *Folklor Postası*, C. 2, S. 17, Haziran 1946.

——, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı Destanları*, İstanbul, 1999.

——, "Yörükler," *DİA*, VIII., 2013.

Syrett, Elena Frangakis, *18. Yüzyılda İzmir'de Ticaret (1700-1820)*, (Çev: Çiğdem Diken), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2006.

Şen, Ömer, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak Avrupalılaşma Sürecinde Hapishaneler*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007.

Tarih-i Gılmanî, *Türk Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası*, Cüz: 28 S. 65

Tatar, Özcan, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskânı (1691-1750)," *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*, 2005.

Toprak, Seydi Vakkas, "Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika. Garp Ocakları," *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, C. 22, Bahar 2012.

Turan, Şerafettin, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, Bilgi Yayınevi, 2. bs., Ankara, 1997.

Türkan Gözütok, "Eşkiyalık ve Çakırcalı Mehmet Efe'nin Türk Edebiyatına İzdüşümü," *Türkbilig / Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, 2011.

Uluçay, M. Çağatay, *Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri (XVII. Asırda)*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1944.

——, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?" *Tarih Dergisi*, C. 7. S. 10, 1954.

——, *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Berksoy Basımevi, İstanbul, 1955.

——, "Üç Eşkıya Türküsü," *Türkiyat Mecmuası*, (Ed. Cavid Baysun), İstanbul Kutulmuş Matbaası, C. 13, 1958.

——, *Atçalı Kel Mehmed*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013.

Uygur, Alper, *Bizim Korsanlar Akdeniz'i Köpürten Osmanlı Leventleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

——, *Karesi Meşâhiri*, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, Balıkesir, 1999.

——, *Osmanlı Tarihi, C. 2-1.*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 8. bs., Ankara, 1988

——, *Osmanlı Tarihi, C. 3 -1.*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 8. bs., Ankara, 2011.

Vatin, Nicolas, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar (Doğu Akdeniz'de Savaş, Diplomasi ve Korsanlık)*, (çev: Tülin Altınova), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004.

White, Sam, *Osmanlı'da İsyan İklimi (Erken Modern Dönemde Celali İsyanları)*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), Alfa Yayınları, İstanbul, 2013

Xenia Celnarova - Ali Haydar Avcı, *Avrupa ve Önasya'da Eşkıyalık*, Barış Kitap, 2012, Ankara.

Yetkin, Sabri, "Batı Anadolu'daki Eşkıyalık Olaylarının Yapısal Bir İncelemesi (19. Yüzyılın Son Çeyreğinden Balkan Savaşına)," *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1995.

——, *Ege'de Eşkıyalar*, İstanbul, 2003.

Yıldız, Gültekin, *Neferin Adı Yok Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, İstanbul, 2009.

Yıldız, Gültekin, *Mapusâne: Osmanlı Hapishanelerinin Kurtuluş Serüveni (1839-1908)*, Kitapevi, İstanbul, 2012.

Yılmaz, Fikret, "Karaosmanoğlu Ataullah Ağa'ya Ait Malların Müsaderesi ve Bir Kira Defteri," *TİD*, S. 5, 1990.

Yüksel, Ahmet, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, Kitap Yayınevi, 2. bs., İstanbul, 2017.

Zubaida, Sami, *İslam Dünyası'nda Hukuk ve İktidar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

Belgeler ve Çevrim Yazıları

Belge 1 Çevrim Yazısı
Hat, 467-22833-G-2

Belge 1: HAT 467/22833-G

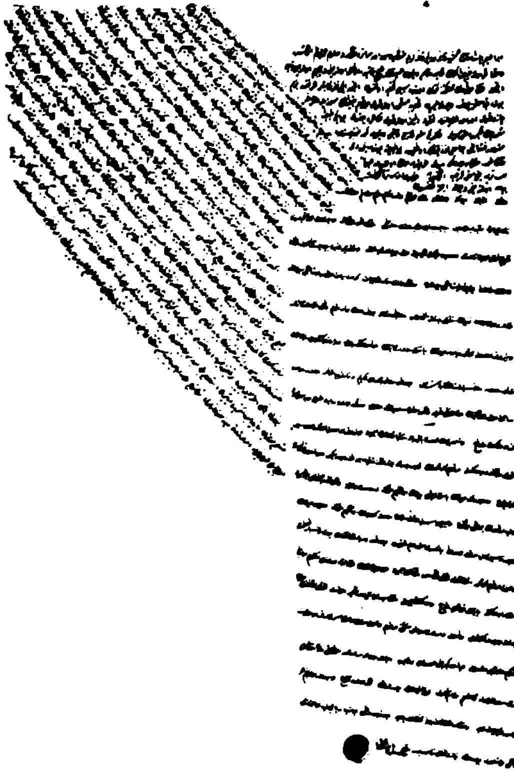
Devletlü inâyetlü re'fetlü me'âlî-himem efendim hazretleri

Bi-tevfîki'llâhi te'âlâ her halde niyyet-i âcizânem ve harekât-ı ubeydânem olan ahali-i sükkân ve fukarâ-yı zîr-destânı zuhura gelen bir takım bî-insâf ve gaddâr ve cabbâr mülteziminin dest-i te'addîlerinden halâs ile te'lîf-i kulûb ve sıyânet-i bânîden ibaretdir yoğsa ne hâl ki Devlet-i Aliyye'ye ve rızâ-yı Bârî'ye muğâyir hareketde bulunam kader-i ilâhî Güzelhisar'a azimetimizde mütesellim ağa tarafımıza muğâyeret ve kasd-i muharebeye mübâderet ve ba'dehû çıkmış savuşmuş ise de Güzelhisar'da ihtisâb ağaları bendeleri dahi ol ânda bazı kesânın tahrik ve iğfalleriyle terk-i hidmet-i me'mireyt ederek taraf-ı devletlerine azîmet etdiği bu tarafda haber vermeleriyle muhlislerinin o misillü hidmet-i Devlet-i Aliyye'de olan zâta ve zevât-ı sâireye ve gerek hidemât-ı Devlet-i Aliyye'ye ve gerek yerlü olan vücûh ve ahaliye ve fukarâ-yı ra'iyyete ve kâffe-i ehl-i ırzın kılına hata gelmeyeceği ve

bi-avni cenabı Bârî cümlenin hakkında ri'âyet ve hürmet ve huzur ve rahat ve ahvâl-i asayişlerine mûcib bir suret olmağla ve bâ-husûs umûr-ı Devlet-i Aliyye ve vâridât-ı Saltanat-ı Seniyye'nin kemâ yenbeğî idare ve istihsâl ve rü'yeti akdem-i âmâlim olup bir akçesinin kesr ve tedennisine rızâ olunmayacğı ve her hâlde muâvenet ve tâkat olunacağı derkâr olmağla ihtisâb müdürü bendelerini zinhar tevkife müsaade buyurmayıp kemâ kân hidemât-ı vâcibü'l-ihtimâm-ı lazımesinde istihdâm ve ikdâm eylemesi için ber-kadem-i akdemce bu tarafa irsâl ve ik'âr buyurmaları için şukka-i âcizânem terkim ve tesyîr kılındı. Bi-mennihî te'âlâ ma'lûm-ı devletleri buyruldukda ber-minvâl-i iltica mûmâ-ileyh bendelerine irsâl ve tavsîle himmet buyurmaları matlûb-ı âcizânemdir.

Fî 11 R. sene [12]45.
Bende-i
Mehmed Atçalı
[mühür]

Belge 2 Çevrim Yazısı
Hat, 466/22823-1

Belge 2: HAT 466 / 22823

İbrahim Paşa'nın işbu kaime ve diğer kaimeleriyle şukkası ve evrak-ı saire manzûr ve ma'lûm-ı hümâyûnum olmuşdur vakıa firarî-i habîs Kel'in kayınatası denilen Hüseyin'in hiçbir şeyde medhali olmadığı ve bî-cürm olduğu tebeyyün etmekle fakat merkûmun memleketine gitmek üzere sebili tahliye olunsun ancak iki nefer katibler her ne kadar bizim bunda kabahatimiz yokdur diyorlar ise de te'dibe müstahık oldukları merkûm habîsin sözüyle etrafa yazdıkları evrak-ı hezeyandan ne makule dinsiz oldukları zahire çıkdı bu iki habîs şimdilik mahbesde dursunlar kaldı ki şu Nazilli naibi denilen Kōr Müezzinzâde meşhur Nişancı Câmii müezzininin oğludur bu habîs

bunda iken dahi tek durur makuleden değil idi tarikden hakk olunarak ibreten li's-sâirîn cezâsı tertib olunsun hususât-ı saire dahi sürhde beyân olunduğu vechile icrâ kılınsın.

Devletlü inâyetlü übbehetlü âtıfetlü re'fetlü veliyyü'n-ni'am vüfûru'l-kerem efendim sultanım hazretleri

Senâkâr-ı bî-merâları Magnisa'ya vusulüyle Aydın cânibine azîmet üzere olduğumu akdemce tahrîr ve hâk-i pây-i hâcet-revâ-yı veliyyü'n-ni'amîlerine takdim kılınan arîza-i senâverî vürûduyla hâk-i pây-i hümâyûn-ı hazret-i cihandârîye arz v etakdime inayet buyrularak meşmul-i lihâza-i âtıfet-ifâza-i cenâb-ı şehinşâhî buyrulmuş ve li'llâhi'l-hamd ve'l-minne âsâr-ı teveccühât-ı kerâmet-âyât-ı hazret-i padişahî ile bazı kazâlar ber-vech-i suhûlet zeybek eşkıyâsı yedinden istihlâs olduğu misillü bu fesâdın bir ân akdem def'i hususuna müsaraat ve pîş-rev-i fesâd olan Kel Mehmed denilen habîsin yanında olan katibinin hayyen elegetirilip der-bâr-ı şevket-karâra irsâli hususuna müteallik olan irâde-i seniyye-i şâhâneyi şâmil bu defa revnak-bahşâ-yı tekrîm ve enâmil-zîb-i tevkîr olan emirnâme-i sâmî-i hazret-i veliyyü'n-ni'amînin müfâd-ı münîfi karîn-i zihn-i ihlâs-semîrleri olup li'llâhi'l-hamd ve'l-minne sâye-i tûbâ-vâye-i mülûkânede fesâd-ı mezkûre mündefi' ve şimdicek suretâ başı belâ eşkıyâ kalmamış ise de pîş-rev-i fesâd olan Kel Mehmed avenesiyle taharri olunmakda idüğünden merkûm Kel Mehmed'in kayınpederi çend nefer eşkıyâ ile firâr eder iken Alaşehir Kazâsı'nda tutdurulmuş ve ma'hûd Kel-i habîsin başkatibi Büyük İbrahim Efendi derdest olup ve her ne kadar cünhası yoğise de katib-i merkûmun yamağı bulunmuş ve haylice esrarına vâkıf olmuş olan Küçük İbrahim Efendi ma'hûd habîsin kayınatasıyla katib-i merkûma ilaveten yanlarına mutemed adam tayiniyle bu defa der-bâr-ı devlet-karara ba's ve tesyâr kılınmış ve habîs-i merkûm Kel Mehmed el-hâletü hâzihi taharri ve tecessüs olunmakda ise de civar sancakların kazâları derununda mektûm olduğu aşikar idüğünden bi-eyyi halin zahire ihraç ve elegetirilmesi için iktiza edenlere tenbîh ve tekid olunarak taharri olunmakda olup bundan böyle elegetirilmesi me'mûl ve müsted'â olmakla şakî-i merkûm ve avenesinden olup serkâr-ı fesâd olan her kim olur ise olsun hayyen elegeçmediği sure-di Der-Aliyye'ye îsâl ve irsâle müsâraat olunacağı inşaallahu te'âlâ lede es'adi'l-vusûl muhât-ı ilm-i mekârim-şümul-i veliyyü'n-ni'amâneleri buyruldukda her halde muhtâc ve ümidvâr olduğum mehâsin-i teveccühât-ı aliyye ve enzâr-ı ta'attüfât-ı behiyye-i muhlis-nüvâzîleriyle ba'd-ezîn dahi cânib-i riyâ-mecânib-i âcizânemi mübâhî ve meşmûl buyurmaları niyâz ve temennâ-yı senâverîdir, efendim.

Fî 3 B. Sene [1]245
[mühür]

Teke ve Hamid sancakları mutasarrıfı İbrahim Paşa kullarının kaimesidir.

Nazilli Kazâsı Naibi Mustafa Kamil Efendi'nin icra-yı te'dîbini şâmil diğer kaimesi ve ma'hûd Kel Mehmed habîsinin zabt ve tahrîr olunan eşyâsı istilamına dair kapıkethüdasına meb'ûs şukkası ve eşya-yı mezkûrenin bir kıt'a mümzâ defteriyle Güzelhisar naibinin müşârun-ileyhe teslim eylediği eşirrânın mikdarını mübeyyin ilamı ve müşârun-ileyh kullarının mansıbına azîmetini mutazammın mu'ahharan varid olan kaimesi ve işbu kaimesinde gönderdiğini iş'âr eylediği Başkatib-i İbrahim ve yamağı diğer İbrahim ve mezbûr Kel'in

kayınatası Hüseyin'in Bâbıâlîleri mahbesinde kaleme alınan takriri ve eşhâs-ı merkûme İhtisâb Nâzırı Mustafa Efendi kulları marifetiyle dahi bi't-tekrâr istintâk etdirilmiş olduğundan efendi-i mûmâ-ileyhin dahi kaleme aldırdığı takrir ve gönderdiği evrak ile beraber cümleten manzûr-ı hümâyûn-ı mülûkâneleri buyrulmak için arz u takdim kılındığı ve müşârun-ileyh kullarının iş'ârına nazaran Nazilli nâib-i sâbık-ı merkûm bir mücrimce adem göründüğünden semâhatlü şeyhu'l-İslâm efendi dâ'îleriyle bi'l-muhâbere cerîde-i kazadan yeri hak ve kendisi bir münâsib mahalle nefy ve iclâ etdirilmesi ve eşyâ-yı merkûme defterinden anlaşıldığına göre bu tarafa getirtmeğe şâyân şeyler olmadığından ve müşârun-ileyh kulları dahi mansıbına azîmet etmiş olduğundan bu husus Aydın mütesellimi kullarına tahrîr ve Güzelhisar naibinin ilamında beyân olunan on dört mehâr şütürânı müşârun-ileyh kulları azîmetinde bırakmış olması iktizâ ederek gerek eşya ve gerek şütürân-ı mezkûre ol tarafda marifet-i şer'le fürûht olunup esmânını bu tarafa irsal eylemesi derc ve tezbîr kılınması ve sâlifü'z-zikr mahbûslardan mezbûr Kel'in kayınatası Hüseyin'in gerek zikr olunan takririnden ve gerek bazı tahkikatdan anlaşıldığına nazaran hiçbir şeyde medhali olmayıp bî-cürm ve ehl-i ırz gürûhundan olduğu tebeyyün eylediğinden fakat merkûm Hüseyin memleketine gitmek üzere sebili tahliye birle merkûm Başkatib İbrahim ve yamağı diğer İbrahim dahi her ne kadar mezbûr Kel'in kağıdlarına yazmışlar ise de onlar dahi öteden beri ol tarafda bulunmaları hasebiyle yed-i menhûsuna giriftâr olarak cebren ve kerhen korkularından nâşî olduğunu ve her birini ne vechile ihâfe ve terhîb ederek ne suretde kullanıdığını mârru'z-zikr takrirlerinde beyân ve ifhâm ve hatta kendilerini mahallinden tahkika havale ederek istirhâm eylemiş olduklarından ve mütesellim-i mûmâ-ileyh kulları ol tarafların her bir ahvaline vâkıf olduğu misillü bunları dahi etrafıyla bilip ve tahkik etmiş olacağından şayet dedikleri gibi ise şu eyyâm-ı mübârekede birden bire beyhude incidilmekden ise işbu merkûmân mahbesde tevkif ile hakikat-i halleri mütesellim-i mûmâ-ileyhe yazılacak mektub-i çâkerîde istilam birle bundan böyle haklarında ne vechile iş'ârı zuhur eder ise ol vakit ona göre iktizasına bakılması suretleri münasib gibi hatıra gelmiş ise de ol bâbda her ne vechile emr u irâde-i seniyye-i mülûkâneleri şeref-sünûh ve sudur buyrulur ise muktezâ-yı münîfi icrasına ibtidâr olunacağı muhât-ı ilm-i âlîleri buyruldukda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Belge 3 Çevrim Yazısı
Hat, 466/22823-E-1

Belge 3: HAT, 466/22823-E-1

8 numaralı hattın melfufuıdur.
Sandık: 88

Ba'isü'd-defter oldur ki

Nefs-i Atça Kasabası'ndan olup bâğî ve tuğyân eden firârî Kel Mehmed'in kasaba-i mezbûrede zahire ihraç ve mevcudu olan eşyası defteridir ki zikr u beyân olunur.

Tüfenk bazıları sîm bilezikli II aded	Cübbe kaplı köhne naka kürk I aded	Kası gezi kaplı elma paçası kürk I aded	Gezi kaplı vaşak köhne kürk I aded	Çuka kaplı cild-kafa kürk I aded
Köhne semmur kürk I aded	Müsta'mel kaput ma'a başlık I aded	Mâi müsta'mel cübbe çuka I aded	Maî köhne biniş I aded	Köhne .. biniş I aded
Mor çuka köhne gocuk kabı I aded	Köhne kaput 2 aded	Köhne cübbe I aded	Köhne sade nimtân I aded	Sırmalıca köhne nimtân I aded
Sırmalıca köhne salta I aded	Şali köhne kısa entari I aded	Köhne salta I aded	Çatari entari 2 aded	Kutnî entari 2 aded
Köhne zerdevâ kürk I aded	Köhne çuka elyafı I aded	Köhne çuka cübbe 2 aded	Sırmalıca köhne nimtân I aded	Gördes hâşesi 2 aded
Sîmlice anteri 3 aded	Esb [at] başlığı I aded	Lahor şâl-i köhne 2 aded	Lahor iki köhne 2 aded	Cedîd Trablus kuşağı I aded
Haleb çiçekli 3 top	Şirbâb I top	Beyaz Bursa kutnîsi I top	Uzun çuka entari I aded	Uzun müsta'mel çuka entari I aded
Müsta'mel kutnî entari I aded	Müsta'mel çuka uzun entari I aded	Şam alacası köhne entari I aded	Sevâî hâşe I aded	Kıbrıs basması cedîd mak'ad 2 aded
Abanî köhne I aded	Hama kuşağı-ı köhne I aded	İngiltere şalı-i köhne I aded	Çubuk takımı 9 aded	Müsta'mel kaplan post hâşe I ade
Fûta I aded				

Hurrire bi-hâzihi'd-defter bi-ma'rifeti'ş-şer' ve'l-ahali
Nemakahû'l-fakîru ileyhi azze şânuhû
Es-Seyyid Mustafa Arif el-Müvellâ-hilâfe bi-kazâ-i Sultanhisarı ma'a Atça
Ufiye anhû

Belge 4 Çevrim Yazısı
Hat, 466_22825_1

Belge 4: HAT 466/22825

İhtisâb nâzırının işbu takririyle mütesellim-i mûmâ-ileyhin tarafına Mürsel şukkası manzûr-ı hümâyûnum olmuşdur vâkı'â mûmâ-ileyh Yetim Ahmed Ağa'nın eşkıyâ maddesinde yararlığı görülmüş olduğundan mûmâ-ileyhe kapıcıbaşılık rütbese verilip iktizâ eden ruûsu isdâr ve irsâl olunsun.

Takrîr-i kullarıdır ki

Saruhan Sancağı Mütesellimi el-Hac Mehmed Ağa kullarının tarafından zeybek eşkıyasından kahr ve tedmîri için Aydın Sancağı'na sevk eylediği asâkire başbuğ nasb u tayin eylemiş olduğu Yetim Ahmed Ağa çâkerleri mûmâ-ileyh kullarınınyakın akrabası ve Devlet-i Aliyye'nin ez-kadîm bende ve bendezâdesi ise de asıl iktizâ-yı emel ve merâm-ı bende-gân olan hademe-i hâssu'l-hâs imtiyâtından mahrum ve nâ-kâm olan Ahmed Ağa kulları

beyne'l-akrân kapıcıbaşılık unvanıyla mevsûm ve fihâm buyrulmasına min gayrı haddin mûmâ-ileyh Hacı Mehmed Ağa kulları niyaz ve istirhâm etmiş olmağla dergâh-ı ma'delet-penâh-i hazret-i tâcdârîye bâ-arz Yetim Ahmed Ağa kullarına min-gayrı istihkâk kapıcıbaşılık in'âm ve ihsân buyrulması bâbında emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

[mühür]

İhtisâb Nâzırı Mustafa Efendi kullarının takriridir.

Vâkı'â mûmâ-ileyh Yetim Ahmed Ağa kulları şu indifâ'-ı eşkıyâ maddesinde sâye-i mekârim-vâye-i şâhânelerinde haylice iş görmüş olduğundan ber-vech-i istid'â avâtıf-ı celîle-i mülûkânelerinden mûmâ-ileyh kullarına kapıcıbaşılık rütbesi ihsân buyrulması muvafık-ı irâde-i mekârim-âde-i şahaneleri buyrulur ise iktizâ eden bir kıt'a ruûs-ı hümâyûnlarının ısdâr ve tesyârına ibtidâr olunacağı ve bu bâbda mûmâ-ileyh el-Hac Mehmed Ağa kullarının kendisine meb'ûs şukkası dahi manzûr-ı hümâyûn-ı mülûkâneleri buyrulmak için arz u takdim kılındığı muhât-ı ilm-i âlîleri buyruldukda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir.

Belge 5 Çevrim Yazısı
HAT, 467_22833_F_1

Belge 5: HAT 467_22833_F

İnâyetlü atûfetlü seniyyü'l-himem karındaşım efendim hazretleri

Aydın Sancağı'nda tahaddüs eden ihtilâlin ber-vech-i suhûlet müdâfaası için muhlisleri bi'n-nefs Güzelhisar'a gidip vech-i suhûlet ile çaresine bakılmak usullerinde vârid olan şukka-i vâlâları malumumuz oldukda evvel be-evvel vücûh-ı ahali ile imtizâc ve merâmları ne olduğunu istintâk ve bilinmek için akdemce ademim bendeleri gönderilmiş idi. Bu defa mersûl âdemim gelip ahali-i vücûh şöyle takrir ve ifâde-i merâm etmişler ki zât-ı şevket-simât-ı veliyyü'n-nimet-i padişah-ı âlem-penâh efendimiz hazretleri fukarâsını rahmen ve şefkaten mezâlim [ve] te'addiyâtın men' u def'i babında memalik-i mahrûse[de] fermânlar neşr edip ref'-i resm ve men'-i cürm ve cerâyim ve a'şâr hakında ve kudûmiyenin

men'i ve matlûbât-ı şâhâne üzere zam ve zamîmenin def'i kâffe-i re'âyâsını zulm ü i'tisâfdan vikâye olunmak üzere bâ-emr-i âlî tenbîh ve te'kîd ve terhîb buyurmuş iken fermân-ı âlîleri infâz olunamayıp ve ricâlarımız dahi müsmir olmadığından fazla mühimmât-ı seferiyyenin tahsili için vürûd eden evâmir-i aliyyeleri ganimet bilip bâliğan mâ-belağa zamîmeler ve envâ'-ı hiyel ile tevzî'ât üzere küllî akçeler zam ve bilâ-mûcib tecrîm ve öşür nâmıyla ibâdullaha hâsıl olan mahsûlâtını gasb ve gârât etdiklerinden başka hatta asâkir-i mansûre için iki âdem yerine yedi sekiz âdem tutup zî-kudret olanlardan akçe ve kimi mal ve emlâklarını satıp evladlarını tahlis ve bu misillü hilaf-ı rızâ-yı şâhâne harekete ictisâr ederek cem'-i mal ve kâr-i habise irtikâb eyledikleri ve bu vechile Devlet-i Aliyye'nin matlûbâtı gerüye kalıp ve'l-hâsıl bir takım mültezim tâifeleri aceze-i fukaranın mal ve menâllerini nehb ve pâyınâl etdikce bî-çâreler ulemaya ve vücûha düşüp onlar dahi envâ'-ı tevâzu' ve niyâz ile ricâ etdiklerinde ricâları kabul olunmayıp kimi tekdir ve kimini nefy ü iclâ bundan böyle büyükler sükût fukarâlarımız ayaklar altında kalıp bu vechile mazlum ve sergerdân mâl ve ırz ve canlarımızdan geçip dururken zeybek taifesinden Atça karyesinden pespayeden Zeybek Mehmed zuhura gelip Kuyucak karyesinin voyvodasını cebren ihrâc, def'-i mezâlim ile ahali-i fukarâyı taltif ederek umûr-ı Devlet-i Aliyye'nin tekmiline sa'y ve dikkat ve bu vechile fukaraya emn ü râhat gelip merkûmun böyle rızâ-cûyâne hareketden Nazilli ahalisi dahi rağbet edip voyvodalarını ihraç Sultanhisarı ve sair kazâlar dahi teba'iyet edip mültezimler müdafaasına kudret-yâb olamadıklarından Güzelhisar'a firâr yemînen ve yesâren işbu keyfiyet sâir kazâlara sirâyet etmekde olduğu ve ba'dehû zeybek tâifeleri tecemmu' ve tahaşşüd edip Güzelhisar'a gelip taslallut etdiklerinde umûmen müdafaalarına âğâz ve def' olunmuş ise be-tekrâr Atçalı Mehmed üzerine vardığımızda bozulduk ve merkûm dahi var kuvvetini bâzûya verip Güzelhisar'a girip mütesellimimiz ağa bendeleri konağa kapanıp muharebeye tasaddî etmiş ise merkûm zeybekler gâlib gelip ağa-yı mûmâ-ileyh ihraç ve Güzelhisar'a dahi zabt eyledikleri yani ahali-i vücûhun hulâsaten cevabları merkûm zeybek Atçalı Mehmed'in bu vechile mal ve cânımıza ve ırzımıza tasallutu olmayıp bu vechile rızâ-cûyâne hareketinden cümlemiz hoşnud ve râzıyız kazâlarımız matlub buyrulan emvâl-i mîriye ve matlûbât-ı Devlet-i Aliyye'nin tahsil ve te'diyesinde zerrece kusûr ve füturumuz olmayıp ancak vedî'a-i cenâb-ı kibriyâ olan ibâdullahı bu makule mültezimler ve zâbitler zulm ü te'addî eylediklerini tâb ve tâkatimiz kalmayıp ve sabır ve tahammül dahi edemeyiz deyu cevab vermişler işte ahalinin keyfiyeti ve Zeybek Mehmed'in tavr-ı etvârı böyle efendim.

Fî 15 R. sene [1]245.
[mühür]
İlyas bin Ahmed

HAT, 466_22828_A_1

Belge 6: HAT 0466_22828_A_1

Saruhan Mütesellimi Hacı Mehmed Ağa kullarının İhtisâb Nâzırı Mustafa Efendi bendelerine meb'ûs şukkasıdır.

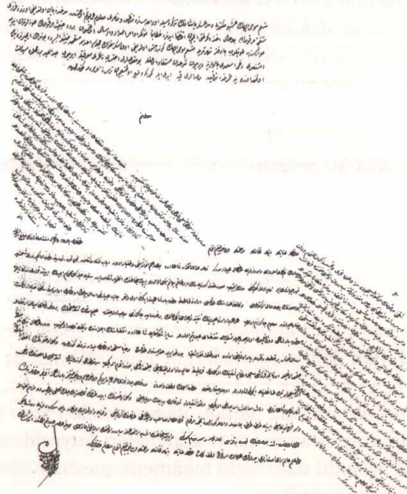
Veliyyü'n-ni'amâ behiyyü'ş-şiyemâ devletlü âtıfetlü efendim hazretleri

Yeğen-i bendegî saâdetlü Ahmed Ağa bendeleri hânumânımız içinde dirâyet ve himmetle şöhret-şi'âr ve şu zeybek maddesinde teveccühât-ı kerâmet-âyât-ı hazret-i padişahî âsârıyla iş görmüş olduğu âşikâr olmağla sâye-i me'âlî-vâye-i şahanede beyne'l-akrân müftehir ve mübâhî olmak üzere kapıcıbaşılık rütbe-i refî'ası kendisine ihsanıyla ısdar olunarak bir kıt'a ruûs-ı hümâyûn-ı inâyet-makrûn-ı şâhâne yed-i bendegânemle mûmâ-ileyhe i'tâsı için lâzım gelecek esbaba teşebbüs buyrulup şu ümniyyenin husûlüne inâyet ve mürüvvet buyurmaları niyâz-ı bendegânemdir, efendim.

Fî 24 C. sene [1]245.

[mühür]

Belge 7 Çevrim Yazısı
Hat, 466/22819-1

Belge 7: HAT 0466/22819-1

Mütesellim-i mûmâ-ileyhin işbu mektubu ve serasker paşanın tezkiresiyle evrak-ı saire manzûr ve mealleri ma'lûm-ı hümâyûnum olmuşdur. Sürhde beyân olunduğu üzere firarî şakî-i merkûmun beher hal ahz u girifti için iktiza edenlere hitâben mü'ekked evâmir ısdâr ve irsâl olunsun bir de habîs-i merkûmun avenelerinden Aydın havalisinden tutulup bâ-defter şöhretleriyle mütesellim-i mûmâ-ileyhin göndermiş olduğu on sekiz neferin cümlesi idama müstahık habisler ise de bunların içlerinde pek eşni'aları dahi isimleri bâlâlarına verilen şerhden müstefâd olmağla bu makuleleri ihtisâb nâzırı marifetiyle ayrılıp bade'l-kayd birer mahalde siyâset olunmak üzere yine tomrukda tevkif mâadaları kayd-i ebedî ile küreğe vaz' olunması için Tersâne-i Âmireme gönderilsin.

Devletlü inayetlü übbehetlü fehâmetlü merhametlü velî-nimet-i bî-minnetim efendim sultanım hazretleri bi'd-devleti ve'l-ikbâl mesned-i âsafânelerinde sağ olsun.

Mübârek hâk-i pây-i emel-revâ-yı dâverânelerine arzuhâl-i ubeydânemdir ki zaman-ı adâlet-iktirân-ı şâhânede bazı alem-efrâz-ı bağy ve tuğyân olan erbab-ı fitne ve şekâ-

vet mücerred kuvve-i kudsiye-i hazret-i memalik-perverî şemşîr-i kahr-ı cihandârî ile tedmîr olunugeldiğini derk etmeyip suret-i hakdan görünerek ve bir takım behâim-i nâsı ele alarak Aydın Sancağı'nda izhar-ı şekâvet eden sefih-hîz Kel Mehmed nâm iblisin Aydın'dan firârı derkâr ise de bu mel'ûnun be-heme-hâl elegetirilmesi ve kâffe-i avenesinin tutulması irâde-i kâtı'a-i hazret-i padişahîden idüğü evvel ve âhir cânib-i ubeydâneme irsâl buyurmuş oldukları evâmirnâme-i sâmî-i hidivâneleri müfâd-ı aliyyelerinden ma'lûm-ı çâkerânem olup her bir irâde-i aliyyelerinin tenfîz ve icrâsı iki âlemde ber-hûrdârîn-i çâkerânemi mûcib olacağından alîmullâhu te'âlâ şu maslahatın bir defa rızâ-yı meyâmin-irtizâ-yı hazret-i padişahî ve veliyyü'n-ni'amîleri olacak vechile tesviyesi mukteżâ-yı ubûdiyyetim olarak sâye-i şevket-vâye-i şâhânede iktizasının icrasında dakika kusûr olunmayıp derun-ı arzuhâl-i bendegâneme melfufen irsâl kılınan bir kıt'a defterde beyân olunduğu üzere on dokuz nefer eşkıyâ bu defa Aydın havalisinden tutulmuş ve hayyen müstahık oldukları meydan-ı mezellete gönderilmiş ve Keloğlan'ın asıl pâdaşları olan Çakmakoğluyla ortanca karındaşı Sebhareli (Secdeli) nam şakînin elegelmeleri fariza-i hâliyeden olduğuna mebni Çakmakoğlu bundan akdem elegeçip ser-i maktû'u gönderilmişdi. Şu Sebhareli mel'ûnun dahi ele alınması için Tire dağlarına iki kol olarak adamlar çıkarılmağla hazret-i Allah'ın lütuf ve ihsânı ve rızâsı yoluna fedâ-yı mal ve can eylediğim veli-nimet-i âlem veli-nimet-i bî-minnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerinin âsâr-ı teveccühât-ı şâhâneleri inşallah inşaallahu bu dahi ele geçip artık eşkıyâdan şu kaldı diyecek olmayacağı ve Keloğlan'ın Aydın tarafında tahassun edecek mahalli yoğise de merâsim-i ihtiyâta ve emr [u] fermânlarına mebni Aydın'a taraf taraf casuslar ve adamlar gönderilmiş ancak merkûm Karahisar-ı Sahib ve Emirdağı taraflarında gizleneceği ve Konya ve ol havalide bulunan delil sergerdelerine düşeceği melhuz olduğundan işte bu havalinin kasaba ve kurâsı hane be-hâne aranmak lazım geldiği ve Aydın Sancağı'nda işbu aranmak ameline mübaderet olunmakda olduğu ifadesi vesîle-i arz-ı ubûdiyyetim olmuşdur. İnşaallahu te'âlâ muhât-ı ilm-i âlem-ârâ-yı âsafâneleri buyruldukda her hâlde emr u fermân lütf ü ihsân devletlü inâyetlü übbehetlü fehâmetlü merhametlü velî-nimet-i bî-minnetim efendim sultanım hazretlerinindir.

Bende-i
El-Hac Mehmed Kara Osmanzâde
Ser-bevvâbîn-i Mütesellim-i Liva-i Saruhan hâlâ

Saruhan Sancağı Mütesellimi Kapıcıbaşı Mehmed Ağa kullarının mektubudur. Hulasa-i inhâsı mukteżâ-yı irâde-i seniyye-i şâhâneleri üzere firarî Kel Mehmed nam şakî ile avenesinin beher hal elegetirilmelerine dair mukaddem ve mu'ahhar yazılan mekâtîb-i çâkerînin vusulünden bahisle ol bâbda icrâ eylediği tedbir keyfiyetiyle şakî-i merkûm Karahisar-ı Sahib ve Emirdağı taraflarında gizleneceği ve Konya ve ol havalide bulunan delil sergerdelerine düşeceği melhuz idüğünü ve Aydın havalisinde tutulmuş olan on dokuz nefer eşkıyâyı defteriyle Dersaadet'e göndermiş olduğunu iş'ârdan ibaret olmağla zikr olunan defter ve eşkıyâ-yı merkûmeden bir neferi esnâ-yı râhda telef olmuş idüğünü mübeyyin Fart ma'a Şamî naibinin bir kıt'a ilamı ve Aydın ve Sığla (Suğla) sancakları mütesellimlerinin teşekkürü hâvî iki kıt'a mektublarıyla beraber manzûr-ı hümâyûn-ı mülûkâneleri

buyrulmak için arz u takdim kılındı. Zikr olunan eşkıyâ ber-mûceb-i defter Dersaadetlerine vürûd ile tomruğa vaz‘ olunarak tahrîrât-ı mezkûre serasker paşa kullarına tesyâr ve bu bâbda re'y ve mütâlaaları istiş‘âr olundukda şakî-i merkûmun elegetirilmesi için sırren ve alenen taharri ve tecessüsüne kemâl-i ihtimam ve dikkat ve bir serrişte alındığı gibi beher hal ahz u giriftine mübâderet olunması zımnında Karaman valisine ve Karahisar-ı Sahib mütesellimine ve sair iktiza edenlere hitâben mü'ekked evâmir-i aliyye ısdâr veyahud taraf-ı çâkerîden mekâtîb tahrîr ve tesyâr olunması ve şakî-i merkûmun Adana tarafına dahi firâr eylemesi mütebâdir-i hâtırî olduğundan taharri ve tecessüsü hususu ol tarafa dahi tenbîh ve iş‘âr kılınması suretlerini bir kıt‘a tezkire ile iş‘âr etmiş ve el-yevm tomrukda mahbûs olan sâlifü'z-zikr on sekiz nefer eşkıyâ dahi her ne kadar müstahıkk-ı te'dîb ve gûş-mâl iseler de el-hâletü hâzihî Tersâne-i Âmirelerinde amelenin kıllet ve lüzumu derkâr olduğuna binaen mücerred eyyâm-ı mübârekeye ve velâdet-i hümâyûnları meserretine hürmeten haklarında muamele-i âhar icrâsında sarf-ı nazar olunarak fakat kayd-ı ebedî ile küreğe vaz‘ olunmaları hususu menût-ı irâde-i merâhim-âde-i hazret-i padişahîleri olan mevâddan idüğü müşâ-run-ileyhin mu'ahharan Bâbıâlilerine vürûdunda tezekkür ve tensib olunmuş olmağla ol vechile mâru'z-zikr firâriler için mü'ekked evâmir-i aliyye ısdâr olunması hususunda ve merkûmlar hakkında her ne vechile emr u irâde-i seniyye-i şâhâneleri sünûh ve sudur buyrulur ise muktezâ-yı münîfi icrasına ibtidâr olunacağı ve müşârun-ileyh kullarının zikr olunan tezkiresi dahi arz u takdim kılındığı muhât-ı ilm-i âlîleri buyruldukda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Belge 8 Çevrim Yazısı
Hat, 466/22823-D-1

Belge 8: HAT 466/22823-D-1

Zeybek eşkıyâsı sergerdesi Kel Mehmed nam şakînin kayınpederi olup tomrukda mahbûs olan Şerif Hüseyin'in takriridir.

Fî 15 B. Sene [12]45

Merkum Kel Mehmed nam habîs fi'l-asl Aydın Sancağı'nda vaki Sultanhisarı Kazâsı'na tabi Atça karyeli ve mezbûr Şerif Hüseyin dahi karye-i mezbûrenin muhtarı olup mezbûr Hüseyin'in kerimesi Fatma nam bâkireye sekiz seneden beri kendüye tezvîc olunması için musallat olmuş ise de merkûm Kel Mehmed hazret-i Allah'ı ve peygamberi bilmez mechûlü'n-neseb ve serhoş hazele makulesinden olduğundan mezbûr Şerif Hüseyin kerimesini vermemiş ve merkûm Kel Mehmed bir takrib başına bir takım erâzil ve eşkıyâ cem'iyle evvela Kuyucak ve Nazilli ve Yenişehir-i Aydın ve Arpaz ve Bozdoğan ve Yenipazar

kazâlarıyla Bozdoğan mukataasına merbut Atça karyesini ve ba'dehû Sultanhisarı Kazısı'nı zabt etmiş ve kerimesini kendüye tezvîc etmez ise katl ederim deyu on nefer zeybek eşkıyâsı irsâliyle ihâfe eylemiş ve kerimesini ona vermek mezbûr Şerif Hüseyin'in indinde küfür gibi olup lakin izhar eylese kendisini idam edeceğini tefettun ederek bakalım deyu cevab vermiş ve zeybekler gitdikleri gibi merkûm Şerif Hüseyin ıyâlini ve oğlunu ve kerimesini alıp firâren Aydın Güzelhisarı'na gelip kirâ ile bir haneye girip hasta hal yatur iken ber-mukteżâ-yı takdir-i rabbânî şakî-i merkûm Güzelhisar-ı Aydın'ı dahi zabt eyledikde merkûm Şerif Hüseyin'i nezdine ihzar ile bana kerimeni yine vermeyecek misin deyu şiddet ile muamele eylemiş ise de merkûm dahi rızam ile vermem kerhen ve cebren olur ise ne diyeyim dedikde hemen bir dizi boyun altını çıkarıp alın bunu bu herifin kızına götürün deyu zeybeklere emretmiş ve ba'dehû cebren akd etdirip tezvîc etmiş ise de merkûma asla itibar etmeyip muhkar tutmuş ve karye-i merkûmede olan eşya ve hayvanâtı yüzü üzerine kalarak ekseri telef olmuş olduğundan bir takrib ruhsat alarak mezbûr Şerif Hüseyin ıyâlini ve oğlunu karye-i mezbûreye irsal ve ba'dehû kendisi dahi izin istedikde izin vermediğinden başka seni bir bıçak urup idam ederim deyu cevab vermiş ve birkaç gün mürurunda bir takrim kayınvalideniz pek keyifsiz imiş diyerek ruhsat istedikde git lakin yine gel demiş olduğundan karye-i mezbûreye avdet eylemiş ve mezbûr Şerif Hüseyin'in karye-i mezbûreye vürûdundan dört gün sonra öyle vakti kızı ve ahşam vakti dahi merkûm Kel Mehmed birkaç yüz kadar zeybek ile Atça karyesine gelip voyvoda vekilinin konağına inmiş ve o gece sabah vakti mezbûr Şerif Hüseyin'in hanesine gelip işte emanetin yani kızını sana verdim ben gidiyorum demiş ve ol dahi ben ne kızımı ve ne seni isterim dedikde idam ederim herif seni deyu şiddet göstererek bırakıp gitmiş olduğunu ve Allah'ı ve peygamberi ve din ve Devlet-i Aliyye'yi bilen ehl-i ırz gürûhundan olduğunu takrir eder.

Tomrukda mahbus olan Başkatib İbrahim kullarının takriridir

Merkum İbrahim fi'l-asl Harputlu olup ber-mukteżâ-yı kader-i ilâhî on altı sene mukaddem Aydın Güzelhisarı'na gidip orada te'ehhül etmiş ve Aydın mütesellimlerinin hidmet-i kitâbetlerinde olarak ta'ayyüş edegelip hatta İzmir Muhâfızı müteveffâ Hasan Paşa tarafından mu'ahharan mütesellim nasb olunan Haşim Ağa ile beraber şakî-i merkûm üzerine gitmiş ise de ber-mukteżâ-yı takdir ol vakit mûmâ-ileyh Haşim Ağa bozulup Güzelhisar'a avdet etmiş ve konağına kapanmış ve gece saat üçden dokuza kadar şakî-i merkûm ile muhârebe ve ba'dehû mûmâ-ileyh Haşim Ağa firar etmiş olduğundan şakî-i merkûm Güzelhisar'ı dahi zabt eylediğinden merkûm İbrahim hanesinde ihtifâ eylemiş ise de şakî-i merkûm katibe muhtâc olarak kendisini haber verdiklerinden zeybek irsaliyle tarafına celb ve niçin ihtifâ etdin alimallahu te'âlâ senin başını koparırım ve bundan böyle iktiza eden tahrîrâtımı yaz demiş ve ol dahi âciz olarak can korkusuyla ne vechile yaz demiş ise ol vechile dediği gibi yazmış olduğunu ve keyfiyet ve hakikati böyle olduğuna itimad-ı sâmî buyrulmaz ise tahkik buyrulmasını ve merkûmun yed-i şekâvetinde esir gibi olduğunu ve kendisi on altı seneden beri taraf-ı Devlet-i Aliyye'den nasb olunan mütesellimlerin hidmet-i kitâbetlerinde olup hazret-i Allah'ı ve peygamberi ve Devlet-i Aliyye'yi bilir ve rızâsını gözedir ehl-i ırz sadır ve mutî' bendesi olduğunu ve şakî-i merkûm en sonra Güzelhisarı zabt eylemiş olduğundan ve Aydın Güzelhisarı'na gelmezden mukaddem belli başlı yazıcısı

olmayıp iktiza eden kağıdlarına zeybek makulesi ve kazâlarda yazı bilir adamlara yazdırmış olduğunu merkûm kulları takrir eder.

Tomrukda mahbus olan diğer yazıcısı İbrahim Fehim kullarının takriridir

Merkum İbrahim Fehim nefs-i Güzelhisar-ı Aydın yerlisinden olup bir müddet medresede tahsil-i ulûm ve ba'dehû mahkemede kitabet ve üç beş seneden beri cânib-i Devlet-i Aliyye'den Aydın Sancağı'na nasb olunan mütesellimlerin hidmet-i kitâbetlerinde bulunup şakî-i merkûm Kel Mehmed'in Aydın Güzelhisar'ına duhulünde firara tarik bulamadığından hanesinde iki gün ihtifâ etmiş ise de ber-vech-i muharrer kendisini haber verdiklerinden şakî-i merkûm celb ve cebren ve kahren kitâbet hidmetinde istihdam etmiş ise de aralık buldukça hafiyyen şakî-i merkûmun keyfiyet-i hal-i rediyyesini mütesellim-i sâbık Haşim Ağa'nın kethdası İsmail Efendi'ye yazmış olduğunu ve kendisi Devlet-i Aliyye'nin duasıyla meşgul sadık ve mutî' bendesi olduğunu ve şaki-i merkûm tarafından kağıd yazması rıza ve ihtiyârıyla olmayıp bi'z-zarûr can korkusuna mebni olduğunu ve keyfiyet bu vechile olduğuna itimad-ı âlî buyrulmaz ise mahallinden tahkik buyrulmasını takrir eder.

Belge 9 Çevrim Yazısı
Hat, 467-22831-G-2

Belge 9: HAT. 467/22833-G

Devletlü inâyetlü re'fetlü me'âlî-himem efendim hazretleri

Bi-tevfîki'llâhi te'âlâ her halde niyyet-i âcizânem ve harekât-ı ubeydânem olan ahali-i sükkân ve fukarâ-yı zir-destânı zuhura gelen bir takım bî-insâf ve gaddâr ve cabbâr mülteziminin dest-i te'addîlerinden halâs ile te'lîf-i kulûb ve sıyânet-i bânîden ibaretdir yoğsa ne hâl ki Devlet-i Aliyye'ye ve rızâ-yı Bârî'ye muğâyir hareketde bulunam kader-i ilâhî Güzelhisar'a azimetimizde mütesellim ağa tarafımıza muğâyeret ve kasd-i muharebeye mübâderet ve ba'dehû çıkmış savuşmuş ise de Güzelhisar'da ihtisâb ağaları bendeleri dahi ol ânda bazı kesânın tahrik ve iğfalleriyle terk-i hidmet-i me'mireyt ederek taraf-ı devletle-

rine azîmet etdiği bu tarafda haber vermeleriyle muhlislerinin o misillü hidmet-i Devlet-i Aliyye'de olan zâta ve zevât-ı sâireye ve gerek hidemât-ı Devlet-i Aliyye'ye ve gerek yerlü olan vücûh ve ahaliye ve fukarâ-yı ra'iyyete ve kâffe-i ehl-i ırzın kılına hata gelmeyeceği ve bi-avni cenabı Bârî cümlenin hakkında ri'âyet ve hürmet ve huzur ve rahat ve ahvâl-i asayişlerine mûcib bir suret olmağla ve bâ-husûs umûr-ı Devlet-i Aliyye ve vâridât-ı Saltanat-ı Seniyye'nin kemâ yenbeğî idare ve istihsâl ve rü'yeti akdem-i âmâlim olup bir akçesinin kesr ve tedennisine rızâ olunmayacğı ve her hâlde muâvenet ve tâkat olunacağı derkâr olmağla ihtisâb müdürü bendelerini zinhar tevkife müsaade buyurmayıp kemâ kân hidemât-ı vâcibü'l-ihtimâm-ı lazımesinde istihdâm ve ikdâm eylemesi için ber-kadem-i akdemce bu tarafa irsâl ve ik'âr buyurmaları için şukka-i âcizânem terkim ve tesyîr kılındı. Bi-mennihî te'âlâ ma'lûm-ı devletleri buyruldukda ber-minvâl-i iltica mûmâ-ileyh bendelerine irsâl ve tavsîle himmet buyurmaları matlûb-ı âcizânemdir.

Fi 11 R. sene [12]45.
Bende-i
Mehmed Atçalı
[mühür]

Dizin

Ab

Ba

Ca

Ka

Ta

Zeybekler, sözlüklerde ekseriyetle, "*Batı Anadolu'daki özellikle dağlık yerlerde yaşayan, iyi savaşçı, asayiş ve yolların muhafazasından sorumlu ücretli asker*" olarak tanımlanmaktadır. Ancak zeybekliği, sınırları keskin çizgilerle belirlenmiş olan bir müesseseden ziyade, tarihsel süreç içinde farklı kulvarlardan yapısal ve folklorik özellikler barındıran bir olgu olarak ele almak daha doğru olacaktır. "Zeybek" adı verilen silahlı grup, Osmanlı idaresi zamanında, Batı Anadolu topraklarındaki pek çok önemli gelişmeden etkilenmiş ve bu gelişmeler de onun yapısal evrimine katkı sunmuştur. Elinizdeki kitap; 16. yüzyıl başlarından 19. yüzyıl son çeyreğine dek "azap," "levend," "korsan," "sekban" ve nihayetinde "zeybek" olarak adlandırılan cengâver Batı Anadolu gençlerinin, silahşorluk ve eşkıyalık bağlamında tarihsel serüvenini ele alıyor. Belirtilen zaman aralığında; Umur Gazi geleneğinin mirasçısı gözü kara reislerden Saruhanoğulları'nın namlı süvarilerine, Ege korsanlarından Celali bölüklerine, ayanların amansız silahşorlarından Aydın Dağları'nı saran zeybek çetelerine dek pek çok olayı, kişiyi ve olguyu değerlendiren bu çalışma bir olay örgüsü içinde ve kronolojik olarak ilerliyor. Erken Dönem Batı Anadolu eşkıyalığının yapısal incelemesinin ele alındığı çalışmanın en önemli kısmını ise 1829'da başlayıp çok geniş bir alanı etkileyen ve 1830'da kanlı biçimde bastırılan Büyük Zeybek İsyanının lideri Atçalı Kel Mehmet Efe'nin, arşiv kaynakları doğrultusunda, titizlikle ortaya konulan yaşamı ve faaliyetleri oluşturuyor. Sancaklar basan, mahkemeler kuran, meydan savaşları yapan, yakalandıklarında yağlı iplerde sallandırılan, hülasa can alıp, can veren Batı Anadolu eşkıyalarının, halk kahramanı zeybeklerinin yüzlerce yıllık tarihi, geniş bir perspektiften okurlara sunuluyor.

Mehmet Başaran ve Aysun Sarıbey Haykıran Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyeleridir. Çeşitli dergilerde yayınlanan yazıları ve kitapları var. Ali Özçelik Tire Belediyesi Tarih Danışmanı.

İnsan ve Toplum Dizisi

Kitap Yayınevi

ISBN 978-605-105-182-6

